PHILOSOPHIA CIVILIS CHRISTIA-NA DISPOSITA PER RE-

uerendum Magistrum Chrysostomum Ia-uellum Canapicium ordinis prę-dicatorum: ex obseruantia Lombardię, Philosophię, & sacrę doctrinæ professorem.

VENETIIS, M. D. XL.

S. C. CAVTVM EST, NE QVIS *hunc librum per decennium in ditione Veneta imprimat, aut alibi impressum vendat.*

CLARISSIMO VIRO IOANNI LANDO SERENISS. PETRI VENETIARVM PRINCIPIS F. ANDREAS ARRIVABENVS. S. D.

T SI Nihil Ioannes Vir Clariss. ciuibus omnibus tam propositum esse debet, quàm vt principes omneis in Repub. viros summa obseruantia colant, videmus tamen ita natura comparatum esse, vt vnusquisque in ea ciuitate in qua sit natus, è clarissimis, & prestantissimis senatoribus vnum sibi potissimum quasi patronum deligat, cui studium suum, operam, animum, atque adeo se ipse totum dicet: atque id ipsum velit non illi solum, quem sibi venerandum proposuit, sed omnibus etiam (si fieri possit) hominibus esse testatum. Nam primum dat operam, vt talem, tantàmque animi inductionem, atque voluntatem beneuolentia, & studio, alijsquè certissimis animi signis declaret: Deinde dies atque noctes id cogitat, id egit, vt extet, vnde cognosci id ipsum facile possit. Quòd si quis vnquàm fuit, qui id consequi potuerit, audeo ego quoque profiteri, me eum esse, qui semper elaborarim, vt tu, quem mihi patronum iam inde à primis annis adoptaui, cognoscères, quanti te facerem. Nec vereor sanè, quod ad animi indicium pertineat, ne non ego quoque id maiorem partem, non dico, prestiterim: maius est enim, quàm vt facile prestari possit: sed certe ita significarim, vt tu intelligere posses. Atque vtinam

quidem quemadmodum hoc mihi videor propemodum con-secutus, ita nunc quoque illud efficere possem, vt meę erga te beneuolentię, vel potius pietatis non modo gentes nunc omnes, sed posteritas etiam omnis testis esset. Cuius mei tamen voti non disperarem me compotem fore, si ea doctrina, atque eo in genio essem, vt pręclarissimas virtutes tuas, quę cum paternis in toto terrarum orbe iam nunc prędicantur, ita literarum mo nimentis commendare possem, vt & meus in te amor perpe tuo constaret, & illę per me potissimum immortales redderen tur. Sed quoniam scimus iam nunc scriptores esse, qui patris tui sapientissimi Principis res foris, domìque bene, & feliciter ge stas scriptis illustrant, atque tuas laudes cum paternis ita con-iungunt, vt omnibus iam patris loco dignus esse videaris, nos hisce libenter lampada (quod dicitur) tradimus, & quòd di-gni sint illi, quibus cedamus: et quòd simus nobis conscij, nos non esse idoneos ad tantum onus sustinendum. Ne tamen hac etiam in parte nihil agamus, è libris Chrysostomi Iauelli, quos vir ille non minus doctrina, quàm religione prędıtus de phi losophia naturali, & morali diligentissime scripsit, & nos ac-curate formulis nostris describendos curauimus, duos, quos ille de Platone, & Aristotele, cęterisque Philosophis expres-sos ad pietatem Christianam accommodauit, atque alterum de re familiari, alterum de publica Christiano more admi-nistranda inscripsit, tibi dicauimus, ad teque misimus, rati fo-re, vt & nos desiderio, officiòque nostro aliqua in parte hac saltem ratione satisfaciamus, & illi, si tibi, qui rem domesti-cam, publicàmque quum patris disciplina, tum tua ipsius pru-dentia, vsu, et eruditione ita curas, itàque geris, vt dubium re-linquas, in vtra sis pręstantior, fuerint probati, omnibus etiam probandi videantur. Vale.

CIVILIS CHRISTIANÆ PHILOSOPHIÆ DISPOSITIO, PER

Reuerendum Magistrum Chrysostomum Iauellum Canapitium Ordinis Prędic. ex obseruantia Lombardię, philosophię & sacrę doctrinę professorem.

EO OPTIMO, *& misericordi, gratias, & laudes inenarrabiles, qui oculis immensę bonitatis suę super me iam senem, & senio ipso pro communi humanę vitę decursu cõfractũ, corporeo robore pene destitutum respexit, illamq; donauit sensuum exteriorum, & interiorum integritatem, & intellectus ac rationis claritatem, quibus potens sum (aspirante, & me seruãte diuino auxilio,) tertio loco disponere diuinam atq; christianam ciuilem philosophiam regitiuam. In qua clarissime comperi etiam fideles dei maximi, & Iesu sui vnigeniti cultores, quantum distat illa ciuilis gentium philosophia, ab hac diuina christiana ciuili. Totam igitur intentionem nostram in sex tractatus diuidemus.*

Primus erit de ciuitate christiana, quid sit.

Secundus de rectore & eius principe.

Tertius de cõsilio, quo regẽda est, velut nauis in mari agitata.

Quartus de iudicio siue prętorio, vt in causis tam ciuilibus q̃ criminalibus seruetur iustitia.

Quintus de populo christiano, qualis debeat esse, & quõ se gerere debeat erga principẽ, & rectorẽ suũ, & econuerso.

Sextus de legibus, quibus regenda est christiana ciuitas.

N PRIMO Trac. agendum eſt de ciuitate chriſtiana in vniuerſali, quo ad illa ſine quibus haberi nō poſſet vera notitia de his quę pertractāda ſunt in tract. ſequentibus. Tu igit̄ aduerte, ꝙ de chriſtiana ciuitate quatuor in primis pręcognoſcenda ſunt. Primo quid ſit.

Secundo: quomodo regenda eſt ciuitas chriſtiana tempore pacis, & belli, loquendo in vniuerſali donec deſcendamus ad ſpecifica.

Tertio: Si magis expedit eam regi per vnum q̄ per plures.

Quarto: Si magis expedit principatum tendere per ſucceſſionem, & non per electionem.

Quid ſit chriſtiana ciuitas. Caput Primum.

IN primo capite inueſtigandum eſt quid ſit chriſtiana ciuitas, & hic tria agenda ſunt. Primo quid ſit ciuitas apud gentes non moraliter, & virtuoſe viuentes, nec chriſtianę. Secundo quid ſit ciuitas apud gentes, quę moraliter, & virtuoſe viuunt, non tamen chriſtianę. Tertio quid ſit ciuitas apud gentes, quę moraliter & virtuoſe, & chriſtianę viuunt.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ in Epytho. noſtris ſuper Politicā Ariſto. docuimus ciuitatem gratia alicuius boni conſtitui, & ꝙ eſt principaliſſima cōitas, reſpectu domus & vici & caſtri, & quot bona proueniant hoībus ex conſtitutione ciuitatis, & ꝙ ciuitas eſt quid naturale, & quod hō eſt naturaliter aīal politicum, licet nonnulli eligant vitam ſolitariam. Hęc

uia hic supponimus, & tu vide vbi supra, ne inutiliter repetátur, nunc aũt sufficit intentioni nostrę assignare diffinitionem ciuitatis, quam constituerunt, aut constituent gentes quę non moraliter & virtuose viuere intendunt, sed iuxta passiones, et desideria sua. Tu igitur aduerte, ꝙ ciuitas primo modo sũpta sic diffinitur. Ciuitas est hominum adinuicem communicatio, propter perfectam, & per se sufficientem vitam.

Pro huius diffinitionis euidentia aduerte, ꝙ ea quę ex humana arte, & industria construuntur, nec cognosci, nec diffiniri possunt, nisi sciamus bona propter quę cõstruunt, & ad quę ordinantur: neq; enĩ scire possumus q̃d sit domus, nisi sciamus finem, & bonum ꝑꝑ quod construitur, verbi gratia: quia defendit nos ab oĩ aeris intẽperie. Sed de causis ꝑꝑ quas hoĩes naturaliter construunt domos iam diximus in Economica christiana, nec hic repetendũ est, nunc aũt cõpendiose assignandę sunt causę: ꝑꝑ quas naturaliter hoĩes ciuitatem construunt: qm̃ ꝑꝑ eas habent ꝑfectam, & per se sufficientem vitam, & sine quibus simul sumptis non habetur sufficientia vitę. Tu igitur aduerte, ꝙ causę finales (quę hñt rõnem boni naturaliter desideratius: propter quas vniuersaliter apud oẽs gẽtes siue intendát virtuose viuere siue non, construunt ciuitatem) sunt quinq;.

Prima est iocunda cohabitatio, & delectabilis cõuictus: ex hoc enim ꝙ hoĩes in eodem loco cohabitant, certisq; diebus, aut horis in determinato loco conueniunt, ad simul loquendum, simulq; conferendum quędam iocunditas vitę, & tristitię contingentis subleuatio cõsurgit: Nam vt docuimus in 8° Ethicoꝝ: nullius boni sine socio est iocunda possessio, verbi gratia. Si qs auro argento, cęterisq; fortunę bonis abundaret, & solitarius in solitudine viueret: ita ꝙ alij non adessent suam cognoscentes bonam fortunam, & quibus vt beniuolis eã cõicaret non magnificaret, nec multum letaretur prospera for

te sua. Vt igitur homines iocunde simul habitarent, simulq; cõuersarentur, ex naturali instinctu ędificatur ciuitas.

Secunda est mutua deseruiētia in vitę necessarijs, nam homines in eadem ciuitate degentes, vltra hoc quòd iocunde cõuersantur, & conuiuunt, sibi mutuo deseruiunt, & obsequũtur in bonis pro victu necessarijs, aut dono, aut mutuo, aut emptione, aut miseratione, aut protectione, ant fauore, aut custodia, & obseruatione. Quę vtilitas vt patet hominum generi non proueniret, si solitariam vitam doceret. Merito ergo propter mutuam deseruientiam constituitur ciuitas.

Tertia est compugnatio, & impatientia eius quod iniustũ est, nam homo existens natura inermis, habensq; multa sibi aduersantia, vt feras, & inimicos homines, si solitarius, aut cum paucissimis viueret, non posset se defensare a nociuis, & iniuste inferentibus iniurias. Vt igitur habeant homines vnde repugnent aduersantibus, constituunt ciuitatem, in qua oēs compugnant contra nociua & hostilia, & sic quod non potest fieri per vnum, aut paucos, fit per ciuium multitudinem vno animo compugnantiũ contra hostes, & alia nociua.

Quarta est necessitas commutationũ, & contractuum, sine quibus hominum genus non potest habere oportunitatem vitę, nam paucissimi reperiunt qui habeant omnia reqsita, & oportuna humanę vitę, nisi per commutationes tribuat alteri quod habet, & recipiat quod non habet. Hac de causa facere commutationes per emptionem, & venditionem, est de iure gentium, propriunmq; humano generi. Huiusmodi aũt cõmutationes fieri non possunt bene, & sufficienter, nisi per constructionem ciuitatis, nam in rure, aut castro valde diminute, & insufficienter fierent, vt patet ex experientia.

Quinta est celebritas connubiorum: Nam homines simul viuentes, indigent bona & firma amicitia, fit autem, & firmatur

bona amicitia per connubia, vt patet. Quòd si aliquando ex connubijs oritur oppositum, hoc est per accidens: quoniam non ex connubio, sed ex fraude commissa, aut infidelitate promissorum. Sed connubia bene, & laudabiliter fieri non possunt nisi prius constructa ciuitate.

Iste igit principales, & precipue cause fuerunt pp quas ab initio filij hominũ ceperunt construere ciuitates, nec ad aliud tendunt predictę causę nisi ad seruandã corporalẽ salutem, et vt illi oportuna preparentur, quod exprimitur in prædicta diffinitione in eo quod dicitur propter vitam perfectam, & per se sufficientem, quod totum refertur ad vitam corporalem, & animalem, vt excipiam vitam intellectualem atq; in per se bonum eligibilem.

Tales fuerũt ciuitates ĩ Sodoma, et Gomorra, tales et Amorreorũ, & Cananeorum, & Iebuseorũ, & Amoniatarũ, & Moabitarũ, quę non colebant deum verũ, sed nec seruabant, quę ratio naturalis seruare dictat, ideo iussit Israeli possidere eas, & delere eorum habitatores, vt habes in lib. Exodi: & Numeri. Constat enim omni exercitato in scriptura sacra, quòd prædicti populi non solum erant idolatre, sed etiam non abstinebant se ab his quę ratio naturalis dictat, vt est cõcubitus cõtra naturã, imolatio filiorũ idolis suis: effusio sanguinis innocẽtis, rapine, & violentię, & opressiones pauperum. Merito ergo deus oĩpotens eos disperdidit velut feras, & bruta insuportabilia in humano genere: quoniam ciuitates cõstruebant solũ propter salutẽ corporalem, & vt desiderijs suis inordinatis satisfacerent, nullo habito respectu ad bene virtuoseq; viuendũ, neq; ad verum dei cultum. Constat igitur tibi: quoniã ciuitas primo modo dicta, est hoĩum cõicatio in eodẽ loco simul habitantiũ, non pp virtuose, & moraliter viuere, nec pp diuinum cultum, sed vt sufficientia habeant corporalis vitę, veluti irra

tionalia bruta, quę soli gulę & ventri inseruiunt.

Quantū ad secundū aduerte, quòd ciuitas 2° modo dicta sic diffinitur. Ciuitas est cōmunicatio simul, & in eodem loco hominum cohabitantium: pp bene & virtuose viuere, & propter perfectam sufficientiam corporalis humanę vitę.

Pro cuius declaratione aduerte, ꝙ ciuitas primo modo dicta constructa est pp sola cōmoda corporis, quibus prouidetur ex sola parte aīę sensualis, in qua parū differt homo a bruto: nam brutum gaudet ex societate sibi consimilis, gregatim quęrunt sibi necessaria vitę, gregatim defendūt se, & pugnant cōtra sibi aduersantia: pro luxurijs suis pugnans, ciuitas autē 2° modo dicta, respicit hoīem vt est naturę ītellectualis: ſm quā dominatiuus est partis sensitiue. Vnde quęcunꝙ quęruntur in ciuitate primo modo dicta, vt principalia intenta, & vt finis, quęruntur in ciuitate 2° modo dicta, non vt finis, sed vt fundamenta, & media ad finē, neꝙ enim pōt hō pro hac vita bene, & virtuose viuere, nisi adsint necessaria, & oportuna, & protectiua vitę: Sicut igiť ciuitas primo modo dicta pro fine sibi statuit habere sufficiētiam vitę corporalis, sic 2° modo dicta, habet pro fine bene & virtuose, ac moraliter viuere, vita inq̄ morali de qua ſm oēm virtutē satis locuti sumus in Epytho. nostris, sup Ethicā Arist. pp quod in diffinitione ciuitatis 2° modo dictę: assignauimus vt finem: propter bene & virtuose viuere. Quod aūt subiunximus, & pp perfectā sufficientiā &c. non est sumendū vt finis, sed vt materia, & medium sine quo non pōt hō constans ex anima & corpore pro hac vita, bene & virtuose viuere, & est simile qn̄ diffinientes domum dicimus, ꝙ est habitaculum protegens nos ab oī aeris intemperie, constans ex lapidibus cemento lignis &c. Hanc ciuitatem 2° modo dictam īuenerunt apud egyptios Mercurius, Termegistus: apud grecos Pythagoras, Solon, Minos, Licurgus, So-

crates, Plato, Aristoteles: apud Romanos. Numma, Cato, & omnes quos nunc habemus iurisconsultos qui licet extiterint ante filium dei humanatum, tamen in omni ciuilitate sua, non aliud magis commentati sunt q̃ bene, et virtuose viuere tam in se q̃ ad alterum. Vnde docuimus in Epytho. nostris super Politicam Aristo. & in ciuili Platonica, principale intentum legislatoris esse, vt subditi virtuose viuant, & non vt ditentur, vt externos subijciant, vt voluptatibus incumbant, & tu vide illic ne inutiliter repetamus: & tñ infra in loco suo agentes de legis latore diffusius loquemur de eodem. Sed aduerte ꝙ hęc moralis & virtuosa vita, quam morales, & politici philosophi inuenerunt ante dei filij incarnationem, nisi ad vnius veriq; dei cultum referatur, valde imperfecta est, nec dici meretur simpliciter virtuosa, vt docuimus in parte prima philosophię moralis christianę. Vnde licet ciuitas 2° modo dicta, lõge perfectior sit quàm primo modo dicta, non tamen perfectissima reputãda est: quoniam supra illam assignabimus perfectionem ex sequentibus immediate.

Quantum ad tertium aduerte, quòd ciuitas 3° modo dicta sic diffinienda est: Ciuitas est communicatio hominum simul, & in eodem loco habitantium propter bene, ac virtuose viuere: ordinata ad vnius veriq; dei cultum, qui est vnus in substantia, & trinus in personis, & propter perfectam, & per se sufficientem vitam. Pro notitia huius aduerte, quòd ciuitas tertio modo dicta, conuenit cum primo modo dicta in duobus. s. quòd est cõmunicatio hominum &c. & quòd est constituta propter perfectam, & per se sufficientem vitam: nam ista duo sunt propria ciuitatis inquantum ciuitas differt a domo, & vico & castro: quoniam in nullo prędictorum inueniuntur omnia oportuna sufficiẽtię vitę humanę, quòd si in aliquo castro inueniantur sicut & in ciuitate licet denominetur ca-

strum equipolenter tamen est ciuitas, quale est castrum dictũ Crema *in* Lombardia. *Et si in ciuitate aliqua, non inueniantur, potius nomine quàm re ipsa censenda est ciuitas, quales sunt plures in* Calabria, *&* Apulia. *Differt autem ciuitas tertio modo dicta a prima in duobus. s. quòd est constituta propter bene ac virtuose viuere, & propter diuinũ cultum vnius veri dei. Conuenit autem cum secundo modo dicta in tribus vt patet, & differt in vno. s. quòd est ordinata ad cultũ vnius veri dei, nam licet philosophi & politici morales insti uerint in ciuitate diuinũ cultum: nõ tñ vnius veri dei, sed supstiiciosum & falsorum deorum, vt videre poteris in ciuili* Platonica, *& apud* Gentiles Romanos. *Hac autem ciuitas tertio modo, & prout diffinita est, verificatur solum de ciuitate* Christiana, *in qua vnus ęternus deus cum filio coeterno, & humanato virtute spiritus sancti, ac humani generis per mortem redemptore colitur, & benedicitur,* Dico *cũ filio coeterno humanato &c. vt distinguatur ciuitas christiana a mahumetana, & iudaica, in quibus & si adoretur deus omnium creator, non tamen sicut est. s. trinus in personis, humani generis redemptor.* Vnde *eorum cultus superstitiosus & diminutus est, prout nunc apud eos est in vsu, vt excipiam diuinum cultum institutum in antiqua lege, nam deum trinum & vnum, & redemptorem implicite patres sub lege colebant, & id eis ad salutem sufficiens erat, vt docuimus in parte secunda philosophię moralis christianę in trac. de fide.* Post *disseminatam autem fidem non sufficit, vt aperte docuimus in prædicto tractatu: & tu vide illic.* Constat *igitur tibi quid sit ciuitas christiana.*

Et aduerte quòd sola hęc meretur dici ciuitas: quoniam homines simul habitantes, & in humanis negocijs communicantes, viuentes autem absq; cognitione, & debito cultu intrinseco & extrinseco veri dei potius dicendi sunt viuere in tene

bris, & in vmbra mortis quàm ciuiliter: Apud eos nunquàm deficiunt quæ Isaias cap. 1. exprobrat dicens. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, &c. Christiana ciuitas est illa de qua intelligitur illud Pauli ad Hebreos cap. 11. Parauit illis. s. fidelibus suis de ciuitatẽus: In sola christiana ciuitate dãtur veri ciues, de quibus inquit Paulus ad Ephesios cap. 2. estis ciues sanctorum & domestici dei. Hęc de primo cap. dicta sufficiant.

Quomodo regenda sit christiana ciuitas loquendo in vniuersali, donec descendamus ad specifica. Caput Secundũ.

IN capite secundo inuestigandum est, quomodo ciuitas christiana regenda est prius quidem in vniuersali, deinde in sequentibus descendamus ad specifica, & quoniam contingit ciuitatem aliquando habere statum pacificum aliquando bellicum, ideo in parte prima huius nostri operis, decreuimus ꝑtractare de regimine pacifico, quam distinguemus in sex tractatus, in parte autem secũda acturi sumus de regimine bellico, si deus vitam dederit pro præsenti igitur cap. sufficit tangere in vniuersali quæ & quot in vniuersali requirant adhoc quòd christiana ciuitas tempore pacis recte disponatur. Tu igitur aduerte, quòd cum christiana ciuitas constituatur, vt ciues habeant sufficientiam vitę & virtuose ac iuste viuant, & vt deum verum recte, & absq; errore ac superstitione colant, duplici indiget regimine. s. temporali siue seculari, & spirituali, pro seculari regimine quatuor in vniuersali reqrũtur. s.

Princeps siue rector	Iudicium siue pretorium.
Consilium.	Populus.

Princeps quidem vt populum conseruet, & custodiat patrias leges.

Consilium vt inueniat ac promulget oportunas leges siue

decreta: siue statuta, sub quibus vltra cõmunes, & vniuersales leges, regendus est christianus populus.

Iudicium siue prętorium, vt constituti iudices authoritate legis, & principis discernant inter iustum, & iniustum, tam in distributiuis quàm in commutatiuis, tam in ciuilibus quàm in criminalibus, vt ciues adinuicem pacifice viuant, & defensentur ab iniuriantibus.

Populus, vt assuescat leges & decreta ad approbatas consuetudines obseruare, & si repugnat aut non acquiescit, comprimatur ex publica authoritate per penas lege institutas, aut voluntarias sed rationabiles.

Et quidem quòd prędicta simul sumpta de necessitate requirantur, ad sufficiens, & perfectum temporale regimen in christiana republica, ita quòd si vnum defecerit, regimen ipsum inualidum erit, sumitur ratio hinc, christiana ciuitas non minus regenda est bonis, & iustis legibus statutis, & decretis, quàm quecunque alia republica apud philosophos cum sit longe perfectior, vtpote ad virtutem & verum dei cultũ. Sed ad hoc quòd per iustas leges quo ad statum temporalem recte disponatur, quatuor de necessitate requiruntur.

Primo quòd leges sint per sapientes recte excogitate.

Secundo quòd leges inuente sint per potentiam, & authoritatem manutente & custodite.

Tertio quòd per leges sint acta ciuium tam ciuilia quàm criminalia bene ac iuste adiudicata.

Quarto quòd quæ legibus pręcipiuntur sint obseruata.

Primum quidem spectat ad consiliũ. Oportet enim in christiana ciuitate aliquos existere: qui prudentia, & sapientia, et longa experientia atque vitę probitate sciant matura inquisitione, & consultatione inuenire, quę per modum legis, aut decreti statuenda sunt: ac populo proponantur obseruanda, &

hac via processerunt antiqui illi Romani, qui nuncupati sunt iuris consulti: Idem mos fuit apud persas & medos: Vnde in lib. Hester ca. 1. vbi legimus quòd Assuerus iratus contra Va sthi Reginam interrogauit septem sapientes, qui ex more regio semper ei aderant, & illorum faciebat cuncta consilio, & respondit Manucha forte alijs antiquior, & prudentior, inuenit quoque legem siue decretum, quod ab omnibus alijs approbatum est, & per totam Assueri dominium promulgatum. Quod quale fuerit vide tu illic.

Secundum spectat ad principem, in cuius manu residet omnis potestas, & autoritas supra ciuitatem. Vñ ad ipsum spectat super itendere ne leges deiciantur, aut adulterentur per inuentiones fraudulentas, aut immutentur absque euidentissima necessitate, & quòd hoc sit officiũ principis in omni republica bene dispositas, iam docuimus in quinto Ethicorum ad mentem Aristotelis: vbi inquit quòd princeps debet esse custos iusti. i. iuste ac recte legis, iustique statuti: nam & statuta recte inuenta, vt leges quędam particulares censendę sunt: Seruandaque sunt pro loco, & tempore vt expedit. Quod autem sit officiũ principis custodire ac manu tenere legem, qua iustę & pacifice regatur populus christianus, & pręcipue ne verum dei cultum relinquat, constat ex sacra scriptura, in qua legimus duces, reges, & principes populi, deum timentes non aliud magis curasse quàm legis custodiam, & obseruantiam, vt tibi manifestum erit, si sacrã vertes, & perleges scripturã: Inter quos pręcipui sũt isti. Moses, Phinees, Iosue, Gedeõ, Iepte, Samuel, Dauit, Salomon antequã recederet a dño, Iosaphat, Ezechias, Iosias, & in lib. Machabeorum, Mathathias, Iudas & fratres eius: Pręterea quod principis sit custodire legem, vt bene viuentes cõseruentur, & mali puniãtur constat ex doctrina Pauli ad Romanos cap. 13. Vbi inquit, principes non sunt timori boni ope

ris sed mali. Vis autem nõ timere potestatem? Bonũ fac, & habebis laudem ex illa: Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time. Non enim sine causa gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram dei ei qui malum agit.

Tertium spectat ad iudices, quorum officium est scire leges & maiorꝝ decreta. & iuxta eaꝝ dispositionem causas ciuium terminare. Hac de causa in ciuitate christiana ordinatum est pretorium sicut & in qualibet repub. bene instituta ẜm humanas leges, vt docuimus in Politicis: Iudices autem populi instituere spectat ad principem, Vnde in lib. Exodi cap. 18. Moses ad consilium Ietro cognati sui, instiuit super populũ Israel iudices de omni tribu sapientes, & timentes deum in quibus sit veritas, & odientes auariciam: Samuel in primo Regum cap. 8. cum senuisset instituit filios suos iudices in Israel, quos tñ populus ferre noluit: quoniam non ambulabant in vijs patris sui Samuelis, sed declinauerant post auaritiam, acceperuntq́ munera, & peruerterunt iudicium.

Iosaphat rex Iuda in 3° Regum, & in 2° Paralip. ca. 19. constituit iudices terrę in cunctis ciuitatibus Iuda minutis, & pręcepit eis dicens. Videte quid faciatis, nõ enim hominis exercitis iudicium sed dei. Quodcunq; iudicaueritis in vos redundabit. Sit timor domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite. Non est enim apud dñm deũ nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum.

Quartum spectat ad totum populum. Oportet enim populum obedientiam pręstare principi, & iudicibus obseruando, quę in lege disposita sunt, & ꝑ iudices recte determinata: Vnde in toto Deuteronomio. Moses conat̃ suadere populo, vt seruet mãdata et legẽ dñi, promittẽs obediẽtibus benedictiones multas, contra inobedientes autem maledictiones pessimas,

inquit

Inquit enim in cap.7.Custodi pręcepta & cerimonias & iudicia, quę ego pręcipio tibi hodie vt facias: Si postq̃ audieris hæc iudicia, & custodieris & feceris ea, custodiet & dominus peccatum tibi, et misericordiam quam iurauit patribus tuis &c. In cap. autem. VIII. inquit: Sicut gentes quas deleuit dominus in introitu tuo ita & vos peribitis, si inobedientes fueritis voci domini dei vestri. Constat igitur tibi quomodo ad verum & perfectum regimen christianum quatuor prędicta requiruntur, & firmata sunt in sacra scriptura, & ad quos singulum spectet.

Aduerte & aliam rationem sumptam ex fine legum, per quã quatuor prędicta demonstrantur necessaria in christiana repub. Notandum igitur ꝙ omnis sapiens legislator siue diuinus, siue humanus, in legibus suis tria intendit: Primo ꝙ per legum obseruantiam acquiratur conferens.i.vtile, & vitetur nocíuum: Secundo ꝙ fiat iustum, & vitetur iniustum: Tertio ꝙ populus assequatur laudabile & virtuosum, & fugiat vituperabile ac vitiosum. Primum spectat ad consilium: Nam veri consultores inquirere & determinare habent, quid in agẽdis expediat & quid non: Secundum autem spectat ad prętorium: Tertium vero ad populum. Nam populus ad bene & virtuose viuendum inducendus est per doctrinam legum & exhortationes & pœnarum comminationes, vt declinet a malo & vituperabili, & faciat quod est bonum & laudabile. Constat igitur tibi quot requirantur pro regimine temporali in ciuitate christiana, & de singulis in spẽ acturi sumus in sequentibus. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Si ciuitas christiana regenda est per vnum Principem vel per plures principantes. Caput Tertium.

IN *tertio cap. inuestigandum est quid magis expediat.s. an melius sit ciuitatem christianam habere tantum vnũ prin*=

cipem temporalem, an plures simul dominantes, qui dicuntur vnum dominium constituere. Tu igitur aduerte hic existere sententias oppositas, aliqui enim tenent meliorem esse principatum plurium, aliqui autem vnius. Et quoniam intendo sustinere secundam partem: ideo sic procedendum est. Primo, probabitur ꝙ melior est principatus vnius: Secundo, recitabũtur rationes tenentium oppositum: Tertio, soluemus eas.

Quantum ad primum aduerte ꝙ hęc conclusio: Melius est christianam ciuitatem regi per vnum q̃ per plures, manifestari potest quadruplici ratione. Prima sumenda est ab vnitate & pace, quę primo, & maxime est intenta a legis conditore: Secunda, a ciuili potentia. Tertia a regimine naturali. Quarta a diuina scriptura.

Pro euidentia primę rationis aduerte: ꝙ pax, & concordia ciuitatis se habent ad conditorem ciuitatis et legislatorem sicut sanitas ad medicum. Sicut enim medicus primo, & per se intendit sanitatem in infirmo quę stat in concordia quatuor humorum, qui sunt colera sanguis flegma & melancolia, & propulsare ęgritudinem consistentem in repugnantia & discordia eorundem, sic legislator & moderator christianę ciuitatis, primo, & per se procurare debet & conseruare pacem, quę stat in unitate, & concordia populi inter se, & per respectum ad principatum, & fugare oppositum. Illud ergo regimen in quo magis seruatur vnitas, erit expedientius ciuitati christianę. Sed constat ꝙ vno solo principante, seruatur maior vnitas, quoniam nec dum plures principantes regunt, debite & iuste regunt, nisi cõueniant in vnum, gerantq́ vicem vnius principantis. Tunc vltra. Si quando plures principantur seruatur pax, quia gerunt vicem vnius principis: ergo multo magis quando est realiter, & non solum equiualenter vnus princeps. Et consequentia tenet per regulam vniuersalem, in primo

Posteriorũ.Propter quod vnũquodq;,& illud magis.Quę sic valet in proposito. Si plures principates seruant pacem in ciuitate,quia imitantur vnum principem: ergo multo magis vnus princeps,qui non solum imitatiue,sed essentialiler,& potestatiue est vnus.Hæc sit prima ratio.

Pro euidentia secundę rationis aduerte,q(vt docuimus in examine nostro super librum de causis) virtus vnitas fortior est,q̃ ipsa partita.v.g.Si Sortes et Plato simul trahunt nauem, sufficienter trahent simul vniti,simulq; trahentes. Si aũt vterq; diuisim,neuter sufficiet.Quot si tanta virtus esset in vno solo, quanta in Sorte & Platone simul iunctis, adhuc sufficientius traheret:quoniam non intensius,nec remissius dato q tota sua virtute traheret.Hoc autem non ordinarie seruatur, quando plures simul trahunt:potest enim vnus intensius,alter vero remissius trahere:Ergo magis expediens esset, vnum habentem virtutem plurium trahere nauem:q̃ plures simul iunctos. Sicut ad vindictam inimicorum dei,magis sufficit virtus Sãpsonis,quę pluribus ęquiualebat,vt legimus in lib. Iudicum cap. 13.&.14.& vltra.In proposito ergo arguamus sic.Stante posito fundamento.s.q virtus vnita vigorosior est,q̃ ipsa partita, & quanto magis vna,tanto magis efficax,quoniam ibi non datur intensius,& remissius,si tota ciuilis authoritas & potentia, quę est in pluribus simul principantibus,cõgregaretur in vno solo,efficacior esset,& solus ille principans melius Christianam rempublicam disponeret: ergo propter integritatem & conseruationem ciuilis potentię,expediens magis est:Christianam ciuitatem regi per vnum,q̃ per plures.

Pro euidentia tertię rationis,aduerte q in quibuscunq; inuenimus naturale regimen,semper pendet ab vno,ad quod vt primum & excellentius cętera respiciunt.v.g. In corpore humano,diuersa membra ad diuersa officia, variosq; motus or-

dinantur. His omnibus membrum vnum presidet. i. cor a quo virtutem omnem sibi debitam recipiunt, quo bene se habente, corpus totum bene se habet, & quo male affecto, totum male se habet, vt patet in febricitante. Est enim febris passio alteratiua cordis, quod signat pulsus concitatio. Se habet autem cor vt princeps, totum autem corpus vt populus principi subiectus. Idem patet in elementato animato, in quo datur vnum retinēs & seruans elemēta in mixto, ne ab inuicem dissoluantur. Hoc autem est anima viuificans & mouens animatum corpus, cuius præsentia vt principante & regulante seruatur in esse, & per sui absentiam dissoluitur in elementa, ex quibus constat. Propterea diximus in lib. de anima ꝙ anima verius continet corpus, q̄ contineatur in corpore (loquendo de continentia virtuali.) Idem constat in animalibus quę gregatim viuunt, inter quæ ex authore naturę: datur vnum regens & presidens, ad cuius motum mouentur, & quietem quiescunt, quod ad sensum videmus in apibus, & gruibus & arbitrandum est sic esse in pluribus alijs, licet id non ita sit nobis manifestum. Idē constat in corporibus cælestibus, inter quę datur vnum primum mobile, quod est causa motus diurni in omnibus planetis, ab eoꝙ descendit omnis motus & influxus in mundo inferiori per alterationem & generationem & corruptionem vt docuimus in. 2. lib. perygeneos & in. 12. Methaphysice. Idem constat in latitudine entium, in qua datur vnum primum principium effectiuum motiuum conseruatiuum & regulatiuum & se habet in vniuerso sicut dux in exercitu, quem, vt docuimus in. 12. Methaphysice, Aristoteles appellat vnum omnium entium principem: Et in sacra scriptura dicitur vniuersoꝝ dominus, in cuius manu cuncta sunt posita. Ex his arguitur sic. Cum regimen humanum se habeat ad regimen naturale, sicut ars ad naturam: ergo sicut ars imitatur naturam quantum potest, sic

& regimen humanum imitari debet regimen naturale, in quo vt docuimus non plura sed vnum principatur. Melius est *ergo in ciuitate christiana vnũ & non plures principari.*

Pro euidentia quartę rationis aduerte ꝙ cum omnis potestas sit a deo vt inquit Paulus ad Roma. *cap.* 13. *& dei perfecta sint opera, si melius esset plures q̃ vnum principari siue in ciuitate, siue in toto vno dominio, deus vtiꝗ instituisset super populum hębreum plures & non tantum vnum rectorem, siue ducem, siue principem: quoniam solus Israel deum colebat, & tamen oppositum legimus in tota scriptura,* Nam cum *decreuisset eripere Israel de seruitute egyptiaca, instituit ducem solum* Mosem: Nam Aaron non dux *sed sacerdos summus creatus fuit, vt legimus* Exodi *cap.* 28. P*ost* M*osem autem instituit ducem & principem* I*osue filium* Num, *& ministrum* Mo*sis, vt introduceret Israel in terram promissionis, diuideretꝗ eam per tribus & familias:* Et quidem *ꝙ post Mosem constituerit eum solum in ducem populi hębrei, constat in* Deutero*nomio cap.* 31. *Vbi sic legimus. Pręcepitꝗ dominus* I*osue filio* Num, *& ait.* Confortare *& esto robustus.* Tu *enim introduces filios Israel in terram quam pollicitus sum, & ero tecũ.*

In lib. Iudicum per totum inuenies ꝙ post mortem I*osue suscitabat dominus successiue ducem vnum super Israel, qui populum iudicabat & saluabat de manu opprimẽtium, eratꝗ vt pastor seruans & custodiens oues suas, easꝗ protegens & eripiens de manu inique dominantium.*

Primus fuit Otboniel *frater minor caleph, de quo legimus in libro Iudicum cap. 3. ꝙ spiritus domini fuit in illo, & iudicauit Israel, ęgressusꝗ est ad pugnam, & tradidit dominus in manus eius regem Sirię, & oppressit eum, & quieuit terra, scilicet Israel quadraginta annis & mortuus est* Otboniel.

Post Othoniel, suscitauit dominus ducem & saluatorem super Israel, Aioth. qui utraq; manu ut dextera utebatur, qui in secretis occidit Eglon regem Moab, deinde cum populo Israel, exiuit in prelium contra Moabitas, precedens in frōte exercitus, & humiliauit Moabitas, & quieuit terra Israel a prelijs per octoginta annos, in lib. Iudicum cap. 3.

Post Othoniel, fuit Sanzar, qui percussit Philisteos sexcentum, uomere, & defendit Israel. Iudicum cap. 3.

Post Sanzar, fuit Barach secum habens Delboram prophetissam, qui liberauit Israel de manu Iabin regis Chanaam & Sysare ducis exercitus Chanaam. Iudicum cap. 4.

Post Barach, fuit Gedeon: Iudicum cap. 6. Cui dixit dominus. Vade in hac fortitudine tua, & liberabis Israel de manu Madian. Scito q̄ miserim te.

Post Gedeon, fuit Abimelech filius eius. Iudicum cap. 9.

Post Abimelech, surrexit dux ī Israel Thola filius Phua patrui Abimelech et iudicauit Israel p. 20. annos. Iudicū ca. 10.

Post Thola fuit Iair Galaadites, qui per annos. 22. iudicauit Israel. Iudicum cap. 11.

Post Iair, fuit princeps creatus a populo Iepte Galaadites uir fortissimus, qui pro Israel pugnauit contra Amon, & preualuit. Iudicum cap. 11. & 12.

Post Iepte, fuit Abessan de Betheleem qui iudicauit Israel, septem annis. Iudicum cap. 12.

Post Abessan, fuit Abdon filius Bellel Pharatonites de Efraim, qui iudicauit Israel annis. 8.

Post Abdon fuit Sanson electus a dn̄o qui pugnauit cōtra Philisteos, & iudicauit Israel. 20. annis. Iudicum cap. 16.

Post Sāpson cessauit dux & rex in Israel, unde dicitur: Iudicum cap. 18. In diebus illis non erat rex in Israel. & per regem intellige dominum, siue rectorem, in quo resideret uni-

uersalis authoritas super populum.

Post duces, & iudices, transtulit dominus temporale regimen ad summum sacerdotem, qui Israel regebat & iudicabat, & defensabat, congregato exercitu, contra insurgentes, sicut agebant iudices inter hos primus fuit Hely, *vt patet in primo* Regum *cap. 1. Secundus Samuel, vt patet in primo* Regũ *cap. 7.* Nam *iudicabat Israel cunctis diebus uitę suę, & ibat per singulos circuiens* Bethel *&* Galgala *& Masspha, & iudicabat* Israel *in prędictis locis.*

Post Samuelem translatum est regimen temporale ad reges: quoniã (vt legimus in primo Regũ *cap. 8.) Filij Israel no luerunt iudicari per filios Samuelis, eo* ꝙ *declinabant a iustitia, & peruertebant iudicium.* Propterea *petierunt a Samuele ut constitueret sibi regem.* Qui *consulto domino, instituit sibi regem Saul.* Post *ipsum regnauit* Dauit, *super totum Israel, post* Dauit Salomon. Hi *tres tantum regnauerunt super totum Israel.* Nam *sub* Roboan *filio Salomonis, diuisum est regnum, ita* ꝙ *sola tribus* Iuda *cum tribu* Leui *habebat propriũ regem.* Decem *autem tribus, alium regem, & qui regnarunt super tribum Iuda, appellati sunt reges Iuda.* Qui *autem super decem tribus, dicti sunt reges Israel.* Et *si tu perlegeris quatuor libros* Regum, Non *inueniens plures reges simul regnasse, neq; super Iudam, neq; super Israel sed singuli singulis temporibus regnarunt, quorum ordo & numerus fuit iste.*

REGES *Super Iudam.*

Roboam.	1	Ochozias.	6
Abia.	2	Ioas.	7
Assa.	3	Amasias.	8
Iosaphat.	4	Azarias.	9
Ioram.	5	Ioathan.	10

11	*Achaz.*	*Zambri.*	5
12	*Ezechias.*	*Amri.*	6
13	*Manasses.*	*Achab.*	7
14	*Amon.*	*Ochozias.*	8
15	*Iosias.*	*Ioram.*	9
16	*Ioachan.*	*Iehu.*	10
17	*Ioackim.*	*Ioacham.*	11
18	*Ioachin.*	*Ioas.*	12
19	*Sedechias.*	*Hieroboam.*	13
	REGES *Super Israel.*	*Zacharias.*	14
		Sellum.	15
1	*Hieroboam.*	*Manahen.*	16
2	*Nadab.*	*Phaceia.*	17
3	*Baassa.*	*Phace.*	18
4	*Hela.*	*Osee.*	19

Cum igitur in tota scriptura appareat Monarchia *& non oppositum, argumentum sumendum est quod christiana ciuitas regenda est per vnum & non per plures.* Quod *confirmauit* Saluator *Mathei cap.6.* Nemo *potest duobus dominis seruire &c.*

Quantum *ad secundum aduerte nonnullos sentire oppositum, conantur quod triplici ratione probare principatum plurium excellentiorem esse quam vnius.*

Prima *ratio sumitur a perfectiore intelligentia:* Pro *cuius notitia aduerte, quod sicut plures oculi, plus vident quam vnus, plures quod manus, plus valent quam vna, sic plures intellectus, plus & perfectius intelligunt quam vnus, quod enim non intelligit vnus, aut non aduertit, aut non ponderat, intelliget: aduertet: ponderabit alius: ergo si plures principantur ciuitati, perfectior erit intelligentia regitiua quam si vnus tantum.* Imaginandum *est enim plures simul principantes cōponere hominem vnum qui*

plures habeat oculos vt argos, plures manus, plures aures, plures linguas, plures intellectus, qui erit vt homo vniuersalis respectu particularis. Et sic constat ꝙ multitudo dominantium, quę ęquiualet homini uniuersali, longe melius reget ciuitatem q̃ vnus singularis.

Secunda ratio sumitur ab intentione recta quę summe necessaria est in dominante. Inquit enim Saluator Mathei cap. 6. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. i. Si intentio principis erit recta, totum regimen suum erit rectum & clarum. i. iustum. Pro euidentia igitur huius rationis aduerte ꝙ tunc principans recte intendit: quando bonum publicum pręponit bono suo priuato. Obliq̃ autẽ intendit, quando facit oppositum, ergo quãtominus principans intendit cõmune bonum, tãto peior est principatus. Sed si plures dominentur, dato ꝙ intendant bonum proprium, tamen nõ recedunt ab intentione boni communis. Bonum. n. multorũ est quasi bonum cõmune, & exponitur pro communi salute si sunt vere principantes, & non tyrannice. Si vero vnus tantum dominatur, & ille intendit bonum proprium, recedit pro maiori parte ab intentione boni publici. Bonum enim vnius, est bonum priuatum, quod parum confert conseruationi reipub. Melius est ergo plures dominari in christiana ciuitate q̃ vnum.

Tertia sumitur ex constantia & stabilitate quam necesse est esse in principe, aliter eius dominium firmari non poterit, nec diu perseuerabit in bono. Pro euidentia huius rationis aduerte ꝙ oportet principem esse in populo velut regulã rectam non de facili flexibilem, ita ꝙ neq̃ per iram, neq̃ per cõcupiscibilẽ, neq̃ per alias deordinatas passiones peruertatur a rectitudine mentis & bonitate sui regiminis. Sed si vnus dominatur facilius peruertetur: quoniam neq̃ parem, neq̃ superiorem habet, ex consequenti neminem veretur. Si autem plures

dominantur, difficilius corrūpuntur: quoniam vnus alterum obseruat, admonet, & impedire potest. Ergo *expedientius est plures, q̄ unum principari in* Christiana *ciuitate.*

Quantum ad tertium aduerte ꝙ prędictę rationes in vno sensu nihil concludunt, in alio autem, omnino vere, & efficaces, sunt, ex ipsa experientia, Pro *cuius noticia aduerte, ꝙ quis* Monarcha *esse potest tam in ciuitate christiana, q̄ in regno christiano duobus modis.* Primo, *ꝙ sit* Monarcha *cum debitis consultoribus sapientibus, atq; iustitiam & bonum publicum prę omnibus curantibus, quorum sententia populū regat, illi prouideat, illosq; defendat.* Studeatq; *iudices habere iustitię & legum* Seruatores. In *reliquis autem ciuitatis siue regni negocijs, prępona t ueraces, & industrios animosos q; officiales, qui non sint proprij lucri cupidi, sed boni publici ueri* Seruatores. *Secundo, ꝙ sit* Monarcha *sapiens in oculis suis, suadens sibi nullo indigere consilio uolens per seipsum omnia explere, ꝙ si officiales pro uarijs in ciuitate negocijs instituit prohibet ne quid agant absq; sui capitis sententia, atq; mandato.*

In primo sensu expedit in ciuitate & christiano regno, esse Monarcham.i.*unum tantum principari, quoniam & si secundum se plures oculos, plures manus, plures intellectus non habeat, habet tamen ex assistentia prudentum, & iustorum iudicum, & aliorum officialium ueracitate, quorum consilio, & iudicio, & rectitudine atq; uigilantia, ciuitatem siue regnum christianum moderatur.* Qualis *mos fuit apud* Persas, & Medos, *(vt docuimus in morali* Platonica*) et patet in scriptura sacra in lib.* Hester *cap.* 1. Vbi *sic legimus;* Assuerus *rex interrogauit sapiētes, qui ex more regio semper ei aderant, & illorum consilio cuncta faciebat scientium leges. & iura maiorum.* Erant *autem hi septem duces.* Persarum

atq; Medorum, qui videbant faciem regis, & primi post eum re, sidere soliti erant, In hoc igitur sensu, rationes præpositæ, nihil concludunt: quoniam huiusmodi princeps, cum prædictis circunstantijs, est homo vniuersalis, scilicet plurium oculorum plurium manuum &c. Procurabitq; longe amplius bonum publicum q̃ proprium: imo, & q̃ propriam corporis salutem. Sicut Moses ante Pharaonem, Gedeon, Iepte, Sãpson, Dauit, de quibus verum est illud Saluatoris: Ioannis cap. 10. Bonus pastor, animam suam ponit pro ouibus. Neq; facile est huiusmodi principem deprauari aut peruerti, modo habeat iustum & rectum prudentum, consilium. Oporteret enim omnes sapientes quorum consilio & sententia regit, prius corrumpi, & deprauari. quod difficillimum est: quoniam vnusquisq; sibi timet ne reueletur. Constat ergo quomodo secundum primum sensum expedit vnum, & non plures dominari in christiana ciuitate. Iuxta autem secundũ sensum, non expedit vnius, sed plurium principatus. Nam princeps suo capite cuncta disponens, prudentum consilio nõ acquiescens, qui non student officiales habere probatos, & iusti amatores, non princeps christianus, sed tyrannus censendus est. Talis populum irritat, dissipat, & discordem nutrit, ideo dignus est non principatu sed morte. Huiusmodi fuit Roboam Salomonis filius. qui vt legimus in.iij. Regum cap. 12. noluit acquiescere consilio sapientum seniorum qui assistebant Salomoni patri eius dum viueret, & fecit iuxta consilium iuuenum imprudentum, qui secum nutriti erant. Ideo recessit Israel ab eo, & sola tribus Iuda, perseuerauit sub duro dominio Roboam. Talis fuit Achab rex Israel, in tertio Regum cap. 17. Qui nullius consilio acquiescebat, nisi impijssime Iezabel vxoris suæ. ideo deleuit dominus domum Achab vsq; ad vlti-

mum per manum Iehu, quem constituit regem ad perdendum domum Achab.

Talis fuit dirus ille Antiochus.ij.lib.Machabęorum cap.9. Et immanissimus ille Herodes Mathei cap.2. Loquendo igitur de talibus, rationes pręposite concludunt. Nec aliter soluendę sunt. Determinatio autem nostra stat secundum primũ sensum. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Si princeps creandus est in ciuitate uel dominio christiano per electionem, uel per hereditatem & successionem filiorum. Caput Quartum.

IN *cap. pręcedenti determinauimus magis expedire ciuitatem christianam regi per unum q̃ per plures, modis & circunstantijs suprapositis. Nunc inuestigandũ est, si ille unus eligendus est a populo uel a maioribus populi, uel si creandus per hereditatem & successionem filiorum. Puta ꝙ post patrem dominetur filius maior, & hic quatuor agenda sunt. Primo determinabitur ꝙ omnibus consideratis, magis expediens est principatum christianum tendere per successionem q̃ per electionem. Secundo ꝙ determinanda est familia siue prosapia, ex qua assumendi sunt principes per successionem. Tertio ꝙ determinanda est persona, puta filius maior pro tempore. Quarto soluentur rationes quędam, quibus nonnulli probare contendunt, melius esse principatum tendere per electionem q̃ per successionem.*

Primum manifestatur triplici ratione, ex quibus prima sumitur ex parte principantis. Secunda ex parte filij succedentis in principatu. Tertia ex parte populi. Deinde confirmabitur propositum ex diuina scriptura.

Prima ratio est hęc. Si principatus tendit per successionẽ, magis curabitur & firmabitur, ac meliorabitur bonum publi-

tum, & omni solicitudine defensabitur contra impugnantes quę non fient si tendit per electionem: ergo melius est ꝙ tendat per successionem q̄ per electionem. Consequentia patet, & probatur antecedens: Si tendit per successionem principās pro tempore existimat principatum tanq̄ bonum proprium & hereditatem a posteris suis possidendam: Si autem tendit per electionem, principans pro tempore existimabit principatum ut bonum aduenticium, ueluti usufructuarius tantum pro uita sua. Sed naturale est homini magis diligere, curare, augere, firmare, & defensare bonum proprium, non solum, quia seipsum amat, sed quia filios quibus bona perpetua parare contendit, q̄ bonum aduenticium terminandum cum uita possidentis, sicut cōmuniter in nobis experimur: ergo constat ꝙ si principatus tendit per successionem, magis curabitur bonum publicum a principante pro tempore. Si autem princeps eligitur, dicet in corde suo, fiat pax in diebus meis, et nō curabit ultra. Et confirmatur propositum ex utraꝗ parte: Leges in lib. primo Paralypomenon: cap. 18. & 19. & 20. quanta fecerit Dauit, ut dominium firmaretur in manu filij Salomonis. Et in lib. 2. cap. 8. Leges quanta fecerit Salomon, & quas ciuitates extruxerit, quas gentes humiliauerit & tributarias fecerit, ut filio suo Roboam pacificum & opulentū & firmum relinqueret principatum. Per oppositum autem leges Isaię cap. 39. ꝙ cum Ezechias rex audisset Isaiam prophetantem sibi ex ore domini, & dicentem: Ecce uenient dies, & auferentur omnia quę in domo tua sunt, & quę thesaurizauerunt patres tui usꝗ in diem hanc in Babylonem: & de filijs tuis qui exibunt de te, quos genueris tollent & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. His auditis Ezechias quasi decidens a spe posteritatis in dominio, dixit ad Isaiam. Bonus sermo domini, quem locutus est, fit tantum pax & ueritas in diebus meis.

Secunda ratio, est hęc. Sicut se habet ille qui de nouo ex paupere factus est diues, ad diuitē, & nobilem, ex antiquo tēpore quo ad mores, sic qui ex non principe, de nouo eligitur princeps, ad principantem ex successione & hereditate quo ad mores. Sed ex ipsa experientia videmus pauperem de nouo factum diuitem magis arrogantem, magisq; auarum, & insupportabilem, q̄ diues & nobilis ex antiquo. Vnde dicitur Ecclesiasti. cap. 25. Tres species odiuit anima mea. Pauperem superbum, diuitem mendacem, & senem infatuatum. Ergo a simili, si quis de nouo eligitur in principem, ex familia quę nō consueuit principari, de facili erigetur in arrogantiā, & vt oppressor populi, fiet insupportabilis. Si aūt principatus transit per hereditatem, filius succedens patri non ita extollet seipsum, quoniam & si gaudeat principatu, tamen non excedet, aduertens se possidere quod pater & maiores sui possederunt. Vt ergo populus non dure regatur, nec inerudite, expediens est principatū tendere p̱ successionem, et nō p̱ electionē.

Tertia ratio, est hęc. Si principatus tendit per successionē, populus magis pacifice, et facilius regulatur q̄ si per electionē: ergo &c. patet consequētia. Antecedens autem, sic manifestatur. Si tendit per successionem, populus assuescit filijs obedire sicut precessoribus obediuit, qn̄ autem est assuetus, quasi naturaliter obedit: qm̄ consueta obtinent vim naturę. ex eo autē q̄ quasi naturaliter obedit, magis pacifice, & tute & facilius regitur. Si aūt tendit principatus per electionē, erit totū oppositū. qm̄ inconsueta magis onerosa, atq; difficiliora, nobis apparent. Hinc videmus, q̄ si ciuitas aut regnum, transit ad nouum statum & principatum, donec prima generatio assueta alteri statui transeat, raro pacifice uiuit. Expedit ergo principatum continuari per successionem, & non per electionem.

Et confirmatur, ex sacra scriptura. Nam in quatuor libris

Regum inuenies filios regnasse post patres, si filij aderant, et nisi dominus transferret dominium, ad alteram familiam. Nam si non aderant filij, regnabat proximior. Vnde legimus in .iiij. Regum cap. 1. φ post Ochoziam filium Achab, regnauit Ioram super Israel, eo φ Ochozie non erant filij. Erat enim Ioram frater Ochozie. legimus etiam principatum translatum propter peccata patrum, vt regnũ Israel, a domo Saul, ad Dauit & successores eius, in primo Regum cap. 16. Et in .iij. Regum cap. 12. a domo Roboam filij Salomonis, transtulit regnum decẽ tribuum ad domum Hieroboam filij Nabat: in .iiij. Regum cap. 9. transtulit regnum decem tribuũ, a domo Achab, ad domum Iehu filij Iosaphat, filij Nãsi. Exceptis autem his casibus inuenies principatum apud Hebreos qui erat dei populus transisse per successionem, & nõ per electionem. Ergo signum est, φ successio ex sui natura, melior est in principatu q̃ electio.

Quantum ad secundum aduerte, φ etiam expedit determinare familiã, ex qua per successionem assumantur principantes. Nã ex hoc tria sequũtur bona in ciuitate, siue in regno. Primo cauentur lites, et seditiones. Nã si post mortẽ principis, nõ est determinata familia, ex qua sumendus est successor, cũ diuersi ciues ad diuersas familias inclinentur, suscitabunt inter se lites, & seditiones, & tandem ad intestina & ciuilia bella deuenient, sicut quotidiana experientia & ex hystorijs edocemur. Secundo remouetur periculum tyrãdinis. Nam si nõ assumuntur per successionem ex certa familia principantes, sed modo ex ista, modo ex illa (prout eligũtur) scientes se nõ habere successorem de familia sua, magis intendũt bono proprio, q̃ publico, suumφ studium cõuertunt ad ditandũ suos, donec dominãtur. Docuimus aũt in politicis φ princeps preponẽs bonũ propriũ, bono publico declinat ad tyrãnidẽ. Vt igitur auferatur hoc periculum a ciuitate, vel a regno, expediens est

determinare familiam, ex qua assumantur principes. Tertio fiet dominium quasi naturale. Nam diximus quod populus assuetus gubernari a principibus per successionem, quasi naturaliter obedit, & non de facili insurgit. Sed si non determinaretur familia, non seruaretur principatus per successionem. Vt igitur fiat dominium quasi naturale & firmum & uoluntarium ex parte populi bonum est determinare familiam ex qua assumantur principes.

Quantum ad tertium aduerte quod sicut expedit determinare pro sapientia siue familiam, ex qua per successionem creandi sunt principes, sic expedit determinare personam illius familię, quę successura est in principatu, aliter ita insurgerent lites de persona si non esset determinata, sicut etiam diximus de familia. Nonnulli enim fauerent fratri principis pręcedentis, nonnulli filio primogenito, nonnulli filio minori. Expedit ergo determinare personam. Illa autem debet esse magis coniuncta principi pręmortuo de genere masculino, & communiter magis dilecta, magisque honorabilis: Dixi de genere masculino, ut excipiam fœminas, quę naturaliter non bene pręsunt: est enim masculus ratione pręstantior, animo constantior, intellectu prudentior. Nec est ita passionum insecutor ut fœmina. Vnde dominium mulieris inualidum, pręceps, inconstans, & perniciosum communiter inuentum est. Exemplum in scriptura sacra habemus in. iiij. Regum cap. 11. de impijssima Athalia matre regis Ochozię, quę uidens filium suum mortuum, occidit omnes filios filij sui Ochozię, pręter Ioas quem furata est & abscondit Iosaba soror Ochozię. Illos autem occidit, ut sola ipsa regnaret super Israel. Regnauit quoque septem annis donec per Ioiadam summum sacerdotem. Expulsa est de templo & interfecta, cōstitutusque est Ioas rex. De Iezabel crudeli super omnes mulieres & uxore Achab, patet in. iij. Re-

gum

gum cap. 19. Licet enim Achab titulum regis haberet, ipsa tamen regem regebat, & super populum tyrannizabat. Et ideo vhe ciuitati & populo, cui dominatur fœmina. Vnde Isaię cap. 3. dominium mulierum computatur inter diuina flagella: vbi sic legimus, & dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis, (& infra) Populum meum exactores sui spoliauerunt & mulieres dominatę sunt eis. Rationabiliter ergo excipiuntur fœminę. Nec inuenies in toto ueteri testamento mulierem ex diuino instituto dominatam fuisse. Oportet ergo determinare personam in genere masculino, quę hęc tria in se cõtineat. Primo ꝙ sit maxime coniuncta patri prius principanti: ergo debet esse filius: ꝙ si non habet filios erit proximior de sanguinitate puta frater, deinde patruus &c. Nã si principatus transferendus est ad posteros, decens est ut seruentur gradus proximitatis secundum lineam eiusdem sanguinis. Secundo ꝙ sit magis dilecta, & hęc est filius primogenitus, dũmodo tales non patiatur naturę defectus, ita ꝙ sit pęnitus ineptus regimini, puta si esset insensatus, freneticus, surdus, mutus, cecus. Nam primogenitus communiter est magis dilectus, & de illo pręcipuam gerit solicitudinem pater, aduertens ꝙ in ipso seruanda est principaliter domus & posteritas: ergo decens est ut primogenitus succedat. Et quidem ꝙ primogenitus naturaliter sit carior magisꝙ dilectus ꝙ̃ cęteri sequentes: patet ex eo ꝙ est primus fructus. Videmus autem in omni re fructifera, primitias esse cariores etiam apud deum. Vnde in lege reseruauit sibi primogenita tam hominum ꝙ̃ animalium vt patet in lib. Numeri cap. 3. Et quando decreuit seuissima plaga percutere Egyptios, occidit omnes primogenitos, utpote parentibus cariores. Tertio ꝙ sit inter alios honorabilior, & hic est primogenitus: quoniam cum sit maior ętate, decet iuniores deferre maiori & non ę conuerso. Constat ergo

ꝙ expedit personam determinare in successione principatus, & ꝙ sit filius primogenitus nisi aliud obstet, pñt autem obstare non solũ predicti defectus, sed etiã institutũ maioris principis, siue sit institutũ diuinũ siue humanum. De diuino quidem patet in. 2. Regum cap. 7. de Dauit & Salomone, quem rex Dauit instituit regem, vt patet in. 3. Regum cap. 1. Priuato Adonia, licet esset maior & primus post Absalon. Sic enim deus instituerat. De humano aũt; Sicut si rex ducatũ alicui donet pro uita sua, disponatq;, ꝙ filius eius minimus in ducatu patri succedat, & non primogenitus. Verum propter hos, & raros casus particulares non est debilitanda lex de primogenito in successione principatus. Manifestũ igitur tibi sit, quomodo expedit in ciuitate, & dominio christiano, principatũ continuari per successionem & non per electionem, & determinandam esse prosapiam, & personam ex illa prosapia, quę succedere debeat in principatu, exceptis casibus prędictis.

Quantum ad quartum aduerte, ꝙ aliqui conati sunt probare esse expediens principatũ tendere per electionẽ, & non ꝑ successionem, & sua potissima ratio est hęc. Permittere principatũ tẽdere per successionẽ, est exponere regimẽ publicũ casui, et fortunę in qua nulla põt haberi certitudo, nec ratio vt ĩ pluribus, sicut docuimus in 2.° Physicoꝝ. disponere autem, ꝙ tendat per electionem est ipsum exponere discretioni & prudentię eligentium. Sed id longe melius est q̃ primum. Nam si per electionem procedat, studebunt eligentes prius informari quis pręualeat in conditionibus requisitis ad rectę, & efficaciter principandum, puta quis in ciuitate sit prudẽtior, fortior animo, & iustior, & non ex muneribus facile corruptibilis. Si autem per successionem, incertum semper erit, qualis sit futurus primogenitus principis. Contingit enim sępenumero deteriorem esse sequentibus. Exemplum patet in

scriptura sacra. Nam Genesis *cap. 27. Isaac duos habuit filios primogenitum* Esau, *& alterum* Iacob, *& melior fuit* Iacob Esau. *Vnde dixit dominus.* Malachie *cap. 1. Iacob dilexi,* Esau *autem odio habui.* Et *in 2° Regum cap. 3. legimus primogenitum* Dauit *fuisse* Amnon, *qui adeo incontinens & impudicus fuit,* ꝙ *sororem suam* Thamar *vi oppressit, propter quod occisus fuit a fratre suo* Absalon. *Post* Amnon *fuit* Absalon, *qui tantum superbia eleuatus est,* ꝙ Dauit *patrem expulit de regno. Post* Absalon *fuit* Adonias, *qui adeo in corde suo euanuit,* ꝙ *adhuc viuente* Dauit *rege, & inscio, se constituere fecit in regem, vt patet in 3° Regum cap. 1. Propterea* Dauit *priuato* Adonia *instituit* Salomonem, *vtpote sapientiorem & dilectum a domino priusq̃ peccaret. Vt igitur de successore in principatu christiano prouideatur ex proposito & fundamento sperate bonitatis, melius est procedere per electionem, q̃ per successionem filiorum.*

Pro *solutione huius rationis aduerte,* ꝙ *vt docuimus in* Ethicis, *a deo varia sunt humana gesta atq; negocia,* ꝙ *in nullo infallibiliter prouidere possumus. Vnde dicit. Sapiẽtie cap. 9. Cogitationes enim mortaliũ timide, et incerte prouidentie nostre. Sufficit aũt inuenire modũ prouidendi, in quo rarior cõtingat error, & vt in pluribus melius disponatur status ciuitatis & regni.* Quot *si aliqñ hic modus deficit, propter hoc non est reprobandus.* Hoc *enim contingit ex variabilitate materie circa quam versantur humana moralia atq; ciuilia, sicut docuimus in primo* Ethicorum. Hic *autem modus est vt tendat principatus per successionem & non per electionẽ: nam experimur,* ꝙ *multotiens electores non concordant in vnum; & hinc oritur sisma atq; seditio, aliquando tarde concordant, & dum ciuitas caret suo principe, mali insurgunt, committuntur rapine, & homicidia, & inhonesta mul-*

ta, aliquando electores violantur eligere virum malum, & tunc sequitur tyrannis in regno. Quod si per successionem prouideatur, nullum prędictorũ sequitur. Ad illud quod dicitur, scilicet ꝙ principatus exponitur casui & fortunę, quia nescitur qualis sit futurus filius principis, respondetur ꝙ huic est remedium. Nam si filius est bonus & aptus regimini principatus non deterioratus, si autem sit insufficiens, eius insufficientia adiuuari potest per prudentes consultores & iustos iudices, & per senatum. Omnibus ergo consideratis melius est principatui prouidere per successionem, q̃ p electionẽ. Sed contra prędicta duo insurgunt dubia.

Primum dictum est non inueniri in ueteri testamento ex diuino instituto mulierem dominatam fuisse. Oppositum huius habemus in lib. Iudicum cap. 4. de Delbora quę existens propheteS iudicabat Israel. Quę sedebat sub palma, quę nomine illius uocabatur, inter Rama & Bethel, in monte Ephraym, ascendebantq; ad eã filij Israel in omne iudicium. Iudicare autem supponit principatum in scriptura sacra: ergo &c.

Ad hoc dicitur ꝙ Delbora non fuit sola dominans in Israel, sed dominus dedit ei uirum in societate nomine Barach, Sic enim legimus in eodem cap. Delbora misit & uocauit Barach filium Abinoem decedes Neptalim, dixitq; ad eum, prę cepit tibi dominus deus Israel. Vade descende, & duc exercitum in monte Thabor, tollesq; tecum decem milia pugnatorum de filijs Neptalim &c.

Secũdum: Dictum est ꝙ in principatu succedere debet primogenitus, quia carior & magis dilectus est patri. Oppositũ habemus Genesis cap. 37. in quo legimus ꝙ Israel. i. Iacob diligebat Ioseph, super omnes filios suos, eo ꝙ in senectute genuisset eum. Item Dauit dilexit Salomonem, & tamen non erat primogenitus, ut patet in. 3. Regum cap. 1. Nam Ados

nias precedebat Salomonem ex etate. Non ergo bene dicitur ꝙ primogenitus succedere debet, qa ẽ magis dilectus a patre.

Ad hoc respondetur: ꝙ sufficit regule & Decreto in moralibus atq; politicis, si uerificeretur ut in pluribus, etiam ꝙ deficiat in paucioribus. Certũ est aũt ex ratione supra inducta, ꝙ primogeniti vt in pluribus sunt magis dilecti dilectione substantiali & solidiori, cuius signum est: ꝙ apud gentes, vt docuimus in Politicis, & apud multas etiam christianas gentes, instituuntur primogeniti heredes, vt patet apud gallos. Exemplum autem Iacob, non concludit: quoniam dilectio maior super Ioseph intelligitur quo ad teneritudinem eo ꝙ iuniores sunt solatio senioribus, cum hoc tamen stat: ꝙ solidius & efficacius diligeret primogenitum. Cuius signum est: ꝙ in benedictionibus primus fuit Ruben. Vñ Geñ. cap. 49. sic habemus.

Ruben primogenitus meus, tu fortitudo mea. Preterea dico ꝙ Ioseph fuit verus priogenitus Iacob ex Rachelle, pro cuius noticia aduerte: ꝙ vt habemus Genesis cap. 29. nunquam fuit intentio Iacob seruire Laban, nisi pro dilecta sibi Rachelle: quam solam intendebat habere in uxorem, & ex ea filios sibi successores procreare: ꝙ autem habuerit Lyam in uxorem fuit preter intentionem suam. Vnde licet Ruben sit primogenitus ex Lya, tamen quia Ioseph fuit primogenitus ex prima & per se desiderata Rachelle: ideo est uere primogenitus legitimus quo ad primam intentionem Iacob, cuius signum est ꝙ ut legimus Genesis cap. 49. dedit Iacob moriturus filio suo Ioseph partem vnam extra fratres suos, quam inquit tuli de manu amorrei in gladio & arcu meo, fuit ergo magis dilectus, quia in senectute genitus, & quia genitus ex Rachelle dilecta, & quia primogenitus ex Rachelle. De Dauit autem & Adonia dicere possumus ꝙ non fuit ex mera uoluntate eius cõstituere Salomonem regem relicto Adonia, sed quia sic ordia

natum fuerat a deo. Nam in 2° Regum cap. 7. legimus ꝙ dixit dominus per Nathan prophetam regi Dauit. Cum completi fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo post te semen tuum, quod ęgredietur de vtero tuo, & firmabo regnum eius: Ipse edificabit domum nomini meo &c. Quot autem hic esset Salomon, & non alius ex filijs Dauit, cōstat in primo Paralipo. cap. 22. Vbi sic legimus. Vocauit Dauit filium suum Salomonem, & pręcepit ei vt edificaret domum domino deo Israel. Dixitq; Dauit ad Salomonem, fili mi, voluntatis meę fuit, vt edificarem domū nomini dei mei, sed factus est sermo domini ad me dicens. Multum sanguinē effudisti, & plurima bella bellasti, nō poteris edificare domū nomini meo, tanto effuso sanguine coram me, filius qui nascetur tibi, erit vir quietissimus, faciam enim eum requiescere ab omnibus inimicis suis per circuitum, & ob hanc causam pacificus vocabitur, & pacem & ociū dabo in Israel cunctis diebus eius, ipse edificabit domum nomini meo &c. Constat igitur ꝙ Dauit Salomonē regem instituit ex diuina dispositione, etiam ꝙ esset nō primogenitus. Et pręterea, Adonias se immeritum fecerat: quoniam viuente Dauit vsurpauerat sibi regnum in tertio Regum. cap. 1. Et ideo meruit priuari successione regni. Hęc de pręsenti cap. dicta sint. Et hic terminatur cōsideratio nostra pro primo Tractatu Philosophię ciuilis christianę.

Explicit Tractatus primus Philosophię ciuilis christianę. ab eodem ordinatus.

DIXIMVS in Tractatu pręcedenti in cap. 1. q quatuor requiruntur pro recto regimine seculari ciuitatis, siue dominij christiani, tempore pacis scilicet Princeps: Consilium: Iudicium, siue pretorium: & populus. Et quoniam bonitas & malicia consilij, & iudicij, & populi: pendent a probitate, & malicia principis: ideo in hoc 2° Tractatu, acturi sumus, de qualitatibus, et conditionibus: quas debet princeps christianus habere; & quas vitare debet. Vt autem recto, et doctrinali ordine, procedamus: distinguemus presentem tractatum, in tres partes.

In prima, declarabimus qualiter se habere debeat princeps christianus, circa omnes passiones appetitus sensitiui.

In 2°: quos mores debeat imitari: & quos vitare.

In 3a: quod sit officium suum: & quę maxime intēdere debet: vt christianum populum, velut pastor regat: & non vt tyrannus.

PARS PRIMA.

Partem primam: distinguimus in septem capita.

Prīo, declarabimus qūo se hēre debeat circa amorē, et odiū.

2° quomodo circa desiderium, & fugam.

3° quomodo circa delectationes, & tristitias.

4° quomodo circa spē, & desperationem.

5° quomodo circa audacias, & timores.

6° quomodo circa Iras: & Odium.

7° qūo circa alias passiones minus pricipalis: quę sunt sex. s.

zelus, gratia, nemesis, misericordia, inuidia, verecundia.

Quomodo se habere debeat princeps christianus, circa amorem, & odium. Caput Primum.

IN hoc primo capite declarandum est: qualis debeat esse christianus princeps, circa duas primas passiones, concupiscibilis: quę sunt, amor, & odium: & hic tria agēda sunt. Primo breuiter recitandum est, quot sint passiones appetitus sensitiui, in nobis. 2° declarabitur, quomodo se habere debeat verus, & catholicus princeps: circa timorem, & amabilia. 3° quomodo circa odium, & odibilia.

Quantum ad primum aduerte: ꝙ in Epytho. nostris physicalibus: in 3° lib. de Anima: in Trac. de potentia motiua: diffusa locuti sumus de passionibus sensitiui appetitus distincti in concupiscibilem, & irascibilem. & illic inuenies numerum, & ordinem earum: & rationem propriam singularum. Vide tu, illic. Pro nunc, sufficiat tibi assignare numerū: & ordinem: & subiectum: in quo sunt. Tu igitur aduerte: ꝙ in concupiscibili, sunt sex. Tres, respectu boni: quę sic ordinantur: Amor: Desiderium: Delectatio. Tres respectu mali: quę sic ordinātur. Odium: fuga: tristitia. In Irascibili, sunt quinqꝫ. Duę, respectu desiderij: que sunt, spes: & desperatio. Duę, respectu fugę: quę sunt, timor: & audacia. Vna, respectu tristitię: quę est ira. Quare autem sint sex, in concupiscibili: & quinqꝫ, in irascibili, & non plures: & quare passiones irascibilis, versantur circa passiones concupiscibilis: easqꝫ supponunt: vide vbi supra, in 3° de anima. Vt autem nunc habeas prę oculis numerum, & ordinem, & subiectum earum, considera figuram sequentem.

In concupiscibili:			
Respectu boni.	Amor.	Desiderium:	Delectatio.
Respectu mali.	Odium.	Fuga.	Tristitia.

In Irascibili.		
Spes.	Timor.	Ira.
Desperatio.	Audacia	Respe
Respectu boni.	Respectu	ctu ma
	mali.	li.

Quantum ad secundum aduerte: ꝙ catholicus princeps tria per ordinem obseruare debet, circa amorem.

Primo loco, & super omnia: diligat bonum diuinum. Secundo loco, bonum commune: siue reipub. Tertio loco: bonum proprium.

Quot primo, & super omnia diligere debeat bonum diuinum: probatur ratione: deinde ex scriptura sacra. & confirmabitur, per diuum Augustinum. Ratio quidem, sit hęc. Obiectum amoris, est bonum verum, vel saltem, reputatum bonum: nam (vt docuimus in primo Ethicorum) malum pręsentatum nobis, & apprehensum sub ratione mali: est ineligibile, & odibile. Ergo amor catholici principis, inquantum princeps catholicus est: & desiderat existimari: est graduandus, vt graduatur bonum diligibile, ita. s. ꝙ summum, & primum bonum: summe, & primo diligat. Sed inter omnia bona, bonum diuinum, est summum, & primum: Est enim bonū a se: & per se: & est fons omnis boni participati a creatura: Et inter cętera, est causa, & principium, omnis potestatis & principatus, ita ꝙ omnes principes: vicarij sunt: primi, ac summi regis dei. Vnde Paulus ad Roma. cap. 13. inquit. Non est potestas, nisi a deo. Quę sunt a deo: ordinata sunt. Itaqꝫ qui resistit potestati; dei ordinationi resistit; Et Prouerb. cap. 8. Per me re

ges, regnant, & legum conditores, iusta decernunt. Per me principes, imperāt: & potentes, decernūt iustitiā. Ergo prin ceps catholicus: Primo, & sup oīa, diligere debet diuinū bonū. Diliget aūt primo, & sup oīa: si in primis, se offeret sanctum, & imaculatū deo. Si curabit verum, & catholicum cul tum, remota heresi, & superstitione, seruari in populo sibi cōmisso. Si seruabit ipse, & seruare faciet, diuinā, & christianā legem. Si inter omnes causas, Primo super intendet his, quę ad christianā religionē, & eius obseruantiā, ac defensionem, spectant. Si patrem, & aduocatum, & iudicem, se cōstituet super pauperem, & pupillos, & viduas. Nam (vt in pluribus) humano fauore, destituuntur. Hęc enim sunt, quę deus in primis, requirit a principe populi sui, et detestatur opposita. Inquit enim Isaię cap. 1. Principes tui infideles, qa idolatrę, & socij furū, quia expoliant populū bonis suis. Omnes diligunt munera, & sequūtur retributiones: ideo iniustitiam exercēt, Pupillo non iudicant, & causa viduę non ingreditur ad illos. Quia. s. munera ampla, & retributiones magnificas, tribuere non possunt. Constat igitur tibi ratio, propter quam, verus princeps in christiana ciuitate, Primo, & super omnia, diligere, custodire, seruare, & defensare debet, diuinum bonum.

Manifestatur idem, ex diuina scriptura. Nā (vt legimus in lib. Exodi cap. 34.) deleuit deus hos populos, & principes suos. s. Amorreū, Chananeū, Etheū, Phereзeū, Eueum, & Iebuseū, eo ꝙ bonū diuinū nesciebant, neqꝫ scire, neqꝫ diligere, neqꝫ colere, volebant, admonuitqꝫ Israel, dicens. Caue ne vnquā cū habitatoribus terrę illius, iungas amicitias, quę sint tibi in ruinā. Sed et aras eoꝝ destrue, cōfringe statuas, lucosqꝫ succide. Noli adorare deos alienos. Dn̄s, зelotes nomē eius. Deus, est ęmulator: &c. Per oēs quartos libros Regū inuenies, deū cōseruasse, atqꝫ dilexisse reges, qui in primis, diuinū bonū cu-

rabant, studebantꝙ super oĩa, vt populi sibi cõmissi, diuinam legem, diuinũꝙ cultum obseruarent. Qualis fuit Dauit, Salo*mon, anteq̃ preuaricaret: Assa, filius* Abię, *filij* Roboam. De *quo legimus in* 3° Regum, *cap.* 15. *ꝙ fecit rectum ante conspectum domini, sicut* Dauit *pater eius.* Et *abstulit effeminatos de terra, purgauitꝙ vniuersas sordes idolorum, quę fecerant patres eius.* Insuper, *&* Macham *matrem suam amouit, ne esset princeps in sacris* Priapi, *& in luco eius, quem cõsecrauerat. Subuertitꝙ specum eius, & confregit simulacrum turpissimum, & combussit in torrente cedron.* Iosaphat *in primis quesiuit diuinum bonum, & iustitiam, super populũ sibi commissum, vt legere poteris in* 2° Paralip. *cap.* 19. Et *tu leges ad placitũ, in omni scriptura sacra, & inuenies quoscunꝙ principes, in primis intendentes diuinum bonum, prosperatos, protectos ꝙ fuisse ex diuina bonitate, quę non deserit in fine, veros cultores suos.* Ex *opposito autem, inuenies omnes principes, qui non prępo suerunt diuinũ bonũ, cunctis alijs bonis, abominatos fuisse, & proiectos a facie domini, simul cũ domo sua. Sicut inuenies, de* Saul, *&* Hieroboam, *filio* Nabath, *qui idolatrare fecit,* Israel, *&* Achab, *&* Manasse. Ex *his ergo arguitur, ꝙ verus princeps in christiana ciuitate, diligere, & curare debet diuinum bonum, vtpote omnis boni principium, & a quo, pendet omnis principatus, veri, & catholici, authoritas. Sin autẽ, velut, ventus spirans, transibit eius principatus.*

Et *quod docuimus. s. ꝙ principis christiani sit, in primis diligere diuinnm bonũ, confirmãdũ est (vt prę missimus) authoritate diui* August. *in* 5° *de ciui. dei, cap.* 24. Vbi *inqt.* Neꝙ *nos, christianos quondã impatores, ideo felices dicimus, quia diutius ĩperarunt, vel ĩperãtes filios, placida morte, reliquerũt, vel hostes reipub. domuerunt, vel inimicos ciues, contra*

se insurgentes,& cauere,& opprimere:valuerint.Hęc enim, & alia hmõi,ęrũnose vitę:vel munera,vel solatia,q̃dã ẽt cultores demonũ,accipe meruerũt,qui nõ ptinent ad dei regnũ: quo ptinẽt isti. Et hoc de misericordia dei factum est:ne ab eis qui in eũ crediderint:hęc tanq̃ summa bona desiderẽtur. Sed eos felices dicimus,si iusta imperant: (& paucis interie ctis) si se homines esse intellexerint,atq̃ meminerint:Si potestatem suam:ad dei cultum dilatandum, maiestatiq̃ eius famulari faciunt. Si deum timent: diligunt & colunt: Si plus amant regnum illud.i.cœleste:vbi non timent habere consortes. Constat igitur tibi ratio,& diuinę legis testimonium: & diui Augustini authoritas: q̃ verus & christianus princeps, primo loco,& super omnia diligere debet bonum diuinum.

Quantum ad secundum.s.q̃ 2° loco diligere,et curare debeat bonum commune,siue bonum reipub.probandum est triplici ratione:Et confirmandum,ex scriptura sacra.

Prima ratio,sumitur ex differentia veri principis: ad tyrannum.Pro cuius noticia aduerte, (q̃ vt docuimus in politicis) tyrannus,in hoc differt a vero principe:q̃ in primo intendit bonũ priuatum,curat & amat.De bono autem reipub. & ciuium:non curat,nisi inquantum redundat in bonum proprium:imo studet opprimere populum:& depauperare: rapiens eorum bona:& faciens sibi seruos,& ancillas,sicut prędixit Samuel Israeli,petenti sibi regem:vt legimus in primo Regum cap.8.Voluit enim innuere Samuel ex ore dei:q̃ nõ peterent regem:quoniam de facili conuertet se in tyrannum. Vnde illud ius regis:quod illic exponit Samuel.s. q̃ filios vestros tollet,&c.q̃ filias vestras faciet vnguentarias, & focarias,&c.q̃ agros vestros tollet,&c. est ius tyrannicum. Verus autem princeps:Primo intendit bonum cõmune: salutem populi:& defensionem eius. Secundario autem bonum pro-

prium,tam personę proprię,q̃ familię,& facultatis suę. Nam *& hęc omnia,exponit pro salute populi,vt tibi declarabitur infra:exemplo regis Saul.* Vnde *verus princeps, assimilatur pastori:pascenti:curãti:defensanti oues suas. Iuxta quem sensum:* Dauit,*fuit verus princeps:* Cui,*dixit dominus per* Nathan *prophetam,in* 2° Regum,*cap.7.* Ego *te tuli de pascuis sequentem greges:vt esses dux,super populũ meũ Israel,&c.* Tyrannus *autem,assimilatur mercenario:cui non est cura de ouibus.Ideo solum intendit gaudere,fructu ouium.* Oues *autem,nec curat,nec saluat,contra lupos uenientes.* Vt *igitur saluetur uera differentia,inter verum principem,& detestabilem tyrannum:oportet ipsum, post bonum diuinum: amare, & curare bonum publicum:ipsumq; pręponere, cunctis suis bonis priuatis.* Secunda *ratio., sumitur ex virtutibus: quibus decet verum principem ornari,atq; splendere.* Pro *cuius noticia,aduertę, q sicut reprębensibilius est magistrum carcere scientia,q̃ discipulum:eo q magistri officium est, scientiã tradere discipulo:& non ecõuerso:sic reprębensibilius est principem carẽre uirtutibus,q̃ subditos.quoniam principis officium,est inducere subditos,ad bene, & uirtuose uiuendum: & non econuerso.ut tibi declarabitur infra:cum agemus de fine intento,a uero principe.* Vt *igitur uerus princeps illas habeat uirtutes:quibus rectẽ,& infallibiliter,deducat subditos in bonum:oportet seipsum ostendere,longe magis amatorem boni publici:q̃ priuati.* Hoc *autem ostendere non poterit,nisi uigeat excellenti prudentia,& iustitia, & magnanimitate,& magnificentia,& fortitudine,& temperãtia.* Prudentia *quidem:quoniam cum magis difficile sit,& quasi diuinum:posse fluctibus expositum curare,ciuitatis & regni bonũ* (vt *docuimus diffuse in ciuili* Platonica) *necesse est principem uigere summa prudentia: ut quasi nauiculę procellis*

semper expositę, prouidere sciat. Oportet ergo, ipsum esse maxime prudentem. Oportet esse iustum: q̄m reipub. bonū, p iustitiā seruatur, sicut ex iniustitia perit. Vnde sub tyrāno iniusto, cōe bonū, penè ad nihilū deducitur: q̄m tyrannus, & subditi sui, nil aliud curant, nisi propria bona, & vsurpare aliena. Oportet esse magnanimum: quoniam bonum publicum, arduum est ad conseruandum, & maximo dignum honore, & ad hęc intendit animus magnanimi, vt docuimus in 4° Ethicorum. Oportet ipsum esse magnificum: q̄m (vt docuimus (in 4° Ethicorum.) Opus magnificum, principaliter fit propter maxime honorabilia, qualia sūt bonū publicū: et res diuinę. Vt cōstruere tēpla venerabilia: magna dona largiri, sumptuosa cōuiuia celebrare, pro bono publico. Amplius muneribus, conciliare sibi potentes externos. Respectu rerum diuinarum: Magnificus fuit Dauit, in pręparandis sumptibus, pro ędificanda domo domini admirabili, & pręciosissima, vt patet in primo Paralip. cap. 29. Respectu magni doni: Magnifici fuerūt Salomon, & Sabea Regina. in 3° Regum, cap. 10. Respectu conuiuij, Magnificus fuit Assuerus rex: Hester cap. 1. Oportet esse fortem: quoniam cū bonum cōmune, melius, & diuinus sit bono proprio, & priuato, si pro eo seruando, extremos sustinet labores, multo magis pro bono publico, Vnde pro illo, nec proprie vitę parcet, sed eam morti exponet. Sicut fecit Saul (vt dicemus infra) & Mathatias cū filijs, vt patet per totum in libris Machabeorum. Oportet esse temperatum: q̄m voluptates inordinate, distrahunt animum a debito regimine: excecant mentem, et declinare faciunt hominem: ad mores brutales. Sicut exemplum habemus, de Salomone in senectute sua miserabili, vt patet in. 3. Regum, cap. 11. Constat igitur tibi: quomodo oportet verū principem, 2° loco diligere bonum publicū, vt illis ornetur virtutibus,

quę maxime decorant principem.

Tertia ratio: *sumitur ex vitijs, a quibus oportet verum principem pręcauere.* Pro cuius noticia, aduerte, *q̃ sicut ordinatus & rectus amor, diuini boni, & publici, inuitat principē ad oēm virtutē: Sic inordinatus amor, proprij cōmodi, & boni, trahit ad omne nephas. facit enim principē, non pastorē populi, sed lupū.* Non nutrit populū, *sed deuorat, absq; respectu, iniurias, et dāna infert.* Depredat *sacra, expoliat ciuitatē, oēmq; exercet iniustitiā.* Tales, *facti sunt principes Israel. eo q̃ bonū proprium, curabant, subditos aūt, velut oues dispersas, non habentes pastorem, deuorabant.* Vñ *cōtra eos sic legimus, in* Ezechielle, *cap. 34. Viuo ego (dicit dñs deus) qa pro eo q̃ facti sunt greges mei in rapinam, & oues mee, in deuoratione oīum bestiarum agri, eo q̃ non esset pastor: (neq; enim quesierunt pastores gregem meum, sed pascebant pastores semetipsos & greges meos non pascebant) .i. quęrebant bonum & cōmodum & voluptates suas, bonum autem ouium quod est bonum publicum non quęrebant. Propterea pastores audite verbū domini. Ego ipse super pastores requiram gregem meū de manu eorum, & cessare faciam vt vltra non pascant gregem meū.* Nec *amplius pastores pascant seipsos.* Ne *igitur princeps catholicus deturpetur prędictis vitijs. Oportet ipsum 2° loco diligere bonum publicum.*

Quantū *ad tertiū. s. q̃ 3° loco diligat bonū propriū, satis manifestauimus in* Echonomica *christiana in* Trac. *sexto, qui est de possessione patris familias.* Vide *tu illic, & tibi sufficiet ne inutiliter replicemus.*

Quod *aūt uerus princeps post diuinum bonum diligere debeat bonū publicū pro quo seruando non solū sunt exponēda bona propria externa, sed & persona & filij.* Exemplum *imitandum dedit rex* Saul, *de quo legimus in. 1.* Regū *ca. 18.*

ꝙ licet sibi pronosticatum fuisset per Samuelem suscitatum: ipsum & filios suos occidendos in prelio contra Philistim die crastina: tamen neq; seipsum, neq; filios precipue Ionathan primogenitum saluare noluit, sed vt uerus dux exercitus in prelio cum filijs se presentauit: vbi pro salute populi cũ Ionatha gloriose occubuit, in cuius argumentum Dauit, audita morte Saul, & Ionathe sui amantissimi, vt scribitur in 2° Regum cap. 1. Non decantasset hymnum in laudem Saul, & Ionathe: lugens enim Dauit cecinit. Considera Israel pro his qui mortui sunt super excelsa tua uulnerati: &c. Vide tu, ne tempus conteramus in recitando.

Et aduerte ꝙ Iosephus in lib. de antiquitate iudaica: exemplum Sauli, luculenter describit lib. 6. cap. 14. Quod recitare decreui: quoniam non ita pre manibus libri Iosephi apud christianos passim habentur sicut sacra Biblia. Sic igitur inquit Iosephus.

Sermonem nunc faciamus ciuitatibus, & populis, & gentibus profuturum, & bonis omnibus congruum: ex quo prouocentur vniuersi sectari uirtutem, & eterne Deus appetere glorie, sed & qui sapientibus & regibus gentium, & principibus populorum multum desiderium, & studium rerum bonarum adijciat, & pro salute patrie ad pericula mortis libẽter adducat, & cuncta que uidentur grauia, doceat contemnenda. Habeo rei huius authorem Saul hebreorum regem. Hic enim licet futura iam nosset, & mortem sibi iminere propheta predicente cognosceret, non fugit, nec amore uite suum exercitum prodidit inimicis, nec regie contumeliam intulit dignitati, sed potius cum omni sua domo semetipsum tradẽs simul cum filijs, optimum iudicauit cum eis magis cadere pro subiectis pugnando, & filios unà perire: licet et boni fuissent ꝙ eos in incerto relinquere quasi regni successionem, & ge-

neris

neris habituros. Is ergo fortissimus, & iustus mihi videtur. Et si quis fuerit talis, aut fuit cunctorum testimonio, virtutis ado ptione dignissimus. Nam eos, qui sub spe victorię proficiscun tur ad bellum, & incolumes se redire confidunt, quamuis gesserint clarę, non videntur bñfacere, qui eos fortes voluerint ap pellare, quod de talibus in hystorijs, & in alijs conscriptionibus inuenitur, q̃uis & illi sint approbandi: Magnanimes autem, & grandia pręsumentes, & rerum terribilium contemptores, soli dicendi sunt omnes qui Saul imitantur. Illi nãq;, qui nescientes quod in bello futurum est nequaquam animo deficiunt, sed in incertum seipsos emittunt, licet aliquid grande faciant, non tamen valde mirandi sunt. Cum vero vtile nihil venturũ animo cogitatur, sed iam mors futura pręscitur, & solũmodo hoc passuri dimicant aliqui, & neq; terrentur, neq; pro mortis periculo obstupescunt, huiusmodi viros perfectę fortitudinis esse decerno. Hoc igitur fecit Saul, ostendens ꝙ cunctos desiderantes glorię palmam habere post mortem, talia conuenit adimplere, & maxime reges quos propter cumulum principatus, non solum malos, nõ licet esse circa subiectos, sed neq; mediocriter esse bonos. Hęc Iosephus.

Viso quomodo princeps se habere debeat circa amorem & amabilia, declarandũ est quomodo se gerere debeat, circa odium & odibilia. Tu igitur aduerte ꝙ amor est prima passio, primusq; motus appetitus, a quo sumit originem quęcũq; alia passio, vt odium & timor &c. Nam qui diligit iustitiã, odit suum oppositum, qui veritatem, odit falsum, qui diligit vitam, odit mortem. Qualis ergo ordo seruandus est a principe in amando aliqua, talis in odiendo opposita. Quoniam ergo diximus oportere principem: primo loco amare bonum diuinum, consequens est, vt primo loco odio habeat malũ oppositum, qualis est idolatria, & blasphemia, & pręuarica-

tio diuine legis: Ideo verus princeps fuit Asa rex Iuda in. 3. Regum cap. 15. qui adeò dilexit diuinum bonum & odio habuit oppositum, quod purgauit vniuersas sordes idolorum: Et in eodem legimus de Baasa, qui ex dei zelo adeò odit domum Ieroboam, & vniuersam idolatriam: quod eam radicitus deleuit: Et in lib. 4. Regum legimus de Iehu, qui ex dei zelo surrexit contra Iezabel impudicam idolatram, & contra omnem domum Achab, omnemque eius cognationem, & ex toto destruxit, notissima sunt in libris Machabeorum exempla Mathatie, & filiorum eius, qui veluti leones insurgentes contra idolatras, defensarunt dei veri legem & cultum. Cōstat ergo primo loco odiendum malum oppositum diuino bono. 2° loco audiendum est malum destructiuum communis boni, qualia sunt opera iniusta, rapinę, cedes innocentium, viri iniuriatores, malefici, seditiosi, tumultuantes in populo. Hos exterminare oportet, aliter seruari non pōt cōe bonum. Vnde verus princeps fuit Dauit. Qui vt legimus in. 2. Regū cap. 20. persequi fecit. Sibam filium Bochri, qui recedere suaserat decem tribubus a rege Dauit, nec cessauit Ioab dux exercitus donec ipsum exterminauit, & sic saluatum est regnum Dauit. Sic fecit Iudas Machabeus, de quo sic legimus in. 1. Machab. cap. 3. Similis factus est leoni in operibus suis, & sicut catulus leonis rugiens in venatione, & persecutus est iniquos perscrutās eos, & qui conturbabant populum suū, eos succendit in flāmis, & repulsi sunt inimici eius prę timore eius, & omnes operarij iniquitatis conturbati sunt, & directa est salus. s. boni cōmunis, in manu eius &c. Tertio loco odiendum est malum oppositum bono priuato, qualis est raptor & hostis vitę & famę, non quidem ratione naturę, quę ex se bona est, sed ratione vitij & nocumenti. Sic Abraam odio habuit; vt legimus Genesis cap. 14. reges illos qui in sodomis captiuum fe-

cerant Loth, & filias suas, rapuerantq; omnem substantiam eius. Hos *persecutus est Abraam cum trecentis vernaculis, & reduxit* Loth *& mulieres, & populum, & omnem substantiam eorum*, Sic *David in. 1.* Regum *cap. 30. odio habuit* Latrunculos *illos, qui succenderant* Sicelech, *& captiuas duxerant vxores eius, & filios & filias, persecutusq; est eos cum quadringentis viris, & reduxit omnia. Constat ergo tibi, q verus princeps eo ordine odisse debet mala opposita tribus bonis: s. diuino & communi & proprio, quo diligenda sunt ipsa bona.* Sed *nunc ingemiscendum est: quoniam maxime dilectum est bonum proprium, & maxime odio habitum, est malum illi oppositum. Minus autem dilectum est bonum publicum. Minusq; odio habitum malum illi oppositū. Minime vero dilectum est bonum diuinum. Minimeq; odio habitum est malum illi oppositum:* Ideo, *q̄ rari veri, & fideles princeps.* Hęc *de pręsenti cap. dicta sint.*

Quomodo se gerere debeat verus princeps circa desiderium & fugam. *Caput Secundum.*

IN *cap. 2. declarandū est quomodo post amorem & odiū, se gerere debeat fidelis princeps circa desiderium & fugam.* Nam *he passiones immediate secuntur ad duas pręmissas. s. desiderium ad amorem, fuga ad odium in concupiscibili, vt ordinauimus in figura descripta in pręcedenti cap. fugam aūt perypathetici dicūt abhominationē.* Hic *igitur tria agenda sunt.* Primo *declarandum est quō differt desiderium ab amore, & fuga, siue abhominatio ab odio. 2° quomodo se debet habere verus princeps circa desiderabilia. 3° quomodo circa abhominabilia.*

Quantū ad primū aduerte q desiderium se habet ad amorem, sicut motus ad principiū causatiuum motus, ita q amor

est principium, & desiderium, est motus. Vnde in appetitu amor est sicut leuitas in igne, desiderium autem sicut ascensus ignis ad locum suum naturalem causatus a leuitate. Nisi enim ignis esset leuis, non ascenderet. Sic nisi bonnm presentatum appetitui, ei placeret, que placentia est ipse amor, non excitaretur appetitus ad desiderandum, & querendũ ipsum placens bonum. Similiter, fuga siue abominatio, que est respectu mali displicentis, se habet ad odium sicut motus ad principium causatiuum motus. Nam ex eo ꝙ malum presentatum appetitui, causat in eo displicentiã, que est ipsum odium, vt passio est, mouetur appetitus ad fugiendum, vitandum, & repudiandum ipsum malum. Sicut ergo desiderium in concupiscibili, dicit motũ prosecutionis boni amati, sic fuga dicit motum auersionis a malo quod odio habetur. Hinc patet ꝙ desiderium: dicit motum ad terminum placitum, fuga autem dicit motum a termino a quo displicente. Ex consequenti constat ꝙ licet desiderium & fuga dicant motum in genere, non tamen vnum in specie, imo oppositos; vt diximus. Constat igitur tibi, quomodo desiderium & fuga originantur immediate ab amore, & odio, & ꝙ dicunt motus oppositos in concupiscibili, qui se habent sicut motus oculi ad pulchrum, & auersio oculi a deformi.

Quantum ad secundum aduerte duo. Primo ꝙ desiderabilia sunt in duplici differentia, Quedam enim desideranda sunt, vt finis, & hec desiderantur absolute: quoniam quãto magis habentur, tanto meliora sunt, & tanto magis perficiunt habentem. Quedam autem desideranda sunt propter finem, vtpote media, & hec non desiderantur absolute, sed sub certa mẽsura. i. pro quanto sufficiunt ad consequendum finem, verbi gratia. Infirmus desiderat sanitatem vt finem, & ideo absolute, & sine mensura eam desiderat: quoniam quanto sanior,

tanto melius se habebit. Desiderat autem medicinam vt medium, & ideo eam desiderat non absolute, sed sub certo pondere: quoniam si minus, non sufficeret pro sanatione. Si magis, potius augeret ęgritudinem, q̃ sanaret.

Aduerte 2° ꝙ desiderium boni causatur, & originem sumit ab amore boni. Neq; enim desideramus non amatum. Ergo desiderium ordinandum & graduandum est sicut ordinandus est, & graduandus amor, Docuimus autem in cap. pręcedenti, ꝙ primo loco amandum est bonum diuinum. 2° loco bonum publicum. 3° loco bonum proprium. Idem dicendum est de desiderio, quia primo desiderandum est bonum diuinum. 2° bonum publicũ. 3° bonum proprium. Et bonum diuinum ac publicum desideranda sunt vt finis: ergo absolute. Bonum autem proprium vt medium: ergo sub mensura.

His pręnotatis dico ꝙ verus princeps ita se ordinare debet in desiderio, ꝙ primũ desideratum sicut primum amatum sit diuinum bonum, vt primo intentum & finis, ex consequenti sine mensura. Vnde princeps ordinati desiderij fuit Dauit, qui inquit in psalmo. Quemadmodũ desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad deum viuum. Quot si quid creatum: primo desiderat, efficitur vir deordinati desiderij, diciturq; ambulare secundum desideria sua, quę militant aduersus diuinam legẽ, vt scribit Iudas apostolus in epistola sua. Secundum autẽ desideratum etiam vt finis, sit bonum publicum, ex consequenti sine mensura. Nam cum sit in ciuitate, vt medicus, vt pastor, vt nauis ciuilis gubernator, desiderare debet cõmune bonum subditorum omni perfectiori modo quo potest, sicut medicus sanitatem infirmi pastor salutem ouium. Rector nauis tutissimum portum. Vnde princeps ordinati desiderij fuit Dauit in psalmo cum dixit. Si oblitus fuero tui Hierusalem, obliuioni

detur dextera mea. Adhereat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui, fuit & Iudas princeps Machabeus, qui ad ostendendum rectum desiderium super publicũ bonum, vt legimus in. 1. Machabeorũ cap. 3. dixit militibus suis. Accingimini & estote filij potentes, & estote parati in mane, vt pugnetis cõtra gẽtes, quę cõuenerũt disperdere nos et sancta nostra: qm̃ melius est nobis mori in bello, q̃ videre mala gentis nostrę, et sanctoꝝ. Tertiũ vero desideratũ, vt mediũ ordinatũ ad diuinũ bonũ & publicũ, ex cõsequenti sub mensura sint bona exteriora, vt diuitię, potẽtia, exercitus, castra munita, et reliqua quibus valeat propugnare malos, & defensare ciues, punire prauos, & benefacere bonis. His aũt prępõnat totum animi sui desideriũ, ꝙ subditi incũbant operibus virtuosis iustitię, paci, & tranquillitati, sine quibus non manu tenet bonũ publicum, etiã ꝙ sit princeps potẽtissimus diuitijs, exercitu & munitionibus. Oẽ enim regnũ in se diuisum desolabit inqt Saluator Mathei cap. 12. Hinc apparet verus & ordinatus princeps ẜm desideria rex Salomon, qui solã a deo petẽs sapientiã, & prudentiã regitiuã boni publici, declarauit, nec primo, nec 2° loco, desiderandũ priuatũ bonũ, quales sunt diuitię, & potentia, & exercitus fortitudo, & principatus gloria: Ideo vt legimus in. 3. Regũ cap. 3. manifestauit illi deus benedictus q̃ rõnabilis esset affectio sua: Et qm̃ in desiderijs suis visus est Salomon nõ recordari diuitiaꝝ, & potentię & glorię, quas solent mũdi principes in primis desiderare: ideo ex infinita largitate sua, tribuit illi supra oẽs, qui fuerunt ante illũ. Sic enim legimus in prędicto cap. Et dixit dñs Salomoni. Quia petisti verbũ hoc, & non petisti dies multos, nec diuitias, nec animas inimicoꝝ tuorum, sed postulasti tibi sapientiam ad discernendũ iudiciũ, ecce feci tibi ẜm sermones tuos, & dedi tibi cor sapiens et intelligens, intantum, vt nullus ante

te similis tibi fuerit, nec post te surrecturus sit. Sed & hęc quę non postulasti dedi tibi. Diuitias scilicet & gloriam, vt nemo fuerit similis tui in regibus cunctis retro diebus. Constat igitur tibi quomodo se gerere debeat verus princeps circa desiderium.

Quantũ ad tertiũ.s. q̃uo se gerere debeat, circa fugam, siue abhominationem mali, aduerte ꝙ idem ordo seruandus est in abhominatione mali, quem diximus in cap. pręcedẽti seruandum in odio, vt.s. primo loco abhominetur malũ oppositũ bono diuino, qualis est idolatria blasphemia periurium &c. Cum his enim non stat verus dei cultus. Vnde *verus princeps fuit* Iosias *rex, de quo legimus in.2.* Paralip*.cap, 34. ꝙ abstulit Iosias cunctas abhominationes de vniuersis regionibus filiorum* Israel, *& fecit omnes, qui residui erãt in Israel seruire domino deo suo, cunctis diebus vitę eius non recesserunt a deo patrum suorum. 2° loco abhominari debet viros iniustos, homicidas, adulatores, proditores, qui omnes destructores sunt boni publici, prout legimus in lib.* Hester *cap. 16. Ac fuerũ abhominatũ fuisse* Aman *gẽte macedonẽ.* Vide *tu illic. 3° loco fugere debet, & studere, vt auertat a se malum oppositum bono proprio, puta fugiat infamiã, iniuriã iniuste illatam, inimicitiam, ęgritudines & cętera penè innumerabilia, quę legere poteris in. 3°* Regũ *cap. 8. pro quibus euitandis orat illic Salomon in dedicatione templi.* Constat *igitur tibi q̃uo se gerere debeat verus princeps, circa fugam, siue abhominationem mali, quę opponitur desiderio boni.* Hęc *de pręsenti cap. dicta sint.*

Quomodo se gerere debeat verus princeps circa dilectationes & tristitias. Caput Tertium.

IN 3° *cap. declarãdũ est q̃uo se hẽre debeat verus prĩceps circa delectationes & tristitias.* Nam vt patet in *figura.*

descripta in primo cap. tenent tertium locum in concupiscibili, & ratio patet: quoniam sicut ad amorem sequitur desiderium amati: ita ad desiderium, si desiderans, consequitur bonum desideratum sequitur delectatio, & gaudium de bono desiderato consecuto. Ex parte autem mali abominati, sicut ad odium mali sequitur fuga, sic ad fugam, si malum non potest euitari & superueniat, sequitur tristitia, quę quid sit similiter & delectatio, quã nomine gaudij, & letitię, & exultationis & fruitionis denominare possumus, iam tibi in morali philosophia nostra christiana expositum est.

Vt igitur scias quomodo verus & christianus princeps, circa delectationes & tristitias quę sunt animi humani amaritudines se gerere debeat: tria agenda sunt. Primo declarandũ est, si delectatio est bona vel mala, & quotuplex sit, & quomodo appetenda, & quę bona absolute, & quę s'm quid, & quę propria homini, & quę cõmunis homini, & bruto. 2° quomodo se habere debeat verus princeps, circa delectationes nõ admixtas tristitijs, & circa oppositas. i. admixtas multis anxietatibus, 3° quõ se hẽre debeat circa tristitias, graduãdo eas correspondẽter gradibus, & generibus delectationis.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ de bonitate, & malitia delectationis, & quotuplex sit, & quę sit appetenda simpliciter, & quę propria homini &c. iam fecimus resolutionẽ in Epytho. nostris in. 7. Ethicorum, Trac. 2. cap. 2. & 3. Vide tu illic, & inuenies ꝙ delectationum quędam sunt bonę vniuersaliter, & omnibus, quędam aliquibus, & nõ omnibus, & quędã aũt sunt bonę semper, quędã autem ad tempus, & quędã sunt praue simpliciter, quędam aũt aliquibus; & quędam sunt vere, & per se, quędã aũt nõ vere, sed apparentes, vt quę sunt mixte cũ tristitia, & quędã sunt appetende sine mẽsura, quędam aũt vsq; ad certum terminum, & quędã nul-

lo modo, vt quę reddunt hominem prauum, & infamē, & turpem. Omnia *inuenies in prędicto loco, sine quibus quę nunc dicturi sumus de vero principe non intelliges.*

Quantum ad secundum aduerte, q qualem debet princeps ordinem seruare inter amabilia, & desiderabilia, talem inter delectabilia. Docuimus *autem supra primum amabile, & desiderabile debere esse in mente principis bonum diuinum: ergo & primum delectabile, ita q gaudium, & exultatio ac delectatio sua sit in primo loco, circa dei veri cultum, & diuinę legis obseruantiam, & quando viderit sibi subditos non negligere, sed omni corde seruare, quę ad christianā legem spectant, tunc vere exultet, & sine mensura: quoniam huiusmodi delectatio cum sit spiritualis non admixta tristitie, est simpliciter & omni tempore, & quo ad omnes bona ac meritoria. Vnde verum principem se ostendit* Dauit, *qui in psalmis suis, diuinam delectationem omnibus alijs delectabilibus prępofuit. Vnde inquit.* Ego *vero delectabor in domino.* Et *iterum:* In *via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitijs.* Et *iterum.* Propter *hoc letatū est cor meum, & exultauit lingua mea, & iterum.* Notas *mihi fecisti vias vitę, adimplebis me letitia, delectationes tuę in dextera tua vsq in finem. 2° loco delectari christianū principem decet, quando aduerterit seipsum in primis, deinde iudices, ac curatores populi diligere curare, & promptos ad seruandū defensandumq publicum bonum, quando pro certo cognouerit ciues pacificos in bono, & nō i malo, pręponētes animi bona, bonis corporis atq fortunę.* Hęc *sit veri principis, delectatio post gaudium diuini boni.* Quę *vtiq rationabilissima est, & absq mensura commendabilis.* Qualem *legimus sanctissimam* Iudith, & Ioachim *pontificem maximum, & totum populum ostendisse, post salutem boni publici, & destructionē*

impij Holofernis, atq; exercitus eius. Vnde legimus in Iu-dith cap. 16. q; erat populū iocundus s̄m faciem sanctorū. & delectabatur omni honestate, atq; grauitate, & per tres menses gaudium huius victoriç celebratū est cum Iudith. 3° loco delectari decet christianū principem suo proprio bono, vt honesta vxore, propria sobole, fortunç bonis, proprij corporis salute atq; pulchritudine, & sufficiēti apparatu, alijsq; solatijs corporalibus, sed cū mensura, ne q̄d nimis, vt docuimus in. 7. Ethicorū: vbi supra. Nā si princeps excessiue declinet ad delectationes sensuū, potius viuet vita aīali et brutali, q̄ rationali. In actionibus ergo virtuosis & intellectualibus, siue practicis, siue speculatiuis, simpliciter delectetur, in illis aūt in quibus cōueniunt hō & brutum, tantū quantū ratio dictat et christiana lex disponit. Debent enī corporales delectationes assumi ad solatiū vitç, sicut sal ad condimentū, & nō vltra. Quot si vltra, iam non aīum recreant, sed captiuant & deprimūt. Vnde Plato sapiētissime eas appellat escam: q̄m hoīes nisi mēte vigilent, eis capiuntur, vt pisces hamo. Constat igitur tibi q̄uo se gerere debeat christianus prīceps circa delectationē.

Quantum ad tertium. s. q̄uo se habere debeat circa tristitiā aduerte, q; cum causetur ex superuenienti malo, sicut delectatio ex superuenienti bono, graduanda est sicut graduatur malum superueniens. Hoc aūt est triplex. Primū est, quod opponitur bono diuino, vt contēptus diuini cultus, transgressio totalis diuine legis, violatio sacrorū. Secundū est oppositū bono publico, vt oppressio tyrannica bellū iniustū, seditio & ciuile bellum. Tertiū est oppositū bono proprio tam in re, q̄ in personis. Decet verū principem: primo loco tristari de primo malo, & quanto magis tristat, tanto melius est: q̄m sicut delectatio in deo est absolute bona, sic & tristitia assumpta, propter deū. Vnde verus princeps fuit Moses, qui vt legimus Exodi

cap. 32. videns populum adorare vitulum aureũ, relicto cultu veri dei, ex maxima animi tristitia & amaritudine fregit tabulas legis scriptas digito dei, tantoq; dolore affectus est pp dei offensam, q postulauit a deo, aut deletionem sui de lib. vitę, aut indulgentiá pro peccato populi. Verus priceps fuit Ezechias, qui vt legimus in. 4. Regũ cap. 19. cum audisset blasphemias contra deũ verum Senacherib regis Assirioꝝ, scidit vestimenta sua, & opertus est sacco: &c. Vide tu.

Verus princeps fuit Iosias in. 4. Regum cap. 22. cui cũ pręsentatus fuisset liber diuinę legis date per Mosem, qui iá longo tépore obliuioni datus fuerat, nec erat qui legem & veri dei cultũ seruaret, prę animi tristitia scidit vestimta sua dicés. Magna ira dñi succensa est contra nos, qa nõ audierunt patres nostri verba libri huius, vt facerét oẽ qđ scriptũ ẽ nobis.

Hely quoq; summus sacerdos, qui vt legimus in. 1. Regum cap. 4. iudicauit Israel. 40. annis cũ audisset archam dei captam a Philistijm, adeo tristitia oppressus est, q cecidit de sella retrorsum iuxta ostium, & fractis ceruicibus mortuus est.

Oportet 2° loco verũ principẽ tristari de malo opposito bono cõi, sicut est destructio proprij exercitus, quo patria seruatur, et debellatio hostilis ac tyránica, et ciuile bellũ & cętera multa, cũ qbus non pmanet bonũ reipub. Nã cũ sit pręposítus populo, vt Seruator et pastor ouibus, sicut ad ipsum spectat letari in primis de cõseruatione sui gregis, sic ex opposito tristari. Pręterea, bonũ propriũ principis cõtinet et seruat in bono publico. Nã vt expimur, si dñium translatũ fuerit, & princeps cũ omni domo ac familia, aut extrema patietur dána quo ad fortunę bona, aut psona propria cũ filijs & cognatione, vltimũ subibit discrimen. Et de his manifesta nobis extant exempla in scriptura sacra, vt de Acab & septuaginta eius filijs in. 4. Regum cap. 10. Illud tamen potius fuit diui-

num flagellum, q̃ opus Iehu regis, propter scelera Achab, & Iezabel. Et de Sedechia rege Iuda, quem cum fugientem exercitus caldeorum apprehendisset, duxissetq; ad regem Nabuchodenosor, eruit oculos eius, & vinxit eum cathenis, & duxit in Babylonem, & filios eius occidit in conspectu eius, anteq̃ eruerentur sibi oculi ad extremam animi sui tristitiam. Oportet ergo verum principem tristari ingẽti merore de malo reipub. siue fuerit eius culpa, siue non. Nam inuenimus in scriptura sacra, veros principes maxime doluisse, siue fuerint huiusmodi causa mali, siue non. Nam in primo sensu, maxime doluit Dauit, vt legimus in 2° Regũ cap. 1. audita calamitate Saul, & Ionathe, & populi Israel. Vnde apprehendens Dauit vestimenta sua scidit, omnesq; viri, qui erant cum eo, & planxerunt, & fleuerunt, & ieiunauerunt vsq; ad vesperam super Saul, & super Ionatham filium eius, & super populum domini, & super domum Israel, eo q̃ corruissent gladio. In 2° autem sensu, maxime doluit Dauit, vt legimus in 2. Regum cap. 15. Sed id fuit ex pctõ suo, & iam sibi comminatus fuerat Nathan propheta ex ore domini, vt legimus in 2. Regum cap. 1. Videtu. Doluit autem: quoniam cũ insurrexisset Absalon, & se cõstitui fecisset regem super Israel, acceleraretq; venire in Hierusalem, vt ciuitatem suo imperio subiugaret, & patrem cum adherentibus, aut expelleret, aut occideret, Dauit sciens id permissum a domino eo, q̃ impijssime homicidium Vrie cõmiserat, & adulterium cum Bersabee perpetrauerat toto animo tristatus, & humiliatus, exiuit Hierusalem, sede regni sui, non armis indutis, non gladio accintus, non fortissimo equo confisus, sed flens, & nudis pedibus incedens, & operto capite. Sed & omnis populus, qui cum eo erat, operto capite ascendebat plorans. Tristatus est autem Dauit tristitia maxima, tribus de causis: Primo sciebat

id sibi euenire ex peccato suo, quo deum prouocauerat. 2° quoniam timebat ne Absalon tyrannizaret in populo, super quem in regem vnctus fuerat, vt legimus in. 1. Regũ cap. 15. per Samuelem missum a domino in Betheleem ad Isai patrẽ Dauit. 3° quoniam pro certo cognouerat insolentiam Absalon, qui nec priuato bono Dauit parceret. Cuius signum est, ꝙ ingressus Hierusalem, vt legimus in. 2. Regum cap. 16. ingressus est ad concubinas patris sui, quas reliquerat ad custodiendã domum. Sic enim illi consuluit Achitofel dicens. Ingredere ad concubinas patris tui, quas reliquit ad custodiendam domum, vt cum audierit omnis Israel, ꝙ fedaueris patrem tuum roborentur tecum manus eorum.

Decet 3° loco verũ principẽ tristari de malo opposito suo priuato bono, tam in personis q̃ in re. Nam si naturale est hoĩ tristari de malo amici, lõge amplius de malo proprio: qm̃ vt docuimus in 7° Ethicoꝝ: amicabilia q̃ sunt ad alterũ proueniãt ex amicabilibus quę sũt ad nos. Vñ si prĩceps infirmat, merito tristatur, vt Ezechias in. 4. Regũ cap. 20. Vbi legimus ꝙ infirmatus ad mortem fleuit fletu magno, & orauit dominum, qui exaudiuit lachrymã eius. Si filius infirmatur, merito tristatur, vt Dauit in. 2. Regum cap. 12. Vbi legimus, ꝙ dominus percussit. s. infirmitate paruulum: quem peperit vxor Vrie Dauit, & desperatus est. i. maxime tristatus est, deprecatusꝙ est dominũ pro paruulo, & ieiunauit, & ingressus seorsum. i. in loco solitarie, iacuit super terram. Si filius moritur, aut interficitur, vt Dauit audita morte Absalon, etiam ꝙ esset immanissimus eius hostis. Vnde legimus in. 2. Regum cap. 18. ꝙ Dauit nunciata sibi morte filij Absalon, contristatus est. & ascendit cenaculum porte & fleuit. Si terrena facultas qua domus sustentatur deperdita fuerit, vt Iob cap. 1. Qui cum audisset Sabeos, & caldeos, & ignẽ de cælo absũps

lisse omnem substantiam suam, scidit vestimenta sua, & tonso capite corruens in terram adorauit, & dixit. Nudus egressus sum de terra, & nudus reuertar illuc. *Merito ergo princeps tristatur de malo opposito bono proprio.*

Sed aduerte, q si hmoi malum euenit principi, quia quid turpe, & facinorosum cōmisit, iustū est ipsum maxime tristari propter diuinā offensam, & qm egit contra legē, cuius ipse, vt princeps cōstitutus est custos, Sicut diximus de Dauit *adultero, & homicida in.* 2. Regū *cap.* 11. *Si aūt contingit absq culpa, & turpitudine sua, non decet ipsum tristari nisi moderata tristitia: qm cū non sint maxima bona, sicut de eorū possessione, nō est nisi cū mensura delectandū, vt diximus supra, sic de eorū perditione nō est absolute tristandū.* Vnde *ad prudētē principē spectat oī conatu temperare hmōi tristitias, ne īminuat curā debiti regiminis, ne subditis videat mollis et muliebris animi.* Recipiat *etiā potissimia remedia, quibus vt in pluribus subleuari solent huiusmodi tristitię.* Sunt *aūt quatuor.*

Primum *est virtus.* Pro *cuius noticia aduerte, q vt docuimus in* Epytho. *nostris sup* Ethicā *in lib.* 9. Ethicorū Trac. 2. *cap.* 1. *vita virtuosi in hoc maxime differt a vita praui, q vir probus pro vtraq fortuna cōsistens, viuit sibiipsi secū habitās, sibiipsi cōsulens, quo pro fortuna propicia non euanescat, pro aduersa aūt et cōtristatiua nō deiciat a bono virtutis, qd tunc cōsistit in patiētia & ęquanimitate.* Vir *aūt prauus captiuus passionū suarū, pro neutra fortuna bene ac laudabiliter se hēt: nam in prospera insolescit, in aduersa desperat, seipsum odio habet, nullum audit consolantem, cum nullo conuersari digne potest, solitudinem quęrit, vt seipsum cruciet cogitatibus malignis, vindictas inanes chimerizat.* Vir *igitur probus & virtuosus sibiipsi est consolator, dicens intra seipsum, vt alter* Dauit. Quare *tristis es anima mea, & quare conturbas me*

dum affligit me inimicus. Spera in deo: qm̃ adhuc confitebor illi. Et aduerte ꝙ *in persona* Dauit, *& omnis virtuosi principis tribulati, loquitur ratio ad animam, non vt est intellectiua, sed sensitiua, in qua situantur passiones.* Prauus aũt *in tribulatione constitutus, in seipso confunditur, rationem loquentem non audit, amici sanũ consilium non accipit, sed aut vindictã iniustam parat, vt* Esau *contra* Iacob *benedictum a patre: Genesis cap. 27.* Proposuit *enim ipsum occidere dicens.* Veniẽs *dies luctus. i. mortis patris mei, et occidã* Iacob *&c. aut desperatione ductus, seipsum interrimit, sicut* Achitofel: *in* 2. Regũ *cap. 17.* Qui *vt proditor cõcordauit contra* Dauit *in fauorẽ* Absalon. Et *aduertens consiliũ suũ quod dederat cõtra* Dauit, *nõ fuisse acceptatũ, sed consiliũ* Cussi Arachite, *sciẽsꝙ ex cõsilio* Cussi, *preualiturũ* Dauit *cõtra* Absalon, *& vltimã ruinã suam, noluit cõfidere in mansuetudine* Dauit, *sed vitam suam odio habuit, a nullo bono consilium requisiuit, sed abijt tristitia oppressus, nulloꝙ remedio salutis exq̃sito laqueo, vt miser, & scelestus se suspendit.* Optimũ *ergo remediũ in tristitia, est virtus & probitas vitę:* Nã *vt docuimus in. 9.* Ethicorum: Trac. 3. *cap.* 1. *virtuosus secum meditans delectabiliter bona, quę opatus est, et proponit meliora se operaturũ, bonam spem concipit ex dei auxilio se liberandũ a tribulatione, & aduersa fortuna.* Ad *impius & prauus. secũ solitarius habitãs, & recogitans prauitates suas, nec ex deprauato habitu confidens se emendandũ, decidit a spe bona, in deo grauiter offenso non sperat, corrigentes & adhortantes velut somnians audit, ideo contra tristitias nullum inuenit fructuosum remedium.* Optimum *ergo remedium contra tristitias corporales in principe est virtus, & vita innocenter acta.*

Secũdũ remediũ est, vera et probata amicitia. Pro *cuius noticia aduerte, vt docuimus in lib. 9.* Ethicoꝝ. Trac. 3. *ca.* 4. *in*

aduersa fortuna sunt maxime oportuni veri amici, vtpote aleuiantes ex asistentia, & oblatione subsidij tristitiam amici, & hoc duplici de causa. Primo quia tristitia est sicut graue pondus, aīum cōprimens. Sicut ergo duo ferētes graue pōdus, facilius ferūt, eo ꝙ vterqꝫ partē suā sustentat. Sic amicus visitans amicū intristitia constitutū, videt ferre partē illius tristitię. Et ideo optimū remediū principi cōtristato, est vera amicitia alterius principis, & bonorum ciuiū. 2° quia omnis delectatio superueniens tristi, aut aufert, aut minuit tristitiam: quoniam vnum contrarium, aut corrumpit, aut debilitat aliud cōtrarium. Sed visitatio amici affert delectationem amico contristato: quoniam dum clare videt amicum sibi compatientē, delectatur non dolore amici, sed se habere fidum & carum amicum. Et ideo talis visitatio est optimum remedium in tribulatione. Sicut inimici exprobatio, tristitiā auget. Hinc prouenit apud omnes gentes laudatus mos, ꝙ pro vtraqꝫ fortuna, & pręcipue pro aduersa mutue fiunt visitationes, aut personaliter, vt legimus Iob cap. 2. ꝙ tres amici eius condixerunt, vt pariter venientes visitarent eum, & consolarentur, aut per internuncios, vt legimus de Dauit in. 2. Regū cap. 10. Qui audiens Naas regē Amon esse defunctum, misit seruos suos ad Anon filium Naas constitutum regem, consolans eum super patris obitum. Constat ergo veram amicitiam esse pręcipuum remedium contra tristitias.

Tertium remedium est vera cognitio contristabilium corporalium. Pro cuius noticia aduerte, ꝙ vir prudens excogitat pręsentem vitam varijs casibus agitari, qui non subiacent eius voluntati, ita ꝙ velit nolit ferendi sunt. Et sepenumero vertuntur in melius. Vir autem imprudens in tristitia constitutus, ex impatientia, & ira excecatur, nec aliud cogitat nisi iuste, vel iniuste a tristitia se liberare: ꝙ si non potest, velut fera ad

blasphemias se conuertit, & ad aliorum damna, etiam ꝙ innocentes sint. At vir prudens *ex vera cognitione induit animi constantiam, & æquo fert animo, & id maxime decet christianum principem, vt opus virtutis exerceat, & subditi suo firmentur exemplo.* Sic legimus Dauit *egisse in.2.* Regū:*cap.12.* *Vbi legimus ꝙ cum audisset infantulum mortuū, pro quo ægrotante, maxime tristabatur, ieiunans, & orans, surrexit de terra, & lotus vnctusqꝫ est. Cumqꝫ mutasset vestem ingressus est domum domini, & adorauit, & venit in domum suam, petiuitqꝫ vt ponerent ei panē, & comedit. Dixerunt autem serui eius. Quis est sermo quem fecisti?* Propter *infantem cum adhuc viueret ieiunasti & flebas, mortuo autem puero surrexisti, & comedisti panem, qui ait.* Propter *infantem dum adhuc viueret ieiunaui, & fleui.* Dicebam *enim: Quis scit, si forte donet eum mihi dominus, & viuat?* Nunc *autem quia mortuus est quare ieiuno?* Nunquid *potero eum reuocare amplius?* Ego *vadam magis ad eum.* Ille *vero non reuertetur ad me.* Constat *ergo tibi ꝙ vera cognitio rerum tristabilium corporalium est optimum remedium contra tristitias.*

Quartum remedium est omne letificatiuum, & confortatiuum cordis. Pro *cuius noticia aduerte, ꝙ sicut delectatio dilatat cor, sic tristitia constringit, & vitales spiritus debilitat.* Cuius *signum est ꝙ letantes pinguescunt, & optimo colore vigent, tristes autem macilenti, & squalidi apparent: ideo dicitur* Prouerbiorum *cap.17.* Animus *gaudens ætatem floridam facit, spiritus tristis exsicat ossa. Omne igitur confortatiuum, & letificatiuum cordis est lenitiuum tristitiæ.* Talia *autem sunt.* Somnus, *moderatus cibus, & vini potus, ludus, grata conuersatio, locus lucidus & amenus, suauis & honesta musica.*

Somnus quidem prodest: quoniam sicut longe vigilie debilitant, & exalare, ac depauperari faciunt spiritus vitales fo-

uentes cor, sic somnus renouat, & fortificat spiritus. Cuius signum est, quod fatigati postquam dormierint, robustiores, & leuiores consurgunt. Vnde de vigilia inquit Ecclesi. cap. 31. Vigilia honestatis tabefecit carnes. De somno autem inquit in eodem cap. Somnus sanitatis in homine parco. Dormiet vsque mane, & anima illius cum ipso delectabitur.

Moderatus cibus, & vini potus prosunt. Nam longe, magis ieiunium, & sitis atenuant, propter consumptionē humidi radicalis, vt docuimus in trac. de causa mortis, & vitę, per nutrimentum vero restauratur humidū deperditum: ideo est cordis primo, & totius corporis confortatiuum: Vnde legimus in. 1. Regum cap. 28. consternatum animo, & tristitia oppressum Saul cecidisse in terram audita voce Samuelis suscitati, qua intellexerat se, & filios suos, & exercitum occidēdos per manum Philistijm, nec surrexit prę debilitate donec cibum sumpsit sibi paratum per Phitonissam. Idem constat de Helia contristato propter persecutionem Iezabel in cap. 19. in 4° lib. Regum. Idem de Paulo in actis apostolorum cap. 9. Tutamē aduerte, quod existēti in tristitia, magis prodest vinū: quoniam valde spirituosum est, & restauratiuum spirituū, quibus depascitur cor humanum. Vnde nonnulli soliti sunt succurrere euidenti debilitati, & lassitudini per odoratum, & madefactionem pulsuum ex optimo vino. Ex quo percipimus vinum virtuosum, & non aquosum esse optimum debilitatis, et lassitudinis, & tristitię remedium, & non solum tristitię, sed & solatij ac leticię originale principium. Vnde dicitur Ecclesiastici cap. 31. exultatio animę, & corporis, vinum moderate potatum, & Prouerb. cap. 31. Date siceram merentibus, & vinum his qui amaro sunt animo. Bibant & obliuiscantur egestatis suę, & doloris sui non recordentur.

Ludi prosunt in tristitia: quoniam vt docuimus in. 4. Ethi-

eorum in trac. 8. Ex ludo causatur in homine quędā requies, vel saltē aleuiatio ab anxietate, et solicitudine, qua multipliciter vexat͛ humana vita, quę profecto est hoī necessaria, sicut somnus, vt per somnū requiescat a laboribus corporis, & ꝑ ludum recreetur aīus. Hinc prouenit ꝙ apud vulgares cū aliqͥs est in tribulatione constitutus, familiares, et domestici sui, ludūt ipso pręsente, et ludere ipsum inuitāt, et si nō acquiescit, arguunt eum, & quodāmodo ludere cogunt, vt ex ludo diuersio mentis afflictę, fiat ad meliorem spem euadendi, vel minuendi superuenientem tristitiam.

Gratiosa cōuersatio, maxime prodest: qm̄ ex optata asistētia est gratis sermonibus, ex dulcibus, et adhortatorijs verbis, ex amicabilibus munusculis, veluti quibusdā salutiferis incātationibus delinitur, & erigitur tristātis animus, ne in desperationem cadat. Patēt in scriptura sacra manifestissima exempla.

In lib. Iudicū ca. 11. filia Iepte sciēs se moriturā in breui ꝑ votū patris, nō aliud tristitię suę solatiū inuenit, nisi cū caris sodalibus suis ꝑ duos mēses ī mōtib⁹ deplorare virgītatē suā.

In lib. Gen. ca. 24. Isaac afflictus morte carissime genitricis suę Sarre, tēperare nesciuit dolorē suū, nisi per receptionē, & conuictū dilectę Rebeche consortis suę, nam in prędicto loco legimus, ꝙ Isaac recipiens Rebecham adductam per seruum suum ex Mesopotamia, introduxit eam in tabernaculum matris suę, & accepit eam in vxorem, & in tantum dilexit eā, vt dolorem qui ex morte matris acciderat, temperaret.

In. 1. lib. Regū cap. 1. Anna mater Samuelis, quę ꝑ emulam suā improperantē sibi, maxīe tristabat͛, solatiū aliud non habuit, nisi Helcanā virū suū demulcientē eā flentē, et nō comedentē prę tristitia, nā postq̄ audiuit Helcanā miserātem sup tristitiam suam, & demulcentē his verbis Anna cur fles, quare nō comedis, cur affligitur cor tuum? Nunqd nō ego melior

tibi sum q̃ decem filij? His auditis veluti delicioso vnguento delinita, animum sumpsit, & surgens comedit ac bibit, deinde adorationem in templo perrexit concepta bona spe. Constat ergo quantum prosit grata conuersatio constituto in tristitia, & animi dolore.

Locus lucidus & amenus prodest; quoniam sicut tenebre contristant, sic lux letificat. Vnde apud Auicenam in Trac. de cordialibus, omne aromaticum est confortatiuum cordis, omne lucidum est letificatiuum, vt aurum, preciosi lapides, preciose vestes &c. Querat igitur qui in tristitia viuit, loca lucida & amena. Et quidem ꝙ tenebre sint contristatiue, patet ex tribus. Primo qui fuerunt aliquando videntes, deinde facti ceci, ducunt vitam in merore, paruum aut nullum recipientes solatium. Patet de Sedechia rege Iuda in. 4. Regum cap. 25. qui presentatus regi Caldeorum excecatus est ab eo effossis oculis, & vinctus cathenis ductus est in Babylonem positusꝙ est in carcere, nec eductus donec Euilmerodach regnare cæpit. Patet de Tobia cap. 5. qui respondens Angelo salutanti, & dicenti, gaudium sit tibi semper, inquit. Quale gaudium erit mihi, qui in tenebris sedeo, & lumen cæli non video. 2° qui in tristitia sunt, magis anxiatur in nocte q̃ in die, eo ꝙ ducunt eam in somnem, & magis torquentur ex afflictiuis cogitationibus suis, atꝙ visionibus quas somnia vocamus sicut patet Danielis cap. 4. de Nabuchodonosor, de quo sic legimus illic. Ego Nabuchodonosor quietus eram in domo mea, & florens in palatio meo. Somnium vidi quod perterruit me, & cogitationes mee in stratu meo, & visiones capitis mei conturbauerunt me. 3° Qui dolorem & tristitiam, quam patiuntur ostendere volunt, sedent solitarij, mutatis vestibus claris, assumpto habitu opaco caput operiuntur, quasi diffugientes omne letificatiuum, qualis est lux & hea-

bitus clarus, vt patet ad sensum de lugentibus earum defunctum, sicut Iacob Genesis cap. 37. Qui visa veste Ioseph sanguine fedata, existimans ipsum mortuum, scissis vestibus indutus est cilitio lugens filium suum multo tempore. Et Dauit *in 2. Regum cap. 3. audita morte* Abner, *quem occiderat* Ioab, *volens ostendere innocentiam suam, atq; maximam tristitiam super* Abner *dixit* Ioab, *& omni populo, scindite vestimenta vestra, & accingimini sacis, & plangite ante exequias* Abner. *Suauis & honesta musica, quantum prosit existenti in dolore & tristitia, sicut & in ceteris passionibus constituto, puta in amore, in ira, in timore, in audacia, &c. iam docuimus ad plenum in* Epytho. *nostris super* Politicam Aristotelis. *Vide in octauo lib.* Trac. 2. ca. 2. *Vide & in nostra ciuili* Platonica: Trac. 6. *in lege de eruditione puerorum. Constat igit tibi quomodo se habere debeat catholicus princeps, circa tristitias, & quibus remedis temperare debeat tristitias corporales.* Hęc *de pręsenti cap. dicta sufficiant.*

Quomodo se gerere debeat fidelis princeps circa spem & desperationem. Caput Quartum.

P*Ostq̄ docuimus quomodo se habere debeat verus princeps circa sex passiones concupiscibilis, ordo doctrinę requirit, vt instruamus eum circa passiones irascibilis, quę sunt quinq;, ex quibus duę primę sunt, Spes, & desperatio, vt in figura supra posita patet.* Hic *igitur quatuor agenda sunt.* Primo *declarandum est quid intendimus per spem & desperationem. 2° quot consideranda sunt, vt sit princeps bone spei. 3° probandum est, q oportet principem bene sperare. 4° declarandū est quō se debeat habere circa desperationem. i. q non speret non speranda, & non retrahat se a sperandis.*

Quantum ad primum aduerte, q per spem intendimus vi

gorosam animi tendentiã ad acquirendũ bonũ arduũ prius amatũ, & desideratum. Cuius tendentię principia regulatiua sunt humilitas, & magnanimitas, vt docuimus in morali christiana. Nam humilitas docet hominem non tendere in bonum arduũ desideratum, nisi ex iustitia, & iuxta vires ac facultatem suam, & non vltra, & qui vltra quęrunt, nõ sunt bene ac laudabiliter sperantes, sed temerarij, & raptores. Magnanimitas autem docet hoĩem non debere deficere a tendentia in acquisitionẽ boni ardui, qñ iustitia sic requirit, & non deficiunt conueniẽtia media, cõsiderata propriaꝶ viriũ facultate, et qualitate, ac statu personę. Et qui agunt in oppositũ, nõ magnanimi, sed pusillanimes, & viles censendi sunt, vt docuimus in. 4. Ethicoꝶ. Humiles ergo & magnanimi sperãt, vt sperandum recta ratio dictat. Parui animi autem deficiunt ab ordinata, & laudabili spe, sicut & temerarij, & arrogantes excedunt in sperando. Et hunc defectum tendentię in bonum arduum iuxta vires, ac facultates proprias atributum pusillanimitati, & excessum atributum temeritati, appellamus in pręsenti proposito desperationem. i. defectum, vel excessum ordinatę spei. Constat igitur tibi, quid intendimus per spem, & desperationem non absolute, sed in pręsenti proposito, in quo proposuimus nos declaraturos, qualiter se gerere debeãt catholici principes circa spem, & suum oppositum.

Quantum ad secundum aduerte, vt sit verus princeps bene sperans, & non euanescat in opposito, quatuor attendere debet. Primo ꝙ vera spes, est circa bonum, & vere bonum. 2° ꝙ est circa vere bonum arduũ. 3° ꝙ est circa vere bonum arduũ expectatum, & non pręsens, saltem eo modo quo speratur, 4° ꝙ est circa vere bonum arduum expectatum, sed cognitum, vt possibile acquirendum iuxta facultatẽ sperantis.

Primo dicitur, ꝙ est circa bonum: quoniam spes vniuer

sualiter sumpta sequitur ad desiderium, quod sequitur ad amorem, vt patet ex prędictis. Amor autem non est nisi respectu boni: quoniam amare non est nisi velle bonum, aut sibiipsi, aut alteri. Ergo quicunq; sperat, sperat respectu boni consequendi, sicut timor est respectu mali vitandi. Ad hoc autem, ꝙ sit vera, & laudabilis spes, qualem decet esse in vero principe, non sufficit, ꝙ sit circa bonum illimitate dictum, sed circa vere bonum, vt excludamus, quod apparet, & non est vere bonum, in quo sperant vulgares & profani, vt vindicatiui, & adulteri, & auari, & fenerarij, & proditores, ac fraudulenti, qui dum tendunt toto conatu in acquisitionem rei desiderate, non bene, sed male, & vane, & nefarie sperantes dicendi sunt. Oportet ergo in primis verũ principem cõsiderare, ꝙ spes sua reponenda est in bono, sed vere bono.

Secũdo dicit, ꝙ ē circa verę bonũ arduũ. Pro cuius noticia aduerte, ꝙ licet amor, & desideriũ possit esse circa qđcunq; bonũ, siue sit difficile, siue facile ad cõsequendũ, tñ spes proprie nõ est nisi circa difficile. Vñ qui dicit se sperare posse cõsequi, qđ est ĩ libito volũtatis suę, deridẽdus est: qm̃ pueriliter sperat. Aduertat ergo prĩceps, ne spẽ suã ponat nisi ĩ arduo.

Tertio dicitur circa bonum arduũ futurum: qm̃ licet amor, & delectatio possint esse de bono in pręsenti habito, & possesso, non tñ desiderium, nec spes consurgens ex desiderio. Vanum est enim desiderare, quod habemus eo modo quo habemus. Quod dico: qm̃ non incõuenit bonũ habitũ in pfcto modo: desiderari, vt habeat pfectiori mõ, vt discipulus sciẽs, vt quatuor, appetit fieri sciẽs, vt 8°. Similiter vanũ est sperare bonũ arduũ iã acqsitũ eo modo quo acqsitũ ē, licet qs sperare possit adhuc pfectius illud acqrere. Spes ergo, vt spes respicit bonũ arduũ futuꝝ: iõ dicit, ꝙ ē expectatio futuri boni ardui.

Quarto dicit, sed cognitũ, vt possibile ad acqrẽdũ, iuxta fa

cultatem sperantis: quoniam si quis sperat, quod iudicatur impossibile ad acquirendum sm omnem facultatem suam, stulte sperat, sicut si princeps speraret se deuicturũ exercitum. 10. milia hominum, qui vigent robore, & peritia bellandi, cum 100. militibus. Hoc enim ordinarie est impossibile, licet forte per accidens posset contingere. Vnde qui sic sperant, non recte, sed temerarie sperant. Oportet ergo verum principem considerare, si attenta ciuili potentia, & abundantia diuitiarum, & copia exercitus, possibile sibi sit consequi bonum arduum speratum.

Quantum ad tertium probandum est suppositis prius declaratis, ꝙ oportet verum principem esse bene, ac recte sperãtẽ, & arguitur sic. Oportet verum principem esse magnanimum & prudentem, aliter non debite, & iuste pertractaret negocia sui principatus. Sed ad magnanimum, & prudentẽ spectat sperare speranda, & aggredi aggredienda: excogitatis, & inuentis oportunis medijs: ergo oportet verum principem esse bene sperantem.

Preterea. Verus princeps cõmuniter habet principalia requisita ad veram & rectam spem: ergo oportet ipsum esse bene sperantem. Consequentia patet, & declaratur antecedẽs: Principalia requisita ad veram spem, sunt nobilitas generis, quę reddit animum generosum. Authoritas ciuilis, sub qua stat obediẽtia, & potestas coercitiua subditoꝝ. Abũdantia diuitiarum, & redditnum, & censuum ad ferendas expensas pro aggrediendis arduis iuxta vires suas: ergo si verus princeps non est bonę, ac perfectę spei, est inexcusabilis, & pusillanimis, quo nil vituperabilius, & periculosius in publico regimine. Cum igitur quę excusant pauperem, & impotentem, & ignobilem, puta quia ciuilis potentia, & diuitię, & nobilitas non suffragantur ei, ideo excusatur, si non agreditur ar-

dua, eadem damnent verum principem, si nõ agit honore digna, oportet ipsum esse bone, & optime spei.

Erit autem optime spei, si in primis vigoroso animo, & in dei maximi auxilio confisus, quęrens quantum in se est oportuna media, tendet ad defendendum, & conseruandum dei veri cultum, & diuina instituta. Et dato ꝙ humano iudicio non haberet sufficientia media, puta numerosum, & robustũ exercitum, decidere non debet ab optima spe: quoniam vbi de diuina lege, de iustitia, de diuino cultu agitur, deus optimus in cuius potestate omnia sunt posita, agit & vincit pro vero, & fideli principe. Quod manifeste patet in sacra scriptura. Nam Gedeon in lib. Iudicum cap. 7. si cum trecentis viris aggressus fuisset castra Madian, ex suo iudicio, & proposito tantum, temerarius & confusus fuisset. Verum, quia sic dominus disposuerat, ne gloriaretur Israel contra dominum dicens, meis viribus liberatus sum: ideo bene sperans fuit Gedeon ĩ domino confidens pro seruando diuino cultu, qui erat in solo Israel. Idem censendum est de Dauit aggrediente Goliath philisteum in. 1. Regũ cap. 17. Idem de Ionatha in. 1. Regum cap. 14. qui in domino sperans, aggressus est cum armigero suo, inscio patre Saul, & exercitu, castra incircuncisorum Philistijm. Idem de Iuda Machabeo in. 1. Machabeorum cap. 3. qui aduertens paruum suum exercitum terrefactum in occursu copiosi, & potentis exercitus Appollonij, erectus in optima spe, dixit ad paucos commilitones suos facile est concludi multos in manu paucorum, & non est differentia in conspectu dei cœli, liberare in multis, & in paucis. Optimum est ergo stabilire cor, & non cadere ab inuicta, spe vbi de deo, & dei cultu agitur, dummodo fidelis princeps agat quod in se est, ne videatur temptare dominum, non curans quęcunꝗ media, siue sufficientia, siue non ad saluandum

dei cultũ,& sacrã legem. Nam diuina bonitas decreuit causas secundas agere iuxta posse suum. Ipsa aũt supplet vbi ille deficiunt. Erit optime spei, si 2° loco cõtenderit manũ tenere,& defensare publicũ bonum ẽm oẽm facultatem, & vires suas, ad qđ manutenendũ opus est sibi habere debitam prouidentiã sanũq; consiliũ, quibus habitis intrepide aggredi debet, qđcunq; arduum contra insurgẽtes, ac deuastare nitentes bonũ reipub. Vnde optime spei fuit Saul in principio regni sui, vt legimus in. 1. Regũ cap. 11. Qm̃ cum audisset viros Iabes dicentes, Naas Amonitẽ decreuisse expugnare eos, & singulorũ oculos dextros eruere, infremuit spiritu, et spe bona cõcepta, irruit in Amonitas, qui ita dispersi sunt, vt nõ relinquerent ex eis duo pariter. Qua admirabili victoria inspecta, & bona spe in magnanimo rege cõperta, dixit vniuersus populus ad Samuelẽ. Quis est iste qui dixit. Saul non regnabit sup nos? Date viros,& interficiemus eos. At Saul tunc humilis in oculis suis dixit. Nõ occidet quisq̃ ĩ die hac, quia fecit dominus hodie salutem Israel. Erit optime spei 3° loco, si propriũ bonũ quo ad salutem suę personę,& vxorũ,& filiorũ,& diuitiarũ, nec labori, nec periculis parcẽs, accinxerit se ad repugnandũ,& deuincendum eos qui iniuste insurgunt, velut inuidi, vt Saul contra Dauit in. 1. Regum cap. 24. & Amalechite rapientes in Sicelech vxores filios, & oẽm substantiam Dauit in. 1. Regũ cap. 30. Constat igitur tibi quomodo se habere debeat, verus,& christianus princeps circa spem.

Quantum ad quartũ declarandũ est, qũo se gerere debeat christianus princeps circa oppositũ spei recte, & ordinate. Tu igit aduerte, φ recta,& bene ordinata spes, tenet rõnem medij. Ille enĩ princeps recte sperat, qui cõsideratis & inuentis,& habitis debitis medijs, seruatisq; debitis circũstantijs loci, tp̃is,& personarũ, aggreditur aggrediẽda pro cõseruatio-

ne, aut reparatione, aut recuperatione, aut defensione boni diuini, & publici, & proprij. Huic autem *recte spei, vt medio. ẜm rectā rōnem opponuntur duo extrema.* Vnum *per defectum.* Alterꝝ *ꝑ excessum.* Primū *oritur ex animi vilitate, & quadā innata inertia, & inordinato sui amore, quo redditur hō mollis, & deliciosus aborrens laborē honestū, & laudabilem, vt sui corporis misereatur postposita cura diuini, & publici boni, & proprie familię.* Ex hoc *extremo per defectum si quis princeps laborat, penitus insanabilis est, & populi sibi commissi paulatim destructor: quoniam etiam oblatis debitis medijs ex sui inertia, non aggreditur aggredienda, nec tendit vigoroso animo in speranda.* Isti *sunt, vt fæmine viles, a pricipatu christiano amouēdi, vel si sustineant in titulo, dādi sunt illi iudices, & senatores, quoꝝ prudentia, principatus ipse bene disponatur.* Ex *his qui desperant ꝑꝑ animi vilitatē, fuerūt exploratores missi ꝑ Moysem exceptis* Iosue, *et* Caleph *vt legere poteris in lib.* Numeri *cap.* 13. *Secundū orit ex animi pręsumptione, & temeritate, & regnat in principe, vt in pluribus iuuene imprudente inexperto, nolente saniori consilio acquiescere, sed suo impetu aggrediente non aggredienda, aut qm̄ non licet, aut qm̄ conuenientia media non habet.* Huiusmodi *principes adhuc minus sustinendi sunt: quoniam in fine, & seipsos, & populum perdūt.* Ex *his fuit* Roboam *filius Salomonis, vt legimus in.* 3. Reg*um cap.* 12. *Vide tu:* Et Achab *rex* Israel, *qui noluit asentire* Micheę *prophete domini pręedicenti sibi verum in nomine dn̄i: Ideo vt temerarius descendens in pręlium cōtra regem Syrię cum* Iosaphat *rege* Iuda, *interfectus est, vt legimus in* 3° Regum *ca.* 22. Vide *tu.*

His *declaratis probandū est quo studio cauere debeat christianus pr̄iceps, ne desperet. i. ne se gerat cōtra rectā, et laudabilē spē ꝑ defectū, et multo magis ꝑ excesū, et hoc duplici.*

ratione. Prima sumitur ex parte principis. Secunda ex parte populi sibi commissi.

Prima ratio talis est. Sperare minusq́ oportet, vel magisq́ oportet, prouenit ex ignorantia, vel aliqua passione immoderata. Puta ex timore immoderato, si speratur minus, vel ex excedente audacia, si speratur magis. Sed non decet verum principem esse ignorantem, neq́ timidum inordinate, neq́ audacē excedenter, vt declarabimus in cap. sequēti: ergo &c. Minor quidem nota. Maior autem sic declarat. Docuimus in 2° Ethicorum, Iuuenes excedere in sperando, quodcunq́ enī audent non mensurata facultate virtutis, & virium suarū, & id prouenit eis partim ex ignorātia, & in experientia: quoniam cum sint inexperti, cognoscere non possunt arduitatem negotij quod aggrediuntur, partim ex immoderata audacia, quę in eis communiter regnat propter caloris naturalis abundantiam. Sicut calor vini facit ebrium audacem. Vnde aggreditur vt fera, quodcunq́ arduum, ex opposito autem senes deficiunt in sperādo tum propter experientiam, tum propter decrementum caloris naturalis. Constat igitur defectum, & excessum in spe communiter prouenire, aut ex ignorātia, aut ex passione inordinata.

Secunda ratio talis est: Princeps si deficit, aut excedit in spe, exponit discrimini bonum publicū, & populum sibi subditum. Nam si deficit ex timore, permittit rempub. & populum iniuste ledi. Si excedit ex audacia, exponit discrimini, puta rebellioni, aut depredationi, aut occisioni, sicut experimur immoderatam audaciā ducis, tradere exercitum in interitum. De rebellione patet in 3° Regum cap. 12. de Roboā filio Salomonis. De occisione patet in 2° Regum cap. 11. De Ioab duce exercitus Dauit. Oportet ergo verum principem mature, & omni prudentia sperare speranda, & non exce-

dere, neq; deficere. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quomodo se gerere debeat verus princeps circa timorem & audaciam. Caput Quintum.

IN cap. 5° declarandum est quomodo se gerere debeat verus princeps circa timorem & audaciam, quę sunt passiones in 2° ordine in irascibili, vt patet in figura supra posita, quę opposito modo se habent ad spem, & suum oppositum, nã spes & suum oppositum versantur circa bonum futurum. Timor autem & audacia circa malum futurum, vt per timorem vitetur, & per audaciam deuincatur. Hic igitur duo agenda sunt. Primo declarandum est, quomodo peccare potest verus princeps in timore, & audacia. Secundo quomodo laudabiliter se gerere possit.

Quantum ad primum aduerte quorundam sententiam esse: non decet verum, & magnanimum principem aliquid timere, sed inuicto audaciq; animo quodcunq; arduum aggredi, siue impugnando, vt vincat, siue in se, & populum defendendo ne vincatur. Horum sententia pessima est: quoniam non veritatis, & boni publici amatores sunt, sed venenosi adulatores querentes his vanis, & placidis sermonibus aliquod propriũ commodum extorquere. Nõ curantes principis, nec populi salutem, sed proprium placitum & commodum. Isti audiendi non sunt, sed velut canes expellendi, faciunt enim principem, non fortem, non magnanimum, non prudentem, sed insanum, & temerarium paulatimq; suadent ei nihil esse in cælo sursum, neq; in terra deorsum, quod possit resistere voluntati, & audacie suę. Sicq; falsis consilijs & vanis adhortationibus trahunt ipsum principem, & populum in interitũ, quorum exempla crebra sũt in sacra scriptura. Ex quibus primus fuit Pharao Exodi cap. 14. Vide tu: Naas rex amonitarũ in 1. Regum cap. 11. Vide tu: Benadab rex Syrię in. 3. Regum

cap. 0. Achab rex Israel, qui noluit audire Micheā propheta dñi in. 3. Regū cap. 22. Vide tu. Sennacherib rex Assiriorum, qui ex effrenata audacia, misit nūcios ad blasphemandū deum Israel in. 4. Regū cap. 19. Vide tu: Anthiocus grecorum rex, qui ex ferali audacia decreuerat se venturum Hierusalē, & eam facturum congeriem sepulchri Iudeorum in. 2. Machabeorū cap. 9. Vide tu. Cōstat igit tibi q irrationabile sit verum principem nihil timere, et omnia audere, ex consequenti in timore & audacia, grauissime peccare potest contra deum & subditos, & seipsum ac propriam familiam perdere.

Quantū ad secundū aduerte, q oportet verū principē timere timore moderato. i. qñ ratio dictat timendū, & audere audacia moderata. i. qñ ratio dictat audendum. Sic enī euadet fortis, & magnanimus. Nam vt docuimus in. 3. Ethicorum fortitudo est moderatiua timoris, & audacie. Vnde Laudat Dauit in primo Regum cap. 27. q post multas persecutiones sibi illatas a Saul, timens rationabiliter ne vna die caderet in manus eius fugit in terrā Philisiym ad Achis regem Geth.

Preterea. Si verus princeps timet, & audet moderate erit bene consiliatiuus in dubijs, & arduis. Timor enim, vt docet Aristo. in. 2. Rethoricorum, facit homines bene cōsiliatiuus. Nā qui malum timet sibi euenturum, non solum excogitat media quibus illud euitare valeat, sed etiā cōsulit alios, in quibus confidit. Cū ergo principatus absq prudentiū consilio bene disponi nō possit, oportet verū principē, moderate, timere, et audere. Caueat aūt ne timeat immoderate, nec audeat. Nam si immoderate audet, totum dominiū, & seipsum ponet in extremo periculo: qm absq prudentia, & maturo consilio, sicut fera furens cadet, in laqueū, Sicut Absalon effrenata audacia, insurgens contra patrem in. 2. Regum cap. 18. Si aūt immoderate timet, efficietur stupidus, incōsiliatiuus, & inopatiuus.

Stupidus quidem:qm̃ immoderatus timor calorem diffusum per totũ corpus,facit ad cor fouendum recurrere, & sic organa sensuum debilitant,quibus debilitatis, manus & pedes ĩmobilitantur,heret lingua palato. Circungirantur oculi,surdescunt aures,& sic cõstitutus in deordinato timore immobilitatur,& obstupescit. Talis aũt stupor indecentissimus est in principe,& quidem ꝙ vehemens timor reddat hoĩem stupidũ patet in actis Apostoloꝝ cap.9.Vbi legimus,ꝙ Saulus audita voce Iesu dicentis.Saule Saule quid me persequeris,nimio timore correptus.cecidit in terram, & tremens,ac stupens dixit.Domine,quid me vis facere.

Incosiliatiuus autem efficitur: qm̃ dum immoderate timet obstupescit,rationis discursus interciditur,constituitur in agonia,& tunc quid faciat ignorat,tunc non occurrit, ꝙ consiliũ petere debeat, & si illi datur ipso non petente, non apprehendit quasi extra se positus, ideo caueat princeps ne immoderatus timor sibi dominetur.

Inoperatiuus autem erit:quoniam immoderatus timor faciet ipsum diffidentem,ita ꝙ princeps etiam bene consultus, & habens opportuna media,nil dignum honore, & populo vtile peraget,& tunc mali insurgent,lex non seruabitur, hostes animosiores fient,& sic debilitato capite ex timore inordinato,totum ciuile corpus inualidũ erit,Constat igitur tibi,quomodo verus princeps se gerere debeat circa timores, & audacias.Hęc de pręsenti cap.dicta sint.

Quomodo se gerere debeat verus princeps circa iram,& odium. Caput Sextum.

IN 6° *cap.declarandum est quõ se habere debeat christianus princeps circa iram, & odiũ. Est enim ira vltima passio irascibilis, quę prouenit ex tristitia, vt docuimus in.* 3° *de aĩa in trac.de potẽtia motiua, nã respectu delecta-*

tionis nulla correſpondet paſſio in iraſcibili: quoniam ſicut in amare, vt amare eſt, nulla eſt difficultas, ſic nec in delectari, vt delectari eſt, nulla cadit difficultas. Omnes autem paſſiones iraſcibilis verſantur circa arduum, vt diximus ſupra. Ergo quo ad delectationem non fuit opus aſſignare in iraſcibili aliquam paſſionem. Quo ad triſtitiam autem fuit opus: quoniam triſtitia eſt de malo ſuperuenienti, quod naturaliter homo conatur a ſe expellere: ideo in iraſcibili ponitur ira, vt propulſiua mali. Vt igitur ſcias quomodo gerere ſe debeat verus princeps circa iram ſimpliciter dictam, & iram grauem, ac firmatam quam dicimus odium. (Non enim ſumimus hic odium, vt opponitur amori: illud enim eſt in concupiſcibili, vt docuimus ſupra, ſed vt eſt inueterata ira, et ſic eſt in iraſcibili,) tria agenda ſunt. Primo declarande ſunt differentię inter iram & odium, quod eſt in iraſcibili, ex quibus manifeſtum tibi erit, ꝙ odium eſt longe deteſtabilius, & grauius ira. 2° declarabitur quomodo princeps habere ſe debeat circa odium. 3° quomodo circa iram.

Quantum ad primũ aduerte, ꝙ in philoſophia morali chriſtiana, in tertia parte agentes de ira, vt eſt vitium capitale, iam locuti ſumus de odio & ira. Nunc autem ſufficit compendioſe aſſignare ea, per quę differunt, vt ſciat princeps ſe ab odio abſtinere, & ira rationabiliter vti. Tu igitur aduerte, vt docet Ariſtoteles in 2° Rethoricorum. Nouem ſunt differentię inter odium & iram. Vna quidẽ generalis, & octo ſpecificę.

Generalis quidem eſt hęc. Odium eſt appetitus mali alterius ſimpliciter. i. ſine menſura. Nam qui odit, appetit eum quem odit, penitus deſtrui, tam in re q̃ in perſona. Ira autem eſt appetitus mali alterius nõ abſolute, ſed penè quantũ ſufficit ad condignam vindictam, & non vltra, & ideo odium, (vt dicemus infra) ſemper eſt peccatum, non autem ira, aliter

non diceret Dauit in psalmo. Irascimini, & nolite peccare.

Prima quidem specifica est hęc: Ira est de malo illato ipsi irascenti, vel pertinentibus ad ipsum, nullus enim alicui irascitur, nisi sciat, aut opinetur ipsum nocuisse sibi, aut filijs, aut amicis, aut alijs sibi propinquis verbo, vel facto: tunc enim reputat malum illis illatum, veluti sibiipsi. Odium autem potest esse de malo, non solum spectante ad odientē, vel ad sibi pertinentes, sed etiam ad alios extraneos, Nam statim ꝙ scimus aliquem esse malum, & facinorosum, puta furem, homicidam, detractorem &c. odimus eum, posito ꝙ nec nobis, nec pertinentibus ad nos nocuerit.

Secunda est hęc. Ira semper est contra aliquod singulare, & indiuiduum, & non contra vniuersale. Nam cum homo, vt homo non iniurietur nobis, sed hic vel ille, & ira sit appetitus vindictę propter iniuriam illatam, patet ꝙ non est ira nisi contra indiuiduum offendens. Sed odium contingit esse contra aliquod genus. Vnde solemus dicere hoc genus hominū, puta fur, proditor, blasphemus, est mihi odio. Et in hoc sensu dicitur in psal. Odisti omnes qui operantur iniquitatem. Cōtingit etiam esse contra indiuiduum, vt Ioan. cap, 14. Odio habuerunt me gratis. Differētia ergo 2ª stat ī hoc, ꝙ ira est tātum contra singulare, odiū aūt cōtra vniuersale, et singulare.

Tertia est hęc. Odium est insatiabilis, & immensuratus appetitus mali. Nam vt diximus in differentia generali. Odiū est appetitus mali simpliciter, vnde si quem odimus, nō potest tantum pati, ꝙ vellemus adhuc amplius, & sine mensura pati, ex quo constat odientem non saciari malo eius quem odit. Sed ira est saciabilis, & mensuratus appetitus mali. Diximus enim ꝙ ira est appetitus mali penè in ordine ad condignam vindictam, & non vltra. Vnde solet iratus dicre: non quiescam donec tantum tibi nocuero, quantum tu mihi, &

tunc saciatus erit appetitus meus,& cessabit ira.

Quarta est hęc:Iratus principaliter intendit causare tristitiā,& dolorē in eo contra quē irascitur,etiā ꝙ sibi nō noceat in ꝑsona,nec in re.Vnde multotiens saciatur iratus, si verbis, & obprobrijs euomuerit irā, quales sunt mulieres irate:nam modo valeant,vt catule latrare, aliā non quęrunt offensam. Sed odiens principaliter intendit offensam,cōprimēs se a verbis iniuriosis,& cōuertens se ad ficta blandimēta, vt legimus in lib. Iudicum cap. 3. de Aioth,qui in dolo interfecit Eglon regē Moab,& cap. 4. de Delbora, quę occidit Sysarā principem exercitus Iabin regis Chanaam: Et in. 2. Regum cap. 13. de Absalon,qui occidit Amnon fratrem suū in dolo,quia oderat eum, sic enim legimus in dicto cap. Porro non est locutus Absalon ad Amnon,nec bonum,nec malū. Oderat enim Absalon, Amnon,eo ꝙ violasset Thamar sororem suam.

Quinta est hęc:Iratus non contentat̃ agere vindictā nisi cognoscat ille cui irascit̃ seipsum vindicasse:Vñ iratus,aut ꝑ se ipsum,aut ꝑ alteꝝ,studet notificare illi cui irascit̃, ꝙ vindicabit se,aut ꝙ se vindicauit. Odiens aūt hoc nō multū existimat, dūmodo inferre valeat nocumentū ei quē odit:imo magis eligit occulte ꝙ̃ manifeste nocere,ne et ipse repatiat̃ ꝑ iudicē,aut per amicos eius quē odit,& ꝗdem ꝙ iratus curet manifestare ei cui irascit̃ se vindicatuꝝ,exēplū habemus in. 3. Regū cap. 19. de Iezabel,ꝙ̃ irata contra Helya,misit nunciū ad eū dicēs, Hęc mihi faciant dei,et hęc addāt,nisi hac hora cras posuero aīam tuā,sicut aīa vnius ex illis. Idē hēmus ĩ. 4. Regū ca. 6. De Iorā rege Israel filio Achab irato cōtra Helyseum. Vide tu.

Sexta est hęc:Ira donec perseuerat semper est admixta tristitię,& inquietudini:nam cū sit contra aliquod indiuiduum, quod reputatur offendisse irascentem,nunꝙ̃ iratus quiescit, donec quam poterit fecerit vindictam. Odium autē non seme.

per admiscetur tristitię, & inquietudini: (qm̃ vt diximus supra) põt esse non solũ contra indiuiduũ, vt ira, sed etiã cõtra vniuersale, puta cõtra genus latronũ, aut homicidarum, aut adulatorum, vniuersale aũt vt vniuersale, non infert tristitiã nisi gratia singularis in quo habet esse. Vnde qui odit aliquod genus malorum, non quęrit vindictã cõtra illud genus, vt genus est.

Septima est hęc: Ira stat cum misericordia, non aũt odium. Nã diximus, ꝙ ira est saciabilis appetitus mali. Vnde iratus si viderit vindictã condignã factã, saciatur, & si ille cui iratus erat, amplius patiatur miseret, et quantũ sit ex se prohibet; imo aliqñ iratus cũ viderit paratam vindictam omni studio vetat executionem. Sed odium est sine misericordia: quoniam vt diximus est insaciabilis appetitus mali. Vnde odiens quãcunqꝫ viderit vindictam, reputat eam insufficientem, & conqueritur, ꝙ remissius punitur, & hoc est odium muliebre, vt patet de Athalia in 4° Regum cap. 11. & de Iezabel, vt patet in 3° Regum cap. 19. Vide tu.

Octaua est hęc: Ira vult offendẽtem ecõtra, & equaliter pati, & nõ vltra. Contentatur enim coequali vindicta. Odium aũt vult offendentẽ nõ solũ econtra pati, sed desiderat ipsum exterminari, et reduci ad nõ esse, quod patet de odio fratrũ cõtra Ioseph Geñ. cap. 37. Et de odio Saul cõtra Dauit in. 1. Regũ cap. 19. & de odio Aman cõtra Mardocheũ: Hester cap. 3. & de odio Senũ cõcepto cõtra Susannã: Danielis ca. 13. & postremo de odio iudęorum cõtra Saluatorem, vt cõstat oĩ credenti ꝑ sacros Euãgelistas. Constãt igiť tibi vere differẽtię inter irã et odiũ: ex q̃bus patet odiũ detestabilius esse q̃ ira: nã si aduertis in oĩbus differẽtijs assignatis, ĩuenies cõditiones irati leuiores esse cõditiõibus odiẽtis. Pręterea nõ ĩuenies in tota scriptura cõcessũ odiũ sicut cõcediť ira, nisi cõtra iniq̃tatẽ. De ira ãt hẽmus ĩ ꝑsal. Irascimini et nolite peccare.

Vnde non immerito assimilatur ira festuce, et odium trabi.
Quantum ad secundum aduerte ꝙ oportet verum principem semper, & respectu cuiuscunq; persone, inquantum sibi proxima est quo ad naturam denudatum esse ab omni odio. Nam odium quo ad naturam persone semper peccatum est, vt docuimus in christiana morali, in parte 3ª. Preterea: cum in principe sit magna supra subditos authoritas, si odiū preualebit in eum, crudelius q̄ fera seuiet in subditos, nulli etati, nulliq; conditioni parcens: Exemplo nobis sunt in 3° & 4° Regum Athalia, Achab, Iezabel &c. Dixi quo ad naturam, vt excipiam personam quo ad maliciam: puta hominem, vt furem, vt homicidam &c. qm̄ vt sic odium est licitum. Sicut enim sic diligendi sunt homines, vt non eorum diligantur errores, sic odiendi sunt mali, vt non odiatur natura. Et aduerte, ꝙ huiusmodi odium non solum est licitum in principe, sed omnino necessarium: quoniam nisi oderit malos, non puniet eos, & si non puniet, non conseruabuntur boni, & si boni non conseruantur, principatus paulatim transibit in tyrānidem. Diligat ergo verus princeps omnes sibi subditos, sed odio habeat, & castiget malos, vt mali sunt. Hoc enim perfectum est odium. i. commendatum, & imitandū, de quo dicitur in psalmo. Perfecto odio oderam illos, vbi diuus August. exponens inquit. Hoc est perfecto odio odisse, vt vitia nō homines oderis, nec vitia propter homines diligas. Et Cassiodorus exponens idem inquit. Perfectum odium est homines diligere, & eorum vitia semper horrere. Nam in illa parte qua creatura dei sunt, amandos esse non est dubium, in illa autem horrendi sunt, in qua se polluerunt. Perfectum odium habuit Dauit, quando moriturus precepit Salomoni constituto regi, vt mortē puniret Ioab homicidam pessimum, & Semei maledicum pessimum in 3° Regum cap. 2. Idem odium habui Helyas,

qui in torrente Cyson interfecit omnes prophetas Baal, *in tertio* Regum *cap*. 18.

Quantum ad tertium aduerte, vt scias quomodo se gerere debeat christianus princeps circa iram, ꝙ ira dupliciter considerari potest. Primo *vt pręcedit actum, & iudicium rationis.* 2° *vt subsequitur.* Primo *modo periculosa est, & coprimenda per mansuetudinem: nã adeò furiose insurgit per ebulitionem sanguinis, & maxime in eo apud quem est authoritas, & potestas executiua, ꝙ nisi coprimatur, duo pessima causat in irato.* Primo *rationem non audit, vel si audit, imperfecte audit:* Nam vt docuimus in. 7. Ethicorũ, *ira dum insurgit assimilatur seruo nimis festinanter exequenti mandatũ domini, assimilatur etiam cani custodienti domum.* Seruo *quidem veloci ad exequendum iussa domini: qm̃ q̃ primum audit dominũ mandantẽ, sustinere non potest, donec perfecte instruatur a domino, sed accepto imperfecte sensu domini, festinanter recedit, & ideo deficit in executione.* Cani *autem custodienti domum: qm̃ q̃ primum audit pulsantem ianuã domus, incipit latrare non expectans donec videat an sit notus, vel ignotus in domo. Sic & ira dum impetuose insurgit, mouet iratum ad vindictam, non expectans rationem dictantem, an sit, & quomodo, & quo tempore fienda, vel non.* Caueat *ergo princeps ne ira ex suo impetu dominetur ei ante iudiciũ rationis, aliter iniuste, & impie multa operabitur, quę emendare non poterit.* Exemplum *sit illi* Holofernes, *qui iratus cõtra* Achior *laudantem populum hębreum, in ipso impetu fecit ipsum conduci in* Bethuliam *occidendum cum hębreis.* Vide *tu in* Iudith *cap*. 6. *Sed irę suę, & iniustę indignationis dedit ipse penas: quoniam per manum* Iudith *troncatus est, & corruit eius exercitus,* Iudith *cap*. 13. *Sit illi exemplum, & impius* Herodes, *qui vt legimus* Mathei *cap*. 2. *existimãs*

se illusum a magis, occidit in furore ire omnes pueros innocentes in Bethleem, velut lupus vorax seuiens in agnos. Sed et ipse penas sui sceleris ac immanitatis exsoluit: quoniam paruo interiecto tempore, misere vitam finiuit.

Secundo ira precedens rationis iudicium, excecat, & confundit ipsam rõnem. Nam per iram impetuose insurgentem, accenditur sanguis circa cor, ex hac accensione eleuant spiritus calidi ad caput, sicut fumus ex igne. Qui spiritus adeo p turbant sensus interiores precipue fantasiam, & cogitatiuam, sine quibus nihil intelligit aĩa pro presenti vita, nec practice, nec speculatiue, vt docuimus in 3° de anima, q iratus efficitur vt bestia, sopito, vel impedito rationis discursiue actu, & iudicio: nam et si intellectus non sit affixus organo: non tamẽ aliquid intelligit nisi illi deseruiant ordinata, & quieta fantasmata; vt patet in frenetico, & insensato, & arepticio. Parum autem differt vir iratus ebuliente ira ab insano, & frenetico: Ideo dixit Aristoteles in 2° Rethoricorum, q amor & ira, & munera, rationis iudicium subuertunt, & Seneca in lib. de ira inquit: immodica ira gignit insaniam: nihil inter insanum, & iratum est, nec vnus dies, alter semper insanit, alter semper irascitur. Caueat ergo christianus princeps, ne exequatur quod ira feruens sugerit, non expectato rationis dictamine, nam iuxta diui Gregorij sententiam super Ezechielem: Menti furore ebrie, omne quod r ectum est, peruersum videtur. Aduertat ergo princeps dum irascitur q maximum ire remediũ, est dilatio, vt primum eius feruor relanguescat, & caligo que mentem premit, aut decidat, aut minus densa fiat.

Secũdo modo. i. vt rationis iudiciũ, & imperium subsequit, aliquãdo pessima est, aliqñ oportuna & necessaria est: Nã iudicium rationis super aliquod exequendũ, aut est peruersum,

aut rectum, sit peruersum vt solet esse in tyranno, vel in iudice corrupto, & deprauato: ira pessima est. Est enim organum seuiendi contra iustitiam, & pietatem, qualis fuit ira Saul contra Dauit in primo Regum cap. 18. & ira Icas regis Iuda contra Zachariam prophetam filium Ioiade summi sacerdotis, quem lapidare fecit in atrio templi, vt legimus in 2° Paralip. cap. 24. Si autem iudicium rationis sit rectum, quo concluditur aliquod delictum castigandum ẜm legem, & pro exemplo alioꝶ, tunc ira oportuna, & in principe, & iudice. Est enim sicut ministra iustitię: nam postq̃ princeps, & iudex ad plenum cõsiderauit, quid agendum pro diuino cultu, pro obseruantia legum, excitare debet iram in seipso tanq̃ organũ rationis, vt viriliter exequatur, quod dictat ratio: Et tunc caueat princeps nę sit nimis remissus, nimisq; patiens: nam inquit Chrisostomus super Matheum exponens illud. Qui irascitur fratri suo sine causa &c. Si ira non fuerit, nec doctrina proficit, nec iudicia stant, nec crimina compescũtur. Itaq; qui cum causa non irascitur peccat. Patientia enim irrationabilis vitia seminat, negligentiam nutrit, & non solum malos, sed etiam bonos ad malum inuitat: Talis fuit ira Moysi: Exodi cap. 32. & phinees filij Eleazari, filij Aaron: Numeri. 25. Et Mathatie in. 1. Macha. cap. 2. vbi legimus, q accensus est furor eius ẜm iudiciũ legis, & insiliens trucidauit super arã in deum sacrificantem idolis. Constat igitur tibi, quomodo se gerere debeat fidelis princeps circa iram, & odium. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quomodo se habere debeat verus princeps, circa alias sex passiones minus principales. Caput Septimum.

IN *septimo cap. ordo doctrinę requirit, vt declaremus quomodo se gerere debeat verus princeps, circa alias*

passiones, quę solent assignari, vt minus principales in appetitu sensitiuo, & sunt sex, vt elicere possumus ex secundo Rethoricorum Aristotelis. *s.*

Zelus.
Gratia.
Nemesis.
Misericordia.
Inuidia.
Verecundia.

Hic igitur tria agenda sunt. Primo declarandum est quomodo iste sex, vt minus principales reducuntur ad aliquas, de quibus pertractauimus in cap. pręcedentibus, vt ad magis principales. 2° quomodo alique ex eis sunt laudabiles, & alique vituperabiles. 3° quomodo verus princeps se habere debeat ad singulas earum.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ sic reducuntur.

Zelus & gratia. } *ad amorem.*
Verecundia ad Timorem.
Inuidia. Nemesis. Misericordia. } *ad tristitiam.*

Zelus quidem reducitur ad amorem: Solet enim diffiniri, ꝙ est amor intensus. Sed aduerte, ꝙ huiusmodi amor intensus potest esse circa bonum corporeum, vt quando quis intense amat vxorem, & circa bonũ intellectuale, vt quando quis intense amat scientiam, iustitiam, temperãtiam, concordiam. Si est circa bonum corporis: Solet diffiniri, ꝙ est amor intensus, non permittens, nec ferens consortium in amato. Talis enim amor est circa bonum priuatum, & particulare, quod si habetur ab vno priuatur alius, vel non ad placitum possi-

detur ab vtroq;:ideo in tali amore intenso,non sustinetur consortium. Hic amor intensus erga vxorem in scriptura sacra apellatur Zelotipia. Vnde in lib. Numeri cap. 5. sic scribitur. Si spiritus zelotipię concitauerit virum contra vxorem &c. Vide tu:Et hic zelus cõmuniter vituperabilis est(vt declarabitur infra.) Si est circa bonum intellectuale,solet diffiniri, q̃ est amor intensus circa bonum quod ex sui cõmunicatione non minuitur. Nam ex eo q̃ Sortes est iustus, non obstat quin Plato sit iustus. Vnde se habet opposito modo ad zelum, qui est de bono corporeo. Hic enim non solum patitur consortiũ in bono amato,sed etiam gaudet. Nam iustus vellet omnes esse iustos,& sapiens,sapientiam sine inuidia communicat.
Sed dices: Aristoteles in 2° Rethoricorũ dicit huiusmodi zelum esse tristitiam:ergo non reducitur ad amorem.
Respondetur: zelus qui est de bono spirituali dupliciter cõsiderari potest. Primo respectu obiecti circa quod est,& respectu habentis,& vt sic reducitur ad amorem: Nam qui non habet scientiam,& intense desiderat eam: amat eam intense, & amat possidentes eam. 2° respectu non habentis, & desiderantis habere,& vt sic reducitur ad tristitiam. Nam vt inquit Aristoteles in 2° Rethoricorũ: zelator bonorum honorabilium.i.intellectualium,& spiritualium tristatur, & dolet:non quoniam alijs insunt,sed quoniam non in ipso. Vnde bonus est hic zelus,& bonorum. Inuidia autem malum est, & malorum (vt declarabimus infra.) Constat igitur tibi, quomodo zelus, vt zelus ad amorẽ reducitur essentialiter. Quod autem dicit Aristoteles zelum bonorum honorabiliũ esse tristitiam,intelligendum est consequenter, & hoc est cõmune zelo respectu boni corporis:nam qui intense amat vxorem, dolet si suspicatur se habere consortium. & qui intense amat iustitiam,dolet si eam non habet,& qui amat castitatem, dolet

si se continere non potest. Gratia etiam reducitur ad amorẽ, ex amore enim efficitur hõ vere, & non fictẽ gratiosus. Gratiosus est aũt qui gratis, & non ex debito confert beneficiũ, et commodum postulanti. Nam Aristo. in 2.° Rethoricorũ diffinit gratiam esse per quam dicunt hoĩes roganti aliquid boni gratis prębere, non pro re alia, nec vt prębentibus quid boni eueniat, sed vt rogantibus benefaciant, & obsequant. Hinc solemus dicere magnã gratiã pręstitam alicui, qñ rogans maxime indiget, aut qa difficilia rogat, aut quia in tpe difficili rogat, aut quia soli, aut quia primo, aut quia ipsi prę alijs benefit. Et aduerte, ꝙ in scriptura sacra, aliqñ sumitur gratia pro ipsa beneuolentia, vt Geñ. cap. 18, Domine si inueni gratiã in oculis tuis, ne transeas seruũ tuũ, Aliqñ sumitur pro beneficio siue opere pio, vt Ruth cap. 2. Benedictus sit a dño: qm̃ eandem gratiã quã prębuerat viuis, seruauit et mortuis, aliqñ sumit pro gratitudine, siue pro recognitione bñficij, siue pro fide erga amicũ, vt in. 2. Regũ ca. 16. Hęc est gratia tua ad amicũ tuum? Aliqñ sumit pro gratiositate vultus, aut oris, aut sermonis, vt in Prouerb. ca. 31. fallax gratia, et vana est pulchritudo, et ĩ psal. Diffusa est gratia in labijs tuis. Sepissime aũt sumit a Paulo pro diuino dono, vt patet quasi ĩ prĩcipio oĩum epistolarũ suarũ. Constat autem, ꝙ in omni significato suo reducitur ad amorem, vt ad principiũ, & fontem omnis gratię.

Verecundia reducit ad timorem. Docuimus enĩ in. 4. Ethicorũ trac. 9. ꝙ verecũdia est timor cõfusionis, et reprehẽsiõis. Sed aduerte, ꝙ licet sit timor tñ non denoĩatur ab eo hõ timidus, sed verecũdus siue erubescens, prout verecũdia dicit erubescẽtia, & rõ huius est, quia hõ timere põt mala corruptiua, vt carcerẽ, vulnera, mortẽ, expoliationẽ rerũ, et põt timere mala cõfusiua, vt sũt obprobria, & inhonoratio, & dehonestatio. Respectu primi dicit hõ timidus, quia non hẽmus propriũ no-

men quo nominetur, sed cõi nomĩe dicitur timidus. Respectu aũt secundi dicit verecundus, et timor ille proprio noĩe dicit verecũdia, q̃ et erubescẽtia, eo ꝙ verecũdãtes ĩ facie patiunt ruborẽ, timentes aũt patiunt pallorẽ, et rõnẽ hmõi ruboris, ac palloris iã assignauimus in .4. Ethicoꝝ trac. 9. Vide tu illic.

Nemesis greçe quę latinę dici põt indignatio, reducitur ad tristitiam, siue dolorem. Est enim Nemesis tristitia de prosperitatibus maloꝝ, qui non merentur hmõi prosperitates. Vnde Aristo. in 2° Rethoricoꝝ diffiniens indignationẽ inquit: Indignatio est dolor ꝑturbans ꝓ ꝓ res secundas indigno collatas, differt aũt ab inuidia: q̃m inuidia, vt dicemus est dolor de bono alterius, siue sit dignus, siue indignus tali bono.

Misericordia reducitur ad tristitiã: Est enim misereri cõpati malo alterius quod pati videt absq; sui culpa: vnde Arist. in 2° Rethoricoꝝ sic diffinit. Cõmiseratio est dolor ex superuenienti malo corruptiuo, & dolorẽ inferente in nõ dignũ .i. in non merentẽ tale malũ. Dolet aũt commiserans: q̃m putat idem malũ se, aut aliquem suoꝝ posse pati. Et aduerte, vt docet Aristoteles in 2° Rethoricoꝝ, ꝙ distinguitur miserabile a terribili: nam separari ab amicis miserabile est, separari aũt a propinquis per mortẽ terribile est. Vñ recitat Aristo. in 2° Rethoricoꝝ, ꝙ Amasis cũ ad mortẽ filius duceretur, non effudit lachrymas, vt fertur, at cũ amicũ mẽdicare aspexisset effudit: est enim hoc miserabile, illud autem terribile.

Inuidia reducitur ad tristitiam: Est enim vt docet Aristoteles in 2° Rethoricoꝝ dolor de bono alicui superuenienti. Est inq̃ dolor, quia inuidens non hẽt illud bonum q̃d vellet hẽre, & ęgre fert, ꝙ alius habeat, & hmõi tristitia, vt ĩ pluribus est in similibus, et propinquis. Vñ dicit Arist. in 2° Rethoricoꝝ. His q̃ proximi sunt loco, tp̃e, ętate, gloria hoĩes ĩuident. Vñ illud dictum est, propinquitas inuidere solet. Pręterea: Qui

in aliquo negocio similes sunt, vt in pluribus sibi inuicem inuident. Vnde dictũ est, figulus, figulo inuidet, faberq́ꝫ, fabro. Constat igitur tibi quomodo Nemesis, & misericordia, & inuidia, ad tristitiam reducuntur. Verecundia autem ad timorem, Zelus & gratia ad amorem.

Quantum ad secundum aduerte, ꝙ ex prędictis sex passionibus, si quę tenent rationem medij, laudabiles sunt in quolibet eas habente. Medium enim in moralibus approbatur, vt docuimus in 2° Ethicoꝝ. Si quę autem ex natura sui semper tenet rationem extremi, vituperabilis, & peccatum est. Vt igitur scias quę tenent rationem medij, aduerte, ꝙ misericordia, & verecũdia, & nemesis, & gratia sunt media inter duo extrema. Inuidia autem, & Zelus, qui est respectu boni corporei, sunt extrema, ex consequenti sunt vituperabiles, & vt scias in particulari sic esse, declarandum est in singulis.

Verecundus medius est inter stupidũ, & inuerecundũ. Nã stupidus de omnibus verecundatur tam in bonis q̃ in malis. Sicut rusticus ingrediens curiam principis, verecundatur loqui coram nobilibus, tam de bonis q̃ de malis, tam pro se q̃ cõtra se, inuerecundus autem de nullo quãtũcunq́ꝫ reprehensibili, verecundatur. Sicut mulier meretrix, & scurra, & parasitus. Verecundus autem verecundatur in his, in quibus debet, puta in turpibus, & reprehensibilibus. Sed non verecundatur in bonis laudabilibus: ergo tenet medium inter stupidum, & inuerecundum, ex consequenti verecundia est passio laudabilis, vt ẽt docuimus in 4° Ethicoꝝ. Misericors, medius est inter crudelem, & mollem. Crudelis est enim, qui nulli patienti compatitur, siue merite, siue immerite patiatur. Mollis est autem, qui omni patienti, siue merite, siue immerite, compatitur. Sed misericors est, qui immerite, & sine culpa patientibus compatitur, & sic patet ꝙ misericordia est laudabilis: quo-

niam, tenet medium inter molliciem quę est propria mulieribus & pueris, & crudelitatem, quę est propria Barbaris, & rusticis, qui pro maiori parte sunt extra humanitatem.

Nemeseus. i. indignans, medius est inter placidum & inuidum. Placidus est enim, qui de omnibus prosperitatibus gaudet, siue eueniant digno, siue indigno, & inuidus est ille, qui de omnibus prosperitatibus tristatur, si eueniant alteri q̃ sibi, siue alter sit dignus, siue indignus. Inuidus enim in nullo bono vellet habere consortem. Nemeseus autem tristatur de prosperitatibus, si eueniant immerito, non autem si eueniant emerito. Vnde constat, ꝙ Nemesis est tenens medium inter placiditatem, & inuidiam ex consequenti est passio laudabilis.

Gratiosus, est medius inter superfluum & diminutum. Nam qui studet omnibus tam dignis, q̃ indignis, se gratiosum exhibere, vituperabilis est. Qui etiam nulli est gratiosus, vituperabilis est. Qui autem dignis & benemeritis, gratiosus, ac beneficus est, laudabilis est. Vnde constat, ꝙ gratia tenet medium inter duo extrema vituperabilia.

Inuidus autem tenet extremum: quoniam inuidus proprie est ille, qui dolet de bono proximi, siue proximus sit dignus tali bono, siue non. Vnde inuidia semper vitiũ, & peccatum est. Sicut & odium, vt docuimus supra.

Zelator quo ad bonum corporis, tenet extremum, nimis enĩ amat q̃ debeat, puta vxorẽ, diuitias &c. Vnde zelus huiusmodi semper vituperabilis est, eo ꝙ est causa plurium malorum, vt docuimus in Economica christiana: trac. 2. cap. 6.

Constat igitur quę ex prędictis sex passionibus sint laudabiles, & quę vituperabiles.

Quantum ad tertium aduerte, vt scias quomodo verus princeps erga prędictas sex passiones se habere debeat. manifestũ esse, ꝙ vituperabiles omni studio vitare debet, quę sunt inui-

dia,& zelus respectu boni corporei.Sed nec omnes laudabiles decet esse in vero principe.Nã (vt patet supra) Verecundia est laudabilis,& tñ non decet veꝝ principem.Non enim decet eum operari talia.i.turpia,& reprehensibilia,ex quibus debeat verecundari.Oportet enim veꝝ principẽ esse senem saltem moribus,et virtuosum.Sed vt docuimus in.4.Ethicoꝝ in trac.de verecundia senem verecundũ nullus laudabit. Existimamus enim senem nõ debere operari ea de quibus est verecundia:Similiter nec virtuoso,vt virtuosus est,cõuenit verecũdia. Est enim verecundia in opibus prauis: virtuosus autem,vt sic non opatur praua.Cum igitur oporteat christianũ principem esse senem,& si non ętate saltem moribus,vt declarabimus in parte sequenti, & esse virtuosum,verecundia non cõpetit illi,nisi ex suppositione,puta si contingeret ipsum operari turpia,deberet verecundari ad sui correctionem. Vnde in 2° Paralip.cap.36.reprehenditur rex Sedechias:qm̃ fecit malum coram oculis domini dei sui, nec erubuit faciem Hyeremię prophetę,loquentis ad se ex ore domini.

Nemesis quoq; nisi sit valde tẽperata,non decet veꝝ principem.Non enĩ ex hoc ꝙ valde indignat̃ contra malos propter eoꝝ prosperitates,laudabitur a viris probis:Oportet enĩ christianũ principẽ cõsiderare hęc bona fortunę esse minima, & cõia bonis,& prauis,optima autem bona esse virtutes,& reliquas aĩę perfectiones,quę solis bonis cõueniũt.Igitur nõ decet principẽ multũ indignari,si videt malũ prosperari in his fortunę bonis,quę hñtem nõ faciunt bonũ. Aduertat tñ ne sui causa,& culpa prosperentur mali:Quod esset, si prauis largiret̃ multa beneficia ex quibus pñt ditari,relictis viris probis,& dignis:Hoc vtiq; prauum & iniustum esset.Si aũt sine sui causa videt malos prosperare,indignetur qdem,sed temperate,cõsiderata paruitate,et mutabilitate bonoꝝ fortunę.

Vnde Dauit i psalmo fuit verus princeps Nemeseus cũ dicit. Ne timueris cum diues factus fuerit hõ, & cum multiplicata fuerit gloria domus eius: quoniam cum interierit non sumet omnia, neq; descendet cum eo gloria eius.

Gratia vero maxĩe decet christianũ prĩcipẽ et misericordia. Gratia qdem: qm̃ oportet ipsum esse gratiosum. i. liberꝝ et voluntariũ beneficioꝝ distributorẽ dignis, et benemeritis subditis, vt animent ad virtutes, et vt sponte ac pacifice obediãt, & vt principis declaret probitas, & gratitudo. Vnde gratiosus princeps fuit Dauit, *qui statim ꝙ post mortẽ Saul regnauit super* Iudã, *vt legimus in.* 2. *Regũ cap.* 2. *audiens viros Iabes Galaad sepelisse Saul, misit nuncios ad illos dicens.* Benedicti *vos a dño, qui misericordiã hanc fecistis cum dño vestro Saul, et sepelistis eũ, et nũc retribuet qdẽ vobis dñs misericordiã, & veritatem, & ego reddã gratiam. i. beneficia vobis cõferam ꝑꝑ verbum istud.* Item *gratiosus fuit, vt legimus in* 2°. Regũ *cap.* 9. *erga* Miphibosethfilium Ionathe, *cui dedit oẽs agros Saul, et ipsum suum cõmensalem fecit oĩbus diebus vitę suę. Item valde gratiosum se ostendit erga* Berzelai *Galaaditem octogenarium, & erga filium suũ Chamaam. Vide in* 2° Regũ *cap.* 19. *Cõstat ergo quõ gratia decet veꝝ principẽ.*

Misericordia vero, et clementia maxime sibi cõueniunt. Sũt enim principes vicarij dei: qm̃ ꝑ ipsum principes, et reges regnãt Prouerb. cap. 8. *Proprium est aũt dei misereri: qm̃ inqt* Dauit *in psal. Miserationes eius, super oĩa opera eius, et apertius Saluator manifestat* Luce *cap.* 6. *Estote misericordes, sicut pater vester misericors est, ergo oportet verum principem esse misericordem erga illos prǫcipue quos nouerit immerite pati, & eorum indigentias subleuare, in causis iustis fauere, contra opprimentes insurgere:* Ideo *dicit in psal. ad principem. Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor.*

Decet etiam principem esse clementem .i. punire delinquentem citra condignũ: Nam vt dicitur Prouerbiorũ cap. 20. roboratur clementia thronus principis, & in. 3. Regũ cap. 20. laudantur reges Israel, quia clementes: Vide tu illic de clementia Achab regis Israel erga Benadab regẽ Syriȩ. Constat igitur tibi, quȩ ex prȩdictis sex passionibus, conueniant vero principi, & quȩ non, & hic terminatur prima pars secundi tractatus, quȩ fuit de qualitate principantis in christiana ciuitate, quo ad passiones appetitus sensitiui.

PARS SECVNDA.

IN 2a *parte secundi trac. iuxta ordinem prȩpositum inuestigandum est qualis debeat esse christianus princeps, quo ad mores laudabiles, ac difugere vituperabiles. Vt autẽ scias, qui mores conueniunt principi, & qui non, oportet prius declarare quot modis diuersificantur mores, deinde ordinabimus hanc secundam partem per capita.*

Tu igitur aduerte, ꝙ humani mores duobus modis generalibus diuersificantur .s. aut ſm ȩtatem, aut ſm fortunam bonorum exteriorum.

Secundum ȩtatem quidem: quoniã alij sunt mores iuuenũ, alij senum. Quod indicat Paulus primȩ ad Cor. cap. 13. Cũ essem paruuulus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus &c. qñ autẽ factus sum vir, euacuaui quȩ erant paruuli.

Secundum fortunam autem bonorum exteriorum, quȩ sunt diuitiȩ, potentia, nobilitas, diuersificari solent: quoniam vt in pluribus alij sunt mores diuitum, alij pauperum, alij potentiũ, alij impotentium, alij nobilium, alij ignobilium.

His prȩpositis diuidemus hãc secundã partẽ in sex capita. Primo quõo se habere debeãt principes christiani, circa mores

senum.

senum. 2° quomodo circa mores iuuenum. 3° quomodo circa mores eorum, qui sunt in medio statu. 4° quomodo circa mores nobilium. 5° quomodo circa mores diuitum. 6° quomodo circa mores potentum.

Quomodo se habere debeat verus princeps circa mores senum. Caput Primum.

IN *primo cap. declarandum est, si verum princeps debet imitari mores, qui vt in pluribus inueniũtur in senibus, & hic tria agenda sunt.* Primo *manifestandi sunt mores senum ex quibus aliqui sunt laudabiles, aliqui autem defectiui. 2° ꝙ verus princeps debet assimilari senibus in moribus laudabilibus. 3° ꝙ euitare debet defectiuos mores senum.*

Quantum ad primum aduerte, ꝙ ex doctrina Aristo. *in 2° lib.* Rethoricoꝝ, *& ex ipsa experientia inuenimus communiter in senibus quatuor mores laudabiles, & sex defectiuos.*

Primus *laudabilis est, ꝙ sunt circa concupiscentias remissi ex ipsa natura & ętate: nam sicut ex calore concitatur venerea voluptas, sic ex frigiditate remittitur: Senectus aũt fundatur in frigido, vt docuimus in trac. de causa mortis & vitę, et in trac. de iuuentute, & senectute, vt videre poteris in Epythomatibus nostris physicalibus: ergo in sene communiter sunt remisse concupiscentie, & si constituto in senectute insint acute concupiscentie, nihil turpius, & reprehensibilius in eo imaginari possumus.* Vñ *in 3° Regũ cap. 11. reprobatur* Salomon, *cuius cor deprauatum est per mulieres cum iam esset senex, et* Danielis *cap. 13. recitantur cum detestatione, Senes iudices, qui exarserunt in concupiscentiam Susannę. Quod ergo in iuuene veniale est, in sene est detestabile. Decet ergo senem remissum esse in concupiscentijs: Vnde dicit* Aristoteles *in 2°* Retho. *ꝙ in senibus ira est acuta sed infirma, cupiditates vero voluptuose defecerũt, quare nõ voluptati, sed lucro intendũt.*

Secundus laudabilis est, q̄ senes naturaliter sunt cōpatientes & misericordes. Verum quia hic mos etiam est iuuenum, vt dicemus in cap. sequenti: ideo sufficit hic exponere causā in senibus, tunc aūt exponemus causam in iuuenibus. Tu igitur aduerte, q̄ Arist. in. 2. Rethoricoꝝ causam miserationis in sene atribuit imbecillitati naturę. Vnde inquit: Senes ad miserationem parati sunt, sed non ea de causa qua iuuenes: Nā ij ex humanitatę, senes aūt ex imbecillitate. Pro cuius noticia aduerte, q̄ homo cōstitutus in indigentia, vel infirmitate, vel alio naturę defectu, appetit sibi fieri misericordia ab alijs, & quoniam est principium naturale. Quod tibi vis fieri, age & tu alteri, ideo senex aduertens se constitutum in imbecillitate naturę multiformi, & desiderans sibi ab alijs misereri, de facili alijs miseretur, & compatitur.

Tertius laudabilis est, q̄ senes quęcunq̄ sunt in humanis ex sui natura variabilia, et p̄nt aliter, et altiter euenire, nunq̄ pertinaciter affirmant, aut negant, sed dictis suis dubitatiuā dictionē apponunt. s. forte, aut cōditionalē, aut verisimile &c. & ratio huius est. Quia senes diu vixerunt, iā exp̄ti sunt reꝝ humanaꝝ varietatē, et q̄ sepe decepti sunt: sperantes etiā partem affirmatiuam, inuenerunt negatiuam, & ecōuerso etiam adhibitis oportunis medijs. Hac ergo experientia edocti, nihil in humanis negocijs pro futuro absolute negant, neq̄ affirmant, sed oī dicto, aut consilio, aut determinationi apponūt dictionē dubitatiuam. Quod asserit Arist. in. 2. Rethoricoꝝ inq̄ens: Seniores et ętate prouecti: q̄m multos iā annos vixerūt, et errauerūt in pluribus. s. iudicio suo aliq̄d affirmantes, aut negātes, deceptiq̄ fuerūt, q̄m. s. res euenit aliter q̄ iudicauerāt: ideo neq̄ affirmant quicq̄, et multominus cuncta existimant q̄ oporteat, sciuntq̄ nihil, sed ambigentes semper, forsan ac forsitan addunt, & sic oīa dicunt, firmiter autem nihil.

n

Quartus laudabilis est, quod senex, vt in pluribus in omni opere et negocio suo, moderate et grauiter, et non velociter, ac excessiue se gerit, et ratio huius est, iuuenis et senex opposito modo se hñt. Nam quia in iuuene prędominatur calor, qui est causa velocitatis in operando, regnantque in eo, et dominatur concupiscentia, et irascibilis, quę sunt passiones acute, et impulsiue: ideo vt in pluribus veloces sunt, et absque debitis circunstantijs in operibus suis. Sed in sene calor minuitur, passiones furiose remittuntur: ideo in operibus suis tarde maturę, et consulte se habet. Et quidē quod leuitas, et velocitas operandi concomittetur iuuentutem patet non solum in homine, sed etiam in brutis: nam bruta dum sunt in ętate prima, et pueri, ludis cursu, continuis gestibus, motibus, vocibus, cantibus ludunt, nec sciunt etiam dormientes quasi quiescere. Oppositum autem videmus tam in brutis quam in hominibus dū ad prouectiorem ętatem deuenerint: nam ludere cessant, in gressu, et voce, et gestibus maturius se habent. Constat igitur tibi qui mores sint, vt in pluribus in senectute laudabiles.

Reprębensibiles autem, et defectiui cōiter sunt sex: qui fundantur in doctrina Arist. in 2° Rethoricorum. Primo sunt nimis icreduli: ita quod penè in nullo fidem hñt, et ratio huius est, quia vt dicit Arist. in 2° Rethoricorū. Quoniam senes multis annis vixerūt, in multis decepti sunt, ex ipsa igitur memoria, et experientia de pręteritis edocti, cognoscunt hoīes in multis mentiri, ideo non de facili eis exhibendam esse fidem: et quoniam dubitant se in negocijs ac contractibus decipiendos, ideo efficiuntur excessiue increduli.

Secundus vituperabilis est, quod senes sunt, vt in pluribus suspitiosi, siue malitiosi, est autem malitia secundum Arist. in 2° Rethoricorum, cunctorum in deteriorem partē suspicatio. Dñr igitur senes suspitiosi, quia visa, aut dicta, aut facta cōiter tra-

hunt in malam partem: Pro cuius noticia aduerte, ꝙ senes in hoc contrario modo se habent q̃ pueri & iuniores. Nam quia pueri nundum multa comiserunt mala suntq; veluti innocentes respectu senum, in sua innocentia alios mensurant, iudicantq; de eis a seipsis, & ideo omnia referunt in bonum, suadentq; sibi cęteros omnes esse bonos. At senes econtrario se habent: qm̃ multis vixerunt annis, & raro contingit, ꝙ in multis non peccauerint, & ideo mensurant aliorum gesta, & iudicant ſm ꝙ & ipsi gesserunt. Propterea credunt alios sibi similes, & in deterius trahunt eoꝝ opera. Et hãc rationem innuit Aristo. in. 2. Rethoricoꝝ vbi inquit: qm̃ senes multis vixerunt annis in pluribusq; errauerunt. i. peccauerunt: ideo suspitiosi sunt, & omnia in partem sinistram existimant. Hinc prouenit, vt docuimus in. 8. Ethicoꝝ, ꝙ non sunt amicabiles, nec multum amant, nec multum oderunt, vt inquit Aristo. in 2° Rethoricoꝝ vbi referens Biantis sententiam inquit: Senes amant, vt osuri, & oderunt vt amaturi.

Tertius defectiuus est, ꝙ senes efficiuntur pusillanimes, & formidolosi. Pusillanimes quidem, quia a vita in dies deficiunt, ex consequenti humores, & spiritus vitales sunt in continua defectione. Deficientibus autem his, minuitur vigor cordis, minuto vigore cordis, nil magni temptant, sed tantum senili vitę necessarijs intendũt, & sic fiunt pusillanimes, & hãc rationem innuit Aristoles in. 2. Rethoricoꝝ, vbi inquit. Senes pusillanimi sunt, vitę ductu deiecti. Nullum enim magnum, neq; superfluum, sed quę ad vitam necessaria sunt cupiunt.

Timidi autem & formidolosi efficiuntur: nam efficiuntur frigidi, frigiditas autem ſm Aristotelem in. 2. Rethoricorũ: viam parat formidini. Hinc videmus timentes infrigidari, cuius signum est, ꝙ tremunt & palescunt, qui sunt effectus frigiditatis. Cum igitur senectus firmetur in frigido, vt docui

mus in trac. de morte & vita, naturale est, vt senes efficiãtur timidi, sicut econtra iuuenes audaces, & animosi, vt dicemus in cap. sequenti. Et hanc rationem tangit Aristoteles in. 2. Rethoricorum: Vbi inquit. Senes timidi sunt, & ad pertimescendum cuncta parati, frigidi namque sunt, itaque senectus viam timori preparauit.

Quartus defectiuus est, quod senes sunt illiberales, cuius ratio triplex assignari potest. Prima sumitur ex necessitate substãtię. i. facultatis temporalis, aduertentes enim, quod sine substantia viuere non possunt, & quod deficientibus viribus exercitia lucratiua exercere non poterunt, timent defectum pati, nolentes autem aliorum mendicare suffragia statuũt manutenere quę habent. Inde prouenit quod expendere vix audent pro sustentatione proprie vitę. Dicunt enim. Nescio quid mihi accidere possit, lucrari & acquirere ex senectute non potero, mendicare erubescam, & sic efficiuntur illiberales.

Secunda sumitur ab experientia preteriti temporis. Nam qm̃ multum vixerunt, credibile est eos multas passos fuisse indigentias. Timentes ergo ne in senectute iterũ, & durius patiantur memores pręteriti efficiuntur illiberales.

Tertia sumitur ex eo, quod senes potius viuunt memoria quã spe. Cogitant enim in amaritudine animę suę vitam eorum pro maiori parte transisse, & parum se victuros, & ideo quoniã memoria est pręteriti, & spes de futuro, non viuunt spe acquirẽdi, sed memoria acquisitorum, & in illis tantum confidunt. Propter quod non confidentes in acquirendis, acquisita non de facili expendunt, ideoque videntur illiberales. Et has rationes Aristoteles in. 2. Rethoricorum tangit dicens. Senes illiberales sunt: quoniam substantia vnum ex necessarijs est, simulque quoniam experti non ignorant difficilem quidem esse acquisitionem, iacturam vero facilem.

Quintus est, ꝙ sunt modice spei, nihil enim audacter sperant, eo ꝙ verentur in oĩ arduo quod aggrederentur, de facili deficere, & rõnem huius diximus in precedentibus: nã diximus, ꝙ cum spes sit futuri, & memoria preteriti, & senes diu vixerint, & parum se victuros sciant, decidunt a spe agendorum. Vnde non delectantur in sperando, sed memorando preterita. Cuius rei signum hinc sumitur, ꝙ cum senes simul loquuntur, semper referunt a se gesta, & in hoc solatium sumunt: non autem delectantur in manifestando se magna facturos: quoniam aduertunt vires, & animi vigorem, & vitam in dies sibi deficere, & ideo efficiuntur modice, aut nullius spei, & hanc rationem tangit Aristo. in 2° Rethoricorũ: Vbi inquit. Senes male sunt spei, tum propter experientiam: qm̃ plurime rerum vitiose sunt, multęq; in peius tandem deueniunt, tum propter timiditatem, viuuntq; memoria magisq̃ spe: Nam futurum vitę breue sibi est: preteritum multum, quod causam etiam loquacitatis eis affert, perseuerant enim preterita narrantes: quoniam recordantes voluptate afficiuntur.

Sextus est, ꝙ senes non de facili verecundantur: nam vt docuimus in 4°. Ethicoꝝ causa verecundię est, quia homo appetit honorari, & existimari, ex consequenti timet inhonorari, & non existimari: Sed senes sicut deficiunt calore, & vita, sic & animi vigore: ideo non multum curant honorari, aut existimari, & quę in iuuentute magna sibi apparebant, in senectute ridicula reputantur. Vnde senes magis student vtili q̃ honori: Et hanc rationem scribit Aristoteles in 2° Rethoricorum dicens: Senes viuunt ad vtile magis q̃ oportet: quoniam seipsos maxime amant, vtile nãq; sibi, honestum vero simpliciter bonum est. Hinc fiunt magis inuerecundi q̃ verecundi: nam quoniam non simpliciter de honesto atq; vtili curant, existimationem contemnunt. Constat tibi quatuor.

senum mores laudabiles,& sex defectiui.

Quantum ad secundum declarandū est quomodo se debeat habere christianus princeps,quo ad mores senum laudabiles. Tu igitur aduerte,ꝙ quatuor mores senum laudabiles:oportet esse in principe christiano etiam ꝙ esset ętate iuuenis,aliter regimen suum,nec in suiipsius,nec in populi salutē erit.

Cum igitur primus laudabilis,vt docuimus supra fit, ꝙ senes ex ętate hn̄t concupiscentias suas temperatas,oportet principem christianum scire frenare cōcupiscentias, & temporalia desideria,ꝙ si non ex ętate:qm̄ forte iuuenis est, saltem ex constanti rationis proposito:nam si princeps in his intemperatus fuerit,efficietur mente cecus,cupidus enim, (vt docuimus in christiana morali,)mētem percutiunt,& amentem hominem reddunt.Pręterea populus cōcitatur, vt insurgat,vel contemnat principem voluptuosum,et demū parat sibi interitū,vt docuimus ī Politica Arist.in trac.de causis destructiuis siue corrūpētibus Monarchias,et est in.5.lib.Politicoꝝ trac. 4.cap.2.Pręterea in scriptura sacra,vt patet per quatuor libros Regū,inuenimus reges iuda,& Israel pro maiori parte pręuaricasse pp inordinatas cōcupiscentias suas, īter quos īuenies Salomonē iam senē,et Dauit, et Achab demētatus propter Iezabel,de quo vide in.3.Regum cap.16.& cap.21.

Secundo oportet verum principem esse misericordem et clementem.Hęc enim duo ligant subditoꝝ corda cum principe, ita ꝙ velut oues sequuntur , & obediunt principi , vt pastori suo, & contra aduersarios insurgunt pro defensione principis sui, et sic misericordia, ac clementia firmant dominium. Vnde dicitur Prouerb.cap.20.Misericordia , et veritas dn̄i custodiunt regē,et roboraт clementia tronus eius. Pręterea legimus ī.1.Regū de Saul,q in prīcipio regni sui:qm̄ cōmotus fuit ad miserandū, et saluandū viros Iabes Galaad oppressos

a Naas rege amonitarum, confirmatus fuit in regno super vniuersum Israel,ita q vt patet cap. 11.dixit populus ad Samuelem. Quis est iste qui dixit Saul non regnabit super nos? Date viros & interficiemus eos. At Saul ex sua clemētia prohibuit dicens. Non occidetur quisq̃ in die hac,quia hodie fecit dominus salutem Israel. Tertio oportet verum principem in dubijs non firmare sententiam pro altera parte, donec certificari valeat. Quod si est dubium de futuro, loquatur more senum per appositionem dictionis dubitatiue, vel per conditionalem,vel omnino sententiam suspendat,vel taceat in seipso meditans,donec quasi certum mediũ occurrat,sic fecit rex Salomon iudicaturus inter duas mulieres altercantes coram eo de filio mortuo. Vide tu in. 3. Regum cap. 3. Quot si princeps in dubijs non sic se habuerit,sed elegerit pręcipitare sententiam absolute affirmatiue,vel negatiue, populus eum non prudente,sed temerariũ reputabit,quo nil deterius ĩ dñante.
Quarto oportet ipsum esse temperatum in operibus suis, neq; enim expedit humano regimini varijs,& inopinatis casibus subiecti pro vtraq; fortuna, principem esse velocem & concitatum,neq; tardum,aut desidem in agendis, sed suũ est considerare omni negocio tempus, & oportunitatem requirẽdam. Ecclesiastes cap. 8. Aduertatq; verus princeps se pręsidere ciuitati,aut regno,sicut nauis gubernator, qui iuxta ventũ propitiũ, aut aduersum, velocitat & tardat nauigationem. Sic & medicus erga infirmum se gerere debet. In proposito quędam sunt,quę melius est principẽ tardare q̃ repente exequi,quędam autem melius est accelerare. Vnde in scriptura sacra,proponitur,principi vero in exemplum Dauit, qui in primo Regum cap. 24. poterat statim occidere Saul, sed noluit:imo compressit seruos suos,ne insurgerent in Saul,dicens ad eos: Propitius sit mihi dominus, ne faciam hanc rem &c.

Vide tu. Item in. 2. Regum cap. 16. noluit occidi Semei male dicentem sibi cum egrederetur Hierusalem propter Absalon, qui se regem fecerat, Sed vindictā iustam fiendam reliquit Salomoni, vt videre poteris in. 3. Regum cap. 2. Quędā autem accelerauit: quoniam tarditas in illis periculosa erat, vt legimus in. 2. Regum de insecutione Siba filio Bochri, qui fecerat rebellare decem tribus, ne eis dominaretur Dauit. Vide tu in. 2. Regum cap. 20. Constat igitur tibi quomodo christianus princeps etiam ꝙ esset ętate iuuenis in quatuor laudabilibus moribus senum, eos imitari debet.

Quantum ad tertium declarandum est, quomodo christianus princeps se gerere debeat, circa mores senum defectiuos, quos supra docuimus esse sex. s.

Increduli.	*Illiberales.*
Malitiosi.	*Modice spei.*
Pusillanimi & formidolosi.	*Inuerecundi.*

Circa primum aduerte, ꝙ non expedit verum principem esse nimis credulum: quoniam dicitur Eccles. cap. 19. Qui cito credit, leuis est corde, & minorabitur. Pręterea: facilis credulitas est quid puerile. Oportet autem verum principem esse sensu senem, & non puerum. Pręterea: nimia creudlitas inclinaret principem ad concedendum multa quę forte non expediunt, & concessa reuocare, turpe esset in principe. Vnde quia vt legimus Iosue cap. 9. Principes multitudinis, & Iosue de facili crediderunt nuncijs gabaonitarum se de longe venisse, iurauerunt eis, ꝙ non occiderentur, & licet vulgus murmuraret, tamen noluit Iosue iuramentum reuocare, ne in deum peccaret, & ne de leuitate argueretur. Sic contigit Dauit, qui vt legimus in. 2. Regum cap. 16. ad simplex verbum credidit Siba seruo Miphiboseth false accusanti dn̄m suum, ꝙ noluisset sequi Dauit, donauitq; illi omnia bona Miphiboseth.

Et licet vt patet in eodem lib. cap. 19. Miphiboseth occurrisset Dauit reuertenti in regnum, & manifestasset falsam accusationem contra se factam, tamen reuocare noluit sententiam, ne leuis appareret ex nimia, & festinata credulitate, sed eam temperauit dicens, fixum est quod locutus sum. Tu et Siba diuite possessiones. Non expedit ergo verum principem esse nimis credulum. At minus expedit ipsum esse incredulum: quoniam si dure ceruicis fuerit ad impietates se conuertet, & personã suam, ac populum vltimo discrimini supponet. De primo habemus exemplum Saul, qui quoniam credere noluit Ionathe bona nuncianti de Dauit, ad imanissimas persecutiones cõtra Dauit se conuertit, vt patet in. 1. Regũ quasi per totũ. De 2° habemus exemplũ de Achab, qui qm̃ credere noluit Michee prophetę dñi, percussus sagita a sagitãte in incertum mortuus est. Vide in. 3. Regũ cap. vlti. Oportet ergo verum principẽ esse medium inter nimis credulũ ne declinet ad morem puerilem, & inter incredulũ, ne declinet ad morẽ obstinatorum senum. Decens est ergo, vt inspectis conditionibus personarum fidẽ adhibeat his quę dñr ẽm dictamen, & ordinẽ rationis.

. Circa secundum aduerte, q non expedit verũ principem suspitiosum, & malitiosum esse: qm̃ si consueuerit cuncta in deteriorem partem interpretari. Paulatim fiet seuerus, & imisericors, & inamicabilis, & subditorum maliuolentiam incurret, cęterisq principibus fiet odiosus. Exemplum habemus in 2. Regum cap. 10. de Anon rege amonitarũ, qui assensit principibus filiorum Amon interpretantibus in malam partem visitationem factam a Dauit per nuncios, vt consolaretur super mortẽ Naas patris sui. Dixerunt enim principes ad regẽ. Putas q propter honorem patris tui miserit Dauit ad te consolatores, & non ideo vt te inuestigaret, & exploraret ciuitatem, & euerteret eam? quibus male interpretantibus: quoniã rex

assensit: ideo iratus Dauit inijt bellum contra Amnon, & mala multa subsecuta sunt. Vide tu in. 2. Regum cap. 10. Oportet ergo verum principem assuescere, quę non sunt aperte mala, in meliorem partem trahere, & q̃ sępe dissimulare se non aduerte, vt vitentur maiora mala, & aduerte, ꝙ in christiana religione hoc hominum genus, quod in sinistram partem de facili cuncta interpretatur, penitus odiosum est, & exprobabile. Vñ Saluator, Luce ca. 7. indignatus cõtra Phariseos, & legis ꝑitos, qui hoc vitio laborant inquit. Cuius similes dicam hoĩes generationis huius, et cui similes sunt? Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquentibus ad inuicem, & dicẽtibus. Cãtauimus vobis tibijs, et nõ saltastis, lamentauimus, & non plorastis. Venit aũt Ioãnes bapt. neq; manducans panẽ, neq; bibens vinum, & dicitis, Dęmonium habet. Venit filius hominis manducans, & bibens, & dicitis, Ecce homo deuorator, & bibens vinum, & amicus publicanorum, & peccatorꝝ. Paulus non cessat hmõi homines arguere ad Roma. cap. 14. vbi inquit. Tu autem quid iudicas fratrem tuum, aut tu quare tu spernis fratrem tuum? &c. Sic igitur trahere in sinistrã partem aliena dicta aut gesta, quę pñt esse bona, odiosum est, et dãnabile in quolibet priuato, lõge magis in principe proposito subditis, vt vitę & morum lucidum speculum.

Circa tertium caueat christianus princeps ne sit formidolosus, & pusillanimis: qm̃ cum negocia boni publici magni sint ponderis, & sint ardua, oportet eos esse magnanimos & fortes. Sin aũt neq; subditi obedientiam, neq; externi pręstabũt sibi honorem. Sed velut effeminatus erit contemptui. Melius est ergo declinare ad audaciam, q̃ ad inordinatum timorem, & in exemplum sit Achab rex Israel, de quo legimus in tertio Regum cap. 20. ꝙ ad primum verbum Benadab regis Syrię petentis ab eo aurum suum, & argentum, & vxores, &

filios optimos, tanto timore, & pusillanimitate correptus est, quod omnia concessit, & respondit per nuncios missos a Benadab dicens. Iuxta verbum tuum domine mi rex, tuus sum ego, & omnia mea. At postquam Benadab secunda vice renunciauit, quod die crastina mitteret seruos suos ad auferendum omnia prędicta. Acab ad se reuersus sedato timore vocauit omnes seniores terrę, & eis exposuit duram petitionē Benadab. Qui omnes forti animo effecti dixerunt regi, non audias neque acquiescas ei. Quo audito, magnanimus effectus est. Sicque remisit nuncios Benadab vacuos. Quomodo autem ipse, & Israel pręualuerint contra Benadab vide in eodem cap. Constat ergo tibi, quam pnitiosum sit principē esse pusillanimē, et formidolosum.

Circa quartum detestabile est christianum principem esse illiberalem, nā illiberalitas in principe (vt docuimus supra) inclinat ipsum ad tyrannidem, facit officiale, & ministros suos furantes, nil pręclare gerit, reuocatus ab illiberalitate, ne coactus sit expendere, & sic princeps illiberalis seipsum, & populum perdit. Omnium enim malorū radix est cupiditas, inquit Paulus primę ad Timotheum cap. 6. Quam pernitiosa sit illiberalitas vide in primo Regum cap. 25. De Nabal carmello, cuius stultitię, & illiberalitati nisi prouidisset sapiēs vxor Abigail, actum erat de domo sua.

Circa quintum aduertat verus princeps, ne sit modice spei: quoniam ex defectu spei deficeret in oī negocio quod assumeret, vel nil dignum aggrederetur, sicque & seipsum, & familiam, & subditum populum occasionaliter daret in manu hostium. Sicut ergo anchora necessaria est nauiganti, sic viua spes rectori ciuitatis: Spes enim nō confuundit, vt inquit Paulus ad Rom a. cap. 5. Sed animum erigit, & dirigit in agendis.

Circa sextum aduerte, quod in parte pręcedenti in cap. vltimo docuimus non decere principem esse verecundum: quoniā

non debet turpia agere propter quę fiat erubescens. Nunc de*clarandum est non decere ipsum esse inuerecundum propter causam, qua communiter senes sunt inuerecundi.* Diximus *enī senes esse inuerecundos: quoniam magis curant bonum vtile q̄ honestum. Sed in vero principe debet esse oppositum: quoniā primum eius studium versari non debet circa proprim commodum, sed circa ea quę sunt ad honorem, & conseruationē subditorum.* Et in hoc *distinguitur verus princeps a tyranno.* Cōstat *igitur tibi quomodo christianus princeps euitare debeat defectiuos senum mores, & imitari laudabiles.* Hęc *de presenti cap. dicta sint.*

Quomodo se habere debeat verus princeps circa mores iuuenum. *Caput Secundum.*

IN 2° *cap. inuestigandum est, quomodo verus princeps gerere se debeat circa iuuenum mores.* Et *hic tria agenda sunt.* Primo *declarandum est, qui & quot mores sint in iuuene laudabiles, & quot vituperabile.* 2° *quomodo verus princeps se debaet circa mores iuuenum laudabiles.* 3° *quomodo circa vituperabiles.*

Quantum ad primum aduerte, q̄ iuuenes ex sui natura, & ex iuuenili ętate sex habent mores laudabiles, Sunt enim vt in pluribus.

Liberales.	Non suspitiosi.
Animosi.	Miseratiui.
Magnanimi.	Verecundi.

Mores *etiam in iuuenibus vituperabiles sunt sex. s.*

Passionum insecutores.	Contumeliosi.
De facilili vertibiles.	Mendaces.
Nimis creduli.	Agētes sine modo & mensura.

Primus *laudabilis est, q̄ sunt vt in pluribus liberales, & huius causa duplex est, quam assignauimus in. 4.* Ethicorum

trac. 1. qui est de liberalitate: cap. 2. Prima est: qm̃ nundum multas experti sunt indigentias. Nã quilibet sane mentis maiori diligentia curat, & seruare contendit bona sua post passas indigentias, q̃ ante, ne iterum ex sua culpa indigeat. Hac *de causa diximus in cap. pręcedenti senes esse illiberales: Quoniam igitur iuuenes adhuc parum vixerunt, fueruntq; educati solicitudine, et labore progenitorũ: nõ ingentes passi sunt indigentias: ideo vt in pluribus sunt liberales, & magis tendunt ad prodigalitatem, q̃ oppositũ. Secunda causa est, qa bona ab eis possessa non proprio sudore sibi parauerunt, sed p̄ hereditatẽ a parentibus acceperunt. Quę aũt proprio labore parta sunt, carius seruant. Sunt.n. opa acquirentis. Quilibet aũt diligit naturaliter opus suum, vt parentes filios, et artifex artificiatũ. Quia igitur iuuenes bona sua, nõ suo ĩgenio, nec la bore acqsierũt, sed ĩ laboribus aliorũ ĩtroierũt: iõ liberaliores sunt q̃ senes.* Hic *est igitur primus iuuenum mos laudabilis.*

Secundus est, q sunt aĩosi, & magne spei, quod ex tribus causis prouenit. Primo quia nundum ardua expti sunt discrimina, vel raro, ex cõsequenti raro succubuerunt: propterea suadent sibi se posse in his quę decreuerint, et aggressi fuerint, de facili obtinere, ex cõsequenti animosi, & bene speratiui sunt. 2° florent subtili, ac spirituoso sanguine: quo calescit cor, & totũ corpus. Corde aũt calescẽte, et mẽbris alijs roboratis, excitatur hõ ad magna, et ardua, hinc efficitur aĩosus, & magne spei, tẽptatq; discrimina super vires iuuenilis ętas, quę in senectute p̄ memoratione generant extremum timorẽ. 3° iuuenes aduertunt se non multũ vixisse, sperant autem s̃m naturę ordinem se multum victuros: neq; si sint ingenio prediti affectant huius vitę terminare dies sine claro nomine, & honorato titulo, ideo proponunt magna se acturos, & prȩeligunt mortem: q̃ ingloriose viuere. Hinc efficiuntur magni animi, & viue

spei. Hinc est secundus iuuenũ mos laudabilis, quem docuit Arist. in 2° Rethoricorum. Vbi inquit: Iuuenes bone spei: quoniam non in multis aberrauerunt. i. nundum in multis arduis aggressis se deceptos inuenerunt, vnde viuunt maxima spe.

Tertius est, quod sunt magnanimi, pro cuius noticia aduerte. Quoniam iuuenile cor feruet calore, assimilatur igni, & opposito cor senile iam decrescente calore, assimilatur elemento frigido aquę & terrę. Videmus autem in ordine vniuersi, quod ignis conatur supra tendere, & alia excellere, neque quiescit a motu, nisi dum ad propriã deuenerit sperã situatam imediate sub concauo orbis lune, vt docuimus in. 4. cæli, & in. 1. Metheororum, elementa autem frigida resident in inferioribus. Sic iuuenilia corda ex suo calore affectant supra tendere, & excellere. Senilia vero ex debilitato calore in inferioribus quiescere: ea autem per quę homo naturaliter affectat excellere sunt honor, et gloria: ergo iuuenes naturaliter affectant extolli, & honorari, vt autem consequantur honorem fiunt magnanimi: quoniam vt docuimus in. 4. Ethicorum: Magnanimitas versatur circa honorem. Oppositum autem contingit in sene. Vnde diximus in cap. precedenti, quod senes magis curant, & affectant bonum vtile quam honestum. Et dicit Aristotoles in 2° Rethoricorum: quod iuuenes victorię, & excellentię magis sunt cupidi quam pecuniarum. Non enim adhuc inopie periculum fecerunt. Quot autem sint magnanimi, & propter quid, testatur Aristoteles in 2° Rethoricorum dicens: Iuuenes magnanimi sunt. Nam nunquam vita eos deiecit, & periculorum inexpertes sunt, & dignos se magnis putãt, quod magnanimitatis est.

Quartus laudabilis est, quod iuuenes nõ sunt suspitiosi, neque malitiosi in respectu ad senes. Non enim quę bona esse, aut dici possunt de facili ad sinistram partem trahunt, sicut consueuerunt senes, vt docuimus in cap. precedenti, & ratio

huius est, quia vt inquit Aristoteles in.2.Rethoricorum, iuuenes respectu senum simplices sunt. Nondum enim versutias multas inspexerunt.

Quintus laudabilis est, quod iuuenes sunt miseratiui, sed non ea causa qua senes: Nam docuimus in precedenti cap. senes esse miseratiuos propter imbecillitatem senectutis. Iuuenes autem miseratiui sunt propter innocentiam suam: nam vt inquit Aristoteles in.2.Rethoricorum: Iuuenes ideo parati sunt ad cõmiserationem: quoniam probos ac bonos omnes arbitrantur, sua enim innocentia alios mensurant, itaque indigna ipsos pati facile credunt.

Sextus laudabilis est, quod sunt verecundi, & huius duplex est causa. Primo quia vt diximus iuuenes affectant excellere, & honorari, ex consequenti timent oppositum. s. confusionem, et inhonorationem. Sed verundia, vt docuimus in.4.Ethicorum est timor inhonorationis, ideo naturaliter sunt verecundi. 2° quia vt inquit Aristo. in.2.Rethoricorum: iuuenes nihil nouerunt esse honestum, nisi quia docti a lege. i. nisi quia eis declaratur hoc, vel illud esse honestum, quoniam lex illud approbat, & oppositum esse inhonestum, quia lege reprobatur, puta esse veridicum honestum est, oppositum autem inhonestum: nam lex disponit hominem debere esse veracem, & vitare mẽdacium. Quoniam igitur parentes erudientes filios suos, semper hortãtur ad honesta, castigantque si oppositum fecerit, ideo quam primum habent rationis vsum, desiderant laudari de bonis, timentque increpari, & confundi propter male gesta, & precipue propter turpia ex eo aũt quod timẽt increpari fiunt verecũdi. Cõstat igit tibi; quod sex sunt iuuenũ mores laudabiles.

Primus autem vituperabilis est, quod vt in pluribus sunt passionum insecutores, & precipue concupiscentiarum veneris & gule, & huius duplex est ratio. Prima est, quod in iuuene

predominatur

predominatur calor in quo fundatur & vigoratur vita, precipue quo ad operationem vegetatiuam, & generatiuam, vt docuimus in 2° de anima in trac. de potentijs vegetatiuis: corde autem, & corpore calefacto insurgit cōcupiscentia, vt experimur: ergo iuuenes naturaliter commouentur a concupiscentijs, & eas insequuntur nisi adsit frenū, aut impedimentū.

Secunda est, ꝙ vniuersaliter omnis homo in operibus suis, aut sequitur impetum passionis, aut dictamen rationis. Hec enim duo sunt principia motiua, & impulsiua in homine ad operandum (vt docuimus in 3° de anima, in trac. de potentia motiua:) In bruto autem est tātum passio excitata ab imaginatiua principium operandi. Sed iuuenes, vt in pluribus sequūtur impetum passionis, non auscultato dictamine rationis: Nā ratio in eis nundum vigorata est, passiones autem sunt in ebulitione, & quodammodo furiose, & ideo nisi adsit studiosa eruditio, & diligens castigatio, pro maiori parte iuuenes viuunt allecti concupiscentijs suis. Quod confirmatur ex Aristotele in 2° Rethoricorum. Vbi inquit: Iuuenes aptissimi sunt ad concupiscendum, potentesꝙ facere quecunꝙ concupiscūt. Maxime autem ex concupiscentijs eius que in rebus venereis est, & in hac sunt incontinentes.

Secundus est, ꝙ sunt de facili vertibiles, & in paucissimis constant, & huius ratio est: quoniam sicut in iuuene humores, & spiritus sunt in continuo motu sic appetitus, & voluntas, & ideo de facili conciliant amicitias, & q̄ facile dissoluunt, vt docuimus in 8° Ethicorum: cito irascuntur, cito placantur. Quod confirmatur ex Aristo. in. 2. Rethoricoꝝ. vbi inquit: Iuuenes mutabiles sunt in cupiditatibus, citoꝙ fastidiētes, voluntates acutas habentes velut egrotantiū sitis, aut famis.

Tertius est, ꝙ sunt nimis creduli, cuius oppositum diximus in cap. precedenti esse in sene. Et ratio huius duplex est. Pri-

mo quia vt diximus supra non sunt suspitiosi. Alios enim men surat, & de eis iudicant a seipsis, ex consequenti credunt quę ab aliis eis dicuntur esse vera: quoniam non adhuc in multis decepti sunt, cum non multum vixerint, nec in humanis fallacibusque negocijs diu versati fuerint. Et idem confirmatur ex Aristotele in 2° Rethoricorum. Vbi inquit: Iuuenes creduli sunt: quoniam nondum in multis decepti fuerunt.

Quartus est, quod sunt cōtumeliosi & iniuriatiui, & huius ratio est, quia sunt aīosi, & magne spei, vt docuimus ex spirituum feruore, ex his prouenit quod cupiūt alios excellere, vel nō minores videri. Ex hoc aūt prouenit, quod cuiuscunque īpedientis votū suum ac propositum fiunt impatientes, & si non pn̄t aliter repellere impedimentū, ad iniurias, & contumelias se conuertunt. Tu tn̄ aduerte, quod hoc non agunt ex malignitate, sed ex ebulitione irę, cuius signum est, quod de facili eos penitet. Et quidem quod non ex malignitate prorumpant iuuenes in contumelias, testatur Aristo. in 2° Rethoricorum dicens. Iuuenes iniuriam in contumeliam faciunt non in malignitate.

Quintus est, quod sunt ex iuuenili ętate mendaces. Et ratio huius est: qm̄ quę dicunt asserunt sic esse, nam cum sint inexperti, & existiment se pluris esse q̄ sint, ignorantes seipsos existimant se omnia scire cum nesciunt. Hinc prouenit, quod in sermonibus, & desceptationibus suis loquunt̄ assertiue, vt de se opinionē faciant, quod oīa sciunt, cū pauca, aut nulla firmiter cognoscant. Et qm̄ affirmant, aut negant quę, aut ignorant, aut non probabiliter sciūt: ideo de facili mentiunt̄. Cū aūt mentiti fuerint, nouerintque se mentitos, reuocare recusant, ne reputentur mali, et deceptores. Et qdem quod sint mendaces, quia nimis prę sumūt de scientia sua cū tn̄ pauca sciant, testat̄ Arist. in 2° Rethoricorum dicens. Iuuenes scire oīa putāt atque affirmant, quod etiam est causa, vt omnia nimis. s. dicant, aut faciant.

Sextus est, quod iuvenes nimis agunt in oibus. Unde inqt Arist. in 2. Rethoricorum. Iuuenes nimis amant nimis oderunt, cętera atque agunt similiter, & ratio huius est, quia vt inquit Aristo. in. 2. Rethoricorum. Iuuenes sunt ad irascendum apti, & acute irę, ambitiosi sunt, imo contentiosi, excedere nanque iuuentus cupit, & victoria excessus quidā est. Pręterea diximus iuuenes concupiscentias habere acutas, & imoderatas. Sed tam ira quam cōcupiscentia nisi rōne frenent, impellnut ad operandū per excessum, et ideo videmus iuuenes i operationibus suis excedere, nescientes tenere medium, vtpote ex passionibus agitatos.

Cōstat igit tibi qui et quot sint iuuenū mores vituperabiles.

Tu tamen aduerte, quod ea quę diximus de moribus vituperabilibus tam iuuenum quam senum, non sunt intelligenda quasi necessitatem habentia, vt puta quod senes sit de necessitate illiberalis, & timidus & suspitiosus &c. & quod iuuenis sit de necessitate liberalis, magnanimus bone spei &c. Nihil enim obstat inuenire aliquem ex senibus liberalem, & oppositum in numero iuuenum. Sic intellige de alijs moribus. Sed intelligenda sunt secundum quandam naturalem inclinationem. Nam secundum cursum, & ordinem naturę quem experimur in decursu ętatis iuuenilis & senilis, iuuenes, & senes de facili induunt prędictos mores, plus tamen & minus secundum quod ratio in eis magis, & minus pręualet.

Quantum ad secundum declarandum quomodo verus princeps habere se debeat quo ad mores iuuenum laudabiles. Tu igitur aduerte, quod oportet ipsum esse liberalem. Nam detestabile esset principem ingentem possidere diuitiarum copiam, & eas nō expendere in magnificos, & honoratos vsus; tam priuate quam publice. Et quidem de innata liberalitate signū dedit Ionathas regis Saul filius. De quo legimus in. 1. Regum cap. 18. quod postquam cessauit Dauit loqui ad Saul, Ionathas

expoliauit se tunica qua erat iudutus, & dedit eam Dauit, et reliqua vestimenta sua vsq ad gladium, & arcum suum, & vsq ad baltheum.

Oportet ipsum esse animosum, & bone spei, & magnanimũ, quoniam veri principis officium est magna operari, & in ardua tendere pro conseruando, & defensando principatu, & salute populi, & quidem de animositate, & viuaci spe, & inuicta magnanimitate, signum dedit Ionathas. De quo legimus in. 1. Regum cap. 14. q ipse cum solo armigero suo ausus est aggredi stationes philistijm, & in spacio iugeris occidit cum armigero suo viginti viros. Vide tu.

Oportet ipsum non esse suspitiosum, neq malitiosum: quoniam assuesceret, subditorum acta in deteriorem partem interpretari, efficeretur tyrannus, & populi, & prçcipue fidelium suorum deuastator, sicut occidit Saul, qui dicta, & acta Dauit in sinistram partem trahebat. Vnde vt legimus in primo Regum cap. 20. dixit Saul iratus contra Ionathan, fili mulieris vltro virum rapientis nunquid ignoro, q diligis filium Isai in confusionem tuam, & in confusionem ignominiose matris tuç? Omnibus enim diebus, quibus filius Isai vixerit super terram, non stabilieris tu, neq regnum tuum. At ex opposito Ionathas nullo modo malitiosus existens, acta & gesta Dauit in bonum interpretabatur, sicut & vere bona erant. Vnde in primo Regum cap. 19. nitebatur conciliare Dauit cum Saul dicens. Ne pecces rex in seruum tuum Dauit, quia non peccauit tibi, & opera eius bona sunt tibi valde, & posuit animam suam in manu tua, & percussit Philisteum, & fecit dominus salutem magnã vniuerso Israeli. Vidisti & letatus est. Quare ergo peccas in sanguine innoxio interficiens Dauit, qui est absq culpa.

Oportet verum principem miseratiuum esse, prçcipue in ca

stigandis puniendisq; malis. Nam vt inquit *Aristoteles in 2°. Rethoricorum: homines pro maiori parte operantur mala: ideo rari boni, & dicitur Genesis cap. 6. q; cuncta cogitatio cordis prona est ad malum,* Humana ergo *fragilitas requirit veniam. Spectat ergo ad verum principem considerata sui, & subditorum fragilitate esse miseratiuum, & clementem. Signum intime misericordie ostendit* Dauit in 2° Regum cap. 24. *qui cum videret angelum domini cedentem populum ex peste immissa, & iam mortui essent a* Dan vsq; Bersabee *septuaginta milia virorum; cumq; vidisset* Angelum *domini extendisse manum suam super* Hierusalem, *vt disperderet eam, misericordia motus* Dauit, *orauit dominum, & dixit:* Ego *sum qui peccaui, ego inique egi, isti qui oues sunt, qd fecerūt? Vertat obsecro manus tua cōtra me, et cōtra domū patris mei.*

Quantum ad sextum morem. s. esse verecundum, non decet verum principem nisi ex suppositione, sicut etiam docuimus in pręcedentibus: nam licet verecundia sit passio laudabilis, vt docuimus in 4° Ethicorum, *& in parte secunda philosophię moralis christianę, non tamen pro omni ętate, sed pro adolescentia, & iuuentute, nec id incōuenit. Inuenimus enim multa laudabilia in particulari, quę tamen non sunt laudabilia vniuersaliter: verbi gratia esse furibundum, laudabile est in leone, quod tamen laudabile nō est in homine: esse taciturnum, laudabile est in muliere quod tamen non est in viro, vt docuimus in* Economica *christiana. Sic ī proposito, esse verecundum, laudabile est in iuuene, & in fœmina pro omni ętate (vt docuimus in 4°* Ethicorum) *Sed non est laudabile in sene, nec in principe, q; non in sene: docuimus in 4°.* Ethicorū, *q; non in principe ratio est hęc: quia iuuenes rationis ętatis lubricę, vix se continere possunt, quin aliqua minus honesta dicant, aut faciant, aut facere studeant, expediens est, vt vere-*

recundentur. Est enim verecundia optimum mediũ, & indicium correctionis sperande; christianos autẽ principes quos oportet esse semideos ex probitate vitę, & animi vigore pro cõseruãdo populo sibi credito, nõ decet turpia dicere nec attemptare, nec agere: ergo non decet eos esse verecundos. Dixi nisi ex suppositione: qm̃ cum princeps homo sit, & fragilis, si quid turpe commiserit, aut dixerit, non solum erubescere debet, sed et magis q̃ qcunq; priuatus, eo q peccatum principis tendit in maius scandalũ. Hinc coniecturare possumus quãtum erubuerit Dauit in 2° Regũ cap. 12. cum audiuit Nathã prophetã exprobrãtẽ sibi in nõie dñi pc̃m homicidij, et adulterij, & cõminando dixit. Hęc dicit dñs deus Israel. Ego vnxi te in regẽ sup Israel, et ego erui tę de domo Saul, et dedi tibi domũ dñi tui, et vxores dñi tui in sinu tuo, dediq; tibi domũ Israel et Iuda, & si parua sunt ista, adijciã multo maiora. Quare ergo cõtẽpsisti verbũ dñi, vt faceres malũ in cõspectu eius? Vriã Etheũ pcussisti gladio, & vxorẽ illius accepisti tibi in vxorẽ, & interfecisti eũ gladio filiorũ Amon. Quãobrẽ nõ recedet gladius de domo tua vsq; i sempiternũ, eo q despexeris me, & tuleris vxorẽ Vrię Ethei, vt esset vxor tua. Itaq; hęc dicit dñs: Ego suscitabo sup te malũ de domo tua, & tollã vxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, et dormiet cũ vxoribus tuis in oculis solis huius. Tu eñi fecisti abscõdite: ego aũt faciam verbũ istud in cõspectu oĩs Israel, & in conspectu solis huius. His anditis Dauit toto corde cõtritus, & vt consequẽs est, oĩno erubescẽs, et lachrymis abortis, dixit ad Nathã: Peccaui. Oportet ergo principẽ christianũ nõ esse simpliciter verecundum: quoniam pręcauere debet a turpibus. Si autem turpe quid commiserit, omnino erubescere debet, & se emendare. Constat igitur quomodo se habere debeat christianus princeps circa sex mores iuuenum laudabiles.

Quantũ ad tertiũ declarãdũ est qũo oportet christianũ principem oĩ studio euitare iuuenũ mores vituperabiles. Et primo caueant ne sint passionũ insecutores, et pręcipue infrenate ire & furiose veneris. Neq; enim aliter pręsideret, nisi sicut canis rabidus, & sicut ęqui emissarij, & tunc verificaretur illud Hieremię cap. 5. Saturaui eos, & mechati sunt, & in domo meretricis luxuriabant, ęqui amatores in fœminas, et emissarij facti sunt. Hinc videmus vbi princeps bachanalibus, & venereis incumbit, ibi populum, & nobiles eisdem moribus corruptos: quoniam princeps in his ĩuolutus, castigare alios veretur, aut non curat, & ex prauo exemplo minores corrupti, audent quę non licent.

Secundo caueant ne sint instabiles, & de facili vertibiles: quoniam subditis suis contemptibiles se reddent, & pręterea, pręsunt regula & forma viuendi, sed non oportet regulam qua cętera regulantur esse modo rectam, modo obliquam, sed in natura sua consistere. Oportet ergo verum principem stabilem, & maturum consistere post debita consilia, & postq̃ ex debitis circunstantijs determinationem fecerit pro aliquo negocio expediendo, aut euitando, & aduerte, q̃ si princeps inuenitur in pręsidendo, in agendo, in corripiendo, in iudicãdo instabilis, in fine cognoscetur scelestus, & impius. Dicitur enim Prouerb. cap. 11. Impius facit opus instabile. Signum sumendũ est a Pharaone, qui vt legimus in Exodo a primo cap. vsq; ad. 12. totiens promisit Moysi dimittere populum Israel, & totiens reuocauit: qm̃ impius erat ipse, & serui eius.

Caueant tertio ne sint nimis creduli, & faciles ad persuadẽdum. Nam cum in curia principum non desint adulatores, & prurientes auribus, & susurri, & seditiosi, nisi princeps prudentia, & solertia vigeat, studeatq; cognoscere, qui & quales sint suasores sui, de facili aberrabit

si se credulum exibuerit: vnde vt dicitur Ecclesiastes cap. 7. melius est a sapiente corripi, q̃ stultorum adulatione decipi. Exemplum de veneficis adulatoribus habemus Esdre lib. 3. cap. 3. & 4. de eo qui probare conatus est, vinum fortius esse omnibus, & de 2° qui probare nitebatur regem fortiorẽ esse: at tertius qui declarauit fortiorem prę omnibus esse veritatẽ a sapiente rege, alijs vt puta adulantibus reiectis, auditus atq; honoratus est.

Quarto caueant ne sint iniuriantes, & contumeliosi, pręcipue vbi de persone proprie, aut familię honore agitur. Caueant insuper ne penas corpori, aut in facultatibus iniuste infligant. Exasperantur enim subditi, & in personam principis insurgunt, aut seditiones commouent, vt docuimus in Politicis in tractatu de causis corrumpentibus monarchiam, & in 3° Regum cap. 16. legimus de Zambri seruo Hela regis Israel, & duce medie partis equitum: qui occidit dominum suũ Hela regem. Contra quem insurrexit omnis Israel, & constituit sibi in regem Amri principem militię: Zambri autem obsessus in Thersa ad tantam desperationẽ deuenit, q; ingrediens palatiũ se cũ domo regia succẽdit, et mortuus est in pcı̃s suis.

Quinto caueant ne sint mendaces: Mendacium enim hominem contemptibilem reddit, & odiosum deo. Vnde dicitur in psalmo, perdes omnes qui loquuntur mendacium. Vñ Dauit, vt legimus in 3° Regum cap. 1. quia promiserat se constitutum Salomonem regem noluit confirmare Adoniam maiorem natu, qui iam se regem fecerat.

Sexto caueant ne sint immoderati, nimisq; festini in operibus, sed maturo consilio, & oportuno tempore procedant in agendis, nam cum omni negocio sit tempus, & oportunitas, & mensura adhibenda, pręcipue tamen in operibus principum: aliter si male eis successum fuerit, seipsos confundent: Si

cut Adonias, qui vt legimus in. 3. Regum cap. 1. se constitue re fecit regem, adhuc viuente patre Dauit, & ignorante. Vide tu. Constat igitur tibi, quomodo christianus princeps vitare debet sex mores iuuenum reprehensibiles. Hæc de presenti cap. dicta sint.

Quomodo se habere debeat verus princeps quo ad mores eorum, qui sunt in statu. Caput Tertium.

IN tertio capite inuestigandum est, quomodo se gerere debeat christianus princeps circa mores eorum, qui sunt in statu. i. qui nec iuuenes, nec senes sunt, & dicuntur viri, et eorum ętas constat ab anno. 35. vsq; ad annum quinquagesimũ, dicitur ętas consistentię, de qua locuti sumus in Epythomatibus nostris physicis. Hic igitur duo agenda sunt. Primo qui sint mores eorum ſm naturalem inclinationem inspecta ętatis suę qualitate, quę est media ętas inter ascensum, & descensum. i. inter incrementum, & decrementũ quo ad corporeã, & naturalem perfectionem. Secundo si decet christianũ principem imitari, & obseruare eorum mores.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ sicut ętas virilitatis media est inter iuuentutem, & senectutem, sic mores ex naturali inclinatione communiter sunt medij, habet enim quęlibet ętas mores sibi proprios, vt pueriles ludos, senectus querelas, ludos respuens, & facetias, virilitas, vrbanitatem, & honoris cupiditatem. Posito hoc principio iam habemus viam venandi mores medietatis: nam si mores virilitatis naturaliter sunt medij inter iuuentutem, & senectutem sicut & ipsa ętas: ergo mores quos docuimus esse vituperabiles in sene, & in iuuene non conueniunt medietati: quoniam tenent extremum vituperabile in moralibus. Ex opposito mores laudabiles quos attribuimus senibus, & iuuenibus, medie ętati optime, & perfecte conueniunt, ex quibus sequitur, vt etiam testatur Aristote

les in 2° Rethoricorum, ꝙ quicquid laudabile est in iuuene, & sene, totũ conuenit viro, & omne vituperabile remouendum est. Descendentes ergo ad specifica dicimus, ꝙ viri quia non sunt excessiue calidi vt iuuenes, nec excessiue frigidi, vt senes, ideo nõ sunt animosi, & audaces, vt iuuenes, nec formidolosi, vt senes, sed tenentes medium, audent vbi est audendũ, & formidant vbi formidandum. Preterea. Quia nõ sunt inexperti vt iuuenes, nec omnino experti vt senes, ideo non sunt creduli vt iuuenes, nec increduli vt senes, sed medium eis conuenit. Vnde inquit Aristo. in 2° Rethoricorũ. Qui sunt in statu, nec omnibus credunt, nec oĩbus discredunt, sed magis iudicant ẜm virtutem. Preterea. In rebus concupiscibilibus non sunt intemperati, vt iuuenes: qm̃ magis in eis viget ratio, qua agnoscunt voluptatum vilitatem, nec facti penè insensibiles vt senes, sed medius modus eis conuenit. Vnde ẜm Aristotelem in 2° Rethoricoꝝ, sunt viriles cum temperantia, & temperati cum virilitate, & sic considerandum est in alijs.

Quantum ad secundum aduerte: qm̃ diximus mores eorum qui sunt in statu esse medios, ex consequenti laudabiles, et qm̃ docuimus christianũ principem informandum omnibus laudabilibus moribus preter꜡ verecundia, nisi ex suppositione, vt docuimus: ideo decet eum imitari mores mediȩ ętatis, vtpote laudabiles sicut docuimus, dummodo viri viriliter viuant. Quod dico: qm̃ sicut iuuenes, & senes licet quandam habeãt ex tali ętate inclinationem ad mores vituperabiles, quos supra nominauimus, tamen cum illa inclinatio non inducat necessitatem possunt in oppositum, & viuere ẜm mores laudabiles. Sic & qui sunt in medio statu, licet naturalẽ habeant impetum ad mores laudabiles, possunt tamen ex deprauato appetitu declinare ad oppositum, vt sepe videmus. Verum quia in christiano principe decet rationem predominari, ideo di-

gnum est eum sequi laudabiles mores virorum, & non declinare ad oppositum, et pro exemplo preponat sibi Iosaphat regem Iuda. Qui vt legimus in. 3. Regũ ca. 22. trigintaquinq; annorũ erat cum regnare cepisset, fecitq; rectum in cõspectu dñi, sicut Asa pater eius: imo addidit: qm̃ reliquias effeminatorum qui remanserant in diebus Asa patris eius, abstulit de terra. Constat igitur tibi, quomodo habere se debeat christianus princeps quo ad mores eorum, qui sunt in statu .i. virorum. Hec de presenti cap. dicta sint.

Quomodo reges, & princeps christianus habere se debeat quo ad mores nobilium. Caput Quartum.

IN hoc cap. declarandum est, quõ verus princeps se habere debeat, quo ad mores nobilium, & hic tria agenda sunt. Primo quot modis quis potest dici nobilis. 2° qui, & quot sint nobiliũ mores laudabiles, & vituperabiles. 3° quomodo verus princeps se habere debeat ab illos.

Quantum ad primum aduerte, q; quis potest dici nobilis duobus modis. Primo s̃m veritatem. 2° s̃m communem vulgarium opinionem magisq̃ secundum veritatem.

Primo quidem modo qs dicitur nobilis: si ex antiquo, et honorabili genere processit. Illud est aũt antiquũ, & honorabile genus, siue honorabilis prosapia, si ex ea processerunt plures insignes pluresq; principates, et in hoc sensu diffinit nobilitas apud Arist. in .1. Rethor. q; est quedã maiorũ claritas.

Secundo mõ dicit qs nobilis, si ex antiqua domo diuite processit; nã vulgus nescit aliã nobilitatẽ nisi antiquã diuitiarũ abũdãtiã. Vñ solos diuites honorat, & eos tñ dignos reputat dñari. Vñ i hoc sensu nobilitas nõ est aliud q̃ antique, et pseuerãtes diuitie, ita q; apud vulgũ, si filij diuitum, depauperent, desinunt esse nobiles. Sed hunc modum paruifacit verus sapiens, apud quem nobilitas sola est, atq; vnica virtus.

Quantum ad secundum aduerte, quod laudabiles nobilium mores communiter sunt quatuor, & vituperabiles duo, laudabiles sunt isti.

Magnanimi. Dociles.
Magnifici. Affabiles.

Vituperabiles autem sunt isti.

Nimis honoris cupidi. Progenitorum despectores.

Primo quidem sunt magnanimi: nam cum nobilis recogitat se progenitum ex clara maiorum stirpe in qua quamplures extiterunt virtute, & actibus insignes, corde eleuatur, & animo excitatur ad imitationem maiorum. Cum igitur maiores sui magna fecerit, & ardua aggressi fuerint, merito celebrantur, vt magnanimi: Sic & eorum filij ad magnanimitatem tendũt. Quod si non, iam desinunt esse nobiles, vtpote a maiorum claritate degenerantes. Quanto autem studio nobilium filij conari debeant ad imitationem maiorum, docuimus satis in Morali philosophia Platonis per nos ordinata. Vide in trac. s. cap. 4. parte quarta.

Secundo sunt ex naturali inclinatione magnifici, si adsit rerum facultas, & opulentia: nam cęteris paribus filij nobilium si acceperunt a maioribus pinguem fortunam, nituntur se famosiores, et magis laudabiles reddere quam fecerint maiores sui: ideo magnifice expendunt in vestitu, in apparatu domus, in famulantibus, in ędificijs, in conuiuijs amicorum, & aduentantium, ne videantur inferiores maioribus suis: imo vt opinione & laude excellant eos. Vnde dixit Aristoteles in 2° Rethoricorum, quod nobiles, decet esse magnificos, & gloriosos.

Tertio sunt communiter dociles. i. ex natura apti ad bonas, & laudabiles scientias, ac disciplinas, quales sunt artes liberales, cuius duplex est causa.

Prima sumitur ex delicata educatione: Solent enim nobis

lium filij delicate nutriri, curariq́, vt corpus habeant optime dispositum, vt docuimus in. 7. Politicorum, & in Economica christiana. Corpus autem debite educatum atq́ curatum red dit mentem docilem. Vnde docuimus in 2° de anima, q̄ mol les carne sunt mente apti ad bonas, & subtiles disciplinas. Cū igitur nobiles delicate nutriantur, curenturq́, vt bene disposi tum, atq́ complexionatum corpus habeant, constat q̄ cōiter sunt dociles, cuius oppositum quo ad educationem, & corpo ris complexionem experimur in vulgaribus, & plebeis, nisi adsit perara superiorum causarum benigna influentia.

Secunda sumitur ex aliorū obseruatione: nam plebei obser uant, quomodo nobiles se gerant, q̄ si aduertunt eos vilibus so lum intendere despiciunt, ac derident. Si autem aduertunt eos in altioribus, & intellectualibus occupari, admirantur, et honorant. Si igitur sortiti fuerint animum nobilem, student dociles, & industrios, & solertes se reddere, vt inter plebeos splendeant, sicut astra inter nebulas.

Quarto sunt cōmuniter affabiles, quę quidem affabilitas eis prouenit ex ciuili, & honorata connobilium, et conciuiū con uersatione. Nam sicut rustici ex eo, q̄ quasi solitarij viuunt in montibus, & agris efficiuntur rudes, & siluestres. Sic ex op posito, quia nobiles inter ciues, & connobiles versantur si mulq́ conferunt, conuiuunt, & negociantur, efficiuntur affabi les. Cuius signum est, q̄ si rusticus relicto agro inhabitat vrbē, versaturq́ inter ciues, paulatim abiecta ruditate efficitur af fabilis, & gratiosi moris. Si autem nobilis relicta ciuitate in habitauerit agrum, paulatim induet mores rusticos, relicta vr banitate, & gratiositate. Constat igitur tibi, qui & quot sint communiter laudabiles nobilium mores.

Primus vero nobilium mos vituperabilis est, q̄ sunt nimis honoris cupidi, neq́ enim contentantur gradu, quo honorati

fuerunt maiores sui, sed addere, & extollere curant, & ratio huius est: quoniam quilibet bonum quod habet accumulare, & accrescere conatur. Vnde videmus eos, qui incipiũt ditari, absq; mensura curant fieri ditiores. Sic & qui sunt honorbiles, appetunt, & ingeniãt se vt fiant honorabiliores. Cũ igitur nobiles sint ex genere honorabiles (vt docuimus supra) semper nituntur ascendere siue sint meriti siue non. Hinc prouenit ambitio, & arrogantia, ita ꝙ qui nobiliorem, non tractabilior, sed ambitiosior fiat. Et id confirmat Aristoteles in. 2. Rethoricorum dicens. Mos nobilitatis. s. vituperabilis est, vt qui ambitior sit, nobilior est.

Secundus vituperabilis est, ꝙ nobiles sunt maiorũ, ac progenitorꝫ suorꝫ despectores, et id prouenit ex animi elatione qua iactant seipsos, ꝙ fecerint, aut facere decreuerint lõge digniora, & maiora q̃ progenitores sui. Vnde inquit Aristo. in 2° Rethoricorꝫ. Nobiles ad contemnendũ maiores suos semper parati sunt. Id autem penitus vituperabile est, vt patet: Nam maiores nostri sunt veluti patres, quibus debetur honor. Constat igitur tibi, qui sint nobilium vituperabiles mores.

Quantum ad tertiũ aduerte, ꝙ decet christianum principẽ imitari laudabiles nobiliũ mores, nã vt docuimus supra oportet ipsum esse magnimum, & magnificum, & docilem, ac industrium, & affabile. Hęc enim magis decorant principem q̃ purpura, & quarũcũq; vestium nitor. Studeat autem euitare mores nobilium vituperabiles, ne. s. sint nimis honoris cupidi, neq; maiorum suorꝫ despectores: qm̃ ex primo fient elati, atq; superbi, ex 2° autem odibiles & ingrati apud recte sapientes. Nam quid habent quod non acceperint a maioribus suis, vt a primo fonte, & si quid addiderunt, fundatum est in claritate maiorum, & hoc contingit pro maiori parte, vt excipiamus quę raro, & quasi fortuito eueniunt, nam licet ex illi

lustri genere, spes sit illustres oriri, tamen nonnunq̃ fallit, accidit enim in humanis penuria & fertilitas, sicut in fructibus agri. Vnde videmus pro vna ętate ex illustri genere, procreari insignes, & forte perfectiores q̃ fuerint maiores. Pro alia autem creatos omnin: degenerare a claritate maiorum. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quomodo se gerere debeat verus princeps quo ad mores diuitum. Caput Quintum.

IN hoc cap. inuestigandum est, quõ se habere debeat verus princeps circa mores, qui cõiter inueniuntur in diuitibus, & opulẽtis, & hic duo agenda sunt. Primo qui sint mores diuitum vituperabiles, & si qui est laudabilis. 2° quõ circa huiusmodi mores, se habere debeat verus princeps.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ diuitum mores vituperabiles communiter sunt quinqꝫ. Sunt enim.

Elati siue superbi. Contumeliosi.

Molles & intemperati.

Iactatores & aliorum despectores.

Reputantes se dignos principari.

Primo sunt cõiter elati & superbi, & huius ratio est: q̃m apud vulgum pecunia, & diuitię reputantur oĩa bona, eo ꝙ pecunię obediunt oĩa, & per ipsam oĩa fiunt, & absqꝫ illa parum aut nihil. Hinc suadent sibi diuites, ꝙ habentes copiosas diuitias, habeant omnia bona, & hac de causa efficiuntur elati in cordibus suis, & superbi credentes se omnibus alijs excellentiores. Hanc rõnem tangit Arist. in 2° Rethoricoꝝ: vbi inquit, Superbi sibiqꝫ plurimum arrogãtes sunt, qui possessione opũ perfruunt: Nã quasi oĩa bona possideãt sic afficiũtur: q̃m cuncta vident emi posse diuitijs. Exemplũ huius arrogãtię habemus in lib. Iudith cap. 1. de Arphasath rege medoꝝ.

& de Nabuchodonosor rege Assyriorum. Vide tu.

Secundo sunt cõtumeliosi & iniuriantes: nã cũ se existimẽt omnia bona possidere, & ex hoc fiant elati, desiderant omnibus apparere excellentiores, hinc fit, q̄ si aduertunt aliquem sibi velle ęquari, vel superferri, agitati ex superbia prorumpunt in contumeliã, & in iniurias. Hac de causa diuites sunt contumeliosi, quod testatur Aristoteles in. 2. Rethoricorum. Nam anteq̃ scribat diuites esse superbos, & arrogantes, pręmittit q̄ sunt cõtumeliatores ex eadem radice, qua & superbi. Exemplum q̄ diuitię faciant hominem contumeliosum habemus in. 4. Regum: cap. 14. Vbi Ioas rex Israel, respondit Amasię regi Iuda cõtumeliose ꝑ parabolã dicens. Carduus libani misit ad cedrũ quę est in libano dicẽs &c. Vide tu.

Tertio sunt molles & intemperati, nam ex opulentia adeo delicate se nutriunt & vestiunt, q̄ nullas possunt ferre molestias, nullumq̄ sustinere laborem. Hinc fiunt molles, & delicati sicut mulierculę, ex hoc autẽ q̄ nil ferunt triste vacant ocio, & ex ocio prouenit intemperantia gulę, & veneris, & quidem q̄ diuites communiter sint, & molles, & delicati, testatur Aristo. in. 2. Rethoricorum, vbi postq̃ dixerat diuites cõtumeliatores, & superbos esse, subsequitur dicens, & delicati. Exemplum habemus de mollitię, & delitijs diuitum Luce cap. 16. De diuite qui induebatur purpura, & bisso, & epulabatur quotidie splendide.

Quarto sunt iactatores, & despectores aliorum, quod quidem prouenit ex eo q̄ diuites vident sapientes, & probos magis indigere diuitibus, q̃ diuites sapientibus, & ad hoc propositum dicit Aristoteles in. 2. Rethoricorm, Multi sunt, qui habentium opes auxilio egent. Vnde a Simonide de diuitibus, ac sapientibus ad Hieronis vxorẽ dictum est, cum interrogasset vtrum melius sit diuitem esse an sapientẽ, sapientes

inquit

inquit in diuitum ianuis video. Et *vis responsionis date a Si-monide ad* Hieronis *vxorem stat in hoc: Melius est esse diuitem. s. secundum vulgum, q̃ sapientem, nam video sapientes frequentare ianuas diuitum, magisq̃ econuerso: ergo signum est diuitem excellentiorem esse sapiente in communi hominũ opinione. Quoniam ergo diuites nesciunt alia bona maiora q̃ diuitias, iactant seipsos quasi nullo indigeant, & despiciunt alios, vtpote indigentes diuitijs eorum.* Exemplum *huius iactantie & despectationis habemus in.* 1. Regum *cap.* 25. De *Nabal Carmello despiciente* Dauit, *et viros eius.* Vide *tu.*

Quinto reputant se dignos principari, nam apud vulgum indignum est pauperem principari, nec existimatur quis dignus principari nisi ex diuitijs, vnde cum diuites habeant illud (vt inquit Arist. in. 2. Rethoricorum*) quo, si ex opinione hominum vulgarium quis efficitur dignus principari, ideo euanescentes in seipsis, reputant se solos principatu dignos, & aduerte, ꝙ hęc existimatio adeo pręualuit in humanis, ꝙ & viri probi aliquando inciderunt in eam.* In*ter quos fuit* Ezechias *rex* Iuda, *de quo legimus in.* 4. Regum *cap.* 20. *ꝙ cum venissent ad se visitandum nuncij regis* Babylonis *ostendit eis domum aromatum, & aurum, & argentum, & pigmenta varia, & vnguenta, & domum vasorum suorum, & omnia quę habere poterat in thesauris suis, &c.* Et *id quidem existimatur fecisse, vt ex diuitiarum suarum gloria declararet se merito principari.* Quod *& si ex opinione hominum, videtur excusabile, tamen coram dño id vt vanitas reprębensibile fuit, in cuius signum legimus in eodem cap. ꝙ* Isaias *propheta venit ad* Ezechiam *reprębendens eum, & prędicens quę mala sequerentur post mortem eius.* Vide *tu.* Cõstat *igitur tibi qui sint diuitum mores vituperabiles.*

Quantum ad laudabiles vnus solet eis attribui etiã ſm *doc-*

ctrinam Arist. in 2° Rethoricorum, qui est ꝙ circa diuinum cultum videntur se bene habere: nam vota oblationes sacrorumq; ornatum, & elemosynas pro orationibus frequentant, & huius quidem moris multiplex redditur causa. Prima est, ꝙ diuites pro certo sciunt diuitias non tã industria, & humano labore q̃ bona sorte & fato.i.diuina dispositione acquiri. Videmus enim q̃plures continuo labore, & varijs exercitijs fatigari pro acquirendis diuitijs, & tñ nunq̃, vel rarissime ditãtur, videmus, & alios quasi insensibiliter ex paupertate ad opulentiã deduci, quod aduertentes qui locupletari desiderãt, ad diuinum cultum se conuertunt votis sacrificijs oblationibus ornatu altaris, vt a deo bonam recipiant lucrandi, & ditandi fortunam. Hac de causa, vt legimus in sacra Genesis cap. 31. Laban tenebat idola in domo, vt ditaretur quę furata est Rachel, ignorante Iacob. Vide tu in eodem cap. Et hanc quidem causam tangit Arist. in 2° Rethoricorũ dicens. Vnus quidem optimus mos est apud diuites, ꝙ circa diuina bene se habent, credẽtes per fata huiusmodi bona possidere.

Secunda est, ꝙ cupientes sine fine ditari, varijs discriminibus terra, & mari se exponunt, quę agnoscens humanis suis medijs non posse euitare, deo optimo votis, orationibus, peregrinationibusq; committunt, & id familiarissimum est nauigantibus, & peregrinis mercatoribus.

Tertia est, ꝙ diuitibus difficillimum est diuitias multas congregare absq; fraude, aut saltem secreta rapina. Et ideo cum ad senectutem, aut mortalẽ deueniunt ęgritudinem, timentes diuinam iustitiam, disponunt pia legata ecclesiarum, aut altarium erectionem cum missis celebrandis, vt pro rapinis suis deum sibi placabilem faciant. At quanto decipiantur, diffuse docuimus in morali Platonica trac. primo: cap. 3. Vide tu ad placitum. Tu tamen aduerte, ꝙ ex hoc non damnamus

pia & ecclesiastica legata, dummodo quod restituendũ est certis personis, non relinquatur, vt incertum. Reddendũ est ergo in primis cui debetur, & id saluũ fecit Zacheũ: Luce cap. 19. Qui dixit Saluatori: Ecce dimidium bonorum meorum do pauperibus, & si quid aliquem defraudaui reddo quadruplũ. Vbi aduerte, quod si tantum dixisset primum, & non addidisset secundum, non dixisset Iesus ad eum. Hodie salus huic domui facta est. Constat igitur tibi qui sit mos laudabilis apud diuites.

Quantũ ad secundũ principale aduerte manifestũ non decere christianũ principẽ esse elatũ, neque contumeliosum, neque delicatũ, & intemperatũ, neque aliorum despectorem, neque reputare se dignum principatu: quoniam diuitijs abundat, nã dignitas dominandi nõ diuitijs, sed virtutibus, & maxime prudentię innititur, vt docuimus in. 3. Politicorum trac. 4. cap. 2. & in ciuili Platonica: trac. 5. ca. 8. Oportet ergo verum principẽ ordinare copiã diuitiarum suarum ad conseruationẽ boni publici, et ad studiosa opera. Quod si eas ordinauerit ad elationẽ, vel contumeliã, vel molliciẽ, & intẽperãtiã, vel ad alios deprauatos vsus, iam nõ erunt sibi instrumẽta ad felicitatẽ, sed ad eius oppositum, neque iudicandus erit christianus princeps, sed lupus atque tyrannus. Morem autem diuitum laudabilem expedit verum principem quam maxime imitari, & hoc triplici ratione.

Primo ratione recognitionis diuini muneris, pro cuius notitia aduerte, quod soli deo primo & per se debetur dominium: quoniam ipsi soli curuatur omne genu, & in se & a se potestatẽ habet super omne creatum, ergo oẽs alij principes vicarij sunt, et locum tenentes summi dei, ideo inquit Paulus ad Roma. cap. 13. principes ministri dei sunt in hoc ipsum seruientes. Oportet ergo verum principẽ recognoscere se esse vicariũ, et ministrũ dei, et illi gratias habere, honorẽque, ac reuerentiã pręstare, curareque, vt diuina lex obseruetur. Et hoc est verum principem

bene se habere ergà diuina. Hanc recognitionem diuini muneris legimus habuisse Assuerum regem, vt patet in Hester cap. 16. vbi in publicis literis inquit. Dei maximi & semper viuentis beneficio, patribus nostris, & nobis regnum est tra di tum, & vsq; hodie custoditur.

Secundo ratione auxilij, ac suffragij impetrandi. Pro cuius noticia aduerte, q̄ vt docuimus in ciuili Platonica in trac. 4. cap. 3. Nullus hominum quantūcunq; ingenio, prudentia, sciētia, experientia prẹditus, sufficit ex se vastam ciuitatis nauem quolibet momento procellis, & periculis agitatam innumeris absq; cælesti auxilio ad tutum deducere portum. Oportet ergo christianum principem inspecta sui insufficientia, & oneris dominatiui ponderositate, deum optimum digne colere, obsecrationibus votisq; deprecari, vt sibi opem, ac virtutem bene regendi conferat. Huius exemplū prẹstitit nobis Salomon in principio regni sui, qui vt legimus in. 3. Regum cap. 3. cognita sui insufficientia pro tanto regimine sic orauit ad dominum. Et nunc dominus deus tu regnare fecisti seruū tuum pro Dauit patre meo: Ego autem sum puer paruulus, & ignorans egressum meum, & introitum meum, & seruus tuus in medio est populi quē elegisti, populi infiniti, qui enumerari nō pōt, nec supportari prẹ multitudine. Dabis ergo cor docile seruo tuo: vt populum tuum iudicare possit, & discernere inter bonum et malum. Quis enim iudicare potest populum hunc tuū & multum. s. inspecta humana insufficientia.

Tertio ratione publici exempli. Pro cuius noticia aduerte, q̄ vt docuimus in. 5. Politicoꝝ trac. 5. non solum in christiana religione, sed & apud Gentiles prodest principi esse deicolam: quoniam si subditi aduertunt principem bene ac reuerenter se habere erga religionem cultumq; deoꝝ, bene sperabunt de eo, neq; timebunt ab eo iniuste pati. A viro nanq; di-

uino nullus expectat malum, sed bonum, sicut & deus bonus est quem colit. Pręterea, minus contra deicolam principem machinabuntur malũ, & seditionem. Existimabunt enim deũ sibi fore propicium & defensorem, ex consequenti non insurgendũ contra eum. Exemplũ habemus de Egyptijs in sequentibus Israel adorantem dñm, qui cum viderent se rotari, ac demergi in profundum maris ex diuina potentia dixerũt adinuicem, fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis cõtra nos. In christiana autem religione oportet principem esse deicolam non solum, vt de seipso bene sentiant subditi, & pacifice viuant, sed etiam vt honoretur benedicatur deus in eo, nam cum subditi vident principem malum, & non timentem, neq; reuerentem deum, blasphemant dñm permittentẽ regnare malos, quasi non curantem humana. Hac de causa, conqueritur dominus de principibus Israel, Isaię cap. 52. eo q̃ iniuste dominabantur. Vnde inquit, Dominatores eius iniq̃ agũt, & nomen meum iugiter tota die blasphematur. Vt igitur in christiano principe glorificetur deus, sitq; illi propitius in regendo populum, oportet ipsum bene se habere circa diuina. Cõstat igitur tibi quomodo se habere debeat christianus princeps circa mores diuitum vituperabiles, & quomodo circa laudabiles. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quomodo se habere debeat verus princeps circa mores potentum .i. dominantium. Caput Sextum.

IN sexto cap. inuestigandũ est, quomodo se gerere debeat verus princeps circa mores potentum, siue dominantium. Et hic tria agẽda sunt. Primo declarandũ est quomodo se habeant ad inuicem, nobiles, diuites, & potentes. 2° qui sint cõmuniter mores potentium, & quomodo meliores sunt q̃ mores diuitum. 3° quomodo se gerere debeat christianus princeps circa potentum mores.

Quantum ad primum aduerte, q nobilitas, & diuitię, et potentatus siue dñium: licet sint exteriora bona, & distincta, nõ tñ semper reperiunt in distinctis, sed aliqñ in vno, & eodem, aliqñ in diuersis. Contingit enim eundẽ esse nobilẽ, & diuitem, & principem, nobilem qdem: qm originẽ trahit ex clara maiorꝶ prosapia, diuitẽ vero: qm non solũ maiorꝶ claritatem sed & opes hereditauit, principem aũt qm multos habet sibi subditos, quos regit eisq dñatur. Et hęc quidem tria cõiter inueniunt in eo qui p successionem dñatur, puta in duce Mantuano, in rege Frãcię &c. Dico in eo qui p successionẽ dñatur vt excipiã eum p electionem creat princeps. Non enim incõuenit ipsum esse genere ignobilẽ, & pauperem: sicut putatur fuisse Saul. Vnde in. 1. Regũ ca. 10. legimus q filij Belial despexerũt eũ, & non attulerunt ei munera, forte inspecta generis sui vilitate, & diuitiaꝶ penuria. Itẽ excipiendus est tyrãnus. Contingit enim vilissimum vsurpare sibi principatum interfecto vero principe, sicut legimus in. 3. Regum cap. 16. de Zambri seruo regis Hela regis Israel: qui occidit in Thersa regem Hela, & omnem domum regis Baasa, et omnes propinquos & amicos eius, vsurpauitq vi sibi regnum, sed tantũ septem diebus regnauit. Vide tu.

Quod autem prędicta tria reperiantur in diuersis, & non simul, patet ex eo q videmus aliquos nobiles, quia procedunt ex genere claro, & tñ non sunt diuites: qm forte depauperati sunt, aut aduersa fortuna, aut multiplicatione descendentium. Videmus & aliquos diuites, & tamen non nobiles: quoniam ex aliquo artificio lucratiuo, vel bona sorte nuper ditati sunt, qui tñ maiores suos habuerunt ignobiles, & egenos: Videmus & aliquos esse nobiles, & opulentos, & tñ non principantes, eo q extra familiam suã nullis presunt. Cõstat ergo quõ nobilitas & diuitię, & politica potentia ali-

quando inueniuntur in vno, aliquando in diuersis diuisim.

Quantum ad secundũ aduerte, ꝙ ex doctrina Aristo. in 2° Rethoricorum, tres possumus extrahere mores, in quibus principantes meliores sunt q̃ diuites non principantes.

Primus est, ꝙ principantes sunt cõmuniter magis studiosi. i. virtuosi, & probi q̃ priuati diuites, & ratio huius est, quia principantes considerant seipsos constitutos in oculis subditorum, veluti signa, & specula ad quę omnium oculi se conuertunt: ideo magis verentur declinare a medio saltem publice, ne sint subditis contemptui, & in ruinam, Diuites autem priuate viuentes, ad hoc non respiciunt, ideo facilius tendunt in vitia. Et hanc rationem innuit Aristoteles in 2° Rethoricorum, cuius sententia quo ad sensum talis est. Potẽtes. i. principantes honestiores. i. magis virtuosi sunt. Moderantur enim sibi cum propter honores coram alijs viuant.

Secundus est, ꝙ principantes cõmuniter sunt magis temperati quo ad concupiscentias gulle, & veneris, q̃ opulẽti priuati, & huius ratio est: quoniam principantes habent, vnde se exerceat. s. in negocijs boni publici, in defensando, in conseruando sibi subditos, in iudicando tam in criminalibus q̃ in ciuilibus per se, vel per alterum, Diuites autem opulenti priuatam vitam agentes, collectis redditibus suis ocio vacant consumentes diuitias suas in epulis, & ludis, & venationibus non ordinatis ad robur corporis, sed ad gulle, & veneris irritamenta, & ideo pro maiori parte brutalem vitam ducunt, vt communi experientia nouimus. Cum igitur principantes habeant, vnde honeste se exerceant, sunt communiter temperatiores q̃ ociosi diuites priuati. Et hanc rationem tangit Aristoteles in 2° Rethoricorum, vbi comparans potentũ. i. principantium mores ad mores diuitũ inquit, Potentes ſm mores viriliores diligẽtesq; magis sunt, nam coacti considerare quę

potentię sunt.i.quę ad principatum spectant,sunt in continua cura,& solitudine,ex consequenti vacare non possunt ocio, sicut diuites priuati,qui veluti sues nō intendūt nisi moribus brutalibus, ex quibus vnus fuit Nabal Carmellus in primo Regum cap. 16. Vide tu.

Tertius est,ꝙ principantes minus sunt iniuriosi,& nocentes ꝗ diuites priuati.Nam cum sint in gradu honorifico constituti,non curant nisi quę honore digna sunt.Hinc prouenit ꝙ si offensi fuerint a paruis & vilibus personis,dedignātur de eis vindictam sumere.Si autem a magnis,prudenter, & cum laude de eis vindictam sumunt.Et hanc rationem innuit Aristotele in 2° Rethoricorum.Vbi inquit. Si potentes iniuriantur non iniuriantur in paruis,sed in magnis:quoniam cum in honore constituti sint,non paruas sed magnas curant offensas.Diuites autem priuati,si vel in leui offensi fuerint, ad vindictas se parant:quoniam non quę honori,sed quę cōmodo vitę spectant,omnino curant. Hinc patet ꝙ si diuitię non sint adiunctę nobilitati,& principatui,potius reddūt hominem insensatum,& felicem secundū veritatem (licet aliter iudicet ignorantia vulgi) ꝗ sensatum,& felicem. Vnde inquit Aristoteles in 2° Rethoricoꝝ.Mores diuitum,insensati simul, & felicis mores sunt.Quod sic intelligendum est,Diues si non sit ex genere claro progenitus,nec in potentia constitutus, sed ex vili genere,& de nouo diues effectus,nec alijs regendis constitutus,merito dicitur insensatus & felix.Insensatus quidem:quoniam nescit rationabiliter vti diuitijs nuper acquisitis, aut enī auaricia laborat,aut ad iniustitias se conuertit,vt super accumulet,felix vero non secundum veritatem : quoniam non stat vera felicitas in diuitijs(vt docuimus in primo Ethicorum. & in.7.Politicorum,& in parte octaua christianę philosophię moralis) sed secundum falsam opinionem vulgarium, qui di-

uitem felicem,& pauperem miserum vocant. Aliqui autem di cunt diuitem ignobilem,& priuatam vitam agentem esse insensatum fortunatum: quoniam nescit in diuitijs nuper acquisitis, quę sunt fortunę bona, bene & moraliter se habere. Constat ergo tibi, ꝙ mores vniuersaliores potentium meliores sunt diuitibus ignobilibus priuatam vitam agentibus.

Quantum ad tertium aduerte, ꝙ oportet verum principem & christianum imitari tres prędictos mores potentium, & declinare oppositos ignobilium nuper ditatorum, ac priuatã vitam agentium. Decet enim christianum principem studiosum esse .i. omni virtutum genere decoratum: qm̃ stat in populo, vt forma, & exemplar humanę vitę. Et sicut scopos corã sagitantibus. Vnde oportet ipsum adimplere quod dicit Isaias cap. 32. Princeps ea quę sunt digna principi cogitabit, & ipse super duces stabit.

Decet ipsum esse temperatum, ne concupiscentię subuertant cor eius, mentemq; obnubilent, & faciant eum declinare a vero iudicio, sicut cõtigit Achab propter impudicissimam Iezabel, vt legimus in 3° Regum cap. 21.

Decet etiam, vt non sit iniuriatiuus in paruis, nec in magnis absq; euidentissima ratione. Et aduertat quantum repręhensibilis fuerit Saul rex Isrel, qui absq; ratione, & iustitia ita immaniter persequebatur Dauit seruum suum. Vnde merito reprehenditur a Dauit in primo Regum cap. 24. Vbi inquit. Quem persequeris rex Israel: quẽ persequeris? Canem mortuum persequeris, & pulicem vnum. Quasi dicat: Magna est iniquitas & confusio tua. Constat igitur tibi quos mores potẽtum imitari debeat christianus princeps, Et hic terminatur secunda pars secundi tractatus, quę fuit de qualitate principis christiani quo ad mores diuersarum ętatum, atq; diuersorum statuum.

PARS TERTIA.

IN tertia parte secundi tractatus inuestigandum est quid sit officium christiani principis, & ad quę maxime intendere debeat, vt christianum populũ velut pastor, & non vt tyrannus regat. Et hanc partem diuidemus in tria capita.

Primo quę principaliter ad eius spectent officium, vt populum sibi commissum iuste, & efficaciter regat. Secundo quę & quot oportet ipsum operari, vt manifestet se penitus diuersum a tyranno. Tertio quę & quot oportet ipsum facere, vt se & successores suos conseruet in principatu.

Quę principaliter spectent ad christiani principis officium, vt &c. Caput Primum.

IN prīo cap. declarãda sunt ea quę principaliter spectãt, ad officiũ veri principis, vt subditos iuste et efficaciter gubernet, Aduerte igit, ꝙ tria sunt tanq̃ principia prima & vniuersalia, sine q̃bus oĩs principatus vanus, et infructuosus esset. Primũ est, prouisio medioꝝ conuenientiũ, quibus subditi valeant ciuilem finem obtinere. Secundũ est, remoto impedientium, siue prohibentium consecutionem ciuilis finis. Tertium est actualis directio subditorum in ciuilem finem.

Quantũ ad primũ aduerte, ꝙ cũ verus princeps, vt diximus in parte pręcedenti sit minister, ac vicarius summi principis qui est deus benedictus, oportet ipsum quantum pot imitari. Deus aũt gloriosus sic reꝝ naturas regit, et ad cõgruum finem dirigit, ꝙ vnicuiꝗ cõuenientia media a sui genitura confert, quibus sufficit proprium attingere finem, verbi gratia. Dedit deus igni leuitatẽ, qua põt ascendere, & quiescere, ac seruari in spera sua. Dedit terrę grauitatẽ, qua descendit, & quiescit in loco inferiori. Dedit aĩantibus potentiã generatiuam, qua perpetuant spẽm suã. Oportet igitur verũ principem, vt imitatorem summi regis solicitari, et curare ꝙ eius subditi habeãt

cõuenientia media, quibus cõsequi valeant ciuilẽ finẽ christianũ, qui est, ꝙ bene ac moraliter viuant, disponantꝙ ſeipſos ad ęternã beatitudinẽ ꝑ diuinũ, & acceptabilẽ cultũ, vt ad optimũ finẽ ad quẽ creati ſunt. Hm̃oi aũt media ĩ genere sũt tria.

Primum est ſcientia. Secundum boni habitus morales. Tertium bona exteriora.

Primum qdem mediũ dirigendi ſubditos ad conſequendũ finem ciuilẽ est ſcientia, nã ſicut intendẽs ire Romã, prius inuestigat de via, ne itineris errore ſeductus alio tendat, ſic intendentẽ finẽ ciuilem acquirere, oportet in primis ſcire quõ & per quę acquiri valeat. Id aũt ſcire nõ põt niſi per ſcientiã, et veram prudentiã, ſublata enim cognitione, & ſcientia, tollit oĩs ratio, & vitę degendę, & reꝝ gerendarũ (inquit Cicero lib. 1. de finibus bonoꝝ, & maloꝝ.) Vt igitur ſubditi excuſationẽ non aſſumant dicentes ſe non poſſe, nec ſcire ciuiliter, & christiane viuere, oportet christianũ principẽ ſuperintẽdere, vt in principatu ſuo nõ deſint bonę ſcientię & honorifica gymnaſia. Bonas aũt ſcientias dicimus, vt ſeptem artes liberales, & medicinã, & legũ peritiam, & ſacroꝝ canonum, & diuinę ſcripturę notitiam. Diximus bonas, vt excludamus vanas, & laſciuas, qualis est laſciua poetarum diſciplina. Docuimus enim in morali philoſophia Platonica, & ciuili, tales pellendos a ciuitate, vtpote credule iuuentutis corruptores. Excludamus & peſtiferas, ac damnoſas, qualis est alchimica, & magica, & nicromantica, quę magis dementant ꝙ̃ ſcientem reddant hoĩem. Vñ de his & alijs conſimilibus ſcribitur Leuitici cap. 19. Non declinetis ad magos, nec ab ariolis alquid ſciſcitemini, et in cap. 20. Anima quę declinauerit ad magos, & ariolos, et fornicata fuerit cũ eis, faciẽ meam ponã contra eã, et interficiã illã de medio populi. Eadẽ de cauſa cõmẽdãdus est Saul, qui vt legimus in. 1. Regũ cap. 28. Abſtulit ma-

gos,& Ariolos de terra, & interfecit eos; qui Phitones habebāt in vētre. Comendatur & Iosias rex, de quo legimus in quarto Regum cap. 23. q̄ deleuit aruspices, & phitonites, & ariolos &c. Oportet ergo principem christianum super intendere, vt in aliqua ciuitatum suarum vigeat studium litterarum ne populus sibi cōmissus ambulet in tenebris ignorantię, & pręcipue in his quę ad institutionem recte, & honeste viuendi pertinent. Quod si in hoc, aut negligens, aut contradicens fuerit, timendum est de illo ne ad tyrannicum regimen se conuertat, nam vt docuimus in Politicis, tyrannus sapientes et litteratos odit ac perdit, ne arguantur opera eius. Et dicitur falsum Mahumeth probibuisse sectatoribus suis studium philosophię, & hoc ideo, ne per eam illuminati deprehendant errores, & fallacias suę legis.

Secundum medium sunt boni habitus morales: neq; enim sufficit per scientiam illuminari, ac perfici intellectum ad consequendū finem ciuilē, & christianum, sed oportet purgare, & regulare appetitum per acquisitionem, & exercitium virtutū moralium. Studeat ergo princeps christianus reddere ciues suos bene moratos ac virtuosos: nam vt inquit Seneca in epistola. 75. virtus, regna, urbes, prouincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos & liberosq;, dispensat officia, vitam beatam facit, nam sapientes negant effici posse sine virtute quēquam beatum.

Tertium medium sunt bona externa: quoniam vt docuimus in. 10. Ethicorū, humana natura sibi non sufficit ad bene virtuoseq; viuendum, sed indiget victu vestitu, & famulatu, reliquisq; pro seruanda vita oportunis. Vnde temperate diuitię merito dicuntur humanę felicitatis organa. Oportet ergo verum principem sic regere ciuitatem, q̄ sui subditi rebus exterioribus abundent, vel saltem contristatiuam excessiuamq; pe

niuriam non sustineant. Quot si oppositum procurauerit, iam non christianus princeps, sed tyrannus existimandus est. Docuimus enim in Politicis, ꝙ tyrānus studet varijs ingenijs depauperari, & ad inopiam reducere sibi subiectos, vt adeo laborent in pręparandis acquirendisq́ sibi necessarijs ad vitā, ꝙ non valeant machinari, nec insurgere contra tyrannum. Sic fecit Pharao hębreis in Egypto. Vide tu Exodi cap. 5. Constat igitur tibi quę media pręparare debeat christianus princeps subditis suis, vt politicum finem consequi valeant.

Quantum ad secundum aduerte, ꝙ non sufficit vero principi pręparare media subditis, quibus consequantur politicum finem, sed oportet ab eis remouere ea, quibus possent impediri, aut prohiberi a prędicto fine consequendo: nam vt diximus verus princeps imitari debet deum maximū, & vniuersalissimum principem, qui rerum naturis dirigendis in finē, non solum tribuit media ad finem, sed & ea per quę possunt prohibentia euitare, aut euincere, vt patet in elementis, nam igni non solum dedit leuitatem, qua ascendit ad spheram suam & ibi quiescit, sed etiam calorem quo resistit, & consumit sibi contraria prohibentia ascensum suum. Sic & decet agere christianum principem. Tu igitur aduerte tria, quibus possent subditi prohiberi, ne politicum finem consequerentur, super quibus christianus princeps euigilare debet.

Primum est, indebita successio hereditatum.

Secundum est, intrinseca perturbatio ciuium.

Tertium est, violentia ac insurrectio externorum hostiū.

Pro euidentia primi aduerte, ꝙ cum homines sint ex natura corruptibiles, ita ꝙ idem numero perpetuari nō potest, & tñ quantum possunt appetant immmortalitatem, quod non valent consequi in indiuiduo, nituntur consequi ex propagatione filiorum in quibus viuant: quoniam sunt filij de substantia

patris, & sic conseruatur perpetuitas speciei. Ad hoc autē, ꝙ humana species perpetuetur, non solum oportet filios procreare, nam id cōe est omni animaliū perfectorū generi, sed oportet patres relinquere filijs, et pręcipue ciuibus ac nobilibus hereditatem, qua manu teneatur domus et fămilia, vt docuimus in Economica christiana. Quot si patres priuant filios hereditate, aut si reiectis legitimis, succedant spurij, vel si ex violentia rapientium transeat hereditas ad alienos, tunc in ciuitate insurgunt lites, & odia, & homicidia. Vt igitur vnamquęq; domus perpetuari valeat, seruetur ꝙ pax, & iustitia in ciuitate, necesse est verum principem superintendere, ꝙ hereditates transeāt ad proqinquiores, & cohibeat iniuste insurgentes. Snper omnia autem aduertat, ne patres exasperati a filijs legitimis, relinquant hereditatem, aut illegitimis, aut minus sibi q̄ filij attinentibus. Nam hanc consequentiam quasi naturalem, fecit Paulus ad Gal. cap. 4. Si filius & heres. Quam quidem consequentiam violare non licet nisi ex casibus in lege ciuili expressis, quos vide tu. Ex his igitur cōstat vnum ex impedimentis, quibus ciues consequi non possunt politicum finem, esse inordinatam hereditatum susceptionem: ideo super hoc christianus princeps omni ingenio superintendat. Et memor sit ꝙ pater maiori non potest pręmi tristitia, q̄ si aduertat hereditatem suam transituram ad alienum. Hac tristitia pręmebatur Abraam Genesis cap. 15. qui aduertens Sarram sterilem, lamentatus est dicens: Domine deus quid dabis mihi? Ego vadam absq; liberis, mihi nō dedisti semen, & ecce vernaculus meus, erit mihi heres meus. Et Hieremias in trenis cap. 3. inter cętera lamētatur dicens. Hereditas nostra versa est ad alienos. Vt igitur iustitia & pax in ciuitate seruetur. Domusq; & fămilię manuteneātur, oportet christianum principem laborare, ne hereditatū receptio=

nes, aut transitiones inordinate, & immerite fiant. Quis autem ex filijs instituendus sit heres prout spectat ad ciuilem philosophiam, iam decuimus in ciuili Platonica, in trac. 6. in lege de herede instituendo: Secundum autem doctrinam euangelicam diuidenda est inter filios hereditas, vt patet Luce cap. 15. de patre habente duos filios, & dixit adolescentior patri. Pater da mihi portionem substantię, quę me contingit, & diuisit illis substantiam.

Pro euidentia secundi aduerte, quod ciues & vniuersalis status ciuitatis maxime impeditur a consecutione politici finis, si viderint bonos non audiri, non iuste iudicari, non defensari, malos autem & inquietos, & seditiosos exaltari, & honorari, & pro demeritis non castigari, & id quidem constat ex libris Machabeorum, in quibus legimus quosdam seditiosos, & arrogantes inter quos pręcipuus fuit Simon de tribu Beniamin prępositus templi Onie summi sacerdotis hostis nequissimus, vt legere poteris in 2° lib. Macha. cap. 3. & 4. & illic agnosces quot & quante calamitates subsecute fuerint in regno iudeorum propter seditiosos, & arrogantes, & simpliciũ corda subuertentes. Oportet ergo christianum principem, super his vigilare, & indutus animi fortitudinem, & virtutem, quos inuenerit flagitiosos, scelestos, immanes, seditiosos, raptores, effusores sanguinis, absque publica iustitia, sic castiget, & penis debitis subijciat, quod boni bene sperent de principe, & mali aut correcti efficiantur modestiores, aut timore percussi a ciuitate recedant. Sic seruabitur pacificus, & iustus dominij status, & ciues ad politicum finem consequendum, non erunt impediti, nec reuocati. Exemplum sumat christianus princeps a Dauit rege, de quo legimus in secundo Regum cap. 13. quod cum audisset scelus Amnon filij sui primogeniti, qui vi & dolo oppresserat Thamar so-

rorem suam, & Absalon, noluit eum castigare eo ꝙ vt pri-mogenitum contristare eum noluit. Hinc quot & q̄ graues calamitates exorte fuerint patebit tibi legenti in 2°. Regum cap. 13. 14. & vsq; ad caput. 21. Vide tu.

Pro euidentia tertij aduerte ꝙ post innocentię statum, creuit incessabiliter in humano genere cupido dominandi, adeo ꝙ vix inuenta fuerit ciuitas, quę hostes non habuerit concitatos ad eam sibi subiugandam, vel deprędandam si oppulentam agnoscant, vel propter iniurias saltem imaginatiuę receptas vindicandas. Et id quidem tibi constat per totam scripturam sacram, si in ea te exercitaueris, & incipiens in sacra Genesi cap. 14. ab Abraam egredienti ad pugnam contra quatuor reges, vsq; ad libros Machabeoꝝ, inuenies quot & q̄ frequentia fuerint bella seuissima, nec eoꝝ erit finis, ita ꝙ vt scripsit Iob cap. 7. Vita hominis videtur esse militia super terrā. Cum igitur nunquam deficiat hostium externorum malitia, & cupido subiugandi, non sufficit christiano principi intestinis, & ciuilibus prouidere periculis, nisi potentiam, & industriam militarem contra hostes extrinsecos disponat & instruat, vt repugnare valeat, vel impugnare, prout rerum, & temporis, & negociorū opportunitas requirit. Spectat ergo ad verum principē prouidere de pugnatoribus doctis ad arma, qui valeant ciuitatem defensare, & hostes cōprimere.

Quantum ad tertium. s. quo ad actualem directionem, aduerte ꝙ non sufficit vero principi procurare debita media, quibus subditi dirigantur in finem ciuilem consequendum: nec sufficit auferre impedimenta, sed oportet duobus primis suppositis eos actu dirigere, & mouere in finem, nam deus gloriosus cuius vicarius & minister est christianus princeps, sic naturas regit, ꝙ postq̄ eis indidit media ad finem, & ea per quę possunt resistere impedientibus, & corruptiuis, mo-

uet ea

uet ea actu in finem, nam sicut omnis causa secūda agit in virtute primi agentis, vt docuimus in lib. de causis, sic omne mouens secundum supponit motionem mouentis primi, vt docuimus in. 8. Physicorum, & in. 12. Methaphisice. Ad hoc autem ꝙ christianus princeps actu dirigat, & moueat subditos in finem politicum consequendum tria sibi necessaria sunt. s.

Bonum consilium.

Efficax obseruantia legum, & laudabilium consuetudinum siue decretorum.

Remuneratio recte agentium pro enim bono.

Primo ergo oportet christianum principem dum actu dirigit, & mouet subditos in finem, vti sano consilio sapientū. Sed de hoc diffuse pertractabimus in trac. sequenti.

Secundo oportet principem vigilare super obseruantiam legum & c. ne. s. subditi operentur pro libito voluntatis suę, sed iuxta dispositionem legis patrię, & approbatę consuetudinis, caueditqꝫ ne permittat etiam modicas transgressiones. Sed de hoc loquemur in cap. 3. huius trac.

Tertio oportet verum principem remunerare bene operantes pro communi bono, quales sunt custodes, & officiales ciuitatis: nam si aduerterint opera sua cara esse & grata principi: sibiqꝫ fieri retributio: & honoris titulus, fideles, & perseuerantes, & animosiores erunt. Et tunc neqꝫ fortes, neqꝫ sapientes, neqꝫ viri probi deficient in ciuitate. Docuimus enim in. 3. Ethicoꝝ agentes de fortitudine, ꝙ apud illos sunt viri fortes, apud quos publice honorantur. Idem intellige de sapientibus, & viris probate fidei. Constat igitur quę in primis ad officium christiani principis spectent, vt populum sibi commissum efficaciter, & iuste regat. Hęc de presenti cap. dicta sint.

Quę & quot oportet christianum principem operari, vt

vt se declaret penitus diuersum ab impio tyranno.

Capitu Secundum.

In cap. 2° declaranda sunt illa quę operari oportet christianum principem, vt se manifestet quantum distat a detestabili tyranno, & q̄m oppositum per oppositum suum elucescit: ideo in hoc capite acturi sumus de operibus veri principis, & de suis oppositis, in q̄bus exercent se tyrāni. Tu igitur in primis aduerte, ꝙ de operibus tyrānicis per intensionem, et remissionem satis locuti sumus in lib. 5. Politicorum: trac. 5. cap. 2° & 3°. Et tu vidę illic, ne inutilis fiat repetitio. Opera vero christiani principis oportet esse decem.

Primo verus princeps bonum publicum, & dominij iura illęsa custodit, contra vsurpare sibi volentes, siue sint proprij, seu mali ciues, siue extranei, ita quòd nec ad suum proprium commodum conuertit, nec alios conuertere permittit: Non solum autem seruat, & defendit, sed etiam quantum patitur iustitia, augere perficere, & dilatare conatur.

At non sic tyrannus, sed quantum potest ad se conuertit, nec principatus iura seruat, sed tantum nititur se in tyrannide conseruare. Vnde verus princeps fuit Onias summus sacerdos. At tyrannus Appollonius, Celessyrię, & Phenicis dux, vt legimus in secundo libro Machabeorum cap. tertio. Vide tu.

Secundo verus princeps communia bona, & cōmunes redditus studet honeste, ac honorifice expendere, pręcauens non grauare subditos nouis taxis, alijsq; pecuniosis grauaminibus, nisi euidens insurgat necessitas pro communi salute. Huius oppositum agit tyrannus, qui tales redditus non pro salute patrię, sed pro obscenis voluptatibus suis, & in vilibus personis expendit, quales sunt meretrices, adula-

res, lenones, exploratores, & non solum grauat populum quotidianis, & multis taxis, sed & ab eis bona sua immobilia rapit. Vnde lex *regis quam prenunciauit ex ore dei* Samuel *in primo* Regum *cap. octauo fuit tyrannica.* Incipit *enim sic: filias vestras tollet &c.* Vide *tu per totum illud caput octauum.* Et *aduerte quòd legem illam prenunciauit* Samuel, *vt auerteret populum* Hebreum *a petitione regis.*

Tertio *verus princeps corã subiditis exhibere se debet medium inter seuerum, & nimis familiarem, inter letum & tristem, quod quidem medium erit, si vere & non ficte affabilis, & mitis pro loco, & pro tempore, grauis, & reuerendus aparebit:* Talem *se exhibebat* Salomon *in principio regni sui.* Vnde *legimus in tertio* Regum *cap. decimo quòd vniuersa terra desiderabat videre faciem eius scilicet propter maiestatem, & grauitatem, prudentiam, atq; sapientiam, quę splendebant in eo.* At *non sic se habet tyrannus, licet aliquando simulet, sicut lupus sub pelle ouis donec voti sui compos fiat, & tunc se vt bestiam furentem demonstrat:* Exemplum *habes in secundo* Regum *cap.* 15. *de* Absalon, *qui omni humanitate reuerendum se ostendebat cunctis venientibus ad iudicium: Sed postquam sua dolositate constitutus fuit rex in* Ebron, *veniens in* Hierusalem *iam recedente* Dauit, *declarauit tyrannidẽ suam.* Primo *maculans honorem patris.* Vide *tu in eodem cap. & in sequenti.*

Quarto *verus princeps, neminem subditorum absq; ratione contemnit, non iniuriatur, nemini calumniam infert.* Quòd *si quem deprehenderit deliquisse, aut contra personam suam, aut contra commune bonum, non ex ira, aut furiosa vindicta, sed ex iustitia, & secundum legis dispositionem agit contra eum, siue in re, siue in persona,*

prout delicti qualitas,& personę requirit.Sed non sic tyrannus:quoniam agitatus cōcupiscentijs suis,vt libidines suas expleat iniuriatur subditis non solum in re, sed etiam in personis,vt dehonestando vxorem filios,& filias.Vnde verum tyrannum se ostendit,Benadab rex Syrię, vt legimus in tertio Regum cap.20.quoniam postulauit ab Achab,non solum aurum,& argentum suum,sed & vxores & filios suos optimos, & propter huiusmodi iniurias,& contumelias, sępenumero insurgunt subditi contra tyrannos eligentes potius mori q̄ has sustinere iniurias, vt diffuse docuimus in quinto Politicorum trac.quarto cap.2.

Quinto verus princeps subditos nobiles probos, & ingenuos sibi in familiaritate,& amicitia coniungit,gratosq; sibi reddit muneribus,& honorum titulis,non solum autem seipsum amicabilem reddit nobilibus,sed & vxori proprię imponit,vt nobilium vxores sibi curas, & amicabiles faciat; quoniam cum vxores nobilium aduertunt se diligi, & honorari ab vxore principis,detinent viros suos in deuotione, & fide erga principem.Oppositū aūt agunt, si nouerint se contemni, aut inhonorari ab vxore principis,nam cum viri nolint contristare delicias suas,sępe numero declinant ad partem quā proprię sugerunt vxores,ita in malum sicut in bonum. Verus ergo princeps pręcauens seipsum, studet sibi beneuolos reddere nobiles & ingenuos,& vxorem propriam conciliare sibi vxores nobilium. At tyrannus non sic se gerit,sed arrogās & elatus quoscunq; contemnit, vxor sua velut vter inflatus quoscunq; nobiles despectui habet,ideo seipsum, & quoscūq; sibi coniunctos odiosos reddit.Exemplū habemus de Achab, & Iezabel vxore sua maledicta. Vide tu in.3.Regū ca.21.

Sexto verus princeps in cibis, & venereis se temperatum ostendit,& vere sic est.Et hoc ideo,vt sensu,& prudentia vi-

gilet. Crapula nanque & ebrietas, & luxuria sensum, ac mentē hebetant, pręterea, vt coram subditis honoretur, quoniam sobrietas virum honorabilem reddit. Oppositum autem facit ipsum contemptibilem: quoniam assimilatur bruto immundo. Sed tyrannus non sic viuit: quoniam cum intendat non commune bonum, sed voluptuosum corporis sui commodum, nil curat nisi epulas vina, & impudicitias, velut immundissimus porcus, ideo vt docuimus in. 5. Politicorum, trac. 4. cap. 3. cōtemptui habetur. Propter quod dedignati subditi insurgunt contra ipsum, non ferentes vilem bestiam sibi dominari. Sic Zambri insurrexit contra Hela regem Israel, cum esset Hela in Thersa bibens & tumulentus.

Septimo verus princeps ornat magnificis expensis ciuitatem, & castella, munit & fortificat, primum quidem facit ad decorem, & laudem sui principatus. Secundum autem pro tutella populi contra hostes. Sed tyrannus honorem communem non curans, nec velut pastor de salute ouium, solicitus huiusmodi ornatus & fortalicia paruifacit. Vnde cum videris ciuitatem inornatam, & immunitam, argue dominantium & ciuium auariciam. Et quidem verus princeps fuit Salomō anteq̄ recederet a domino, nam vt legimus in. 3. Regum cap. 9. edificauit suprema magnificentia domum domini, & domum regiam, & muros Hierusalem, & omnes vicos, qui ad eum spectabant, & erāt absque muro muniuit, et ciuitates curruum, & ciuitates equitum, non sic autem fecit pessimus idolatra, & tyrannus Hieroboam filius nabat. De eo enim non legimus in. 3. Regum cap. 12. quod se gesserit, vt verus princeps ornans, & muniens ciuitates, inducensque populum ad dei maximi cultum, & ad bene & moraliter viuendum, sed potius ad oppositum, vt legere poteris in. 3. Regum cap. 12. Idem fecit Roboam filius Salomonis rex Iuda; & in aliquibus peius

se habuit precipue circa luxuriam detestabilem effeminatorum, vnde hi non veri principes, sed monstra in dominando censendi sunt, nec digni memoria.

Octauo verus princeps non solum ciues, & subditos suos nobiles honorat, sed etiam extraneos ad se venientes, siue vt pertranseuntes, siue vt in suo principatu habitaturos: Hinc enim *manifestatur magnificentia, & magnanimitas, & affabilitas, ac pietas veri principis:* Sed *tyrānus agit oppositū: quoniam nobiles, et sapientes, siue proprios, siue externos odit, persequitur, & interrimit, vt docuimus in. 5. Politicorum in trac. 5. cap. 2.* Et *hoc ideo, ne ipsi insurgant, aut hortentur populum insurgere contra tyrannum.* Et *in hoc verum principem se declarauit* Dauit, *qui sic egregie se gessit & honorifice cum nobilibus, & maioribus populi, q cum insurrexisset* Absalon *cōtra eum, decreuissetq;* Dauit *cedere furori, & vexanie* Absalon, *& omnium qui contra eum coniurauerant, ipsum discendentem ab* Hierusalem *comitati sunt vniuersus populus, & legiones* Cerethi, *&* Phelethi, *& omnes* Gethei *pugnatores validi &c.* Quòd *vtiq; non fecissent, si* Dauit *dure & inhonorifice se habuisset erga illos in principatu.* Adhesissent *enim filio iam constituto regi, sicq; posuissent* Dauit *extra spem reuertendi in regnum.*

Nono *verus princeps cōtentatur suo dñio, si illud integre possidet, & non querit vi & iniustitia dilatare illud vsurpando alterius principis iura: nam vltra hoc q contra iustitiam agere, firmare non poterit principatum suum, neq; pacifice dominabitur: nullum est enim violentum durabile, & verificat illud* Isaie *cap. 33.* Vhe *qui depredaris, non ne, & ipse depredaberis, & cū consumaueris depredationē, depredaberis.* Dixi *si illud integre possidet: qm̄ ius suū vnicuiq; reparare licet, quod fuerit ab altero iniuste surreptū, vnde vt legimus in 3°.*

Regum cap. 22. Supposito quod Achab rex Israel vere diceret, quod Ramoth Galaad quam possidebat rex Syriæ, esset de iurisditione, & dño Israel, non immerito dixit seruis suis, ignoratis quod nostra sit Ramoth Galaad, & negligimus tollere eam de manu regis Syriæ, verum non est prosperatum negocium belli in manu sua: quoniam vt ydolatra non merebatur dei maximi auxilium. Licet ergo vero principi seruare, & reparare dñium suum, deo optimo fauente, sed non vi, & iniustitia dilatare. Tyrannus aũt siue iuste, siue iniuste subiugare sibi conat, siue in parte, siue in toto externa dñia, ideo est in continuo bello, vel perturbatione, vel deprędatione, & dei iusti medio cõfunditur: sic confusus est Holofernes: Iudith cap. 13. Sic Antiochus in. 2. Macha. cap. 5. Vide tu.

Vndecimo verus princeps deum sincere colit, & quę ad diuinum cultum spectant, in primis curat. Animaduertit enim dei maximi se ministrum, & vicarium esse, omnemque authoritatem, & virtutem, & prudentiã regitiuã a deo maximo pendere, propter quod in primis quęrit, & seruat quę dei sunt. Vnde diuino beneficio, & auxilio, perseuerat, & firmatur in principatu, & ex opposito infirmatur, & huius fundamentum habes in secũdo Regum cap. 9. de Salomone, cui postquã dedicauerat domum domini, & orauerat dixit dominus. Tu quoque si ambulaueris corã me, sicut ambulauit pater tuus &c. Vide tu illic, sed tyrannus, aut prosternit diuinũ cultum, sicut Roboam, & Hieroboam, & Achab, & Manasses, aut simulat se deicolam, vt docuimus in. 5. lib. Politicorum: trac. quinto cap. 3. vt populum decipiat, vereaturque malignari contra eum, cui putat deum esse propitium, sed diuina bonitas, quum non latet cordis secretum, tyrannos huiusmodi exterminat, vt legimus in tertio Regum. cap. 15. de Hieroboam, & domo eius, & de Achab & Manasse, & Antiocho.

Constat igitur tibi quę oporteat verum & christianum principem operari, vt manifestetur quantum distat ab impio tyranno. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quę & quot oportet christianum principem facere, vt ipse, & successores sui, diu perseuerent in principatu.

Caput Tertium.

IN tertio cap. declaranda sunt illa, propter quę verus & christianus princeps, & posteri sui diu persistent in principatu. Tu igitur aduerte, q in. 5. lib. Politicoꝝ *in tractatu tertio quasi per totum, docuimus ad mentem* Aristo. *quę sint opportuna media, quibus conseruatur principatus, atq; persistit, & tu vide illic ad placitum. In pręsenti autem proposito septem assignabimus pro conseruãdo principatu christiano.*

Primo *superintendat verus princeps, ne lex sub qua viuũt subditi, & decreta rationabilia, & antique, & laudabiles cõsuetudines prętermittantur, nec in modico: quoniam vt videre poteris in. 5. politicoꝝ trac. 3. cap. 1. multe parue transgressiones: quoniam non videntur multum existimari, cũ multiplicate fuerint insensibiliter politiam, & principatum destruẽt: Sicut & parue, sed superflue expense, paulatim patrimonium consumunt, super omnia aũt animaduertat christianus princeps, ne quę diuina lege statuta sunt, aut quę dominus in specie pręceperit prętermittãtur. Super hic enim irascitur dominus, & principantẽ deicit cum posteris suis. Exẽplum sit tibi* Saũl *in.* 1. Regum *cap.* 15. *Qui quoniam non seruauit pręceptũ domini super destructionem* Amalech *dixit ei* Samuel *ex ore domini: Pro eo q abiecisti sermonem domini, abiecit te dominus ne sis rex: Vide tu in.* 1. Regũ *cap.* 15.

Secundo *studeat honorare, & in officijs ciuitatis honorabilibus beneuolos sibi facere proprios nobiles & ciues, quos nouerit benemeritos, amatores sui principatus, & boni publici,*

& caueat, ne extraneos exaltet relictis virtuosis ciuibus suis, prçcipue eum de extraneis firmum experimentũ nondum acceperit, q sint viri iusti, & magis curantes bonum principis, & populi q̃ proprium lucrum. Nam *si aduertunt boni ciues se a principe postponi, & extraneos immerite exaltari, non ferunt, sed sumpta occasione insurgunt.* Et quidẽ *q verus princeps prudentissime consideret, & ipso effectu exaltet, & honoret suos proprios relictis extraneis,* Exemplũ prçbuit Dauit, *qui vt legimus in 2° Regum quasi per totum duces prçlij consiliarios, & iudices constituit ex proprijs, tam consanguineis q̃ ciuilibus.* Quot autem *conciues çgre ferant extraneos exaltari, exemplum habes in primo Regum cap. 19. de Satrapis Philistijm, qui cum vidissent Achis regem suum, exaltasse* Dauit, *& sexcentum viros qui cum* Dauit *erant (nam constituerat* Dauit, *& viros qui cum eo erant custodes capitis sui, et nouissimos in agmine contra Saul & Israel) indignati sunt, dixeruntq ad Achis.* Reuertatur *vir, & sedeat in loco suo in quo constituisti eum, & non descendat nobiscum in prçlium &c.* Vide *tu.*

Tertio verus princeps exerceat sibi subditos in timore ordinato contra hostes extraneos, vt. s. semper vigilent ad custodiam ciuitatis, & ne ex insperato hostes prçualeant. Hinc *enĩ duo sequuntur bona conseruatiua principatus.* Primo *deterrentur hostes, aut non temerarie audent infestare ciues, quos nouerint die noctuq paratos ad custodiam ciuitatis. 2° magis inter se pacifice viuunt, & principi obediunt, scientes, q si inter se disciderent, & principi non obtemperarent, occasionem prçberent hostibus prçualendi contra ciuitatem: quoniã omne regnum in se diuisum desolabitur* Mathei *cap. 12. et huius quidem exemplum patet apud* Romanos, *qui cum cessassent a bellis externis, inter se ciuili, & intestino bello prçliari*

ceperunt, ideo collapsum est eorum regnum, & ratio huius est quoniam vt docuimus in. 7. Politicorum: viri bellatores, qui non assuefacti sunt virtutibus morabilibus prçter q̃ fortitudini, cessantes ab exercitio militiç quiescere nesciũt; ideo ad domesticas, & mutuas lites se conuertunt. Studeat ergò verus princeps in continuo exercitio detinere populum prçponens eis quantum expediat vigilare contra hostium insidias, vt taali timore bene se gerant erga principem, & inter se vnanimes viuant.

Tu tamen aduerte hoc medium vtile fore non absolutè, sed quandò princeps de nouo assumit alicuius ciuitatis principatum, & circunstantes habet inimicas ciuitates: Si autem princeps, & eius prçcessores iam diu principatum tenuerint, nec adsint externi hostes, nec ciues a memoria hominum excitati fuerint in armis pro defensanda ciuitate, medium hoc non multum expedit: Nam si princeps populum per timorem hostium regere temptaret, profectò deriderent eum dicentes, princeps euanescit; Timet enim vbi non est timor. Propter quod oportet tunc principem assuescere ciues ad virtutum moralium exercitium, & ad honestos ludos, & ad castissimam musicam, vt discant in ocio virtuosè viuere, & pacificè, & principem veluti patrem venerari.

Quarto verus princeps per leges ac decreta punitiua prohibeat inter nobiles, & insignes contentiones & sectas; q̄ si exortç fuerint, studeat vt q̃ citius terminentur, aliter de facili inualescunt, etiam ꝗ a paruis incipiant, & paulatim inducunt destructionem principatus, vt docuimus in lib. quinto Politicorum, trac. primo cap. 3. & quidem q̃ periculosç sint huiusmodi contentiones patet in lib. 2. Machab. cap. 4. vbi legimus Oniam summum sacerdotem considerantem periculum contentionis cuius caput extiterat Simon de tribu Beniamin

prępositus templi, accessisse ad regem, non vt ciues accusaret, sed vt considerans communem multitudinis vtilitatem. Videbat enim sine regali prouidētia, impossibile esse pacem rebus dari, nec Simonem posse cessare a stulticia sua.

Quinto *verus princeps caueat ne aliquem ex ciuibus, & longe minus extraneum excessiue exaltet conferendo illi maximam authoritatem in principatu.* Magna nanq; *authoritas ex principis bonitate collata, corrumpit sepenumero, & arrogantes facit hominum mentes, ita vt de facili agant contra iustitiã:* Id *autem maxime obseruet verus princeps erga homines de quibus certam, & diuturnam nõ habet experientiam, & quidem ꝙ non expediat huiusmodi collatio magnę authoritatis exemplum sit tibi* Aman *gente macedo: de cuius arrogantia, & impietate satis constat postq̃ sublimatus fuerat ab* Assuero, *& factus secundus a rege.* Vide *ergo in lib.* Hester *cap. 16.* Vbi *sic legimus in epistola missa ad omnes prouincias nomine regis* Artaxerxis, Aman *filius* Amadathi, *animo & gente macedo: alienusq; a* Persarum *sanguine, & pietatē nostram sua crudelitate commaculans, peregrinus a nobis susceptus est, & tantam in se expertus humanitatem, vt pater noster vocaretur, & adoraretur ab omnibus post regem secundus, qui in tantum arrogantię tumorem sublenatus est, vt regno priuare nos niteretur, & spiritu &c.* Non *ergo expedit principi, tribuere alteri maximam authoritatem, imo semper superintendere quomodo se gerũt quos officijs publicis pręposuit cum limitata authoritate, & si eos inuenerit probos prudentes, & vigiles magis, curantes cõmune bonum q̃ proprium lucrũ, conseruabit magisq; gradatim honorabit.* Quòd *si oppositum inuenerit, prudenter eis minuat datam authoritatem, vel omnino auferat, & si in principem, vel commune bonum quid mali moliri deprehensi fuerint, vita priuãdi sunt*

pro demeritis, & aliorum exemplo. Sic Assuerus ab omni honore deposuit Aman, & vita priuauit: Hester cap. 7. Sic Anthiocus rex damnauit Andronicum, quem sui locum tenentem instituerat. Vide tu in 2° Macha. cap. 4.

Sexto oportet verum principem principatum suum atque sibi subiectos ita diligere, ac si esset domus, et familia propria. Sic enim seruabit subditos, & se ac posteros firmabit in principatu, Nam qui amat, prouidet amato, & superintendit nequid sinistri illi accidat, & si acciderit q̃ citius succurrere satagit maturo prudentum consilio, & oportunis remedijs: Nam vt scribit Arist. in 2° Rethoricorum. Timor & amor consiliatiuos homines faciunt. Vnde plurima speratur salus, vbi multa sunt prudentum, & bonorum consilia: Ideo vt dicitur Prouerbiorum cap. 33. Astutus omnia agit cum consilio.

Septimo oportet verum principem sufficientem habere militarem potentiam, qua seruare possit, & manutenere iustitiã, sine qua ciuitas, & politia recta seruari non possunt. Docet enim Arist. in magnis moralibus, quod iustitia vrbanitatem seruat. Vt igitur seruetur iustitia: oportet militarem, & ciuilem potentiam adesse, qua defensentur boni, & coerceantur mali. Quod vtique, & de facili verus princeps faciet, si in ciuitate, vt docuimus in. 5. Politicorum trac. 3. ca. 3. istituet magistratũ, qui veluti speculator ad obseruandos, & intuendos ciuium mores supintendat: Et ne quis ita viuat, quod reipub. nocere valeat. Vide tu in. 5. Politicorum in predicto trac. & cap. Hęc igitur sunt quę oportet verum principem facere, vt tam sibi q̃ successoribus suis durabilis fiat principatus. Hęc de presenti cap. dicta sint. Et sic terminatur pars tertia secundi tractatus.

Explicit Secundus tractatus.

INCIPIT TRACTATVS TERTIVS QVI EST DE CIVILI CONSILIO.

VXTA *ordinem prępositū in principio huius nostri operis, oportet de ciuili consilio considerationem facere. Neq; enim pōt christianus princeps ciuitatem iuste, & prudenter regere, nisi bonorum & prudentū consilio dirigatur in bonis agendis, malisq; vitandis. Diuidemus igitur pręsentem trac. in quatuor capita.*

Primo declarandum est quid sit ciuile consilium.

Secundo quid sit non solum ciuiliter, sed etiam absolute consiliabile, & quid non.

Tertio de quibus in specie habendum est ciuile consilium.

Quarto propter quid oportet christianum principem vti ciuili consilio, & quales debent esse ciuiles consultores.

Quid sit ciuile consilium. *Caput Primum.*

IN *cap. primo manifestandum est quid sit ciuile consilium, & hic tria agenda sunt. Primo quot modis sumi consueuit consilium. 2° quid sit consilium proprie dictum. 3° quid sit ciuile consilium.*

Quantum ad primum aduerte, q̄ vt docuimus in. 3. Ethicorum, trac. 1. cap. 3. consiliū cōsueuit sumi inhumanis: duobus modis. Primo cōmuniter. 2° proprie, sumptum quidem communiter, diffiniri solet, q̄ est humani intellectus practici inquisitio, de dubijs & incertis a nobis agendis, vel vitandis, vt per huiusmodi inquisitionem, medium inueniatur certum, vel magis probabile, quo procedamus ad agendum, vel desi-

endum, & quo modo agendum, quo tempore &c. vel non agendum. Et *aduerte* ꝙ *consilium humanum sic communiter acceptum.* Potest *haberi sine consultore extrinseco:* Nam *intrinseca est nobis virtus consultiua, quę est ratio practica, & cogitatiua simul cum memoria.* Vnde *potest quilibet sanę mētis in seipso discurrere, & conferre de agendis, vel vitandis.* Ex *consequenti pōt sibiipsi consulere absq; reuelatione negocij peragendi, aut vitandi:* Et *hoc consilio cōmuniter accepto, oportet virum prudentem sępenumero vti, qñ est in arduis cōstitutus, & bonis ac fidis caret amicis, quibus reuelare valeat absq; periculo, animi sui secretum.* Hoc *consilio vsus est* Dauit, *vt legimus in primo* Regum *cap.* 27. Nam *timens ne aliquando caderet in manus Saul: dixit in corde suo. i. post multum discursum factū ex memoria pręteritoꝝ suoꝝ discriminum sic conclusit, (& hoc fuit consilium mentale)* Melius *est vt fugiā, & saluē in terra* Philistinoꝝ, *vt desperet Saul, cessetq; me querere in cunctis finibus* Israel, *eodem consilio vsa est Susanna filia* Helchię, *de qua legimus in lib.* Danielis *cap.* 13. ꝙ *circunuenta ab iniquis senibus sic consuluit intra se, si hoc egero mors mihi est, si autem non egero, non effugiā manus vestras, sed melius est mihi absq; opere incidere in manus hominum, q̄ peccare in conspectu domini.*

Consilium aūt proprię, & famosę acceptum, diffiniri solet, ꝙ *est humani intellectus practici de dubijs, & incertis agendis, aut vitandis inquisitio inter plures consultores habita, vt in hoc distinguatur a consilio cōiter sumpto.* Vt *aūt scias quid sit consilium ciuile, aduerte* ꝙ *consilium proprię sumptū distinguitur in domesticum, & militare, et nauticū, & ciuile.*

Domesticum est inquisitio de dubijs, & incertis agēdis, aut vitandis cōtingentibus in regimine domus & familię.

Militare est inquisitio de dubijs, & incertis contingentibus

in administratione belli.

Nauticum est inquisitio de dubijs, & incertis contingentibus in regenda naui, & regulanda nauigatione.

Ciuile aũt est inquisitio de dubijs, & incertis agendis, aut vitandis pro saluanda, & recte disponenda republica, per quos vero fieri debeat huiusmodi inquisitio, dicemus infra.

Primo dicit̃ inqsitio: qm̃ vt docuimus in. 3. Ethicoꝝ, qcunq̃ cõsulunt inqrunt, & simul conferunt quo vel quibus medijs finis intentus possit acquiri, neq̃ enim est cõsiliũ de fine (quoniam ille supponitur) sed de medijs ad finem.

Secundo dicit̃ de dubijs, & incertis agẽdis &c. Ad differẽtiã inqsitionis quę fit in speculatiuis, vt qñ inqrimus media ad demonstrandũ cõclusionẽ vniuersalẽ physicã, vel mathematicã. Talis enĩ inqsitio nõ est cõsiliatiua, sed sciẽtifica, Neq̃ enĩ necessarioꝝ, sed cõtingentium est consiliũ, vt dicemus infra.

Tertio dicit̃ pro saluãda, & rectę disponẽda republica, ad differentiã inqsitionis quam cõsueuerunt facere tyranni, aut viri praui & seditiosi, quę potius est in ꝑditionem q̃ in salutem: nam hmõi inquisitio siue cõferentia, non est appellanda ciuile consiliũ, sed contra ciuile. Tale fuit consilium Achitophel quod dedit Absalon, & senioribus Israel. Contrarium autem quod dedit Chusi Arachites fuit vere ciuile ad euitandam tyrannidẽ Absalon, & curam salutis Dauit cum populo qui cum eo erat. Vide tu in 2°. Regũ cap. 17. Constat igit̃ tibi quid sit consilium cõiter dictum, & proprię dictum, & Consilium ciuile proprię dictum, de quo solo intendimus hic loqui. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quid sit non solum ciuiliter, sed etiam absolute consiliabile, & quid non. Caput Secundum.

IN 2°. cap. inuestigãdum est quę & quot sint illa in genere, de quibus vniuersaliter, & non solum ciuiliter oportet cõ

fulere. Vt autē clarior sit hęc nostra doctrina, dicemus prius quę non cadunt sub consilio, vt per noticiā vnius oppositi, manifestius tibi fiat alterum oppositum.

Tu igitur aduerte, q vt docuimus in. 3. Ethicorum tractatu primo cap. 3. sex nō cadunt sub consilio, & si quis de eis consulere voluerit, vanus, & insensatus existimabitur sunt autem hęc. Finis.

Determinata in aliqua arte siue disciplina.

Quę sunt plurimum distan ia.

Quę sunt a fortuna.

Quę sunt secundum cursum naturę.

Quę sunt immutabilia siue eterna.

Primo quidem non est cōsilium de fine. Nam finis supponitur in consilio. Quicunq enim consilium quęrit, gratia alicuius desiderati, et intenti boni, vel apparenter boni quęrit. Vnde medicus non confert, nec inquirit ab alijs medicis si debeat infirmum sibi commissum sanare. Hoc enim vult, & intendit, sed inquirit quo medio, putā quā medicamine, quo exercitio &c. debeat ipsum sanare, nec dux consilium a commilitonibus petit, si debeat deuincere, aut propulsare hostes, sed quibus modis & ingenijs, nec ciuitatis moderator consulit, si debeant ciues iuste, & pacifice viuere. Hoc enim absq dubio intendit vt finem, sed consulit quibus medijs id fieri possit. Constat ergo, q finis non cadit sub consilio, sed media ad consequendum finem. Propter quod non consuluit Ioseph Pharaoni, q seruaret populum in septem annis futurę penurię, sed proposuit media quibus seruari posset. Quę autem fuerint hęc media, vide in lib. Genesis cap. 41. ibi: prouideat ergo rex virum sapientem &c. Nec Daniel consuluit Nabuchodonosor euitare iram dei, sed quo medio posset eam euitare. Vide in lib. Danielis cap. quarto ibi. Quamobrem consilium

meum

meum placeat tibi &c.

Secundo non est consilium de firmatis, & determinatis in quacunque arte, aut disciplina, quomodo fieri debeant: nam vt diximus in diffinitione consilij communiter sumpti, quęrendum est consilium in rebus indeterminatis quę varijs modis possunt fieri, aut euitari, sed de determinatis in arte, & disciplina, non oportet inquirere quomodo debeāt fieri, verbi gratia. Vane consuleret grammaticus, quomodo formandi sunt litterarum caracteres, & geometra, quomodo describendum sit trigonum ęquilaterū, quomodo circulus, quomodo tetragonum equilaterum: nam tantum vno modo formari possunt quo ad figurationem, licet maiores, aut minores fieri possint quo ad protractionem linearum, sed hoc est per accidens in arte. Vnde in lib. Exodi *cap.* 25. *Moyses non consuluit artifices peritos quomodo fabricandum esset tabernaculum domini: quoniam iam determinauerat dominus modum, & formam, nec quicquam immutandum erat:* Pręcipit *enim* Moysi *dicens. Inspice & fac* ſm *exemplar, quod tibi in mōte mōstratū est.*

Tertio non cadunt sub consilio, quę plurimum a nobis distant, puta itali nō habent consulere quomodo Gręci, aut Indi viuere, conuersari, & negociari debeant: nam vt docuimus in tertio Ethicorum: *consilium est de his quę ad nos, aut amicos, aut patriam spectant. Vnde vanum esset consulere, & solicitari de omnibus humanis operabilibus, sed id spectat ad primum, & vniuersalem omnium prouisorem, de quo inquit* Iob *cap.* 12. Apud *ipsum est sapientia, & fortitudo, & ipse habet consilium, & intelligentiam.*

Quarto quę sunt a fortuna non cadunt sub consilio: Nā quicunque consilium petit: ideo petit quia eligit & proponit aliquod bonum consequi, aut aliquod effugere malum, sed quę sunt a fortuna non cadunt sub electione, nec sub proposito,

nec sub ratione, vt docuimus in 2° Physicorum: ergo de eis non potest haberi consilium. Vnde inquit Aristoteles in primo lib. Rethoricorum. Consulendum non est de omnibus bonis, aut malis: Sed de his quę possunt fieri, & non fieri: Sed neq; de cunctis contingentibus, sunt enim quędam a natura, quędam a fortuna bona, quę quamuis contingentia sint, nihil tamen ad ea confert deliberatio.

Quinto non cadunt sub consilio, quę sunt naturalia. i. quę fiunt secundum determinatum cursum naturę: qualia sunt solstitia, ortus & occasus signorum, plenilunia, & nouilunia, & eclypses, nam de his consiliari oportet, quę cadunt sub potestate nostra, & quorum possumus esse causa, sed hęc naturalia non sunt sub potestate nostra, ac possumus ea causare, vt patet: ergo non sunt consiliabilia: Ideo inquit Aristoteles in primo Rethoricorum. Sunt quędam a natura, ad quę non confert deliberatio nostra. i. consultatio nostra.

Tu tamen aduerte licet nō sit consulendum quomodo fieri debeant naturalia, est tamen consulendum quomodo se regere debeat homo in actionibus suis: quādo huiusmodi naturalia prodeunt in esse, puta quomodo se habere debeat in agricultura, in vestitu, in exercitio, in alimentis, ne infirmitatem incurrat. Hęc enim sunt in potestate nostra, & circa hęc versantur medicorum consultationes vt patet.

Sexto non cadunt sub consilio ęterna, & immutabilia: Id patet ex diffinitione consilij supra posita: nam in his nulla cadit incertitudo neq; ambiguitas: Vnde si quis consultaret an diameter sit incommensurabilis costę, vel si deus est ęternus, vel si motus cæli diurnus est regularis, deridēdus esset. Propter quod inquit Aristoteles in primo Rethoricorum. Consultamus de his, quę videntur vtroq; posse pacto fieri: Nam de his quę dici, aut fieri, aut fore, aut se habere aliter nō pos-

sunt, nemo sic existimans consultabit, cum non aliter quàm sic consultari possit. Constat igitur tibi quę & quot sint in genere, quę sub consilio non cadunt.

Nunc superest manifestare opposita .i. quę & quot in genere sint, de quibus in humanis consultandum est. Tu igitur aduerte, quòd vt docuimus in tertio Ethicorum trac. primo cap. 3. quòd tria in genere maxime cadunt sub consilio, & quanto frequentius de eis consilium habetur, tanto melius est.

Primo consultanda sunt, quę sępe contingunt, & incertum nobis est quomodo contingere debeant, vtrum tarde, vel cito, bene vel male, quanto commodo, vel incommodo, quali vel quanto discrimine, & circa hęc, vt in pluribus versantur bellantium, nauigantium, & medicorum consilia.

Secundo consultanda sunt, quę maxime indeterminata sunt quo ad leges patrias, & decreta, & antiquatas cõsuetudines: nã in his quę lege determinata sunt, & iam posita fuerunt in vsu, supposita rectitudine legis, nõ est consulendũ, sed iudicãdũ, atq; sententiandũ iuxta legis dispositionẽ. Dicit enim August. in lib. de vera religione. In his tpalibus legibus q̃q̃ de his hoĩes iudicent quum eas instituunt, tñ quum constitute fuerint, & firmate .s. per vsum & executionẽ, nõ licebit iudici de his, sed ſm eas iudicare: Sicut enim moribus vtentiũ in contrariũ nõnulle leges hodie abrogate sunt, ita moribus vtentium ipse leges confirmantur. In his ergo quę legibus determinata non sunt, & possunt bene, ac male fieri, consultandũ est. Vnde in 6° Ethicorum trac. 3. cap. primo: ptractauimus de parte prudentię, quę eubulia .i. bene consiliatiua dicitur. Vide tu illic.

Tertio cõsultanda sunt: quę iudicantur magna, & euidentis emolumenti si bene eueniunt, aut magni detrimenti si male: Nam quę modici ponderis sunt siue in malum, siue in bonum: muliebre, & puerille est consultare, Et ra-

tio quidem est: quoniam secundum Aristotelem, & teste experientia, timor consiliatiuos homines fecit. Qui ergo rationabiliter consilium quęrit, timet sibi ne quid sinistri & infortunium accidat, aut ne impediatur a consecutione desiderati boni. Sed timor non cadit in viro sani sensus: nisi respectu euidentis boni consequendi, aut mali vitandi, ergo consilium non cadit nisi super magna, de quibus non constat quomodo euenire debeant. Merito ergo deridendi sunt, qui de minimis consultant: quoniam quocunq; modo eueniant, parum prodesse, parumq; nocere possunt. Et quidem quòd res magnę consilio agendę sint, testatur Cicero in eo qui de senectute. Inquit enim, non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporis res magnę geruntur, sed consilio, authoritate atq; sententia. Constat igitur tibi quę & quot sint in genere, de quibus consulendum est. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

De quibus in specie habendum est publicum, & ciuile consilium. Caput Tertium.

IN tertio cap. declarandum est quę & quot sint in specie, de quibus, vt in pluribus consultandum est in ciuitate principe conuocante consultores. Tu igitur aduerte, ꝙ iuxta doctrinam Arist. in primo lib. Rethoricorum, quinq; sunt de quibus sępenumero ciuile consilium agendum est. s.

Prouentus siue redditus diuitiarum.

Alimentum sufficiens subditis.

Ciuitatis custodia.

Pax, & bellum.

Legislator, siue decretorum actor.

Primo quidem oportet ciuile consilium sepius fieri circa cõmunes redditus & prouentus propter duo. Primo ne princeps, aut eius negociatores suis astutijs prouentus aliquos sibi vsurpent cum grauamine subditorum, si non adsit vrgens cau-

sa pro vniuersali salute ac defensione. Docuimus enim supra christianum principem debere esse, vt patrem, et pastorem cõseruantem sibi subditos. Quòd si aliter fecerit, iam non christianus princeps, sed tyrannus censendus est. Sed neq; pater, neq; pastor vsurpat, nec quantum sit ex se vsurpare permittit subditorum bona, nec eos oneribus pecuniarijs, nec personalibus grauat, nisi adsit vrgens necessitas pro conseruatione, aut defensione, aut recuperatione principatus. Vt igitur in his, neq; fraus, neq; deceptio fiat, sępe consultandum est, vt si princeps forte in his excesserit per probos, & prudentes consultores admonitus sit, & si eius officiales populum indebite grauant, iuxta demerita castigētur, aut minuēdo, aut omnino ab eis auferendo authoritatem, aut veluti deprędatores occidendo, vt subditi tute, & pacifice viuant.

Secundo ne iura dominij, & principis defraudentur: Sicut enim princeps est persona publica, & pro omnibus laborat, sic communes, et publicos redditus vltra proprios habere debet, vt ex proprijs propriam conseruet familiam, ex communibus autem se, & subditos comprimendo malos, propulsando hostes conseruare valeat. Vt igitur ius christiani principis quo ad debitos sibi redditus communes non violetur, oportet ciuile consilium sępe fieri.

Secundo principaliter oportet ciuile consilium fieri circa sufficientiam alimenti pro tota ciuitate, & toto principis dominio, vt sciatur si regio ipsa sufficiens est ad fructificandum pro sustentatione populi, quòd si non, quomodo & vnde prouidendum per commutationes, & aduectiones ex peregrinis partibus. Aliter neq; ciuitas, neq; principatus cõseruari posset. Diximus enim in principio huius operis, quòd ciuitas instituitur propter sufficientiam vitę: ergo si non adest sufficientia vitę, desinit esse ciuitas.

Tertio consultandum est circa ciuitatis, & totius principatus custodiam, & hoc duplici de causa. Primo ne mali, & facinorosi impune viuant, & ne damnificent bonos. Superintendendum ergo est, quibus in locis habitent: quomodo congregantur, quos fautores, & receptores habeant, & maturo consilio castigandi sunt, ac iuxta legem occidendi pręcipue prędones, homicide. falsarij, & proditores. Secundo ne ciuitas de facili, aut ex improuiso detrimentum patiatur ab extraneis inimicantibus. Oportunum est autem hanc publicá custodiam proprijs cómittere ciuibus, vtpote fidelioribus &c.

Quarto consultandum est, de pace & bello; quod dupliciter intelligi potest. Primo quòd fiat consilium, si pax inter ciues quęrenda, & conseruanda est, & ciuile bellum vitandũ. Secundo si quo ad extrancos seruanda est pax, vel ineundum bellum, vel post paratum bellum temptanda pax. Iuxta primum sensum pax & bellum non cadunt sub consilio. Habent enim rationem finis: quoniam pręcipua christiani principis intentio est sic regere subditos, quòd virtuose, & pacifice viuant, fugiantq; lites, & discordias, ex quibus oritur paulatim ciuile bellum. Pręterea: Docuimus supra quòd sit consilium de dubijs, & incertis vtrum sint bona, vel non, vtrum expedientia vel non. Sed non cadit in mente sensati quin pax inter ciues sit bona & expediens, & ciuile bellum sit malum, & ideo de his non est consultandum, sed determinate instandum, vt pax seruari possit, & oppositum vitari. In secundo autem sensu de pace, & bello consultandum est, possunt enim bene & male fieri. Nam posito quòd adsit iusta causa belli, tamen si aduersarij videntur potentiores, prudentis, est non insurgere, sed pacem querere. Si autem aduersarij videantur equales, aut impotentiores, & non adsit iusta causa belli, non est insurgendum contra eos: quoniam hoc

est tyrannicum. Si adsit iusta causa, maturo consilio insurgendum est, & aliquando differendum, vt forte euitetur maius malum: Sufficit autem principi, quòd contra impotentiores stante iusta causa potest pugnare, & non pugnare, apud potentiores autem pacem quærat. Et hoc est velut principium datum ab Aristotele in primo Rethoricorum. Vbi inquit. Ad meliores pacem debemus habere. i. ad potentiores, ad deteriores autem in nobis est pugnare, vel non pugnare contra eos.

Quinto consultandum est inter seniores & prudentiores quę leges & decreta condenda sint, per quorum obseruantiam princeps christianus subditos suos recte & iuste regere valeat. Stat enim vt inquit Aristoteles in primo Rethoricorum in legibus ciuitatis salus: Ideo autem prudentum consilio condende sunt: quoniam non omni principatui cedem leges expediunt propter diuersitatem morum, & inclinationum & regionum, & propter diuersas species principatuum de quibus iam locuti sumus in Politicis ad mentem Aristotelis, & in ciuili Platonica. Constat igitur tibi quę & quot sint in specie, de quibus publicum, & ciuile consilium habendum est. Hęc eadem numerat Aristoteles in primo Rethoricorum. Vbi inquit: Maxima de quibus omnes consultant, & quę deliberantes aggrediuntur, quinque fere numero sunt. De opibus (id ad prouectum, siue redditum diuitiarum spectat.) De bello & pace. De regionis locorum custodia. De his quę inferuntur, & effunduntur (id ad alimentũ spectat.) De legum latione.

Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Propter quid oportet christianum principem vti ciuili cõsilio, & quales consultores debet sibi eligere.

Caput Quartum.

IN cap. quarto manifestandum est propter quid oportet christianum principem vti ciuili consilio, & hic duo agenda sunt. Primo assignanda est ratio huius necessitatis. 2. manifestande sunt conditiones quas oportet veros & efficaces cõsultores habere, ne sint eorum consilia inualida, qualia sunt mulierũ consilia, vt docuimus in Economica christiana.

Quantum ad primum aduerte, quòd huius necessitatis ratio est duplex apud ciuilem.

Prima est, res & negocia principatus, magni sunt ponderis & incerta, eo quod possunt bene & male pertractari. Sed de his vt diximus supra semper consilium cum pluribus habendum est: quoniam plura plures sciunt quam vnus. Caueat ergo christianus princeps ne in regenda ciuitatis nauicula soli sibi credat, nec proprio innitatur sensui, sed in magnis & dubijs in seipso discredens, siue diffidens aduocet alios prudentes &c. Et hęc est doctrina Aristo. in tertio Ethicorum: Vbi inquit. Consultores assumimus in magnis discredentes nobis ipsis velut nõ sufficientibus dinoscere: Ideo dicitur Prouerbiorum cap. 3°. Astutus omnia agit cum consilio.

Secunda ratio est. Consilia versantur circa singularia contingentia. In his autem maxime prodest experientia, vnde docuimus in primo Methaphysice, quòd in singularibus pertractãdis, magis proficit expertus quam artifex. i. sciens vniuersalis, vel in vniuersali. Maior ergo experientia expediens est in ciuilibus singularibus contingentibus pertractandis: Sed maiorem experientiam plures habent quam vnus, expedit ergo plures expertos aduocare, vt eorum consilio princeps inueniat viã prosequendi quę ad ipsum spectant, & euitandi mala: nam vt inquit Cicero in Rethorica veteri. Melius accurantur quę consilio geruntur, quam quę sine consilio administrantur.

Quantum ad secundum aduerte, quòd consultores assumendi a principe debent his clarere conditionibus vere, & non solum apparenter.

Primo sint boni, ac probate vitę.

Secundo non adulatores sed veraces.

Tertio amici principis & populi.

Quarto prudentes, & natura sagaces.

Quinto peregrinarum legum cognitores.

Sexto in hystorijs tam domesticis q̃ extraneis exercitati.

Septimo graues & non festini in consulendo.

Octauo taciturni & secreti.

Primo oportet verum consultorem esse bonum, ac probate vitę: Nam vt docuimus in. 10. Ethicoꝶ, sermones cōsentanei operibus efficatiores sunt. Hinc videmus, quòd si vir probus, aut sic existimatus suadet aliquid agendum, aut vitandum in ciuitate, de facili illi credunt auditores, etiam ꝙ dicti sui efficacem rationem non afferat, tanta est probitas virtutis, quòd creditur non posse mentiri, nec decipere, nec simulare. Oportet ergo consultorem principis, & ciuitatis esse virum bonū, & virtutis cultorem, vt princeps, & ciuitas in eius consilio quiescat, & quidem ꝙ vitę probitas q̃ maxime valeat in ferendis consilijs, probatur ex Aristotele in primo Rethoricorum. Vbi inquit: Probis magis, & facilius de omnibus simpliciter credimus: Nam probitas dicentis, & mores pręcipuam fidē faciunt. Idem cōfirmat Diuus Ambrosius in lib. de officijs vbi de consultoribus inquit. Quomodo potes iudicare eum in consilio superiorē quem vides in moribus inferiorem? Supra me debet esse, cui me committere puto. An vero putabo idoneum, qui mihi det consilium, qui non dat sibi? & mihi eum vacare credam qui non vacat sibi? Idem firmatur exemplo probitatis Ioannis baptistę, de quo dicitur Marci cap. 6. ꝙ Herodes me

tuebat Ioãnem baptistam sciens eum virum iustum & sanctũ, & audito eo.i.habito eius consilio multa faciet, & libenter eũ audiebat. Expedit ergo verum principis, & ciuitatis consultorem esse virum probum.

Secundo oportet, q̃ sint veraces, & nõ adulatores, nam dum principi, aut populo placere student, non vera & expedientia consulunt, sed ea ex quibus se gratos exhibeant, & commoda propria procurent. Et sic principem, ac ciuitatem suis adulationibus exponunt discrimini. Tales fuerunt consultores Saul contra Dauit. de quibus Dauit ipse conqueritur in primo Regum cap. 24. Vbi clamans ad Saul, inquit. Quare audis verba hominum loquentiũ. s. adulatorię Dauit quęrit malum aduersum te? Tales fuerũt cõsultores Achab regis Israel, vt legimus in 3° Regum cap. 22. Qui consulebant ei, vt ascenderet in Ramoth Galaad, & deceperunt eum: Solus autem Micheas fuit verax consultor, sed auditus non fuit, ideo in prelio illo interfectus fuit Achab. Vide tu.

Tertio oportet eos esse, et existimari veros amicos, & beneuolos principis, ac populi, nam amicitia fidem parit. Vnde sicut inimicitia odiosum, & ingratum, & suspectum reddit consilium, sic amicitia operatur oppositum. Vnde inquit Diuus Ambrosius in lib. 3. de officijs: In acquirendis consilijs plurimũ adiungit vitę probitas, virtutum prerogatiua, beniuolentię vsus, facilitatis gratia. Et Diuus Grego. in primo lib. Registri inquit: Nullus fidelior tibi ad consiliũ esse potest, q̃ qui non tua, sed te ipsum diligit. Hac de causa Dauit maxime confidebat in consilio Chusi Arachite. Vnde vt legimus in lib. 2. Regum cap. 15. remisit eum Dauit in Hierusalem pro suo fidissimo consultore contra Absalon.

Quarto oportet eos esse prudentes, & natura sagaces, nam vt docuimus in sexto Ethicorum vna pars prudentię est ebu-

lia.i.virtus bene consiliatiua. Precipue autem oportet consultores ciuiles vigere prudétia, & sagacitate in consilijs, in quibus agitur de instituendis legibus, & decretis. Quod confirmat Aristoteles in primo Rethoricorum, vbi inquit, Ad ciuitatem tutandam non minimum est ciuem legislationis esse sagacem, nam salus ciuitatis in legibus sita est.

Quinto oportet eosdem in consilijs proferendis legibus esse peregrinarum legum cognitores. Vnde dicit Aristo. in primo Rethoricorum: Ad ferédas leges peregrinationes quibus multarum gentiũ leges cognosci possunt, perutiles sunt. Et ratio qdẽ huius est: qm̃ vt docuimus in. 10. Ethicorum trac. 1. cap. 5. in fine, oportet legislatorem ciuilẽ esse multe experientie, & cognoscere que leges, & statuta conueniant ciuitati in qua cõstituit legislator, & que nõ. Id aũt cognoscere non poterit, nisi multarum gentiũ exptus fuerit mores, & varios viuẽdi modos, ex quibus sumat quos viderit ciuitati expedire, & alios respuat. Sicq; ex varijs legibus externis conflabit vnã ciuitati proportionatã, resecando superflua, & addendo diminutis.

Sexto oportet publicũ, & ciuilẽ consultorẽ in hystorijs tam domesticis q̃ extraneis esse exercitatũ. Vñ dicit Arist. in prĩo Rethoricorum. Ad publica cõsilia diligẽter pscripta rerum gestarũ hystoria putilis est, & rõ huius est: qm̃ cõsultor versatur circa cõtingentia singularia, in qbus optima ratio consulendi est argumentũ sumptũ ab exẽplo. Exẽpla aũt rerum gestarum non habent nisi ex viuentiũ memoria, aut ex cõscriptis hystorijs. Optimũ est ergo ad cõsulendũ, et psuadendũ in publicis negocijs hystorias habere rerum gestarum, siue in memoria, siue in scriptis. Et quidẽ ꝙ id precipuũ sit in cõsultãdo tã in malis euitandis, q̃ in bonis prosequendis: exemplum nobis patet in scripturis sanctis: Nam vt legimus in secundo Regum cap. 11. Dauit uolens reprehendere Ioab, vt de futuro caueret ne ad muros

prēliaretur, exemplum dedit de Abimelech dicēs. Quare accessistis ad murum, vt prēliaremini? An ignorabatis, quòd multa desuper ex muro tella mittātur? Quis percussit Abimelech filium Hieroboal? Nonne mulier super eum fragmen mole misit super eum de muro, & interfecit eum in Thebes? & Mathatias pater Machabeorum, vt legimus in primo Machab. cap. secundo, exemplis patrum consuluit, & suasit filijs suis, vt prēliarentur contra iniquos, & idolatras propter defensionē patriē, & diuinum honorem. Vnde inquit: Nunc ergo filij emulatores estote legis, & date animas vestras, pro testamento patrum, & mementote operum patrum, quē fecerunt in generationibus suis: &c. Vide tu illic, vbi recitat exempla Abraam Ioseph, Phinees, Iosue, Caleph, Dauit, Heliē, Ananiē & sociorum, & Danielis &c.

Septimo oportet ciuiles consultores esse graues, & non veloces in consulendo, sed tardus. Vnde inquit Arist. in. 6. Ethicorum. Consiliata oportet operari velociter, consiliari autem tarde. Et Seneca in Prouerbijs inquit: Sunt duo contraria consilio, festinatio & ira. Deliberandum est diu, quicquid statuēdum est semel. Hac de causa non expedit iuuenes esse ciuiles consultores, sed quos prima attingit senectus, quē media existit inter virilitatem & decrepitam. Est enim iuuentus ex calore in omnibus velox: Senectus autem ex remissione caloris, & longa experientia tardior. Et quòd senectus aptior sit consilijs, patet Ecclesiastici cap. 36. Quam speciosum caniciei iudicium, & a presbitero cognosce consilium.

Octauo oportet eos taciturnos esse atque secretos prēcipue vbi de principatus statu, & negocijs agitur: nam si quē per consilium disposita sunt reuelata fuerint, sēpe numero, & de facili impediuntur, exemplum habemus in secundo Regum cap. 17. De consilio habito coram Absalon contra Dauit, quod

Chusi Arachites reuelauit per nuncios Dauit, ex cuius reuelatione perditus est Absalon, & saluatus Dauit cum populo, & senioribus, qui cum eo erant. Quanta autem sit laus ciuilium consultorum, si taciturni, ac secreti fuerint, testatur Valerius in 1° lib. de institutis antiquis. Vbi inquit: Fidum & altum erat reipub. consilium, silentij salubritate munitum atque valatum. Cuius limen intrantes abiecta priuata charitate ita publicam induebant, vt non dicam vnum sed neminem audisse crederes, quod tam multorum auribus fuerat cõmissum. Constat igitur tibi quales oporteat principem christianum assumere sibi ciuiles consultores. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

INCIPIT TRACTATVS QVARTVS, QVI EST DE IVDICIO CIVILI.

OSTQVAM determinatum est de consilio ciuili, quo dirigi, & regulari debet christianus princeps in agendis, oportet nunc considerationem facere de pretorio, siue iudicio publico. Neque enim sufficit ad hoc, quod subditi iuste, & pacifice, & sine calumnia viuant, assumere ciuiles cõsultores. Consilium enim vt sic executionem non facit, sed necesse est iudices instituere, & pretores ad quos causę, & lites, ac differentię ciuiles nec non & criminose reducantur agitētur, & per sententiam diffinitiuam terminentur, siue secundum leges, siue secundum prudentiã, & rectũ iudicis arbitrium. De huiusmodi igitur iudicio quod pretorium famosę appellatur, in presenti trac. agere decreuimus: quem diuidimus in quinque capita.

Primo quod requiratur ad verum iudicem quem christia-

nus princeps instituet pro iudicandis subditis, tam in ciuilibus quàm criminosis.

Secundo quæ cauere debet verus iudex, ne inclinetur ad iudicium non rectum.

Tertio quot deceat iudicem christianum considerare, vt magis se inclinet ad clementiã, quàm ad duram seueritatem, seruata tamen ęquitate iustitię, & prętermisso rigore.

Quarto ꝙ princeps iudicibus institutis prę cipiat, quęcunque potuerint determinent secundũ legem sub qua subditi viuunt, in paucioribus autem iudicent secundum arbitrium in quibus. s. non habetur determinatio legis.

Quinto quòd prohibeat iudici, ne audiat sermones inductiuos eum ad passiones.

Quòt requirantur ad verum iudicem institutum super populum christianũ, pro iudicandis causis tam ciuilibus quàm criminosis. Caput Primum.

IN cap. primo intendimus declarare quot requirantur ad hoc quòd verus iudex institutus super christianum populum iuste iudicet in causis ad tribunal suum reductis, siue ciuilibus, siue criminalibus. Tu igitur aduerte, quòd in genere quatuor requiruntur. Primo authoritas iudicandi. 2° scientia legum secundum quas habent iudicare. 3° experientia humanorum contingentium. 4° rectitudo voluntatis.

Quantum ad primũ aduerte, ꝙ nullus hoĩum habet a se iudicandi potestatem, sed eam accipit. Primo a deo oĩum rege & dño. Vnde dicit Prouerb. ca. 8. per me reges regnãt, & legũ cõditores iusta decernũt, ꝑ me principes ĩperant, & potentes decernũt iustitiã, et inqt Paulus ad Ro. cã. 13. nõ est potestas nisi a deo. Verus ergo princeps authoritatẽ regitiuã, & potestatẽ iudicãdi sumit a deo. Ad ipsum ergo spectat regere, & iudicare populũ ꝑ seipsum q̃diu põt, vel ꝑ alios sui vicarios

sup seipsum non pôt. Vnde Moyses, vt legimus Exodi cap. 18 cōsultus a Ietro cognato suo, cōstituit sup populū viros sapientes, & timētes deū, qui vt vicarij sui iudicarent populū oī tpe. Et Samuel cū senuisset instituit filios suos iudices in Israel, & Iosaphat rex Iuda, vt legimus in 2° Paralip. cap. 19. constituit iudices terrę, in cūctis ciuitatibus Iuda. Oportet ergo iudices in principatu cōstitutos, authoritatē sumere iudicādi, et agēdi a pricipe, aliter nō iustū, & approbatū facerēt iudiciū, sed vsurpatū & violentū, quod potius est tyrannicū q̄ ciuile.

Quantum ad secundū aduerte, q̄ cē iudicium verum ſm aliquam legē diuinam, vel humanā scriptā, vel ore prolatam ferendum est, quę quidem lex si ignoratur a iudice, se habet iudex in ferendo sententiam, sicut medicus in potando infirmū ignorans medicinalis peritię canones, & tunc fiet iudicium temerariū, quo nil peius in republica christiana, & hoc est iudicium quod reprehendit dominus, Isaię cap. 28. dicens, nescierūt videntem, ignorauerunt consilium .i. non cognouerunt deum omnia videntem, & ignorauerunt, quia intelligere non curarunt legem iustitię, ſm quam proferrent iudicium.

Quantū ad tertiū aduerte, q̄ cum iuditiū versetur circa singularia sicut & consiliū, non sufficit iudici scire vniuersalem legis dispositionem, sed scire applicare ad causas dietin contingentes, sicut non sufficit medico scire canones vniuersales medendi, sed scire applicare huic, vel illi infirmo cōsideratis circunstantijs infirmantiū. Hęc aūt scientia applicandi haberi non pôt, nisi longa, et diligenti experientia: ergo oportet iudicem nō solū scire legē ſm quā habet iudiciū ferre, sed esse diu expertū, aliter ex leui probatione, vel pręsumptione feret iudicium instabile, quod vel erit iniustū, vel de facili subuertet, & qm̄ experientia humanoꝝ agibilium non nisi longo tēpore potest haberi: ideo extreme dementię est instituere iudicem

In iuuenili ętate constitutum, qui nuper scholas ęgreditur, & pro libito vixit. Hac de causa non fuerunt approbati, vtpote inexperti, & desiderijs suis satisfacientes, ac indulgentes filij Samuelis, quos cum ipse senuisset instituit loco sui iudices super Israel. Vide tu in primo Regum cap. 8. Expedit ergo iudices instituere, qui sint in limine senectutis constituti: quoniam experientiam varietatum circa humanos casus habere potuerunt, & grauiores existent in proferedis sententijs: Ideo dicitur Eccesiastici cap. 25. Quam speciosum caniciei iudicium. Ergo iuuenile iudicium non est speciosum. Propterea inqt Arist. in. 3. Topicoꝝ: nemo eligit iudices iuuenes, aut duces, q̃m nō cōstat eos prudentes esse, sed eligit ad fortitudinē.

Quantum ad quartum aduerte, quòd in iudice non sufficiunt authoritas, legum peritia, longa experientia, sed necesse est ad iudicij rectitudinem bonam voluntatem habere, & iustitię zelum. Quę quidem voluntatis bonitas, & iustitię zelus tam diu seruari possunt, q̃ diu stat medius iudex inter partes. Quòd si ad alteram partem declinauerit: iam non est rectus iudex: Se habet enim iudex, vt regula recta quę q̃diu in rectitudine perseuerat regula est, si autem ad partem deflectitur, iam desinit esse regula. Sic arbitrandum est de iudice declinante a rectitudine iustitię, & tunc quodcunq; protulerit iudiciū nō ęquum sed iniquum, & obliquum habendum est. Neq; enim ꝑm rectitudinem rationis, sed motu passionis, puta odij, timoris, ire, cupiditatis &c. vt tibi declarabitur ī cap. sequenti procedit. Constat igitur quot sint in genere requisita ad verum iudicium. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quot pręcauere debet christianus iudex, ne a vero & recto iudicio declinet. Caput Secundum.

IN cap. secundo manifestanda sunt quę & quot pręcauere debet christianus iudex, ne dum iudicat a rectitudine iustitię

stitię declinet. Tu igitur aduerte, quòd in genere a septem præcauere debet.

Primo ne faciant ipsi legem ex sua apprehensione secundum quam iudicare velint.

Secūdo ne ex leui & fallaci fundamēto sententiā proferāt.

Tertio ne festināter, & īpetuose ad sententiā deueniant.

Quarto caueant a muneribus ante terminationem causæ.

Quinto cōprimāt quatuor passiones ex quibus plerunq; humanū subuertit iudiciū, quę sūt timor, cupiditas, amor, odiū.

Sexto caueant ab acceptione personarum.

Septimo inclinent se ad defensionē eorū, qui vt in pluribus carent humano fauore, & de facili opprimuntur propter impotentiam, quales sunt pauperes peregrini vidue pupilli.

Quantum ad primū aduerte, φ nonnulli reperiuntur adeo sapientes in oculis suis, quòd solos suos cogitatus approbant, & quascunq; leges examinant corrigunt, & pro suo sensu intelligi volunt, & iuxta eoꝝ sensum iudicant, nec alieno etiam saniori sensui cedunt. Isti vt pestis vitandi sunt, nec pro iudicijs ferendis tollerandi sunt: quonim aliud pro lege non sciunt, nisi sui capitis inuentum. Hos reprobat dominus Isaiæ cap. 5. Veh qui dicitis malum bonum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum, & cap. 10. Veh qui condunt leges iniquas. s. ex suo inuentu, & scribentes iniustitiam scripserunt, vt opprimerent pauperes in iudicio, & vim facerent causę humilium populi mei, vt essent vidue prędá eorum, et pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis & calamitatis de longe venientis? Ad cuius confugietis auxilium? &c. Non oportet ergo christianum iudicem ex authoritate sibi data ad iudicium procedere pro arbitrio voluntatis suę quam vt lege sibi statuit, sed iuxta diuinam, aut humanam rectę statutam, & fir

nia'am sub qua subditi viuere consueuerũt, & hęc est doctrina diui Ambrosij super psalmum. Beati immaculati. Vbi inquit: Bonus iudex ex arbitrio suo nihil facit, & proposito suę voluntatis, sed iuxta leges, & iura pronunciat, statutis iuris obtemperat, nõ ĩdulget proprię volũtati. sed sicut audit ita iudicat, sicut se habet rei natura decernit, obsequitur legibus, non aduersat, examinat causę merita non mutat. Discite ergo seculi iudices: quem in iudicando tenere debeatis affectum, quã societatem quam sobrietatem, quam sinceritatem.

Quantum ad secundũ aduerte, ꝙ & si coniecturalis cognitio admittatur in consulendo, non tñ sufficit iudicando, sed oportet iudicem certã & determinatã, ac debite resolutã habere noticiã de causa super quam ferendum est iudicium, & ratio huius diuersitatis, est quia consilium non obligat consultum ad exequendum, obligat aũt iudicium personam iudicatam, Ideo ante iudicium aduertat iudex ne leui fundamento iudicium proferat. Sed deum absconditorum cognitorem ante oculos habeat, & attendat quod dicitur: Sapientię cap. 6. Audite reges terrę, & intelligite, discite iudices finium terrę. Prębete aures vos qui continetis multitudines, & placetis vobis in turbis nationum: quoniam data est a domino potestas vobis, & virtus ab altissimo qui interrogabit opera vestra, & cogitationes scrutabitur: quoniam cum essetis ministri regni illius nõ recte iudicastis, nec custodistis legem iustitię, neq; secundum voluntatem dei ambulastis. Horrende & cito apparebit vobis: qm̃ iudicium durissimũ in his qui pręsunt fiet.

Quantum ad tertium aduerte, ꝙ tarditas tam in consilio ꝗ in iudicio necessaria est, in consilio quidem: quoniã vt docuimus in trac. pręcedenti deliberandum est diu, quicquid statuendum est semel, longe autem amplius necessaria est in iudicio, quoniam non nisi tarde, & grauiter sufficiens potest

haberi noticia causę super quam ferendum est publicum iudiciium: Ideo caueat christianus iudex, ne pręceps, & festinus ad iudicium pręcipue condemnatiuum procedat. Sed imitetur Iob cap. 29. dicentem. Causam quam nesciebam, diligentissime inuestigabam. Super quod exponens inquit diuus Gregorius. Ad proferendam sententiam nunquam pręcipites esse debemus, ne indiscussa temere iudicemus, nec quęlibet mala audita nos moueant, nec passim sine probatione credamus.

Quantum ad quartum aduerte, quòd in scriptura sacra nil execrabilius reperitur in iudice, quàm munerum, & pecunię receptio ante determinationem causę, nam ex experientia apud quemcunque sane mentis, hec consequētia pro maiori parte valet: Iudex nummos, & donaria pręciosa recipit, ergo decidit a rectitudine iustitię, & ratio quidem huius consequētię est triplex. Primo quoniam donum est obligatiuum erga donantem, nam vt docuimus in octauo Ethicorum. Qui recipit beneficium benefacienti iure debet: Ex ergo quòd iudex ab altera parte recipit donum, vel si ab vtraque recipit; præciosius tamen ab altera, suadet sibiipsi debitorem se constitutum parti donanti, vel magis donanti, & ne videatur immeritus, studet omni ingenio declinare ad partem quę dona obtulit. Secundo quoniam munera prętiosa, & pręcipue pecuniatiua, reputantur pręcipuum lucrum: quoniam per ipsam omnia fiunt. Cum igitur ex natura corrupta sint omnes homines lucri cupidi, & maxime vbi absque labore est facultas lucrandi, iudex recipiens donum pecuniatiuum, ex cupiditate naturali excitat ad maius lucrum, & ideo non attendens quid iustitię congruat suscepto munere prętioso cum spe iterum recipiendi, fauet parti donanti, vel plus donanti, siue iustum, siue iniustum sit. Tertio tāta est vehemētia cupiditatis in habēdo, & acquirendo, quod rationem vellat, & obumbrat. Propter

quod cum in iudice pręualuerit, velut ebrius, & insensatus sententiam pręcipitat. Caueat ergo christianus iudex a muneribus, vt mortificatiuo totius iustitię veneno.

Vt autem scias quantum sacra scriptura detestatur in iudice munera, & veri sapientes, lege Deute. cap. 16. Vbi sic habemus: Iudices, & magistros constitues in omnibus portis tuis. quas dn̄s deus tuus dederit tibi per singulas tribus tuas, vt iudicent populum iusto iudicio, nec in alteram partem declinent, nō accipies personam nec munera: quoniam munera excecant oculos sapientum, & mutant verba iustorum. Idem iā mandatum fuerat a deo: Exodi cap. 23. Vbi sic legimus, nec accipies munera quę etiam excecant prudentes, & subuertunt verba iustorum. Idē confirmatur inter maledictiones vniuersales datas populo. Nam Deut. cap. 27. sic legimus. Maledictus qui accipit munera, vt percutiat animam sanguinis innocentis, & dicet omnis populus: Amen. Hac de causa Isral reprobauit filios Samuelis constitutos ab eo iudices super populum: nam in primo Regum cap. 8. sic legimus. Cum senuisset Samuel posuit filios suos iudices in Israel, et nō ambulauerūt filij illius in vijs eius, sed declinauerūt post auariciam, acceperuntq; munera, & peruerterunt iudicium: Eadem causa comminatur dominus per Isaiam cap. 5. Veh qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo, propter hoc sicut deuorāt stipulam ligna ignis, & calor flammę exurit, sic radix eorum quasi fauilla erit, & germen eorum, vt puluis ascendet.

Quantum autem detestentur veri sapientes hanc munerum corruptionem in iudice declarat Isidorus in lib. 3. de summo bono, vbi inquit. Diues muneribus cito corrumpit iudicem. Pauper autem dum non habet quod offerat, non solum audiri contemnitur, sed etiam cōtra veritatem opprimitur. Cito vio-

latur auro iustitia, nullam reus pertimescit culpam, quam redimere nūmis existimat. Et in lib. primo Soloquiorum inquit. Perimit leges auaricia iudicantium, prēmia & dona legibus iura tollunt, vbiq; pecunia vincit vbiq; venale iudicium est.

Quantum ad quintum aduerte, ꝙ ex doctrina Arist. in primo Rethoricorum, non oportet in iram, aut in inuidiā, aut in misericordiam impellendo a recto iudicem flectere, ne similes ei simus, qui eam qua vsurus est regulam prius inflectit. Pro cuius noticia aduerte, ꝙ inter omnes humanas passiones, vt docet Isidorus in lib. 3. de summo bono, quatuor sunt, quibus saepenumero humanū peruertitur iudicium. s. Timor, Cupiditas, Odium, Amor, Timore quidem dum metu potestatis alicuius, veritatem loqui expauescimus. Cupiditate dum praemio muneris alicuius corrumpimur. Odio dum contra quemlibet aduersarium mollimur. Amor dum amico, vel propinquis placere contendimus. Et ratio propter quam hmōi passiones flectunt iudicem, & faciunt declinare a rectitudine est hęc: Sicut se habere debet lingua in gustando sapores contrarios, sic iudex in iudicando inter partes oppositas: Sed experimur ꝙ oportet linguā gustatiuam contrariorum saporū denudatam esse ab vtroq; contrario, nam si altero infecta fuerit, de altero verum gustum non habebit. Docuimus enim in tertio de anima, ꝙ intus apparēs prohibet extrinsecum. Hinc est ꝙ lingua febricitantis respersa humore colerico iudicat dulce esse amarū, & respersa flegmate iudicat amarum esse dulce, Si autem vtroq; depurata fuerit iudicabit vt est. Ergo a simili ad hoc, ꝙ iudex vere iudicet inter partes, oportet ipsum denudatum esse ab affectu vtriusq; partis tam ab affectu bono, vt ab amore & misericordia, q̄ a malo, vt ab odio, & timore, & inuidia &c. Nam si aliquo talium affectuū actuatus fuerit, quasi regula tortuosa, et lingua infecta peruerse iu-

dicabit. Et tunc impletur illud Isaiæ cap. 5. Veh qui dicitis malum bonum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Et quoniam rari inueniuntur ab his affectibus denudati: ideo vt inquit Cicero in libro de oratore: Plura multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut letitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua promotione mentis quàm veritate. Vt ergo christianus iudex sit recta regula inter partes, comprimat prædictas animi passiones.

Quantum ad sextum aduerte cum iudices humani sint vicarij, & ministri primi iudicis, qui est deus benedictus, ipsi in iudicando conformari tenentur, & eas circunstantias obseruare debent, cum quibus & non aliter data est sibi iudicandi potestas. Sed deus benedictus equaliter respicit omnes homines cuiuscunque status, & conditionis existant, siue nobiles, siue ignobiles, siue pauperes, siue diuites. Dicit enim Ezechielis ca. 18. Omnes animę, meę sunt, propter sola merita, & demerita inequaliter iudicat, vt legimus in eodem cap. Vide tu. Ergo christianus iudex, in hoc deo benedicto conformari debet, & vt sciret hanc esse diuinam voluntatem, sæpenumero in scriptura sacra prohibet iudici acceptionem personarum: quoniam huiusmodi acceptio, siue respectus plerunque parit iniustitiam iudicij. Dicit igitur deus benedictus: Leuitici cap. decimonono: Non consideres personam pauperis: nec honores vultum potentis: Iuste iudica populo tuo: Et Deuterono. cap. primo. Quod iustum est iudicate, siue ciuis sit ille, siue peregrinus, nulla erit distantia personarum, ita paruum audietis, vt magnum, nec accipietis cuiusquàm personam, quia dei iudicium est, idest vice dei iudicatis, qui personam non accipit: Et cap. 16. inquit: Iudices & magi-

stros constitues in omnibus portis tuis (& infra.) Non accipies personam &c. Iuste quod iustum est prosequeris, vt viuas & possideas terram, quam dominus Deus tuus dederit tibi: Et in libro Paralipome. secundo cap. 19. inquit Iosaphat rex ad iudices quos constituerat: non exercetis iudicium hominis, sed dei, quasi dicat. Non estis vicarij mei in iudicando, sed dei primi, ac iustissimi principis, & iudicis: non est autem apud dominum deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio &c. Caueat ergo christianus iudex, ne propter respectum personæ declinet a rectitudine iudicij.

Quantum ad septimum aduerte, quòd sicut deus non dedit preceptum de diligendo seipsum, sed de proximo, quoniam vnusquisque inclinatur ad dilectionem sui ipsius, & plerunque magisquàm oportet, nō sic autem se habet erga proximum: quoniam pro leui aduersatur, & nocet illi. Ita non præcipit humano iudici, vt curam habet de cōsanguineis de amicis, de diuitibus a quibus lucrari possunt: nam erga hmōi de facili inclinantur, & forte plusquàm iustitia requirat, sed precipit de peregrinis, de pauperibus, de pupillis, de viduis: quoniam plerunque patiuntur calumniam, & opprimuntur propter defectum subsidij, & iusti fauoris. Hos igitur respicere debet christianus iudex, vt pater filios, & pius medicus miserandos. Hæc de causa in scriptura sacra, crebra fit increpatio, & comminatio contra indices, manifestaturque diuina ira, & indignatio contra eos. Dicitur Deuterono. cap. 17. Maledictus qui peruertit iudicium aduene pupilli, & viduæ. Et Dauit in psalmo. Vsque quo iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis? Iudicate egeno & pupillo, humilem, pauperem iustificate, & eripite pauperem, & egenum de manu peccatoris liberate: Et Ecclesiastici.

cap.4. In iudicando esto pupillis, vt pater misericors, & pro viro matri illorum, & eris tu velut filius altissimi obediens, et miserebitur tui magisq̃ mater, & Hieremię cap.5. Causam viduę non iudicauerunt, causam pupilli non direxerunt, & iudicium pauperum non iudicauerunt. Nunquid super his non visitabo? Dicit dominus, aut super gentem hmői non vlciscetur anima mea? Constat igitur tibi quę & quot sint, a quibus pręcauere debet christianus iudex, ne in iudicio declinet a rectitudine iustitię. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quot deceat christianum iudicem considerare, vt magis declinet ad clementiam quàm ad oppositum &c.

Caput Tertium.

IN tertio cap. inuestigandũ sunt illa, quę inclinare debent christianum iudicem magis ad clementiam q̃ ad seueritatem seruata tamen equitate iustitię (& pretermisso rigore.) Tu igitur aduerte ꝙ ex doctrina Arist. pręcipua sunt septem.

Primo est humanę naturę fragilitas.

Secundo pius legislatoris, & legis intellectus.

Tertio ignorantia, vel passio peccantis.

Quarto multitudo bonorum operum.

Quinto patientia Rei.

Sexto corrigibilitas delinquentis.

Septimo subiectio, & humilitas peccantis.

Primum quidem est humanę naturę fragilitas: nam vnusquisqꝫ in se experitur q̃ debilis. & mutabilis sit ex bono ad malum, & econuerso, & pronior sit ad malum, q̃ ad bonum post innocentię statum, sicut etiam legimus Genesis cap.6. Iudex ergo cum & ipse homo sit, memor existat naturę fragilis, & dummodo ex sua clementia non in peius exurgant delinquentes pręcipue vbi de pace, & bono vniuersali agitur. Et aduertat authorem nostrę legis Christum Iesum, ad viam clę

mentię ſemper declinaſſe, nam pręſentata adultera lapidanda ſm legem Moyſi rigoroſam: Ioannis cap. 8. Non dixit lapidetur, ſed memor naturę fragilis, dixit ad Phriſeos ſeueros. Qui ſine peccato eſt, primus in eam lapidem iaciat: Paulus eandem methodum ſecutus ſcribens ad Gala. cap. 6. inquit. Vos qui ſpiritales eſtis, hmōi. i. delinquentes inſtruite in ſpiritu lenitatis, & clementię conſiderans te ipſum, ne & tu temptėris: quoniam. ſ. & tu es eiuſdem naturę fragilis, & ſicut ille peccauit, ſic & tu: ergo oportet chriſtianum iudicem, magis declinare ad pietatem q̃ ad oppoſitum, vt in hoc ſit primi iudicis dei benedicti imitator, cuius chriſtianus iudex eſt vicarius & miniſter. Inuenies autem in prophetis deum maximũ magis iratũ contra iudices, & paſtores populi ſui propter auſteritatem, q̃ propter clementiam. Vnde dicit dominus Ezechielis cap. 34. Quod infirmum fuit, non conſolidaſtis, & quod ęgrotum non ſanaſtis. Quod fractum eſt, non alligaſtis, & quod abiectum eſt, nō reduxiſtis, & quod perierat, nō queſiſtis, ſed cum auſteritate imperabatis eis, & cum potentia, & diſperſe ſunt oues meę eo ꝙ non eſt paſtor &c. Acceptabilius ergo eſt deo miſericordi iudicem declinare ad clementiam q̃ ad oppoſitum. Quod intellige, ſaluo diuino cultu, & ſtatu reipublice. Nam qui dei cultum conculcant, vt mali & falſi ſacerdotes, blaſphemi, & heretici, & idolatre, quam citius exterminandi ſunt, & qui contra vniuerſalem ſtatum veri principis, & ciuitatis inſurgunt, abſq; mora, & remiſſione caſtigandi ſunt. Pręferendum eſt enim diuinum bonum, et humanum publicum, bono & ſaluti vnius deprauate perſonę, quę vt fera in ciuitate viuit. Hac de cauſa cōmendatur Moyſes Exodi cap. 32. quoniam ex zelo diuini cultus quem pręuaricauerat populus adoratione vituli aurei, congregauit filios Leui, ad occiſionem idolatrarum. Vide tu: Idem fecit Numeæ

ri cap. 25. Dixit enim ad iudices Israel. Occidat vnusquisque proximos suos, qui initiati sunt Beelphegor: In eodem cap. commendatur Phinees filius Eleazari sacerdotis, eo quod zelo dei occidit Israelitam ingredientem lupanar, & coeuntem cum Moabite idolatra. Vide tu, Laudatur & Dauit in secundo Regum cap. 20. qui pro pace regni sui, & comprimenda arrogantia Sibe filij Bocri viri seditiosi, & qui iam separauerat decem tribus ab obedientia Dauit: disposuit ipsum persequendum, nec cessandum donec comprehenderetur, & daret penas malicię suę, & sic actum est per Ioab principem excercitus Dauit. Vide tu in eodem cap. Constat ergo tibi, quomodo iudex christianus inclinari potius debet ad clemētiam quàm ad seueritatem considerata hominum fragilitate, nisi adsit iactura diuini honoris, & boni publici.

Secundum autem est pius & rationabilis tam legislatoris quàm ipsius legis intellectus. Pro cuius noticia aduerte, quòd si legislator semper viueret, deducerenturque ad eum omnes causę iudicande, & pręcipue punitiue, prius examinaret vitam, & mores rei, quàm contra eū sentētiam ferret, quòd si inueniret eum deprauatum, & diu male viuere, seuiorem se ostenderet in sententia punitiua. Si autem non ex malo habitu, sed passione, aut occasione sibi data cognosceret ipsum deliquisse, remissius se haberet in castigatione. Cum igitur iudex vicarius sit legislatoris, & minister, antequam sententiam ferat, induat legislatoris personam, interpretans eius intentionem, ac si adesset, examinatis conditionibus rei, quem si non deprauate vitę inuenerit, mitius agat, si aliter, seuerius, & aduertat christianus iudex, ne secundum nuda legis verba iudicet: quoniā ad terrorem peccantium solet nonnunquam lex verbis seueris promulgari, quam tamen non intendit legislator iuxta verba seruari, nisi prius examinata conditione personę. Nam

non esset iustum homicidam aggressorem, & homicidã prouocatum ex damno sibi dato, ęque seuere iudicare. Hac de causa dicit Aristoteles in primo Rethoricorum, quòd iudex potius respicere debet ad legislatorem: quàm ad legem. i. potius debet respicere, quid faceret legislator, si esset presens, quàm verba legis, vt sonant.

Ex pia ergo legislatoris, & legi. interpretatione, declinare debet pro loco & tempore, & pro personę qualitate, magis ad equitatem quàm seueritatem.

Tertiũ est ignorantia, vel passio peccantis. Pro cuius noticia aduerte, ꝙ peccatum quanto magis voluntarium est, tanto grauius castigandũ, ex opposito aũt quãto minus voluntariũ, tanto remissius puniendũ, oĩs enim peccati radix ipsa voluntas. Nõnullũ est enim peccatum, nisi pro aliquo gradu sit volũtarium; vt docuimus in parte tertia Moralis christianę. Illud aũt peccatum est simpliciter voluntarium, ꝙ ex proposito firmato, & propria electione qbuscunꝙ cõsideratis ꝑpetrat̃, & hoc est pctm̃ ex malitia, qd̃ est minus dignum miseratione. Illud aũt est voluntariũ ſm qd, quod ex passione irę, aut amoris, aut timoris, aut incõsideratione, aut mala suasione, aut malo cõsilio, potiusq̃ ex propria electione cõmissum est, & hoc est dignus miseratione. Igit̃ christianus iudex in puniẽdo, nõ actũ simpliciter, sed elationem, & voluntatẽ peccantis attendere debet. Vnde & Aristo. in primo Rethoricorum inquit. Iudicantem respicere oportet non actionem, sed electionem.

Et quidẽ ꝙ peccatũ ex proposito, & electione sit minus miserandum, constat ex diuina lege: Nam Exodi cap. 21. sic legimus: Si quis per industriã occiderit proximũ suũ, & ꝑ insidias, ab altari meo euelles eum, vt moriatur. Quod aũt peccatum non ex electione, sed passione, aut inaduertentia perpetratum, sed passione castigandũ, constat ex diuina lege: nã

in lib. Numeri cap. 35. designantur vrbes refugij, ad quas cõfugiant homicide non ex electione, & proposito, & ibi saluentur vsq ad mortem summi sacerdotis, qui pro tẽpore fuerit, & post eius mortem reuertentur ad propria. Manifestum est igitur tibi, ꝙ ignorantia & passio peccantis inclinare debet iudicem ad mitius agendum cum eo.

Quartum est multitudo bonorum operum, pro cuius noticia aduerte, ꝙ nonnulli adeo male nati, & educati sunt, ꝙ nesciunt nisi male, & scelestे viuere, vt qui videntur ex natura fures, aut oppressores, aut homicide, aut falsarij. Qui raro vel nunquam, vel absq proposito bonum opus faciunt. Isti q̃ cicius tollendi sunt de medio, veluti humana pestis, & hæc est intentio diuine legis, vt patet Leuitici cap. 19. Nonnulli vero vtpote bene nati atq eruditi: bene & moraliter, & absq dei, ac proximi iniuria viuunt, sed q̃ raro, aut semel ex fragilitate, vel malo consilio, vel ad extremam impatientiam prouocati, aliquod perpetrant malum. Cum his igitur iudex clementius se habeat, considerans non solum hunc actum malum, sed totam eoꝝ vitam in qua pro maiori parte, bene & laudabiliter operati sunt. Vnde inquit Aristoteles in primo Rethoricoꝝ. Oportet iudicem respicere non ad partem, sed ad totum idest non solum hunc actum malum nunc perpetratum, sed ad totam vitam, in qua bene operatus est. Et in eodem loco magis declarans propositnm inquit. Oportet iudicem aduertere, non qualis nũc est accusatus, sed qualis fuit semper pro tempore precedenti. Et quidem huius doctrinę confirmationem habemus in scriptura sacra: Nam vt legimus in libris Regũ, noluit deus ignoscere Ieroboam, neq Achab, neq illi maledicte Iezabel: quoniam semper mali fuerunt. Pepercit aũt Dauit, & Ezechię: quoniam & si in aliquo defecerũt, tamen conuersi sunt ad dominum in toto corde suo,

Quintum est potentia rei: Nam si reus *accusatus, & conuictus, & a iudice sententia punitiua cōdemnatus, constanti animo, & absq; murmure penam patienter subit, naturaliter inclinat iudicem ad commiserationem.* Et si est in iudicis potestate *illam minuere, aut breuiare(nisi sit inhumanus) eam minuit.* Vnde *inquit* Aristoteles *in primo* Rethoricorum. *Indulgendū est inhumanis, si contingat patientem patienter ferre.*

Sextum est corrigibilitas delinquentis, nam sicut incorrigibilitas exasperat iudicem sic oppositum est linitiuū. Si igitur aduertit iuxdex eum qui peccauit paratum ad emendationē, de facili est illi indulgendum, & talibus aliquando sufficit sola reprehensio, nec maiori pena mulctandi sunt, nisi iterum delinquat. Vnde *inquit* Aristo. *in primo* Rethoricorum, *debet iudex humanis indulgere, si credit peccantem velle potius iudicari sermone q̄ opere. i. si carior sibi est increpatio ad correctionem q̄ pena infligenda, & hoc precipue valet in defectibus infamatorijs apud personam erubescitiuam.*

Septimum est subiectio, & humilitas peccantis, nam sicut proteruia, & arrogantia delinquentis indurat, & exasperat iudicem. Sic oppositum ad clementiam inclinat, vnde si delinquens offert se arbitrio iudicis magisq̄ stricto iuri, ligat quodammodo iudex, ne seuere agat contra eum. Humilitas *enim naturaliter secum defert indulgentiam, superbia vero punitionem. Et id quidem constat non solum in humano genere, sed etiam in brutis.* Vnde Aristo. *in* 2° Rethoricorum: *exemplificat de cane non insurgente contra sedentes: inquit enim,* Mansueti *sumus his qui humiliter se gerunt.* Quòd *humilitate ira sedatur, canes etiam ostendunt, qui sedentes non mordent.* Et *quidem quante sit virtutis humilitas, pro impetrāda clemētia testis est scriptura sacra. Vide in.* 1. *Regū cap. 24. & 26. quomodo* Dauit *sola humilitate vtebatur, & subiectione, vt regē*

Saul placaret. Vide in 2° Regum cap. 19. quòd Semei quī maledixerat regi Dauit, ſola humilitate obtinuit ne tūc interficeretur. Vide in tertio Regum cap. 20. quomodo ſola humilitate Benadab rex Syrię deuictus cum exercitu ab Achab rege Iſrael, traxit eum ad clementiam, &c. Conſtat igitur tali quę & quot ſint, quibus inclinari decet iudicem chriſtianum magis ad clementiam quàm ad ſeueritatem.
Hæc de preſenti cap. dicta ſint.

Quòd princeps iudici ſiue prętori ſuo pręcipiat, vt quęcunq; potuerit, iudicet & determinet ſm legem, ſub qua ſubditi viuunt, in paucioribus autem iudicet ſm proprium arbitrium. ſ. in illis in quibus non habetur expreſſa determinatio legis. *Caput Quartum.*

IN hoc 4° cap. manifeſtandum eſt expedire in chriſtiana lege, ꝙ chriſtianus princeps non permittat iudicem, ſiue prętorem a ſe inſtitutum, iudicare pro arbitrio ſuo, ſed ſm legem quam ipſe princeps de conſilio ſapientū inſtituerit, vel iuxta leges, ſiue diuinas, ſiue humanas per conſuetudinem in ſuo principatu firmata. Et hic duo agenda ſunt. Primo declarandū eſt q̄ expediat omnia ſi poſſibile eſt ſm leges conditas iudicare. Et pp̄ quid expedit pauciora arbitrio iudicis committere. 2° in quo caſu melius eſt partes eligere iudicem arbitrarium, q̄ procedentem ſm legem. ſ. per actus iudiciales, & per proceſſum vſq; ad diffinitiuam ſententiam incluſiue.
Quantum ad primum aduerte. quòd ex doctrina Ariſto. in primo Rethoricoꝝ, & in. 7. Politicoꝝ quatuor ratiōibus oſtēdere poſſumus magis expedire cauſas ſm leges conditas, & firmatas per obſeruantiam terminare, q̄ per arbitrium iudicis qui pro tempore inſtitutus eſt, ex conſequenti expedit pauciora arbitrio ſuo iudicare.

Prima ratio sumitur ex paucitate legumlatorum, & immutabilitate ac immortalitate legum. Pro cuius noticia aduerte, quòd iudices, & prętores in ciuitate christiana bene disposita dietin siue annuatim variantur, tum infirmitate, tum morte, tum remotione ab officio, & aliorum substitutione, & sic contingit ex tali variatione eos plurificari, & si non simul, saltem successione. Sed legislatores non sic plurificantur, quoniam qui electus est, aut qui prouinciam assumit condendi leges, postquam dignus est habitus veluti quidam deus inter homines pro instituendis legibus, ex quarum obseruātia subditi iuste, & pacifice viuant, nō mutant, sed perseuerat condens leges, in quibus conditis, & promulgatis, & in obseruantiam positis, viuit ipse legislator quasi quadam īmortalitate, & sic perseuerat vnus iudex in virtute legum cōditarum. Cum igitur facilius sit inuenire vnum, aut paucos sapientes q̄ plures, per quos ciuiū causę bene, ac iuste terminētur, expedit oīa per legem iudicare, quę ab vno, aut paucis sapientissimis cōdita est, & pautiora imo si possibile est nulla commitere arbitrio iudicum qui cōtinue variantur, & diuersarum sunt qualitatum, qm̄ aliqui in apprehēsione leues, et temerarij, aliqui tardi: aliqui, velotes, aliqui seueri, aliqui mites, aliqui tenaces, aliqui liberales. Constat igit expedire, q̄ p leges cuncta terminentur, & pautissima arbitrio iudicum cōmittere: Et id consonat doctrine Arist. in primo Rethoricorum. Vbi inquit: Maxime conuenit, vt quę rectę positę sunt leges, cūcta ipse determinēt quę determinari valeant, & q̄ minima iudicibus relinquant. Primū quia vnū, aut pautos prudentes qui leges ferre, ac iudicare possint, facilius est inuenire q̄ multos. Idem etiam expedit ex immutabilitate legum: nam vt docuimus in Politicis, leges si recte posite sunt, nunq̄ vel rarissime mutari debēt, facilis enī et crebra legū mutatio, leges īfirmat, et ad cōtemptū deducit.

Cum igitur leges maneant, & per easdem non solum ciuitas vna, sed & plura regna recte gubernari valeant, vt patet de legibus Romanis *siue* Imperialibus, *longe melius est indicare causas per leges quam per arbitrium iudicum qui continue variantur.*

Secunda ratio sumitur ex diuturna consultatione, ac perscrutatione quam faciunt legū conditores anteq̃ determinent statuant, cuius oppositum contingit in iudicibus. Pro *cuius noticia aduerte, q̄ longe melius dignoscitur quid iustum, & nō iustum per diuturnam & exactam considerationem, q̃ per festinationem ad sententiam, vt docuimus supra. Sed legū conditores anteq̃ decernant, & lege statuant quid iustū, & quid non iustum, multis consilijs, & longo examine vtuntur. Iudices aūt si pro arbitrio causas determinarent, raro hanc diuturnam perscrutationem ante sententiam seruare possent propter molestiam, & instantiam partiū, & ne videantur gratia lucri protrahere lites, & propter penè infinitatem causarum dietin contingentium, quę omnia occasionem pręstant iudicibus accelerandi sentētias magisq̃ oportet.* Quòd *si iudex causam ſm legem determinaturus est, non indiget tam diuturna inuestigatione: quoniam si legis peritiam habuerit, iuxta determinationem, & applicationem legis, absq; errore iudiciū ferre poterit.* Melius *est ergo cuncta per legem determinare, quàm per arbitrium iudicis, cuncta. s. quę per legem decisa sunt,* Et *hanc rationem tangit* Aristoteles *in primo* Rethoricorum: Nam *post dictum in pręcedenti ratione allegatum immediate subsequitur dicens.* Deinde *quoniam longi temporis consultatione leges feruntur, iudicia autem breuissime conficiuntur, itaq; difficile est, vt bene a iudicibus iustum, & conducibile distribuatur.*

Tertia sumitur ex rectitudine iudicij quod fertur ſm legē,

cuius

cuius oppositum de facili contingeret, si causę determinarentur ẞm arbitrium iudicantium. Pro cuius notitia aduerte, ꝙ *inter legislatores, & indices pro tempore in ciuitate constitutos hęc est differentia, ꝙ legislatores constituunt legem vniuersalem, & de futuro siue punitiuam, & quoniam nõ est hominis, sed dei scire futura, ideo qui condit legem nescit quis sit prępmiandus, aut castigandus in singulari, an filius, an alter consanguineus, an amicus, an hostis, ergo non condit legem habito respectu ad aliquam personam singularem, sed pro vt recta dictat ratio, ex consequenti non determinant aliquid quod iniquum, aut obliquum possit existimari. Cum sint denudati ab affectibus odij, & amoris respectu personarum singularium: Iudices autem qui pro tempore constituuntur, non iudicant de futuris, sed de pręteritis, & pręsentibus non in vniuersali, sed in singulari, prout accusat (puta fortes) sic fecisse, aut facere, super personam autem particularem, et super eius acta de facili fertur amor, aut odium:* Nam cum audimus *hunc, vel illum sic egisse, vel sic locutum fuisse, vel sic agere, vel sic loqui, communiter insurgit amor per approbationem, vel oppositum per reprobationem.* Hac *de causa iudex de facili declinare potest a rectitudine iudicij, si esset in sui arbitrio causas ad se delatas determinare, & non secũdum legem conditam, ac suo vsu firmatam in ciuitate.* Quòd *si iudex tenetur iudicare ẞm legem, non ita de facili errabit, nisi deprauato sensu trahat legem ad proprium affectum seu commodum.* Expedit *ergo quęcunq; si possibile est per legem iudicari, & paucissima iudicum arbitrio committere, ne iudicium cadat a rectitudine iustitię. Et aduerte, ꝙ Aristo. pręppositam rationẽ tangit in primo* Rethorico℞. Vbi *inquit:* Legum *latoris non est de singularibus, nec de pręsentibus iudiciũ, sed de vniuersalibus & futuris.* Prętor *vero, ac iudex de pręsentibus, ac fu*

N

ctis diiudicant. Inde fit vt cum ament & oderunt, sua quoque vtilitas connexa sit, non satis valeant veritatem perspicere, sed propria voluntas, vel dolor sua iudicia obumbret. Constet ergo propter seruandam iudicij rectitudinem causas, vt in pluribus iudicare secundum legem, rarissime autem secundum arbitrium iudicis.

Quarta sumitur ex maiori audacia atque constantia iudicis, pro cuius notitia aduerte, quod vt docuimus 7° Politicorum. Iudex quantominus parat sibi inimicitiam & odium, tanto audatior, & constantior est in iudicando, precipue in causis punitiuis, et quanto magis sibi putat inimicitiam parandam, tanto timidior efficitur in iudicando, ne sibi aut caris suis, aut posteris interitum acquirat: Sed si iudex secundum legem iudicat, profecto minorem sibi parat inimicitiam: quoniam ad conquerentes conuersus, optime se excusat dicens. Sic lex disponit non possum nisi secundum legem iudicare, lamentamini si vultis de conditore legis, & non de me: Si autem suo arbitrio iudicaret, non valeret sic iudex se excusare: Imponerent enim lamentantes, quod non ex iustitia, sed odio, aut amore, aut proprio commodo sic iudicasset: Et ideo de facili propter euitandam inimicitiam, a recto iudicio se auerteret: Optimum est ergo cuncta secundum legem iudicare, quantum possibile est ne iudex ex timore cadat a iustitia.

Quantum ad secundum aduerte, quod in triplici casu expedit causam committere arbitrio iudicis. Primo quando causa non est decisa ex lege: Nam legislator non potest in omnibus casibus singularibus prouidere, vt docuimus in 5° Ethicorum agentes de equitate, quam greci dicunt epychiam, & tunc oportet ad iudicis prudentiam & solertiam recurrere, & secundum illam terminare causam, interpretando in tali casu mentem legislatoris si adesset. Vnde inquit Arist. in. 1. Rethori. Quę le

gislator non determinauit, ea non a litigantibus accipere, sed ꝑ seipsum iudicem scire oportet. i. per propriã prudentiam. Et iterum inquit. Hęc oĩa cum non possit legislator pręuidere, iudicibus relinquenda necessario sunt. 2° qñ partes litigãtes eligũt de mutuo cõsensu declinare a via iudiciali stricta, & contentantur causam terminari de bono & ęquo, tunc expedit arbitrũ eligere, qui suo arbitrio causam terminet, dũmodo vtraꝗ pars fidei electi arbitri se committat. Vnde Aristoteles in. 1. Rethoricoꝝ pertractans in quibus casibus licet causam terminare nõ inspecta lege inter reliquos ponit quãdo partes potius volunt terminationem de bono, & ęquo q̃ disceptare, & in arbitrum magis q̃ in forum descendere volunt. nam arbiter ad bonũ & ęquũ, iudex aũt ad legem respicit. Est autem secundum Aristotelem in eodem loco ęquum & bonum, quod pręter legem scriptam iustum est. 3° quando timetur ne post determinationem factam iuxta apicem legis intestinum oriatur odium, aut expense fiende sint excessiue, aut causa protrahatur in infinitum, aut iudex infidelis sit vtriꝗ parti tractus auaricia, aut alia passione, tunc expedit via arbitraria, & compromissiua procedere. His antem remotis, via legis procedendum est propter rationes quas supra assignauimus. Constat ergo quomodo omnia quantũ possibile est sunt ſm legem iudicanda, & q̃ minima arbitio iudicis cõmittẽda, pręter q̃ in casibus pędictis. Hęc de p̃nti cap. dcã sint.

Quòd christianus princeps prohibeat iudici suo, ne audiat litigantiũ partiũ sermones, neꝗ in iudicio, neꝗ seorsum, quibus moueri potest iudex ad passiones, siue concupiscibilis siue irascibilis. Caput Quintum.

IN cap. 5° manifestandum est, ꝙ non decet christianũ principem permittere iudicem constitutum auscultare sera-

mones partium litigantium, neque publice, neque priuatè, quibus potest commoueri secūdum passiones concupiscibilis, aut irascibilis, & id quidem expedit triplici ratione.

Prima ratio sumitur ex periculo declinationis a iustitia, Pro cuius notitia aduerte, quòd in statu huius seculi in quo viuimus quàm plures reperimus litigantes, qui aduertentes causam suam, aut iniustam, aut non fauorabilem, aut ex potentia partis aduerse in periculo positam, omni sua malicia conuertunt se, aut per seipsos, aut per medios, ad acquirendū iudicis fauorem non merito causę, sed verbis quibus reddaut iudicem parti aduerse odiosum, & sibiipsis beneuolum. Odiosum quidem parti aduerse, vere aut false allegando partē aduersam esse malorum morum, falsariam, inimicam ipsi iudici, & cognationi suę. Beneuolum autem sibiipsis, allegando beneficia prestita, & promittendo maiora, insuper allegando malam fortunam quam patitur, aut filiorum multitudinem, sed impotentem. Ex his sermonibus cum & iudex sit homo, de facili commouetur ad iram, aut odium, aut cupiditatem, aut amorē, aut miserationem. Quibus passionibus recta ratio perturbatur, & tunc non iudicabit iudex, sicut si ab huiusmodi passionibus quiesceret, Nam vt inquit Aristoteles in primo Rethoricorum, non similiter iudicium reddimus, cum dolemus, & cum letamur, aut cum diligimus, aut cū odimus. Et in 2° lib. Rethoricorum inquit, non eadem iudicibus videntur cum diligunt, & cum oderunt, nec iratis & quietis, sed vel omnia aduersa, vel magnitudine diuersa sunt. Ne ergo deflectatur iudex a rectitudine iudicij, hmōi sermones non sunt pmittendi.

Secunda ratio sumitur ex peruersione recti ordinis in iudicando. Pro cuius notitia aduerte, quòd in ordine iudicandi tres gradus inueniuntur. s. Supremus, Medius, Infimus, Supremum quidem tenet princeps siue legis cōditor, cuius autho

ritbate, & secundum legem conditam iudex habet iudicare: Infimum tenet reus, aut accusatus in criminalibus, aut partes litigantes in ciuilibus, Isti nãq; iudicandi sunt, nec vllam vt iudicandi, authoritatem habent super principem, nec super iudicem. Iudex autem medium tenet, est enim sub principe, & lege secundum quam iudicare habet, & est super reum, aut partes iudicandas authoritate sibi pręstita a principe, & ex lege. Cum autem iudex sit medius, & medium aliquid sumat ab vtroq; extremo, vt docuimus in. 10. lib. Methaphysice, oportet iudicem aliquid adiscere, siue cognoscere per principem, aut legem conditam, & aliquid per reum siue per partes litigantes. A principe quidem siue a lege cognoscit quid iustum, & quid iniustum, quid condemnandum, quid iustificandum, siue absoluendnm. A reo autem siue a partibus litigantibus cognoscit quid factum, vel quid non factum, quod cognitum applicat iudex legi, & secundum legem determinat: Non aũt spectat ad reum, vel partes litigantes ostendere, vel suadere verbis suis quid iustũ vel iniustũ: Stante ergo hoc ordine iudicãdi, patet q; non sunt ꝑmittendi prędicti sermones, qui possunt iudicem secundum passiones commouere: Nã sic loquentes non aliud intendunt, nisi, vt faciant apparere illud esse iustum quod vellent pro se iudicari, & illud esse iniustum, quod pars aduersa petit, ex consequẽti qui tenent gradum vltimum in ordine iudicandi: vsurpant sibi primum, qui non spectat ad ipsos, vt diximus, sed ad principem, & legislatorem. Vt ergo non peruertatur ordo iudicandi, probibendi sunt huiusmodi sermones: Et hęc est doctrina Aristo. in primo Rethoricoꝝ. Vbi inquit: Perspicuum est nihil ad litigantem pertinere, nisi vt ostendat. s. iudici, vtrum res sit nec ne, & vtrum factum sit an non: Si vero bonum sit, aut prauum, iustum aut iniustum, quæ legislator non determinauit, ea non a

litigantibus accipere, sed per seipsum iudicem scire oportet. Non ergo ad litigantes spectat docere, nec suis verbis inclinare iudicem, vt sic vel sic iudicet. Et aduerte quod Aristoteles in eodem exemplificat de Ariopagitis dicens. Quidam vt Ariopagite recte prohibent litigantem pręter rem .i. pręter causam pro qua fit lis, quicquàm dicere .s. coram iudice: Non enim oportet in iram, aut in inuidiam, aut in misericordiam impellendo a recto deflectere iudicem, ne similes ei simus, qui eam qua vsurus est regulam prius inflectit.

Tertia ratio sumitur ex impertinentia ad propositam causam. Pro cuius noticia aduerte, quòd huiusmodi sermones penitus sunt impertinentes proposito, & processui iudicatiuo: Nam cum lis sit de aliquo facto, vel non facto; debito vel non debito, non expedit in iudicio quid dicere nisi spectet ad litigium, nec aliud recipere, spectant autem ad litigium scripturę testes indicia &c. Mouere autem iudicem ad passionem, referendo iniurias quas forte nescit iudex sibi fuisse a parte aduersa illatas, vel beneficia iudici collata, sicque excitare iudicem ad iram contra partem aduersam, vel ad beneuolentiam sui, est penitus impertinens merito causę pro qua sit lis. Ergo huiusmodi sermones omnino prohibendi sunt: Nam vt inquit Aristoteles in primo Rethoricorum: Indignatio, misericordia, ira cęterique animi affectus, qui .s. insurgunt ex huiusmodi sermonibus, non sunt de ipsa re, sed commouendi iudicis causa. Hęc de pręsenti cap. dicta sint. Et hic terminatur consideratio nostra de iudicio siue prætorio ciuitatis christianę.

Explicit Tractatus Quartus ciuilis philosophię christianę, qui fuit de ciuili prętorio. ab eodem ordinatus.

INCIPIT TRACTATVS QVINTVS, *qui erit de christiano populo, qualis esse debeat, & quomodo se gerere erga principem, & ecōuerso.*

OST q̄ pertractauimus de christiano principe, eiusq; ciuili cōsilio atq; prętorio, vt his medijs rectę, ac virtuosę christiano populo pręsideat, reliquum est, vt manifestemus in praesenti tractatu qualis esse debeat christianus populus: & quomodo se gerere erga principem, & quomodo princeps erga populum: Presentem igitur tractatum diuidemus in quatuor capita.

Primo declarandū est, q̄ expedit christianum populū vni principi, vt pastori subiectū, non esse priuate simpliciter diuitem, nec simpliciter egenū, sed mediocriter abundantem.

Secundo q̄ studeat obedientem se exhibere principi, patriasq; leges longa consuetudine firmatus obseruare,

Tertio caueat ne principem ad indignationem, & iracundiam prouocet.

Quarto princeps sic se gerat erga populum, quod ametur, & timeatur, magis autem studeat amari q̄ timeri.

Quòd expedit christianū populū non esse priuate absolute diuitem, nec absolute egenū sed mediū. Caput Primū.

IN *cap. primo declarandum est, q̄ non expedit christianū populum viuentem in vna ciuitate, siue sub vno principe esse priuate absolute diuitem, nec absolute egenum, sed mediocriter abundantem. Dico priuate, vt excipiam diuitias, & redditus publicos pro conseruatione dominij,*

& totius populi contra hostes, & contra dietin contingentia mala, qualis est pestis, penuria, ciuilis, seditio &c. Nā publice diuitię quāto maiores, tāto laudabiliores, et vtiliores sunt modo iuste seruent & expēdant. Vnde prudētis principis est cōgregare thesaurum exponendum pro vniuersali salute: Sic fecit Dauit, sic Salomon, sic reliqui reges, qui vt pastores, et deū timentes dominabantur apud hębreos, licet quàm rari fuerint, vt patet tibi in libris Regum. Quòd autem expediat in particulari non esse valde diuites, nec inopes, sed medios in principatu christiano, probatur quatuor rationibus.

Prima sumitur ex maiori rationabilitate viuendi. Pro cuius notitia aduerte, ꝙ si in dominio christiano sint plures superdiuites, pluresq; super egeni, & quàm pauci medij, neutra pars secundum rectam rationem viuet, sed passionibus adinuicem agitabuntur: nam valde diuites egenos non curant, de facili contemnunt, & ex parua occasione eis iniuriantur, ac nocent ex arrogantia, quam traxerunt ex diuitiarum opulentia, Egeni autem impatientes suę egestatis, conantur modos occultos, & latentes, quibus rapere valeant de bonis superdiuitum, & sic neutra pars iustę, & rationabiliter viuit. Neq; enim ratio dictat diuitem debere iniuriari inopi: neq; inopē debere furari bona diuitum, nisi in extrema necessitate nō habeat alium modum se sustentandi: vt docuimus in parte tertia moralis christianę. Qui autem sunt medij, de facili rationabiliter viuunt. Vnde docuimus in. 10. Ethicoꝝ, quòd mediocriter abundantes apud Solonem, & secundum veritatem felicio res reputantur, quoniam magis moraliter, & virtuose viuunt. Non ergo expedit in christiano principatu esse pro maiori parte opulentos, nec pro maiori parte inopes, sed pro maiori parte medios. Et hęc est doctrina, quam pertractauimus in quarto Politicoꝝ. Vbi inquit Aristo. Quoniam mediocre est

optimum, optima est possessio media, facilius enim rationi obedient: Nam si pars vna sit valde diues nobilis, & potens, altera vero inops vilis, & debilis, difficile est ratione͂ sequi: quoniam hi quidem fient iniuriosi, hi autem nequam, vtpote latenter insidiantes diuitibus.

Et aduerte, ꝙ hac de causa deus in lege antiqua per Moysem instituit, vt legimus Leuitici cap. 25. annu͂ Iubilei. i. quinquagesimum, in quo terminabatur omnis emptio, & venditio agrorum, sicq; vnusquisq; reuertebatur ad possessionem sua͂, & vt sic conseruari poterãt familię vendentes, ne ad extrema͂ egestatem deuenirent, & ne ementes fierent absq; termino super diuites, ex conseque͂ti poterat in ciuitate mediocritas quędam seruari, & vtinam huius legis obseruãtia vigeret in christiano populo, infinite enim oppressiones, lites, rapinę, homicidia, fraudes tollerentur, vt constat omni rectę intelligenti.

Secunda sumitur ex mutua beneuolentia. Nam in 7° Ethicorum, docuimus quòd inter multum distantes, nulla vel parua, & infirma stat beneuolentia: Sed valde diuites & egeni, multum distant, vt patet: ergo inter eos nulla, vel parua stat beneuolentia, nisi forte gratia mutui commodi, prout diues tribuit egeno, & egenus seruit diuiti. Vt igitur in christiano populo seruetur mutuus amor, expedit tãtam distantiam auferre, quę nisi per mediocritatem diuitiarum tolli non potest.

Tertia sumitur ex conseruationem iustitię, na͂ vt docuimus in Politicis ad mentem Aristotelis, & secundum veritatem, excessiue benefortunati, potentes, diuites, abundantes amicis, & alijs exterioribus bonis, impatientes sunt subiectionis, conanturq; alios supponere, & quantum possunt eis dominari. Qui autem sunt egeni, vt communis plebs quęrens sibi victu͂ ex proprio sudore, dominari nesciunt secundum rationem, & vt deceret ex innatã ignorãtia: Si tamen a diuitibus oppressi

insurgunt per seditiones, & conspirationes, adeo q obtineant supra diuites, pessime se habent erga illos, reddentes eis vices absq iustitia. Vt igitur equitas, & iustitia seruentur in christiano populo expedit ciues pro maiori parte esse mediocriter abundantes. Sic enim viuent vt fratres, sibi mutuo obsequẽtes, nec studebunt alij alios suppeditare. Et aduerte, q Paulus ad Rom. cap. 12. nitebatur talẽ instituere populum in primitiua religione christiana: Inquit enim, Charitatem fraternitatis inuicem diligẽtes, honore inuicem preuenientes, (& infra) Non alta sapientes, sed humilibus consentientes: Nolite esse pendentes apud vos metipsos, nulli malum pro malo reddentes, prouidentes bona, non tantum coram deo, sed etiam coram omnibus hominibus: si fieri potest quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.

Quarta sumitur ex remotione inuidie, & despectationis. Pro cuius notitia aduerte, q naturaliter inuident egeni diuitibus, dolent enim eos sic abundare, & seipsos inopia grauari. Vnde si possent diuites ad paupertatem reducerent. Diuites autem vt in pluribus pauperes despiciunt: qm̃ ex diuitijs efficiuntur arrogantes, suadentes sibi omnia bona in diuitijs contineri, vt testatur Aristoteles in 2° Rethoricorũ. Quod si pro maiori parte essent medij inter diuites, & pauperes, cessaret ratio inuidie & contemptus, neq vnus haberet vnde alium cõtemneret, nec vnde illi inuideat: qm̃ veluti fratres, & equales se haberent adinuicem, simulq conuiuerent. Hac de causa Charũdas legum cõditor apud Carthaginenses, & Licurgus apud Lacedemonas, instituerunt politiam debere constare ex medijs personis, vt docuimus in Politicis. Studeat ergo christianus princeps sic regere populũ, q pro maiori parte sit mediocriter possidens exteriora bona, ne alijs ad paupertatem redactis, alij excessiue ditentur. Quod vtiq commode fieri po-

terit si Decretum fiat super venditionem, & emptionem immobiliũ:ita.s.q nulli ciuium liceat pro libito vendere paternam hereditatem, sed prius adsit vrgens necessitas cognita etiã a principe: nec alicui liceat emere, nisi stante prędicta causa ex parte vendentis, & sic seruabitur mediocritas, qua nil melius in republica bene disposita. Propterea sapientissime disposuerat diuina bonitas annum Iubilei, (vt diximus supra.) Constat igitur tibi quibus rationibus demonstratum sit expedire populo christiano, non tenere extrema diuitiarum, nec extrema egestatis, sed mediocritatem. Hæc *de præsenti cap. dicta sint.*

Quòd studeat christianus populus obedientem se exhibere principi, patriasq; leges consuetudine firmatas obseruare.
Caput Secundum.

IN 2° *cap. declarandum est, quòd oportet christianum populum principi suo obedientiam, & legum obseruantiam pręstare.* Et *id quidem manifestãdum est quatuor rationibus, quę sumuntur ex quatuor bonis inde prouenientibus.*

Prima sumitur ex virtuosa vita. Pro cuius noticia aduerte, quòd vt docuimus in Politicis *tam secundum mentem* Aristotelis *quàm* Platonis, *pręcipua veri, ac prudentis legis conditoris intentio est inducere ciues ad virtutem, vt secundum christianam religionem disponant ad beatitudinem, non potest autem ciuis esse virtuosus, nisi sit vir bonus: quoniam (vt docuimus) in quarto* Politicorum *idem sunt bonus vir, & bonus ciuis atque virtuosus: Sed non potest esse bonus, nisi obediat principi iusta imperanti, & leges obseruet, vt patet:* Ergo *vt ciues impleant præcipuam intentionem legis conditoris disponantque se ad*

veram beatitudinem, propter quam instituitur christia na ciuitas, vt docuimus in primo tractatu huius nostri operis, oportet eos esse christiano principi subditos, & obedientes, & legis obseruatores.

Secunda sumitur ex salute dominij, & ciuitatis christianę. Pro cuius notitia aduerte, quòd vt docuimus in lib. 5. Politicorum trac. 3. cap. 8. quorundam error fuit, quòd cum ciues sint liberi, obedire non debent principi, nec legi: quoniam obedientia est seruitus quędam, libero autem seruire non conuenit, sed viuere & operari secundum libertatem suam. Sed isti pessime errant: quoniam viuere absque obedientia & lege est, destruere omnem rectam politiam, & iustum principatum: nam tunc tot capita, tot sententię, nullaque esset inter ciues vnio: nulla intelligentia, & breuiter non aliter congregarentur homines in ciuitate, quàm bruta in stabulo. Vt igitur dominium christianum, & ciuitas siue politia saluetur, oportet principi obedire, & leges patrias seruare, nec valet obiectio facta, falsum est enim, quod obedientia, & legis obseruantia sit seruitus, imo est nobilissima libertas: nam vt docuimus in 5° Politicorum: viuere secundum rationem est vere libere viuere, potentia enim rationalis est potentia libera, vt docuimus in lib. 9. Methaphysice: Viuere autem secundum appetitum sensitiuum, & phantasiam est brutaliter viuere, ex consequenti est seruiliter viuere: quoniam bestie sunt naturę seruilis: Sed qui principi obedit, & legem custodit, viuit secundum rationem: ergo vere libere, qui autem principi non obedit, & sub nulla lege viuit, viuit bestialiter, ergo seruiliter, & sic constat, quòd prędicta opinio, magis aduersatur libertati humanę quàm faueat. Vt ergo conseruetur dominium christianũ, & vera libertas, oportet principi obedire, & legem seruare.

Tertia sumitur ex pace, & abundantia rerum exteriorum.

Ex pace quidem: quoniam si populus principi non obediret, nec secundum legem viueret, non aliter tumultuarent ciues, & sibi inuicem contrariarentur, quàm humores in corpore egri, qui non reducuntur ad contemperantiam nisi ex obediē tia medici, & obseruantia medicaminum, sic nec christianus populus pacifice viuet nisi prīcipi, vt medico animę obediat, & legis rationabilia pręcepta veluti salutifera medicamina obseruet, & aduerte quòd hanc similitudinem innuit Aristo. *in primo* Rethoricoꝶ, *vbi intēdit quòd princeps, aut legis cō ditor se habet ad animum, sicut ars medicatiua ad corpus: nā sicut medicus conatur humores distemperatos adequare, vt cu retur corpus, & adequatos conseruare, vt sanitas perseueret, sic verus princeps, aut legis conditor conatur ciuium animos concordare, & in pace conseruare, ne in dominio, & ciuitate insurgant secte & rixe, quę in politia christiana sunt pessimę ęgritudines.* Quaprōpter *vt inquit* Aristoteles *in primo* Re-*thoricorum, non tantum nocet peccare contra pręcepta medi-ci: quantum, consuescere non obedire principi: nam sicut ani-ma nobilior est corpore, sic ciuium pax potior est corporum sanitate.* Oportet *ergo christianum populum principi obedi-re, legisq́ pręcepta seruare, propter pacem priuatam, & pu-blicam inter ciues, quę statim violatur ex pręuaricatione le-gis, & inobedientia contra principem.* Cuius *exemplum ti-bi manifestū erit, si legeris lib. 1. Macha. & ca. 1. lib. 2. ca. 1.* Dicit *enim* ꝙ *cum leges adhuc optime custodirentur propter* Onie *pōtificis pietatem, sancta ciuitas in omni pace custodie-batur &c.* Non *solum autem ex obedientia principis, & ob-seruantia legis prouenit ciuium pax, sed etiam rerū exterio-rum abundantia:* Nam *stante obedientia principis, & obser-uantia legis, non est difficile vitare bella intrinseca & exter-na, quòd si hostes bellum indixerint populus cum principe, et*

intra se vnitus, aut deuincit eos, aut sibi conciliat, cessante autem bello, rerum abundantia raro deficit: qm̃ ciues agros curare faciunt, mercatores, & artifices, & agricolę sunt lucratiui. Ex opposito vero, sępe bella intrinseca, & externa insurgunt, & tunc agri non coluntur, depredationes, & deuastationes non cessant, ex quibus omnibus causatur rerum penuria. Vt igitur ciuium pax, & bonorum exteriorum abũdantia adsint in ciuitate christiana, oportet populum obedire principi, & patrias leges obseruare. Et quidem quod ppter inobedientiã, & inobseruantiam legis, eueniant prędicta mala, patet Isaię cap. primo. Vbi inquit dominus: Terra vestra deserta, ciuitates vestrę succensę igni, regionem vestram coram vobis alieni deuorant, & desolabitur sicut in vastitate hostili: Lege Machabeorum libros, & cognosces quot mala succrescunt propter inobedientiam principis, & pręuaricationem legis patrię. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Caueat christianus populus ne principem suum ad iram, & indignationem prouocet. Caput Tertium.

IN 3° cap. declarandum est, quæ & quot sint prouocatiua principem ad iram, a quibus oportet christianum populũ, & quemlibet de populo pręcauere. Tu igitur aduerte quòd tria sunt prouocatiua principem ad iram.

Primũ est iniuria facta principi, quę quidẽ duobus modis cõtingit. Primo si ei non exhibet debitus honor & reuerentia. 2° si erga eum non seruat debita subiectio, & fidelitas. Pro quorum noticia aduerte, quod princeps se habet in dñio, sicut caput in corpore: Caput aũt super alia membra, duo obtinet. Primo est altius atque sublimius. 2° dirigit mẽbra in operationes suas: vigent enim sensus exteriores in capite similiter & interiores, quibus stantibus integris bene operamur: Si aũt

infirmatur, aut impedimur, aut confuse operamur, vt patet ex perturbatione visus, & auditus, & ex confusione phantasiæ, & lesione memorie. Sic & prínceps duo sibi obtinet supra populum. Primo est excellentior, & altior: Ideo primus illi debetur locus, & sublimior sedes, & copiosior personę comitatus. Secundo dirigere habet subditos suos, conseruare & defensare, sicut pastor oues sibi commendatas, nam in scriptura sacra princeps non aliter instituitur quàm pastor super oues, vt patet in Isaia, & Hieremia, & Ezechiele *per totum*, & Ioannis *cap. 21.* Petro *vt principi ecclesię, dicitur pasce oues meas, pasce agnos meos.* Ratione *primi, debetur principi honor, & reuerentia.* Nam *hęc consequentia valet apud omnes recte sapientes: Sortes princeps est: ergo honorandus est. Vnde dicit* Petrus *in epistola prima: cap. 2. vtpote admittens prędictam consequentiam:* Regem *honorificate:* Ratione *secundi, debetur illi subiectio & fidelitas, nam sicut in exercitu duci necessaria est subiectio, & fidelitas pugnatorum: alias vane pręesset dux, sic in ciuitate principi necessaria est populi subiectio, & fidelitas, aliter non seruabitur ciuitas. Cum igitur principi debeatur honor, merito irascetur si aduerterit se non honorari. Ex hoc enim apprehendet sui contemptum, quod ferre non debet: quoniam ex contemptu eneruatur eius authoritas, & subditi irrationabilem sibi vendicant libertatem.* Quòd *autem homines merito irascantur his qui cõsueuerunt, aut debent eos honorare, & non honorant, testatur* Aristoteles *in secundo* Rethoricorum *dicens. Irascuntur homines assuetis honorare, si similiter erga seipsos non habeant:* Paruipendi *enim ab his arbitrantur.* Hac *de causa iratus est* Aman *contra* Mardocheũ: Hester *cap. 3. licet vt pessimus, & idolatra, dignus non esset honore. Merito autem indignatus est* Assuerus *rex contra* Reginam Vasthi: Hester *cap. primo.*

Vide tu. Preterea, cum principi debeatur subiectio, & fidelitas, merito irascitur contra subditos, si aduerterit eos aliter se gerere, ne assuescant maiores suos contemnere: nam vt dicit Aristo. in 2° Rethoricorum. Equum est ne a minoribus maiores contemnantur. Vnde merito iratus est Dauit in 2° Regũ cap. 20. contra Sibam filium Bochri, qui extraxit Israel a subiectione, & fidelitate Dauit. Iussitq; eum persequi vsq; ad interitum. Vide tu: Caueat ergo christianus populus ne ad iram prouocet principem suum propter inhonorationem, aut rebellionem, aut infidelitatem.

Secundum est iniuria, siue offensio facta in personis spectãtibus ad principem, quales sunt parentes, & consanguinei, vxor, filij, & vniuersaliter omnes eius subditi: nam iniuria his facta, reputatur facta principi, ideo merito irascitur, & insurgit ad vindicandum tales iniurias: Nam vt inquit Arist. in 2° Rethoricorum. Ira est manifeste vltionis appetitus cum dolore: propter apparentem immerite in se, vel in suos contemptũ, (& iterum inquit) Irascimur iniuriantibus, parentibus, filijs, vxori, & nobis subiectis, eo q turpe sit illis non auxiliari.

Tertium est offensio facta in rebus, quę ad principem spectant, vt in possessionibus, & in his quę spectant ad ipsum, iure principatus: nam qui principem in his offendit, videtur ipsum cõtemnere, aut quid mali contra ipsum machinari: Ideo merito irascitur. Oportet ergo christianos populos, sic filios suos a pueritia erudire, quòd paulatim discant principem honorare, illi subijci, personas sibi coniunctas, & subiectas nõ ledere, rebus suis & iuribus iniuriam, nec nocumentum prestare: Nam si filijs sic eruditi fuerint, cum adoleuerint absq; difficultate ea seruabunt, nec principi prestabũt occasionem irascendi, nec sibiipsis cumulabunt paulatim ruine discrimina. Quantum aũt valeat prima hec eruditio, docuimus in quinto

Politicorum

Politicorum. Ubi declarauimus ad mentem Aristotelis, & secundum veritatem, quòd pessimum est in ciuitate non erudire pueros ad virtutem, & ad obseruantiam legum patrię, ac principatus, siue politię sub qua regitur ciuitas. Semper enim amamus prima magis, & ad quod obseruãdum primo instruimur, proni magis efficimur ad illius obseruãtiam, etiam quòd in se euidentem cõtineret difficultatem. Hinc videmus quàm plures populos obedire & subijci principi qui ex parte tyrannus est, eo quòd iam longo tempore assueti fuere huiusmodi principatum ferre. Constat igitur tibi non expedire populo christiano principem suum ad iram, & indignationem prouocare. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quòd princeps christianus ita se gerat erga populum, ꝙ ametur, & timeatur, magis autem studeat amari quàm timeri. Caput Quartum.

IN cap. 4° declarandum est quòd oportet christianũ principem amari a suis subditis, & timeri, magis autem studere debet primo quàm secundo. Hic igitur tria agenda. Primo quot in principe requiruntur vt ametur. 2° quot, vt timeatur. Tertio propter quid studere debet, vt magis ametur q̃ timeatur.

Quantum ad primum aduerte, quòd in principe tria requiruntur, vt diligatur a populo. i. a multitudine populari, quã dicimus plebem.

Primum est, ꝙ ostendat se beneficum & liberalem, videaturq; detestari omnem illiberalitatem, & auariciã: Nam vulgus & popularis multitudo non apprehendit, nec concupiscit nisi sensibilia, & corporea bona, inter quę pręcipua eis videntur fortunę bona, quales sunt diuitię & pecunię: quoniam sciũt per has omnes corporeas voluptates haberi, quales sunt ventris & veneris, Si igitur princeps benefice, & liberaliter

se habebit erga populum, absq; dubio amabitur: nam & Aristoteles inquit in .2. Rethoricorum: Populus amat, & honorat beneficos in pecunia, & liberales.

Secundum est, quòd ostendat se animo virilem fortem, & magnanimum: ita quòd populus ex effectu percipiat ipsum paratum ad quodcunq; arduum pro salute dominij & subditorum, non parcentem propriæ vitæ, neq; facultatibus quoties opus fuerit: nam populus tunc existimabit principem suum, vt patrem vniuersalem, vt fidum pastorem, vt ducem inuictum, quæ singula naturaliter conciliant amorem. Vnde inquit Aristoteles in .2. Rethoricorum. Quoniam diligimus beneficos in salutem .i. eos qui nobis benefacere possunt saluantes ac liberantes nos a malis: Ideo diligimus fortes & cordatos .i. qui sunt magni cordis, quos dicimus magnanimos.

Tertium est, quòd ostendat se iustum & æqualem, ita quòd non pendeat ad hunc vel illum, tam in criminalibus, quàm ciuilibus, nisi ex merito iustitiæ: nā super omnia in humanis diligitur, & vincit veritas in qua fundatur omnis iustitia, iuxta determinationem: quam habemus in tertio libro Esdre cap. 3. Vbi sic legimus, Veritas magna & fortior omnibus est veritas manet, & inualescit in æternum, & viuit & obtinet in secula seculorum: Nec est apud eam accipere personam, neq; differentias, sed quæ iusta sunt facit omnibus, & non est in iudicio eius iniquum, sed fortitudo, & regum maiestas. Benedictus deus veritatis. Cum igitur iustitia in veritate fundata sit quæ ab omnibus diligibilis est, sicut iustitia amorem parit erga principem, sic in iustitia odium fouet: Contrariorum enim, contrarij sunt effectus, ex quibus sequitur quòd sicut ex iustitia princeps se odiosum reddit, sic ex iustitia se diligibilem facit: Nam vt inquit Aristoteles in secundo Rethoricorum: Iustos maxime diligimus. Constat igitur tibi, ex tribus se

principem christianum amabilem reddere subditis suis. s. ex liberalitate, & magnanimitate, & iustitia.

His tribus medijs Dauit *amabilem se reddidit principem in* Israel*: nam quàm beneficus & liberalis fuerit, declaratur in secundo* Regum *cap. 19. cum reuerteretur in regnum deuicto* Absalon. Vide tu: *Oppositum fecit* Roboam Salomonis *filius: ideo odiosus fuit, & separate sunt decem tribus ab eo, vt legimus in. 3.* Regum *cap. 12.* Vide tu. Quòd *autem* Dauit *magnanimum, & fortem se exibuerit pro sua & suorum, & totius* Israel *salute, vide in. 2.* Regum *cap. 18. quādo cum exercitu progredi voluit cōtra* Absalon. *Sed populus noluit, & in secundo* Regum *cap. 21. quando dixerunt ei viri sui egregij pugnatores,* Iam *non egredieris nobiscum in bellum, ne extinguas lucernam in* Israel. *Oppositum fecit* Achab *ex vilitate, nam vt legimus in. 3.* Regū *cap. vltimo, egressus quidem est in prēliū contra* Syrios, *cum* Iosaphat *rege* Iuda, *sed timens ne si agnosceretur a* Syrijs *eum perimerent, dedit habitum suum regium regi* Iosaphat, *vt permaneret occultus, sed dei iudicio a sagitante in incertum interfectus est.* Quam *iustus vero fuerit* Dauit *patet ex multis in libro* Regum: Nam *in libro primo cap. 30. iustus apparuit diuidens prēdam amalechitarum, viris descendentibus in prēlium, & remanentibus pro custodiendis sarcinis, & in secundo lib. cap. 1. iustus apparuit prēcipiens occidi illum, qui dixerat se interfecisse regem* Saul, *& cap. 4. occidi præcepit eos, qui* Isboseth *filium* Saul *interfecerant. Oppositum fecit* Achab, *qui vt patet in tertio* Regum *cap. 21. consensit impijssimam* Iezabel *procurare mortem* Naboth *contra omnem iustitiam: ideo* Achab *&* Iezabel *iustissime exterminati sunt.*

Quātū *ad secundū aduerte ad hoc, ꝙ princeps timeatur oportet ipsum esse punitiuū malorum, in qua punitione princeps*

tria obseruare debet, vt merito timeatur.

Primo quòd eos qui immaniter peccant, vt proditores, parricidas, aggressores, seditiosos, sacrilegos, maleficos, hereticos, publicos falsarios, non solum puniat, sed dure & atrociter, vt alijs sint timori: Ideo inquit *Aristoteles in secundo* Rethoricorum, *quòd homines timent eos, de quibus sunt conscij fecisse aliquod dirum.*

Secundo quòd nulli delinquenti parcat etiam quòd esset filius, aut frater, aut in alio gradu consanguineus, aut amicus &c. Nam *si populus aduertit principem iuste punitiuum, quilibet sibi cauet; ne delinquat sciens principem nullum excipere a pena.* Vnde *Saul timendũ se prębuit omni populo in primo* Regum *cap. 14. quando voluit* Ionatham *filium suũ occidi: quoniam paternum iusiurandum non obseruauerat, & profecto occisus fuisset, nisi populus regi restituisset:* Et *in tertio* Regum *cap. 15.* Abias *se timendum ostendit: quoniã propriam matrem non respexit, sed amouit eam ne preesset sacris* Priapi. Vide *tu.*

Tertio ꝙ *præcipiat officialibus suis, vt latenter inquirant, & obseruent delinquentes, sic enim facilius comprehenduntur, & dum existimant scelera sua ignorari, ex improuiso cadunt in manu principis castigandi.* Quando *igitur populus aduertit principem latenter, & secreto obseruare malos, timet vnusquisꝙ ne cadat in manu eius, & sic princeps dominium suum purgat a malis, & se merito iustitię formidolosum reddit:* Ideo *inquit* Arist. *in 2°* Rethoricorum: *Latitiui magis timentur, quàm manifesti. i. principes qui latẽter obseruare, & inquirere faciunt malos magis timentur, quàm qui manifestę obseruant & inquirunt.* Confidunt *enim mali, quòd comprehendi non possunt, quin aduertant, & se defendant, aut fugã parent, & tunc principem non verentur confidentes in astu-*

tia sua. Constat igitur tibi, quę & quot obseruare debeat christianus princeps, vt a suis subditis, non solum ametur, sed & timeatur.

Quantum ad tertium aduerte quòd si omnes bene viuere eligerent amore virtutis, & boni honesti, lex ipsa ab omnibus obseruaretur, ex consequenti non esset opus vti lege punitiua, nec principem se exhibere timendum, sed vt patrem amabilem coram filijs obedientibus. Verum quia non omnes bene agunt gratia virtutis, sed ne penam sustineant: ideo oportet principem ostendere se amabilem bonis, & seuerum malis. Studere autem debet quantum sit ex parte sui, se magis amabilem quàm timendum exhibere: quoniam vt inquit Seneca scribens ad Lucillum, generosus est hominis animus, & potius amore quàm vi trahitur ad bonum, & retrahitur a malo; & hác viam ostendit nobis Christus Saluator, qui declinata via seueritatis, omnes trahebat ad diuinum cultum, & a peccatis reuocabat ex benignitate & amore: Sic traxit Matheum, sic Zacheum, sic adulteram comprehensam, sic diuam Magdalenam: imitatores Christi fuere sacri Apostoli: pręcipue Paulus & Ioannes, vt patet in omnibus epistolis suis. Constat igitur tibi, quę oporteat principem christianum obseruare, vt ametur & timeatur a populo, magis autem ametur quàm timeatur. Hæc de præsenti capite dicta sint.

Explicit Tractatus Quintus, qui est de qualitate populi christiani. ab eodem ordinatus.

INCIPIT TRACTATVS SEXTVS, *qui est de legibus, quibus regendus est christianus populus.*

N HOC Sexto trac. iuxta ordinem doctrinę supra positum, acturi sumus de legibus, sub quibus regēdus est christianus populus a fideli, & iusto principe vt ministro, & vicario summi regis dei benedicti, & pręsentem tractatum diuidemus in partes duas. In parte prima agemus de christianis legibus in vniuersali. In secunda de christianis legibus in specie. Sic enim doctrinę ordo requirit, vt ab vniuersalioribus, ad specifica descendamus, prout docuimus in primo lib. de physico auditu.

PARS PRIMA TRACTATVS SEXTI.

IN parte prima huius tractatus sexti, agentes de legibus christianis in vniuersali, diuidemus eā in quatuor capita.

Primo inuestigandum est. Si melius sit christianum populum regi a bono principe absq; lege scripta, ita quòd ratio & prudentia principis, sit ipsa viua lex, sub qua reguletur populus christianus, vel si magis expedit condere, & scribere, & promulgare legem, secundum quam princeps, & non pro libito volūtatis aut proprio iudicio, regat populū sibi subiectū.

Secundo supp sito quòd melius sit in aliquo sensu populū christianum regi lege condita & promulgata, quis debeat acceptari conditor christianę legis.

Tertio quales debeant esse leges humanę, quibus regendus

est christianus populus.

Quarto qui & quot esse debeant legis effectus, siue quę & quot legis operationes, quę necessarię sunt pro christiano populo dirigendo in bonum, & arcendo a malo.

Si melius sit populum christianum &c. Cap. Primũ.

IN cap. primo inuestigandum est, si melius sit populũ christianum regi lege cõdita &c. Et hic quatuor agenda sunt. Primo arguitur, quòd melius sit populum christianum regi per optimum principem, cuius intellectus, & prudentia sint ipsi lex ad regulandum popolum, quàm per legem. Secundo arguetur ad partem oppositam. Tertio determinabit dubium. Quarto ex ipsa determinatione elicietur correlarium.

Quantum ad primum arguitur sic. Dictum est in tertio Politicorũ, quòd lex dicit vniuersaliter quod non est vniuersaliter. i. lex datur in vniuersali, et parum aut nihil dicit in particulari, & tamen particularia determinanda sunt per legem vniuersalem. Sed cum particulares casus in humanis varientur, & contingant in infinitum, impossibile est, vt secundũ certam legem vniuersalem, omnes determinent: Ergo melius est populum christianum regi optimo principe, qui sua prudentia quemcunque casum dietin contingentem determinare potest, quàm lege vniuersali, quę in multis deficit. Pręterea, vt docuimus in tertio Politicorum: trac. 5. cap. 2. Si melius est populum christianum regi per legem quàm per principem optimum: ergo nihil fieret in ciuitate, quod nõ disponeretur per legem, & tunc infiniti contingerent errores, & quàm plures singulares casus remanerent indeterminati: quoniam legislator pręuidere non potuit omnęs casus futuros in humanis quibus lex vniuersalis applicari possit: Melius est ergo optimum principem quàm legem populo christiano pręsidere.

Quantum ad secundum arguitur in oppositum sic. Quod est dignius, dominari debet in christiano populo, sed lex dignior est principe etiam optimo. Nam vt docuimus in quinto Ethicorum, *princeps est custos, & Seruator iusti.i.iuste legis; comparatur ergo princeps ad legem, sicut instrumentum, & minister ad principale agens: Sed principale agens, vt patet in omni genere dignius est: ergo dignius est legem dominari christiano populo quàm principem, qui est tantum minister & exequutor legis.* Vnde dicit Aristo. in tertio Politicorum, *quòd eligibilius est dominari legem quàm regem, aut principem: Instituũtur enim & creantur reges, ac principes, non vt sint lex, sed vt sint legis ministri, ac Seruatores.* Prętera: *Se habet princeps ad legem firmatam, sicut regula plumbea, quę de facili ad partes oppositas flexibilis est, ad regulã lapideam siue ferream, quę ex duricię, & soliditate materiæ inflexibilis est, sed semper in ea rectitudine permanet, in qua fabricata est, nam princeps cum sit homo, non est simpliciter intellectus, sed habet intellectum cum appetitu sensitiuo, & cõcupiscentia.* Vnde *licet ex parte intellectus sit rectus: quoniã vt docuimus in decimo* Ethicorum: *ratio semper deprecatur ad optima, tamen ex parte concupiscentię, de facili declinat a rectitudine, & ideo efficitur vt plumbea regula propter appetitum sensitiuum. Lex autem est sicut purus intellectus: quoniã verus legis conditor non instituit aliquid pro futuro tempore, nisi vt recta ratio dictat, ex consequenti lex in sua rectitudine condita perseuerat, sicut regula lapidea.* Vnde *princeps agens secundum legem, non errat, sicut nec ędificator ędificans secundum rectitudinem regulę sibi propositę: Melius est ergo populum christianum regi per legem quàm per principem qui nulli subyciatur legi, & id confirmat* Aristote. in 3°. Politicorum. *vbi inquit: Qui legem dominari iubent, viden-*

tur iubere deum,& leges dominari. Qui autem iubet hominem pręesse, adiungit & bestiam seuam. i. irascibilem & concupiscibilem, quę peruertere possunt etiam viros optimos, sicut apparet de Saule in primo Regum cap. 15. & de Dauid in 2° Regum cap. 11. & 12. Et de Salomone in. 3. Regum cap. 11. Et de Ioas rege Iuda in 4° . Regum cap. 11. Vnde nō immerito dixit Aristo. in 3° Ethicorum: ꝑ furor, & concupiscentia, optimum interimunt, & peruertunt. Interimunt quidem non quo ad esse naturę, sed quo ad bonos mores, & peruertunt quo ad iudicium rectum, & sicut remanet dubium pro vtraꝗ parte.

Quantum ad tertium, vt scias in quo sensu vtraꝗ pars possit sustineri, aduerte, quòd princeps comparari potest ad legem naturalem, & ad legem positiuam. Si ad naturalem, sic est sub lege, & non supra legem. Nullus enim recte principatur, si non regit subditos prout recta ratio dictat: est enim ratio humanoꝝ actuum regula. Oportet ergo principem sequi dictamen rationis recte, ex consequenti regere secundum legem naturalem, quam author naturę intellectui nostro impressit. (Nam vt dicemus infra:) Idem est regere, vt ratio dictat, & regere secundum legem naturalem, & quantum ad hunc sensum melius est populum regi lege. s. naturali quàm optimo principe, quoniam lex naturalis errare non potest, cum sit ab infallibili authore naturę. Optimus autem princeps cum sit homo potest peruerti: quoniam habet rationem adiunctam bestię. i. sensitiuo appetitui, vt docuimus in arguendo. Et in hoc sensu concludunt duo argumenta prępostia, quibus probatum est melius esse populum regi, per legem quàm per optimum principem: Potest enim optimus princeps desinere esse optimus: Sed lex naturalis non potest desinere, nec deficere a sua rectitudine & veritate.

Si autem comparatur ad legem positiuam, sic est supra legem, si habet authoritatem condendi legem subditis, vt Rex. *&* Imperator, *aut senatus authoritate regis & imperatoris, vel si non habet authoritatem condendi legem, saltem habet authoritatem interpretandi legem; vel supplendi in casibus in quibus lex positiua deficit, & vt sic optimus prīceps est supra legem, & in tali sensu melius est populum regi optimo principe recte interpretante, & supplente in casu, q̄ ipsa nuda lege positiua:* Nā *lex data vniuersalis seruari nō debet in quolibet particulari contingente: ideo expedit optimum ac prudentem habere principem qui sit vt anima legis, sciens discernere, q̄n & q̄uo, & quibus circunstantijs. s. an clementer an seuere sit seruanda, & in hoc sensu cōcludunt duo argumenta prępposita, q̄bus probatū est melius esse, vt christianus populus regat optimo principe, q̄ simplici lege positiua pro vt iacet.*

Q*uantum ad quartum aduerte, ꝙ ex quo lex positiua determinare non potest oēs casus, qui dietin accidunt, nec circunstantias cognoscere alleuiantes, aut grauātes, princeps qui vt diximus est interpretator legis potest seruata iustitia declinare ad seueritatem & clementiam.* Ad *seueritatem quidem, si expediat subditum grauius punire q̄ lex ipsa determinet, vt cęteri terreantur.* Ad *clementiā autem si aduertat reum dignam miseratione: quoniam aut passione, & non malicia, aut pro nunc & non ex malo habitu peccauit &c.* Hinc *est, quòd expedit iudicia facere aliquando ęqualiter. i. tantum quantū lex disponit, aliquando* Mitius, *aliquando* Seuerius: *ideo lex positiua debet esse regula in manu optimi, & prudentis principis interpretatiui legis, sicut regula plumbea flexibilis, & applicabilis, modo seuere, modo clementer prout requirunt delinquentium circunstantię, & sic constat quòd ex quo princeps est supra positiuam legem saltem eam interprętando,*

stat cum iustitia legali equalitas, & seueritas, & clementia. Pro resolutione igitur propositi dubij standum est in hoc, magis expedit legem naturalem q̃ optimum principem regere populum christianum suo arbitrio. Item magis expedit legem positiuam scriptam, & promulgatam regere populum christianum, quàm optimum principem pro libito suo. Item magis expedit populum regi per optimum principem recte interpretantem legem, quàm per legem vt litera iacet. Hec de presenti cap. dicta sint.

Quis debeat esse in populo christiano conditor legis positiue. Caput Secundum.

IN cap. secundo inuestigandũ est quis debeat esse in populo christiano cõditor legis positiue tam in criminalibus q̃ in ciuilibus, tam in spiritualibus quàm in temporalibus: Nã vt dicemus infra, preter legem naturalem, & diuinam antiquam & euangelicam, necesse est condere legem positiuam magis applicatam actibus humanis, quàm sit naturalis, & diuina. Ille enim cum sint ab vniuersali authore deo, magis vniuersales sunt: Ideo expedit humanas cõdere leges quae ad particularia magis descendant. Hinc prouenit, quòd apud diuersas gentes diuerse sunt condite leges, vt sunt leges Persarum, & Medorum, & Egyptiorum, & Grecorum, & Romanorum, sub quibus nũc regitur respublica christiana, et precipue Italica. Hic igitur tria agẽda sunt. Primo ponitur distinctio de lege. Secundo ponitur hec cõclusio: nulla persona priuata, sed solus princeps, vel ipsa multitudo si tota dominatur potest cõdere legem. Tertio q lex condita non habet virtutem cogendi, & obligandi subditos, nisi sit promulgata.

Quantum ad primum aduerte quòd hic terminus lex

duobus modis potest sumi. Primo pro mandato, siue admonitione, siue persuasione, qua excitatur homo ad bonum, & retrahitur a malo, in quo sensu dare potest legem pater filio, dominus seruo, amicus amico, senior iuniori, & vir vxori: Et iuxta hunc sensum dixit Homerus, vt recitat Arist. in primo Politicorum, quòd vnusquisque statuit leges pueris, & vxori &c. & Prouerbiorum cap. 1. Ne dimittas legem matris tuę, vt addatur gratia capiti tuo. Secundo sumitur pro regula humanorum agibilium ordinans hominem in bonum publicum, siue commune, habens vim coactiuam, iuxta quem sensum Cicero in 2° de natura deorum inquit, lex est recti pręceptio, prauique depulsio. Dimisso pro nunc primo sensu, intendimus loqui de conditore legis iuxta secundum sensum: quoniã in primo sensu dicitur lex cõmunissime, & improprię, in secundo autem proprie, & famosissimę.

Quantum ad secundum igitur ponitur hęc conclusio. Lex in 2° sensu non potest condi nisi a persona publica, quę est princeps, vel a populo, (si dominatur populus.) Hęc quidẽ cõclusio sic deducitur. Cum lex in secundo sensu accepta ordinet hominem in bonum publicum, eiusdem est dirigere homines in bonum publicum, & eis condere leges, quibus assequantur bonum & vitent oppositum: Sed principis aut totius cõmunitatis (si principatur cõmunitas,) est dirigere homines subditos in bonum publicum, & non alicuius personę priuatę: ergo non ad personam priuatam sed ad principem, aut ad communitatem dominantem spectat condere leges in secundo sensu, quas appellamus ciuiles. Quod confirmatur per Isidorum in lib. 5. Ethimologiarum. Vbi aperte declarat leges ciuiles conditas fuisse a primis. i. dominantibus, aut a populo data authoritate aliquibus prudentibus electis condendi leges, quibus subditi regendi essent: Inquit igitur Isidorus vbi supra. Moy-

ses gentis hębree primus omnium, diuinas legis sacris literis explicauit: Phoroneus rex grçcis primus leges iudiciaq; constituit: Mercurius Trismegistus primus, leges Egyptijs tradidit. Solon quidem primus leges Atheniensibus edidit: Lycurgus primus Lacedemonijs iura ex Apollinis authoritate confinxit, Numa Pompilius, qui Romulo successit in regno, primus Romanis leges edidit. Deinde cum populus, seditiosos magistratus ferre non posset, decem viros legibus scribendis creauit. Qui leges ex libris Solonis in latinum sermonem trãslatas, duodecim tabulis exposuerunt, fuerunt autem hi, Appius Claudius, Titus Genutius, Publius Festius, Lucius Veturius, Caius Iulius, Aulus Manilius, Publius Sulpitius, Publius Curiatius, Titus Romidius, Spurius posthumus, ex quibus constat, quòd ad principem, aut ad populum dominantẽ per prudentiores electos, & non ad priuatas personas spectat publicas leges condere, & confirmatur ex scriptura sacra. Nã legimus in primo Regum cap. 11. quòd Samuel sacerdos, & princeps populi hębrei, condidit legem regni, & promulgauit populo, & scripsit in libro, & reposuit coram domino, & in actis Apostolorum cap. 15. Apostoli vt principes christiani populi conuersi ex gentibus: Primam sibi dederunt legem. Vide tu: Prçterea, humanę leges assimilari debent quantum possunt legi naturali & diuinę. Constat autem has non emanasse nisi a deo omnium principe & authore: naturalis quidẽ imprimitur a deo in omnium hominum intellectu ex ipsa genitura, & non est inuenta humano ingenio, neq; sapientia populorum: Vnde de hac lege inquit Cicero in lib. 2° de legibus, lex. s. naturalis est neq; hominũ ingenijs excogitata, neq; scitum aliquod populorum, sed ęternum quiddam quod vniuersum mundum regeret imperandi prohibendiq; sapientia: Diuinam vero tam mosaycam q̃ euangelicã constat a deo con-

ditam fuisse:nam de mosayca inqnit Isaias cap. 33. Dominus legifer noster. De euangelica inquit Iacobus in epistola sua cap.4.Vnus est enim legislator & iudex, qui potest perdere & liberare.Oportet ergo leges humanas quibus reguntur populi,non institui ab aliqua priuata persona, sed a principante siue sit vnus,siue multitudo,ex quo sequitur, ꝙ qui non est iuridice principans,sed vi populos sibi subiugat, vt tyrannus,& qui per seditionem exaltant seipsos, uon possunt iustas condere leges, & de his intelligitur illud Isaię cap. 10. Vhe qui condunt leges iniquas,& scribentes iniustitiam scripserunt,vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causę humilium populi mei.

Pręterea:lex habet virtutem coactiuam,& obligatiuam.Illius ergo est condere legem,qui habet authoritatem coactiuã super alios:Sed nulla persona priuata,vt priuata, sed publica qualis est princeps,habet authoritatem coactiuã super alios, ergo non ad personam priuatam,sed ad publicã spectat condere legem ciuilem,de qua hic intendimus,vt excipiamus legem domesticam,quam condit vir super vxorem, pater super filium,dominus super seruum.Constat ergo quis in dominio christiano debeat esse conditor legis positiue.

Quantũ ad tertiũ aduerte,ꝙ licet ad principem spectet cõdere legem coactiuam subditoꝝ,tñ ipsa postquàm ex cogitata est,& instituta,non habet cogere,nec obligare subditos ad sui obseruantiam,nisi postq̃ promulgata est.i.annunciata populo,& in scriptis reducta: Nam cum lex sit mandatum superioris,& regula qua diriguntur subditi in agendis,vel vitandis,non prius potest subditos obligare, quàm obliget mandatum superioris:Sed ipsum mandatum non obligat nisi post notitiã de eo habitam, siue verbo, siue scripto: ergo nec lex obligat subditum, nisi postquàm promulgata est, & mani-

festata. Sed aduerte, quòd alio modo promulgatur lex naturalis, & alio lex humana: Nam illa à deo indita est in omni homine a principio geniture. Vnde dicitur lex congenita & lex naturæ: quoniam consequitur naturam rei genite. Hęc promulgatur & manifestatur, non verbo, non scripto, sed effectu statim, quòd homo incipit habere rationis vsum sciens quod bonum agendum, quod malum vitandum ex rationis dictamine, etiam quòd nulla esset lex diuina scripta, neq; humana: lex autem humana .i. hominum ingenio & prudentia excogitata promulgatur, quando populo extra pronunciatur, & in scriptis ad firmitatem, & debitam obseruantiam reducitur, ne subditi ignorantiam, aut obliuionem, aut non sic fuisse de intentione legislatoris allegare possit.

Hac de causa vt supra diximus, & habetur in primo Regum cap. decimo: Samuel postquàm ad petitionem populi, & dei maximi commissionem constituerat regem Saul super Israel, condidit legem regni, & non tyrannidis, & locutus est eam ad populum, & scripsit in libro, & reposuit eam coram domino, & sic obligauit populum ad ipsius obseruantiam. Eadem causa Moyses per totum librum Deuterono. repetiuit, & secundo promulgauit legem sibi datam a deo in Oreb omni populo, duasq; lapideas tabulas, in quibus lex scripta erat digito dei in archa Federis reposuit, vt populus nullam posset allegare rationem, quin obligatus esset ad obseruãdum diuinam legem. Constat igitur quòd lex quantũcunq; iusta, siue diuina, siue humana, non habet vim coactiuam, nec obligatiuam, nisi subditis prudenter promulgata fuerit. Aduertat ergo christianus princeps, siue populus christianus dominans, vt iustas maximeq; rationabiles leges super subditos, vt pastores et patres xcogitent et instituãt, institutas promulgent, promulgatas in scriptis redigant, redactas in scri-

ptis, iudices apud se habeant, vt secundum eas, & non proprio iudicio populum iudicent. Studeantq; paulatim populum ad legum conditarum, & promulgatorum obseruantiam deducere, nam quantūcunq; leges condite, & promulgatę fuerint, nisi per obseruantiam, & vsum confirmatę fuerint: non videntur habere super subditos vim coactiuam, & obligatiuam. Vsus enim & inchoata obseruātia, manifestat populum acceptasse promulgatam legem: Ex consequenti se obligauit ad obseruantię legalis perseuerantiam. Cōstat igitur tibi, quomodo lex humana postquàm condita est, potestatem habet coactiuam & obligatiuam, & quomodo non. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Qualis debeant esse humanę leges, quibus regendus est christianus populus. Caput Tertium.

IN cap. tertio declarandum est quales debeant esse humanę leges condende a principe super christianum populum, & hic tria agenda sunt. Primo declarandum est, quę sit propria humana lex. Secundo qualis debeat institui in christiano dominio. Tertio quę sit necessitas instituendi hmōi legem.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ de lege multiplex apud sapientes dari consueuit diuisio, vt docuimus in 5° Ethicorū: trac. 2°: cap. primo & secundo, vt videre poteris tu. Verum pro vt pręsenti proposito spectat sit hęc prima diuisio,

Legū alia naturalis, alia positiua, Naturalis est, quę vbiq; & semper est eadem, sicut & natura rei vbiq; & semper permanet eadem, vt ignis vbiq; ardet apposito combustibili debite proportionato, & animal perfectum vbiq; generat sibi simile (remoto īpedimento,) & homo vbiq; prosequitur bonum, refugit malum, amat amicum, odit inimicum, benefacit benefacienti sibi, &c. & qui ex his deuiant, non homines.

sed

sed mõstra inhumana spẽ censendi sunt, lex positiua est qua reguntur populi sub vno principe constituti, nam ex rei natura, nec solo rationis dictamine constituta, sed humana apprehensione varioque prudentum iudicio constituta, quę differt a naturali: quoniam nõ eadem est apud omnes, vt patet de legibus Grȩcorum, & Persarum, & Carthaginensium &c. sicut non sunt eadem politię, vt docuimus in libris Politicorum. Prȩterea: non semper permanent, sed pro loco, & tempore, & generatione, & statu mutantur. Multe nanque fuerunt in vsu antiquo tempore apud diuersas nationes, quæ ex mutatione principatuum & morum habitantium, mutate sunt.

Naturalis quidem solet in tria diuidi membra.

Primum dicitur lex naturalis omnium entium.

Secundum dicitur lex naturalis omnium animalium.

Tertium dicitur lex naturalis omnium gentium, siue oĩum hominum viuentium vsu rationis.

Lex naturalis omnium entium est naturalis inclinatio ad conseruationem sui esse, & expugnationem sui oppositi corruptiui. Hinc videmus humidũ repugnare sicco, calidum frigido, graue leui &c. Sub hac lege continetur homo vt ens est, & non solum, vt homo est: Ideo ex inclinatione naturali qua ens est: resistit nocenti, pugnat contra aduersantem, & omnibus modis curat se conseruare in esse, aliter non parceret labori, non vitaret pericula: infirmatus nõ quȩreret medicamina.

Lex naturalis omnium animalium. s. quę ex propagatione perpetuantur, est naturalis inclinatio ad generandum sibi simile, & gentium educare, & conseruare. Vnde cõiunctio maris et femine, educatio filiorum, pugna pro filijs non adultis, & de lege naturali omnium animalium.

Sub hac lege continetur homo, non vt homo, sed vt animal est. Hinc videmus in omni gente concupiscentias excitari eũ

ad pubertatem deueniunt, vt cõiungatur mas femine, & prolem susceptam omni solicitudine educant, conseruant, & contra nocentes defendunt.

Lex naturalis oĩum gentium vtentiũ rõne est naturalis inclinatio, & rõnis dictamen ad prosequẽdũ ea, sine quibus seruari nõ posset humana, et ciuilis societas, respectu eorũ sine qbus sufficientia humanę, ac ciuilis vitę haberi non põt. Hęc aũt sunt prima principia practicabilia, vt bonũ prosequendũ malũ vitandũ, diuinũ honorandũ, & colendũ, parẽtibus obediẽdũ, & subueniendũ. Sunt & oẽs contractus in humano genere introducti, vt emptio, venditio, locatio, mutuũ, depositum, Sub hac lege continet homo, vl distinguit a cęteris entibus, et cunctis aĩalibus: est enim sibi propria: qm̃ prędicta non sinẽ rõne & intelligentia fiunt: Solus autem homo rationalis est: ergo soli homini, vt homo est prędicta lex cõuenit, quę nõ authore homine, sed deo prouisore omnis creature, menti humanę inscripta est atq; signata, iuxta illud psalmi. Signatũ est super nos lumen vultus tui dñe. Secũdum quam legem põt homo iuste ac recte viuere, posito q; neq; diuina lex, neq; aliqua humana in scriptis haberetur. De hac lege gentiũ, intẽdit Paulus ad Rom. cap. 2. dicens. Cum gentes quę legem. s. diuinam scriptam non hñt, naturaliter .i. per legem naturalẽ ea quę legis sunt diuinę. s. faciũt, eiusmodi legem. s. diuinã non hñtes, ipsi sibi sunt lex. s. agentes ẽm dictamen rõnis rectę. Constat igit tibi, qd sit proprię lex humana quã appellare consueuimus ciuilẽ legalem positiuã, toti vni dñio cõem, quę plurificatur dñia, nisi dñium vnum accipiat leges ab altero dñio, contenteturq; sub illis viuere vt iacent, vel aliquibus additis, aut diminutis, sicut Romani primas leges sumpserunt a Gręcis, vt diximus supra, & respublica christiana pro maiori parte vtitur Romanis legibus, quas imperiales nunc appellamus.

Relicta igitur naturali lege cõmuni ratione vtentibus tam fidelibus, quã ĩfidelibus, quã nõ est necesse extra scribi nec promulgari: qm̃ a genitura scribitur in corde, nec potest obliuioni tradi, stante naturali discursu rationis humanæ, agemus de humana positiua qualis debeat institui super christianum populum.

Quantum igitur ad secundum aduerte, quòd omnis humana lex instituenda tam super fideles q̃ infideles, firmanda est super legem naturalem: ita ꝙ omne iustum, & honestum pręcipiat, omne aũt iniustũ, & inhonestũ, & iniuriosum prohibeat, vt ratio recta dictat: aliter nõ est censenda vera lex. Vnde inquit Cicero in lib. 1. rethoricoꝝ veterum, nulla est lex, quę aliquam rem inutilem, aut iniquam fieri velit. Omnia supplicia, quę a legibus proficiscuntur culpę, aut malicię vindicandę causę constituta sunt: Et in primo lib. inquit: nam sicut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis vtilitatẽ spectat: quoniam eius causa est instituta, sic a legibus nihil conuenit arbitrari nisi quod reipub. cõducat proficisci: qm̃ eius causa sunt cõparate. Omnis aũt ciuilis lex qua regendus est christianus populus tria in se continere debet.

Primo oportet eam esse iustã, aliter non lex sed legis corruptio existimanda est. Iusta aũt erit, si non opponitur diuinę legi. Si firmatur in lege naturali. Si instituitur non pro libito voluntatis, sed recta ratione, & ex rationabili causa. Hęc omnia declarant iustitiam, & rationabilitatem legis, sicut opposita declarant iniustitiam. Oportet ergo eam esse iustam, Sicut diuina, & naturalis iuste sunt: nam vt inquit Diuus Augustinus in lib. 9. de ciui. dei. Omnium legum. s. humanarum inanis censura est, nisi diuine legis imaginem gerat.

Secundo oportet eã esse vtilem respectu boni publici, ita ꝙ finis & primum intentũ legis sit ipsum bonum publicũ & nõ

priuatum, aliter non erit recta regula qua regendus est christianus populus, sed obliqua & peruersa ac tyrannica: Nam sicut rex differt a tyranno, vt docuimus in politicis, quia rex vt pastor intendit bonum populi. Tyrannus autem bonum proprium, sic lex recta ordinatur: primo ad bonum publicum, peruersa autem ad bonum priuatum.

Tertio oportet eam esse possibilem, & conuenientem consuetudini patrię, & moribus populi, & tempori & loco: Nā secundum ꝙ huiusmodi diuersificantur, oportet & leges diuersificare. Vnde diximus in quarto Politicorum, ꝙ nō oportet adaptare pollitias legibus, sed leges pollitijs: quoniam necesse est leges sumere diuersitatem a diuersitate pollitiarum. Constat igitur quas conditiones habere debeant humanę leges condende super christianum populum, & aduerte quòd Isidorum in lib. 2. Ethimologiarum, prędictas cōditiones egregie complectitur dicens, Erit autē lex honesta, iusta, possibilis secundum naturam, & secundū consuetudinem patrię, loco, tēporiꝙ, cōueniens, necessaria, vtilis, manifesta quoꝙ, ne per obscuritatem aliquid in captionem contineat, nullo priuato commodo, sed pro cōmuni ciuium vtilitate conscripta: Ideo in ipsa constitutione, ista consideranda sunt, quia cum leges institute fuerint, non erit licitum iudicare de ipsis, sed oportebit iudicare secundum ipsas.

Quantum ad tertium aduerte, quòd necessitas condendi legem positiuam vltra diuinam & naturalem sumitur ex eo, ꝙ in omni gēte vtente ratione, aliqui sunt bene nati, ita quòd ex seipsis virtuose viuunt, naturaliter aborrentes vitium, quasi habentes in se habitus bonus morales congenitos. Isti sunt qui dicuntur sortiti animam bonam. Aliqui autem sunt, qui & si nō sint ita inclinati ad virtutem vt pręcedentes, tamen adhortationibus & repręhensionibus bonorum, de facili declinant a

malo, & ad bonum morale se conuertunt. Aliqui vero ita male nati sunt, aut viuendi consuetudine deprauati, quòd nō nisi timore pene reuocantur a malo. Propter primos, & secūdos non oportet condere legem coactiuam vim habentem, sed sufficiūt paternę amicabilesq; admonitiōes, et correctiones. Propter tertios autem omnino necessaria est lex coactiua, aliter in populo nulla quies, nulla securitas viuendi haberetur. Habitant enim hi tertij inter primos & secundos, sicut fere inter agnos: Ideo oportuit eos per legem coactiuam frenare: ita q aut conuertantur, aut exterminētur. Lex igitur vt inquit Paulus ad Gal. cap. 3. propter transgressionem posita est, & confirmat Isidorus in lib. 2. Ethimologiarum dicens. Factę sunt autem leges, vt earum metu humana coerceatur audacia, tutaq; sit inter improbos innocentia, & in ipsis improbis formidato supplicio refrenetur audacia, & nocendi facultas. Constat igitur tibi, quòd necesse fuit humanas condere leges super christianum populum, vt saltem metu penè desisterent mali perturbare bonos & agere peruerse.

Sed dices, si lex humana ex timore penè sufficit comprimere malos, & lex naturalis cum admonitionibus sufficit bene natos, & suscipientes adhortationem, ac corruptionem cōuertere ad bonum, & remouere a malo: ergo non fuit christiano populo necessaria diuina lex & euangelica.

Respondetur, Si christianus populus non esset ordinatus nisi ad felicitatem pręsentis vitę, & eius oppositum, vt de ea docuimus in decimo Ethicorum, profecto naturalis, & humana rectę ac iustę posita sufficeret. Verum quia ordinatur ad eternam beatitudinem, quam ex fide expectamus post huius vitę decursum, aut ad eius oppositum ex demeritis, vt satis docuimus in parte octaua philosophię moralis christianę: ideo vltra quascunq; humanas leges etiam iustissime ac prudentissime

latas, & vltra naturalem cõmunem omni genti vtendi ratione necesse fuit dari legem diuinam, & euangelicam. Quod declaratur triplici ratione.

Primo humana ac naturali lege, non possunt christiani principes omnia peccata castigare: nã oportet prudentem principem aliqua dimittere impunita: ne maius sequatur malum in repub. christiana, & aliquando condescendere in aliquibus quæ & si non absolute, tam ad tempus tollerari possunt. Exemplum habemus de Dauit in 2° Regum, qui non puniuit Ioab occisorem Abner, eo q̃ esset rex nouiter creatus, & preualere non posset. Vnde dixit ad populum in 2° Regum cap. 3. Nõ ignoratis qm̃ princeps & maximus cecidit hodie in Israel? Ego autem adhuc delicatus & vnctus rex. Porro viri isti filij Saruie duri sunt mihi. Retribuat dominus facienti malum iuxta maliciam suam. Preterea humana lege nõ puniuntur delicta nisi manifestata & conuicta. Sed quàm plura, & enormia fiunt in occulto, vt adulteria, stupra, homicidia, & furta, quę si permanent occulta iudicio humano condemnari non possunt. Si igitur in christiana religione nullum malum remanere debet impunitum, oportet in ea esse diuinam, atq; euangelicam legem, quæ non solum extrinseca delicta manifestata punit, sed etiam occulte perpetrata, m[illegible] cogitationes, vt concupiscentias, & iras, & odia, & [illegible] in eterna beatitudine nulla admittitur mac[illegible] im Apoc. cap. 21. Nullum coinquinatum int[illegible]

Secundo, nulla est humana lex [illegible] qua quo ad iudicia cadere non [illegible] tradita, in primo Ethicor[illegible] quod est [illegible] vt docuimus te reput[illegible] ile in vna gen stiano [illegible] in populo chri [illegible] e redemptus, vl[illegible] [illegible] am legem caren

ten bona [illegible] errores, [illegible] in parte: primo p[illegible] losophi [illegible] poteris.

Tertio lex naturalis & humana non sufficiunt: nobis tradere convenientem cognitionem illius supernaturalis finis, ac boni, ad quod tendit christiana religio, quemadmodum ut scribitur Isaie cap. 64. in cor hominis non ascendit, quod deus preparavit diligentibus se [illegible] sit supra naturam, oportuit divinam atque evangelicam legem nobis dari, que per fidem cognosceremus [illegible], & per veras operandi regulas [illegible]. Ecce igitur tibi propter quid ultra naturalem humanamque legem oportet christianum populum regi per divinam & evangelicam. Hec de presenti cap. [illegible] sufficiant.

Quot agenda sunt per legem condendam super christianum populum. Caput Quartum.

IN cap. quarto declarandum est quot agenda sunt per legem condendam super christianum populum, sive sub qua regitur. Tu igitur adverte, quod communis sapientum sententia omnis humane legis recte, & [illegible] quinque sunt opera, sine quibus princeps [illegible] in regendo pop[illegible]

Prim[illegible]e.

Sec[illegible]

T[illegible]

Q[illegible]

Q[illegible]

[illegible] sufficientia hinc sumitur, leges condantur [illegible] regulanda. Hec autem sunt in triplici [illegible] sunt evidenter bona, aut evidenter ma[illegible] sunt ex sui natura indifferentia, vel

parui momenti. Si euidenter bona, hoc dupliciter: quoniam vel sunt fienda, vel iam facta, si fienda. Primo spectat ad verum principem siue eius vicarium hortari monere & consulere, vt subditi faciant opera bona, quę fienda sunt, quòd si hæc non sufficiunt, apponere pręceptum ex virtute legis, quę habere debet vim coactiuam, aliter inefficax esset: Si facta, subditi bene operantes pręmiandi sunt, aut honoribus, aut officijs, aut donis, vt in bono perseuerent, reddanturq; animosiores ad bene operandum. Si euidenter mala, hoc dupliciter: quoniam vel possunt fieri & dubitatur, quòd fient, vel sunt facta. Si primo modo, prohibenda sunt ex vi legis. Si secundo modo, punienda sunt, vt subditi delinquentes caueant de futuro, & cęteris sint in exemplum. Penarum vero iuxta Isidorũ in Secundo Ethimologiarum octo genera in legibus contineri Tullius scripsit. s. Damnum, vincula, verbera, tallionem, ignominiam, exilium, Seruitutem, & mortem. Si sunt media, & dicunt indifferentia, quia ex se nõ sunt euidenter bona, nec mala nisi forte ex diuersa intentione operantium, vel si sunt mala, sunt modici momenti, hęc inquàm permittenda sunt, & dissimulanda, nec semper punienda: Nam cum omnes subditi non possint esse perfectę boni si princeps decerneret quoscunq; defectus punire, nõ diu pacifice regnaret, & multi indignati ad deteriora se conuerterent, & tandem princeps haberetur contemptui, vel ei imponeretur, quòd relinquens grauia tantum leuiora curat. Oportet ergo prudentem principẽ, aliqua minus bona permittere, ne maius sequatur malum in populo, & aliquando etiam grauissima non statim depręhensa punire, sed tempus congruum expectare, & si princeps in vita sua non potest, committendum est successori, qui capta opportunitate, delicta grauia non relinquat impunita: Sicut fecit prudentissimus rex Dauit: qui vt legimus in. 3. Regum cap. 2.

commisit Salomoni iustam vindictam de Ioab, & Semei. Vide tu. Constat igitur tibi quòd humana lex condenda super christianũ populum quinq; in se continere debet opera, sine quibus, vana esset ipsa lex, & princeps quantuncunq; sit in seipso bonus, vane laboraret in regendo populo sibi commisso, hęc autem sunt, vt docuimus: pręcipere, prohibere, permittere, pręmiare, punire. Hęc de pręsenti cap. dicta sint: in quo terminatur consideratio de legibus christianis in vniuersali.

Explicit pars prima: tractatus sexti, quę fuit de legibus christianis in vniuersali: ab eodem ordinata.

INCIPIT SECVNDA PARS SEXTI tractatus, quę est de legibus christianis in specie.

N HAC secunda parte sexti tractatus ordo doctrinæ requirit, ꝙ postq̃ locuti sumus in parte pręcedenti de legibus christianis in vniuersali, descendamus ad specificam considerationem earum. Hãc igitur partem diuidemus in quatuor capita.

Primò declarãdum est sub quibus legibus conditis, & firmatis, regẽdus sit christianus populus: ita ꝙ non sit necesse nouas, & vniuersales condere leges.

Secundo quomodo regendus est secundum diuinam legem antiquam datam per Moysem.

Tertio quomodo regendus est secundum legem euangelicam.

Quarto quomodo regendus est secundum ciuilem imperatoriam.

Sub quibus legibus conditis, & firmatis regendus sit christianus populus. Caput Primum.

IN cap. primo declarandũ est sub quibus legibus conditis, & firmatis regendus sit christianus populus: ita quòd non sit necesse pro eius regimine nouas & vniuersales condere leges: quoniam iam condite sufficiunt. Dico autem vniuersales, vt excipiam particularia decreta siue statuta sub quibus regi solent distinctę ciuitates, quę pro tempore conduntur a principe, siue a communitate, & innouantur, & augentur, & minuuntur, prout casus dietin emergentes requirunt. Hinc est ꝙ Bononia, & Flcrentia, & Placentia, & Mediolanum particulares quasdam leges habent, vltra communem imperialem, sub quibus reguntur populi, quę nõ aduersantur communi legi, sed ad particularia magis applicantur. Vnde si ciuitatis statutum repugnaret directe cõmuni legi iuste, & prudẽtissime positę, non esset approbandum, sed per imperatoriam, aut regiam maiestatem destruẽdum. His ergo particularibus statutis postpositis intendimus loqui de vniuersalibus legibus iam conditis, sub quibus regendus est christianus populus. Tu igitur aduerte, ꝙ cũ christianus populus in sui principio. i. tempore apostoloꝝ aggregatus fuerit ex hębreis, & gentibus conuersis ad fidem Christi, & sic in descendentibus suis perseuerat, congruum est vtpote medius seruet legem extremoꝝ, pro quanto non repugnat legi euangelice. In lege aũt hębreorum continent̃ pręcepta moralia, & cerimonialia, & iudicialia siue penalia. Quo ad cerimonialia nõ ẽ regẽdus christianus populus: q̃m vt vmbra futuri transierunt, nec quo ad iudicialia vniuersaliter: q̃m lex illa data est hębreis dure ceruicis: ideo dure in penalibus tractandi erant, vt saltem timore rigorosę pene, reuocarẽtur a mal. At lex Christi data est filijs, qui in-

ducendi sunt ad bonum amore patris,& diligentissimi pastoris,qui non renuit animam suam ponere pro ouibus suis. Propterea liberatus est ab obligatione legis hębreę populus christianus quo ad partem cerimonialem,& iudicialem, & reliqui sunt obligati parti morali: quoniam moralia sunt de lege naturę,quę in omni gente,& omni tempore,& omni loco seruanda est. Sic enim dictat ratio recta in omni homine vtente ratione. Vt honorandi parentes,non furandū,non occidendū,non mechandū, non periurandum:nō false testificandum. Et quidem quod christianus populus liber sit a cerimonialibus antiquis,& iudicialibus,cōstat ex eo,quod Paulus ad Gal.cap.2.restitit in faciem Petri, eo quod cogebat gentiles iudaizare,qui erant ad Christum cōuersi, & per totam fere epistolam ad Romanos ostendere nititur christianum esse a lege liberum. In lege autem imperiali,quę ciuilis cōis dicitur,quę condita fuit apud Romanos ante Christi aduētus. Cōtinentur iustissime regule omniū ciuilium actionum,& humanorum contractuum, & punitiue delinquentium,quas quidem regulas fundarunt illi antiqui prudentes Romani super ius naturale in quo non est error, & ideo respublica christiana huiusmodi legem sibi applicauit, per quā christianus populus potest virtuose,& ciuiliter, & pacifice & gloriosę viuere. Cum aūt oīs humana lex in aliquibus deficiat,vt docuimus in parte prima philosophię moralis christianę,nec cōuertat aīas,sed sola extrinseca curet,qualia sunt verba,& opera,oportuit optima lege carente omni defectu, & curante tam intrinseca q̄ extrinseca fideles regi. Hęc est autē lex euangelica,vt docuimus in parte prima christianę philosophię moralis,vt illic resolute videre poteris: vbi probauimus, quod sola conuertit aīas,sola retificat corda,sola illuminat aculos idest ītellectū,in sola eius obseruātia est retributio multa &c. Rationabiliter ergo regendus est christianus populus tripli-

ci lege.s. Diuina antiqua, ciuili imperiali, & euangelica. Hic est funiculus triplex, qui vt dicitur Ecclesiastes cap.4. de difficili rumpitur: nam ex antiqua lege habet christianus populus decem mandata, in quibus vt in primo semine, stat diuinus cultus, & omnis moralitas circa dilectionẽ proximi. Ex ciuili autem imperiali habet irreprehensibilem cõuictum erga proximum in quocunque humano negocio: In euangelica autem habet perfectum, & purgatissimum dei cultum, perfectam proximi dilectionem, omnemque moralissimum, & iustissimum viuendi modum tam in seipso quàm erga deum, & patriam, & parentes & ciues, & quoscunque humani generis status, vt tibi manifestare intendimus si deo optimo fauente super Pauli epistolas expositionem fecerimus. Constat ergo tibi, sub quibus legibus conditis regendus sit christianus populus. Hæc de presenti cap. dicta sint.

Quomodo regendus est christianus populus secundum diuinam legem datam per Moysem. Caput Secundum.

IN cap. secundo declarandum est quomodo regendus sit christianus populus secundum antiquam diuinam legem. Tu igitur aduerte, quòd vt diximus in cap. precedenti, christianus populus per Christum liberatus est ab obseruantia legalium cerimoniarum, & iudiciorum: non autem ab obseruãtia moralium quæ sunt etiam de lege nature, nec ab obseruantia diuini cultus, qui consistit in dilectione, & honore vnius summi veri dei, & quoniam hæc omnia continentur in preceptis decalogi, de quibus scribitur Deutero. cap.5. ideo ante omnia est erudiendus, & assuefaciendus in obseruantia decem preceptorum, in quibus tota legis diuine virtus consistit. Verum quia in parte secunda philosophie moralis christiane de decẽ preceptis, & eorum intelligentia, resolute pertractauis

mus:ideo hic non est longius immorandum.

Quomodo regendus est christianus populus secundum legem euangelicam. Caput Tertium.

IN tertio cap. declarandum est, quomodo regendus sit christianus populus secundum euangelicam legem. Tu igitur aduerte, quòd cum sit lex perfecta, nihil relinquens quod ad hominis salutem spectet, diuinum cultũ, & castigatissima moralia, & iudicialia omni seueritate remota tradit, sicut et ipse mansuetus, & mitis corde fuit studens peccatorem per lenitatem, & indulgentiam ad se conuertere, relicto antique legis rigore. Et ideo spectat ad christianum principem temporalẽ, & spiritualẽ, fidelẽ populũ sibi cõmissum, nõ seuere, nõ tyranniter regere, sed potius ad pietatem quàm ad duriciem declinare, sicut pater ad filios, nisi adsit causa seuiendi contra scelestos. & prophanos, & conturbatores pacis, & contra seuientes in proximum nocentes illi in re, in persona, in fama, cõtra hos enim, acrius agendum est, ne boni contra iustitiam patiatur, & alij deprauato exemplo, efficiantur mali. Vnde & Paulus qui vt pijssimus pater obsecrationibus orationibus paternis, & mansuetissimis adhortationibus vocabat gentes ad christianam fidem, ferre non potuit scelus illius, qui vt scribit primę ad Cor. cap. 5. habebat in fornicationem vxorem patris sui. Hunc tradidit Sathane cruciandum in corpore ne alij suo pessimo exemplo idem pręsumerent. Vnde inquit Paulus in eodem cap. Nescitis quoniam modicum fermẽtum totam massam corrumpit. Quomodo autem quo ad diuinum cultum, & in seipso, & erga proximum, & erga superiores, & equales, & inferiores, quilibet christianus se gerere debeat. Paulus in omnibus suis epistolis plenissime docet, cuius doctrina, nõ est aliud quàm expositio doctrinalis sacri euangelij: ideo hic se

ptis, iudices apud se habeant, vt secundum eas, & non proprio iudicio populum iudicent. Studeantq; paulatim populum ad legum conditarum, & promulgatorum obseruantiam deducere, nam quantūcunq; leges condite, & promulgate fuerint, nisi per obseruantiam, & vsum confirmate fuerint: non videntur habere super subditos vim coactiuam, & obligatiuam. Vsus enim & inchoata obseruātia, manifestat populum acceptasse promulgatam legem: Ex consequenti se obligauit ad obseruantię legalis perseuerantiam. Cōstat igitur tibi, quomodo lex humana postquàm condita est, potestatem habet coactiuam & obligatiuam, & quomodo non. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Qualis debeant esse humanę leges, quibus regendus est christianus populus. Caput Tertium.

IN cap. tertio declarandum est quales debeant esse humanę leges condende a principe super christianum populum, & hic tria agenda sunt. Primo declarandum est, quę sit propria humana lex. Secundo qualis debeat institui in christiano dominio. Tertio quę sit necessitas instituendi hmōi legem.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ de lege multiplex apud sapientes dari consueuit diuisio, vt docuimus in 5° Ethicorū: trac. 2°: cap. primo & secundo, vt videre poteris tu. Verum pro vt pręsenti proposito spectat sit hęc prima diuisio,

Legū alia naturalis, alia positiua, Naturalis est, quę vbiq; & semper est eadem, sicut & natura rei vbiq;, & semper permanet eadem, vt ignis vbiq; ardet apposito combustibili debite proportionato, & animal perfectum vbiq; generat sibi simile (remoto īpedimento,) & homo vbiq; prosequitur bonum, refugit malum, amat amicum, odit inimicum, benefacit benefacienti sibi, &c. & qui ex his deuiant, non homines.

sed

sed mõstra inhumana spẽ censendi sunt, lex positiua est qua reguntur populi sub vno principe constituti, nam ex rei natura, nec solo rationis dictamine constituta, sed humana apprehensione varioq; prudentum iudicio constituta, quę differt a naturali: quoniam nõ eadem est apud omnes, vt patet de legibus Grecorum, & Persarum, & Carthaginensium &c. sicut non sunt eadem politię, vt docuimus in libris Politicoꝝ. Pręterea: non semper permanent, sed pro loco, & tempore, & generatione, & statu mutantur. Multe nanq; fuerunt in vsu antiquo tempore apud diuersas nationes, quæ ex mutatione principatuum & morum habitantium, mutate sunt.

Naturalis quidem solet in tria diuidi membra.

Primum dicitur lex naturalis omnium entium.

Secundum dicitur lex naturalis omnium animalium.

Tertium dicitur lex naturalis omnium gentium, siue oĩum hominum viuentium vsu rationis.

Lex naturalis omnium entium est naturalis inclinatio ad conseruationem sui esse, & expugnationem sui oppositi corruptiui. Hinc videmus humidũ repugnare sicco, calidum frigido, graue leui &c. Sub hac lege continetur homo vt ens est, & non solum, vt homo est: Ideo ex inclinatione naturali qua ens est: resistit nocenti, pugnat contra aduersantem, & omnibus modis curat se conseruare in esse, aliter non parceret labori, non vitaret pericula: infirmatus nõ quęreret medicamina.

Lex naturalis omnium animalium. s. quę ex propagatione perpetuantur, est naturalis inclinatio ad generandum sibi simile, & gentium educare, & conseruare. Vnde cõiunctio maris et fęmine, educatio filioꝝ, pugna pro filijs non adultis, & de lege naturali omnium animalium.

Sub hac lege continetur homo, non vt homo, sed vt animal est. Hinc videmus in omni gente concupiscentias excitari eũ

ad pubertatem deueniunt, vt cõiungatur mas femine, & prolem susceptam omni solicitudine educant, conseruant, & contra nocentes defendunt.

Lex naturalis oı̃um gentium vtentiũ rõne est naturalis inclinatio, & rõnis dictamen ad prosequẽdũ ea, sine quibus seruari nõ posset humana, et ciuilis societas, respectu eorũ sine q̃bus sufficientia humanę, ac ciuilis vitę haberi non põt. Hęc aũt sunt prima principia practicabilia, vt bonũ prosequendũ malũ vitandũ, diuinũ honorandũ, & colendũ, parẽtibus obediẽdũ, & subueniendũ. Sunt & oẽs contractus in humano genere introducti, vt emptio, venditio, locatio, mutuũ, depositum, Sub hac lege continet homo, vl distinguit a cęteris entibus, et cunctis aı̃alibus: est enim sibi propria: qm̃ prędicta non sine rõne & intelligentia fiunt: Solus autem homo rationalis est: ergo soli homini, vt homo est prędicta lex conuenit, quę non authore homine, sed deo prouisore omnis creature, menti humanę inscripta est atq; signata, iuxta illud psalmi. Signatũ est super nos lumen vultus tui dñe. Secũdum quam legem põt homo iuste ac recte viuere, posito q̃ neq; diuina lex, neq; aliqua humana in scriptis haberetur. De hac lege gentiũ, intẽdit Paulus ad Rom. cap. 2. dicens. Cum gentes quę legem. s. diuinam scriptam non hñt, naturaliter. i. per legem naturalẽ ea quę legis sunt diuinę. s. fáciũt, eiusmodi legem. s. diuinã non hñtes, ipsi sibi sunt lex. s. agentes ẽm dictamen rõnis rectę. Constat igit tibi, q̃d sit proprię lex humana quã appellare consueuimus ciuilẽ legalem positiuã, toti vni dñio cõem, quę plurificatur dñia, nisi dñium vnum accipiat leges ab altero dñio, contenteturq; sub illis viuere vt iacent, vel aliquibus additis, aut diminutis, sicut Romani primas leges sumpserunt a Gręcis, vt diximus supra, & respublica christiana pro maiori parte vtitur Romanis legibus, quas imperiales nunc appellamus.

Relicta igitur naturali lege cõmuni ratione vtentibus tam fidelibus, quã ĩfidelibus, quã nõ est necesse extra scribi nec promulgari: qm̃ a genitura scribitur in corde, nec potest obliuioni tradi, stante naturali discursu rationis humanæ, agemus de humana positiua qualis debeat institui super christianum populum.

Quantum igitur ad secundum aduerte, quòd omnis humana lex instituenda tam super fideles q̃ infideles, firmanda est super legem naturalem: ita ꝙ omne iustum, & honestum præcipiat, omne aũt iniustũ, & inhonestũ, & iniuriosum prohibeat, vt ratio recta dictat: aliter nõ est censenda vera lex. Vnde inquit Cicero in lib. 1. rethoricoꝝ veterum, nulla est lex, quę aliquam rem inutilem, aut iniquam fieri velit. Omnia supplicia, quę a legibus proficiscuntur culpę, aut malicię vindicandę causę constituta sunt; Et in primo lib. inquit: nam sicut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis vtilitatẽ spectat: quoniam eius causa est instituta, sic a legibus nihil conuenit arbitrari nisi quod reipub. cõducat proficisci: qm̃ eius causa sunt cõparate. Omnis aũt ciuilis lex qua regendus est christianus populus tria in se continere debet.

Primo oportet eam esse iustã, aliter non lex sed legis corruptio existimanda est. Iusta aũt erit, si non opponitur diuinę legi. Si firmatur in lege naturali. Si instituitur non pro libito voluntatis, sed recta ratione, & ex rationabili causa. Hęc omnia declarant iustitiam, & rationabilitatem legis, sicut opposita declarant iniustitiam. Oportet ergo eam esse iustam, Sicut diuina, & naturalis iuste sunt: nam vt inquit Diuus Augustinus in lib. 9. de ciui. dei. Omnium legum. s. humanarum inanis censura est, nisi diuine legis imaginem gerat.

Secundo oportet eã esse vtilem respectu boni publici, ita ꝙ finis & primum intentũ legis sit ipsum bonum publicũ & nõ

priuatum, aliter non erit recta regula qua regendus est christianus populus, sed obliqua & peruersa ac tyrannica: Nam sicut rex differt a tyranno, vt docuimus in politicis, quia rex vt pastor intendit bonum populi. Tyrannus autem bonum proprium, sic lex recta ordinatur: primo ad bonum publicum, peruersa autem ad bonum priuatum.

Tertio oportet eam esse possibilem, & conuenientem consuetudini patrię, & moribus populi, & tempori & loco: Nā secundum ꝙ huiusmodi diuersificantur, oportet & leges diuersificare. Vnde diximus in quarto Politicorum, ꝙ nō oportet adaptare pollitias legibus, sed leges pollitijs: quoniam necesse est leges sumere diuersitatem a diuersitate pollitiarum. Constat igitur quas conditiones habere debeant humanę leges condende super christianum populum, & aduerte quòd Isidorum in lib. 2. Ethimologiarum, prędictas cōditiones egregie complectitur dicens, Erit autē lex honesta, iusta, possibilis secundum naturam, & secundū consuetudinem patrię, loco, tēporiq;, cōueniens, necessaria, vtilis, manifesta quoq;, ne per obscuritatem aliquid in captionem contineat, nullo priuato commodo, sed pro cōmuni ciuium vtilitate conscripta: Ideo in ipsa constitutione, ista consideranda sunt, quia cum leges institute fuerint, non erit licitum iudicare de ipsis, sed oportebit iudicare secundum ipsas.

Quantum ad tertium aduerte, quòd necessitas condendi legem positiuam vltra diuinam & naturalem sumitur ex eo, ꝙ in omni gēte vtente ratione, aliqui sunt bene nati, ita quòd ex seipsis virtuose viuunt, naturaliter aborrentes vitium, quasi habentes in se habitus bonus morales congenitos. Isti sunt qui dicuntur sortiti animam bonam. Aliqui autem sunt, qui & si nō sint ita inclinati ad virtutem vt pręcedentes, tamen adhortationibus & reprębensionibus bonorum, de facili declinant a

malo, & ad bonum morale se conuertunt. Aliqui vero ita male nati sunt, aut viuendi consuetudine deprauati, quòd nõ nisi timore pene reuocantur a malo. Propter primos, & secũdos non oportet condere legem coactiuam vim habentem, sed sufficiũt paternę amicabilesq; admonitiões, et correctiones. Propter tertios autem omnino necessaria est lex coactiua, aliter in populo nulla quies, nulla securitas viuendi haberetur. Habitant enim hi tertij inter primos & secundos, sicut fere inter agnos: Ideo oportuit eos per legem coactiuam frenare: ita q̃ aut conuertantur, aut exterminẽtur. Lex igitur vt inquit Paulus ad Gal. cap. 3. propter transgressionem posita est, & confirmat Isidorus in lib. 2. Ethimologiarum dicens. Factę sunt autem leges, vt earum metu humana coerceatur audacia, tutaq; sit inter improbos innocentia, & in ipsis improbis formidato supplicio refrenetur audacia, & nocendi facultas. Constat igitur tibi, quòd necesse fuit humanas condere leges super christianum populum, vt saltem metu penè desisterent mali perturbare bonos & agere peruerse.

Sed dices, si lex humana ex timore penè sufficit comprimere malos, & lex naturalis cum admonitionibus sufficit bene natos, & suscipientes adhortationem, ac corruptionem cõuertere ad bonum, & remouere a malo: ergo non fuit christiano populo necessaria diuina lex & euangelica.

Respondetur, Si christianus populus non esset ordinatus nisi ad felicitatem pręsentis vitę, & eius oppositum, vt de ea docuimus in decimo Ethicorum, profecto naturalis, & humana rectę ac iustę posita sufficeret. Verum quia ordinatur ad eternam beatitudinem, quam ex fide expectamus post huius vitę decursum, aut ad eius oppositum ex demeritis, vt satis docuimus in parte octaua philosophię moralis christianę: ideo vltra quascunq; humanas leges etiam iustissime ac prudentissime

latas, & vltra naturalem cõmunem omni genti vtenti ratione necesse fuit dari legem diuinam, & euangelicam. Quod declaratur triplici ratione.

Primo humana ac naturali lege, non possunt christiani principes omnia peccata castigare: nã oportet prudentem principem aliqua dimittere impunita: ne maius sequatur malum in repub. christiana, & aliquando condescendere in aliquibus quæ & si non absolute, tam ad tempus tollerari possunt. Exemplum habemus de Dauit in 2° Regum, qui non puniuit Ioab occisorem Abner, eo ꝙ esset rex nouiter creatus, & preualere non posset. Vnde dixit ad populum in 2° Regum cap. 3. Nõ ignoratis qm̃ princeps & maximus cecidit hodie in Israel? Ego autem adhuc delicatus & vnctus rex. Porro viri isti filij Saruie duri sunt mihi. Retribuat dominus facienti malum iuxta maliciam suam. Preterea humana lege nõ puniuntur delicta nisi manifestata & conuicta. Sed quàm plura, & enormia fiunt in occulto, vt adulteria, stupra, homicidia, & furta, quę si permanent occulta iudicio humano condemnari non possunt. Si igitur in christiana religione nullum malum remanere debet impunitum, oportet in ea esse diuinam, atqꝫ euangelicam legem, quæ non solum extrinseca delicta manifestata punit, sed etiam occulte perpetrata, malasqꝫ cogitationes, vt concupiscentias, & iras, & odia, & ypocrises: qm̃ in eterna beatitudine nulla admittitur macula. Dicitur enim Apoc. cap. 21. Nullum coinquinatum intrabit in ea.

Secundo, nulla est humana lex adeo prudenter tradita, in qua quo ad iudicia cadere non possit error: nam vt docuimus in primo Ethicorum: quod est iustum & laudabile in vna gente reputatur oppositum in alia. Oportet ergo in populo christiano, qui est populus electus, christi sanguine redemptus, vltra humanam adesse diuinam, & euangelicam legem caren-

tem omni falsitate & errore, vt docuimus in parte prima philosophię moralis christianę, vt illic videre poteris.

Tertio lex naturalis, & humana non sufficiunt nobis tradere conuenientem cognitionem illius supernaturalis finis, ac boni, ad quod tendit christiana religio: quoniá vt scribitur Isaie cap. 64. in cor hominis non ascendit, quod deus pręparauit diligentibus se: nam cum illud bonum sit supra naturam, oportuit diuinam atq; euangelicam legem nobis dari, qua per fidem cognosceremus nostrę beatitudinis obiectum, & p veras operandi regulas tenderemus in illud. Cóstat igitur tibi propter quid vltra naturalem humanamq; legem oportet christianum populum regulari per diuinam & euangelicam. Hæc de pręsenti cap. dicta sufficiant.

Quot agenda sunt per legem condendam super christianum populum. Caput Quartum.

IN cap. quarto declarandum est quot agenda sunt per legem condendam super christianum populum, siue sub qua regitur. Tu igitur aduerte, quòd communi sapientum sententia omnis humanę legis rectę, & efficaciter positę, quinq; sunt opera, sine quibus princeps vane laboraret in regendo populo.

Primum est præcipere.
Secundum permittere.
Tertium prohibere.
Quartum præmiare.
Quintum punire.

Quorum ratio & sufficientia hinc sumitur, leges conduntur propter humana opera reguláda. Hęc autem sunt in triplici differétia: quoniam aut sunt euidenter bona, aut euidéter mala, aut media, vt ea quæ sunt ex sui natura indifferentia, vel

parui momenti. Si euidenter bona, hoc dupliciter: quoniam vel sunt fienda, vel iam facta, si fienda. Primo spectat ad verum principem siue eius vicarium hortari monere & consulere, vt subditi faciant opera bona, quę fienda sunt, quòd si hæc non sufficiunt, apponere pręceptum ex virtute legis, quę habere debet vim coactiuam, aliter inefficax esset: Si facta, subditi bene operantes pręmiandi sunt, aut honoribus, aut officijs, aut donis, vt in bono perseuerent, reddanturq; animosiores ad bene operandum. Si euidenter mala, hoc dupliciter: quoniam vel possunt fieri & dubitatur, quòd fient, vel sunt facta. Si primo modo, prohibenda sunt ex vi legis. Si secundo modo, punienda sunt, vt subditi delinquentes caueant de futuro, & cęteris sint in exemplum. Penarum vero iuxta Isidorũ in Secundo Ethimologiarum octo genera in legibus contineri Tullius scripsit. s. Damnum, vincula, verbera, tallionem, ignominiam, exilium, Seruitutem, & mortem. Si sunt media, & dicunt indifferentia, quia ex se nõ sunt euidenter bona, nec mala nisi forte ex diuersa intentione operantium, vel si sunt mala, sunt modici momenti, hęc inquàm permittenda sunt, & dissimulanda, nec semper punienda: Nam cum omnes subditi non possint esse prefectę boni si princeps decerneret quoscunq; defectus punire, nõ diu pacifice regnaret, & multi indignati ad deteriora se converterent, & tandem princeps haberetur contemptui, vel ei imponeretur, quòd relinquens grauia tantum leuiora curat. Oportet ergo prudentem principẽ, aliqua minus bona permittere, ne maius sequatur malum in populo, & aliquando etiam grauissima non statim depręhensa punire, sed tempus congruum expectare, & si princeps in vita sua non potest, committendum est successori, qui capta opportunitate, delicta grauia non relinquat impunita: Sicut fecit prudentissimus rex Dauit: qui vt legimus in. 3. Regum cap. 1.

commisit Salomoni iustam vindictam de Ioab, & Semei. Vide tu. Constat igitur tibi quòd humana lex condenda super christianũ populum quinq; in se continere debet opera, sine quibus, vana esset ipsa lex, & princeps quantuncunq; sit in se ipso bonus, vane laboraret in regendo populo sibi commisso, hęc autem sunt, vt docuimus: pręcipere, prohibere, permittere, pręmiare, punire. Hęc de pręsenti cap. dicta sint: in quo terminatur consideratio de legibus christianis in vniuersali.

Explicit pars prima: tractatus sexti, quę fuit de legibus christianis in vniuersali: ab eodem ordinata.

INCIPIT SECVNDA PARS SEXTI *tractatus, quę est de legibus christianis in specie.*

IN HAC *secunda parte sexti tractatus ordo doctrinæ requirit, q̃ postq̃ locuti sumus in parte pręcedenti de legibus christianis in vniuersali, descendamus ad specificam considerationem earum.* Hãc igitur partem diuidemus in quatuor capita.

Primò declarãdum est sub quibus legibus con ditis, & firmatis, regẽdus sit christianus populus: ita q̃ non sit necesse nouas, & vniuersales condere leges.

Secundo quomodo regendus est secundum diuinam legem antiquam datam per Moysem.

Tertio *quomodo regendus est secundum legem euangelicam.*

Quarto quomodo regendus est secundum ciuilem imperatoriam.

Sub quibus legibus conditis, & firmatis regendus sit christianus populus. Caput Primum.

IN cap. primo declarandū est sub quibus legibus conditis, & firmatis regendus sit christianus populus: ita quòd non sit necesse pro eius regimine nouas & vniuersales condere leges: quoniam iam condite sufficiunt. Dico autem vniuersales, vt excipiam particularia decreta siue statuta sub quibus regi solent distinctę ciuitates, quę pro tempore conduntur a principe, siue a communitate, & innouantur, & augentur, & minnuntur, prout casus dietin emergentes requirunt. Hinc est φ Bononia, & Florentia, & Placentia, & Mediolanum particulares quasdam leges habent, vltra communem imperialem, sub quibus reguntur populi, quę nō aduersantur communi legi, sed ad particularia magis applicantur. Vnde si ciuitatis statutum repugnaret directe cōmuni legi iuste, & prudētissime positę, non esset, approbandum, sed per imperatoriam, aut regiam maiestatem destruēdum. His ergo particularibus statutis postpositis intendimus loqui de vniuersalibus legibus iam conditis, sub quibus regendus est christianus populus. Tu igitur aduerte, φ cū christianus populus in sui principio. i. tempore apostolorum aggregatus fuerit ex hębreis, & gentibus conuersis ad fidem Christi, & sic in descendentibus suis perseuerat, congruum est vtpote medius seruet legem extremorum, pro quanto non repugnat legi euangelice. In lege aūt hębreorum continent pręcepta moralia, & cerimonialia, & iudicialia siue penalia. Quo ad cerimonialia nō ē regēdus christianus populus: qm̄ vt vmbra futuri transierunt, nec quo ad iudicialia vniuersaliter: qm̄ lex illa data est hębreis dure ceruicis: ideo dure in penalibus tractandi erant, vt saltem timore rigorosę pene, reuocarētur a mal. At lex Christi data est filijs, qui in-

ducendi sunt ad bonum amore patri:, & diligentissimi pastoris, qui non renuit animam suam ponere pro ouibus suis. Propterea liberatus est ab obligatione legis hebree populus christianus quo ad partem cerimonialem, & iudicialem', & relicti sunt obligati parti morali: qm̄ moralia sunt de lege naturę, quę in oī gente, & oī tempore, & oī loco seruanda est. Sic enim dictat ratio recta in oī hoīe vtente ratione. Vt honorādi parentes, non furandū, non occidendū, non mechandū, non periurandum: nō false testificandum. Et quidem ꝙ christianus populus liber sit a cerimonialibus antiquis, & iudicialibus, cōstat ex eo, ꝙ Paulus ad Gal. cap. 2. restitit in faciem Petri, eo ꝙ cogebat gentiles iudaizare, qui erant ad Christum cōuersi, & per totam fere epistolam ad Romanos ostendere nitit christianum esse a lege liberum. In lege autem imperiali, quę ciuilis cōis dicitur, quę condita fuit apud Romanos ante Christi aduētus. Cōtinentur iustissime regule omniū ciuilium actionum, & humanorum contractuum, & punitiue delinquentium, quas quidem regulas fundarunt illi antiqui prudentes Romani super ius naturale in quo non est error, & ideo respublica christiana huiusmodi legem sibi applicauit, per quā christianus populus potest virtuose, & ciuiliter, & pacifice. & gloriosę viuere. Cum aūt oīs humana lex in aliquibus deficiat, vt docuimus in parte prima philosophię moralis christianę, nec cōuertat aīas, sed sola extrinseca curet, qualia sunt verba, & opera, oportuit optima lege carente omni defectu, & curante tam intrinseca q̄ extrinseca fideles regi. Hęc est autē lex euangelica, vt docuimus in parte prima christianę philosophię moralis, vt illic resolute videre poteris: vbi probauimus, ꝙ sola conuertit aīas, sola retificat corda, sola illuminat aculos idest ītellectū, in sola eius obseruātia est retributio multa &c. Rationabiliter ergo regendus est christianus populus tripli-

ci lege .s. Diuina antiqua, ciuili imperiali, & euangelica. Hic est funiculus triplex, qui vt dicitur Ecclesiastes cap.4. de difficili rumpitur: nam ex antiqua lege habet christianus populus decem mandata, in quibus vt in primo semine, stat diuinus cultus, & omnis moralitas circa dilectioné proximi. Ex ciuili autem imperiali habet irreprehensibilem cõuictum erga proximum in quocunque humano negocio: In euangelica autem habet perfectum, & purgatissimum dei cultum, perfectam proximi dilectionem, omnemque moralissimum, & iustissimum viuendi modum tam in seipso quàm erga deum, & patriam, & parentes & ciues, & quoscunque humani generis status, vt tibi manifestare intendimus si deo optimo fauente super Pauli epistolas expositionem fecerimus. Constat ergo tibi, sub quibus legibus conditis regendus sit christianus populus. Hæc de presenti cap. dicta sint.

Quomodo regendus est christianus populus secundum diuinam legem datam per Moysem. Caput Secundum.

IN cap. secundo declarandum est quomodo regendus sit christianus populus secundum antiquam diuinam legem. Tu igitur aduerte, quòd vt diximus in cap. precedenti, christianus populus per Christum liberatus est ab obseruantia legalium cerimoniarum, & iudiciorum: non autem ab obseruãtia moralium quæ sunt etiam de lege nature, nec ab obseruantia diuini cultus, qui consistit in dilectione, & honore vnius summi veri dei, & quoniam hæc omnia continentur in preceptis decalogi, de quibus scribitur Deutero. cap. 5. ideo ante omnia est erudiendus, & assuefaciendus in obseruantia decem preceptorum, in quibus tota legis diuine virtus consistit. Verum quia in parte secunda philosophie moralis christiane de decẽ preceptis, & eorum intelligentia, resolute pertractauia

mus: ideo hic non est longius immorandum.

Quomodo regendus est christianus populus secundum legem euangelicam. Caput Tertium.

IN tertio cap. declarandum est, quomodo regendus sit christianus populus secundum euangelicam legem. Tu igitur aduerte, quòd cum sit lex perfecta, nihil relinquens quod ad hominis salutem spectet, diuinum cultũ, & castigatissima moralia, & iudicialia omni seueritate remota tradit, sicut et ipse mansuetus, & mitis corde fuit studens peccatorem per lenitatem, & indulgentiam ad se conuertere, relicto antique legis rigore. Et ideo spectat ad christianum principem temporalẽ, & spiritualẽ, fidelẽ populũ sibi cõmissum, nõ seuere, nõ tyranniter regere, sed potius ad pietatem quàm ad duriciem declinare, sicut pater ad filios, nisi adsit causa seuiendi contra scelestos. & profanos, & conturbatores pacis, & contra seuientes in proximum nocentes illi in re, in persona, in fama, cõtra hos enim, acrius agendum est, ne boni contra iustitiam patiatur, & alij deprauato exemplo, efficiantur mali. Vnde & Paulus qui vt pijssimus pater obsecrationibus orationibus paternis, & mansuetissimis adhortationibus vocabat gentes ad christianam fidem, ferre non potuit scelus illius, qui vt scribit primę ad Cor. cap. 5. habebat in fornicationem vxorem patris sui. Hunc tradidit Sathane cruciandum in corpore ne alij suo pessimo exemplo idem pręsumerent. Vnde inquit Paulus in eodem cap. Nescitis quoniam modicum fermẽtum totam massam corrumpit. Quomodo autem quo ad diuinum cultum, & in seipso, & erga proximum, & erga superiores, & equales, & inferiores, quilibet christianus se gerere debeat. Paulus in omnibus suis epistolis plenissime docet, cuius doctrina, nõ est aliud quàm expositio doctrinalis sacri euangelij: ideo hic su-

stimus, donec eius in epistolis deo optimo auxiliante, expositionem aggrediamur. Tunc enim manifesta tibi fiet ad plenū in euangelica doctrina christiani populi eruditio.

Quomodo erudiendus sit christianus populus secundum ciuilem imperatoriam legem. Caput Quartum.

IN quarto cap. declarandum est quomodo sit regendus christianus populus secundum ciuilem imperatoriam legem. Tu igitur aduerte, quòd cum christianissimus Iustinianus eas ordinauerit resecans superflua, & supplens diminutis peritia, & prudentia sapientum, non est dubitandum quin leges ipse iuste, & rationabilissime disposite fuerint: nec reprobari potest sententia, iuxta rectum legis sensum prolata. Vnde non oportet in christiana repub. de eis disputare, sed secundū eas iudicare. Oportet autem christianum principem superintendere, ne iudices, & procuratores, & aduocati abutantur legibus iustissimis: Stat enim legem esse iustam, Vsum autem iniustum, qui non vsus, sed abusus dicendus est: Ideo inquit Paulus ad Timotheum epistola prima cap. 1. Scimus quoniam bona est lex, si quis eā legitime vtatur. Quoniam igitur humana malicia bono vti potest in malum, sicut dat elemosynam vt laudetur, aut fornicetur. Omni studio ícumbere decet principem christianum, ne executores legis pręcipue vbi de causa diuini cultus, et proximi agitur. sua cupiditate, aut alia passione declinent a rectitudine legis. Multi sunt enim legis doctores, qui intentiones & captiosas interpretationes suas, volunt habere vim legis, & deprauatum sensum suum, esse sensum legislatoris, quod ipso facto iniusto falsum esse comprobatur. Hinc proueniunt oppressiones eoꝝ, qui ex paupertate in litigando deficiunt, aut humano destituti fauore, vt viduę, pupil-

ti, peregrini, inopes ad egestatem reducti. His igitur superintendat christianus princeps: quoniam nil adeo prouocat ad iram dei maximi bonitatem, quàm auersio diuini cultus, & miserorum oppressio. Et si dei maximi prophetas scrutatus fueris, inuenies totum eorum conatum versari circa relictionem diuini cultus, & causarum pupilli, & vidue, & egeni, & peregrini, vidue Isaiam cap. primo. Vide Ezechielem cap. 34. Et hic terminatur ad presens intentio nostra in philosophia ciuili christiana: Mens nostra fuit in fine huius nostre considerationis per tractatum resolutum, & per ordinem alphabeti dispositum, conscribere omnes morales, ac ciuiles leges, diuinas tam antiquas quàm euangelicas, easque comparare ciuilibus imperatorijs. Verum id differendum decreuimus, donec maiorem nobis dominus concesserit, & temporis, & animi tranquillitatem. Quod si datum nobis non fuerit, benigne ferendũ est, & illi gratie summe habende sunt, cuius lumine & auspicio felicissimo, ad finem deduximus christianam philosophiam moralem, & Economicam, & ciuilem. In quibus apparet christiana religio quantum excedat omnes philosophorum sectas, qui de moralibus, & economicis, & ciuilibus scripserunt.

Explicit secunda pars sexti tractatus philosophie ciuilis christiane: ab eodem ordinata.

SVMMA CONTENTORVM IN PHI*losophia ciuili christiana: ab eodem ordinata.*

TRACTATVS PRIMVS, QVI EST *de ciuitate christiana, quid sit, & quomodo regenda sit, & continet cap. quatuor.*

Quarto

Q

Explicit summarium contentorum collectum, & ordinatum per Authorem.

PHILOSOPHIA ECONOMICA DIVINA ATQVE CHRISTIANA, DISPOSITA PER REVERENDVM MAGISTRVM CHRISOSTOMVM IAVELLVM CANAPICIVM ORDINIS PRÆD. ET SACRE THEOLOGIÆ PROFESSOREM.

RES esse scientificos habitus practicos versantes circa humana agibilia, philosophi & sacri doctores vna sententia determinant: Primum quidem vocant Ethicam, idest de moribus sciētiam, qua sciat vnusquisq; seipsum in seipso regere, & ad beatum finem se disponere: Et de hac quidem iam pertractauimus primo ad mentem Aristotelis in Epythomatibus nostris formatis super. x. libros Ethicorum. Et secundo ad mētem diui Platonis, in eo lib. quem intitulauimus, moralis philosophia Platonis. Et tertio iuxta diuinā, ac christianam legem, & religionem in eo volumine, cui titulus est, moralis Philosophia diuina atq; christiana.

Secundum nominant Economicam. i. scientiam de domo, qua sciat pater familias domum, & familiam cui preest regere, & conseruare, atq; optime disponere, & de hac quidē iam pertractauimus ad mentem Aristotelis in Epythomate nostro formato super libros Economicorum Aristotelis. Ad mentem autem Platonis de hoc singularem cōsiderationem non fecimus: quoniam Plato indistincte in doctrina sua de moribus, de di

spositione familię, de regimine ciuitatis pertractare videtur. Nunc autem intentio nostra est in pręsenti libro consideratio= nem facere de scientia regitiua domus, & familię iuxta diui= nam, & christianam legem, & sic pręsens liber immediate di= spone post epythoma economicum formatum ad mentem Ari= stotelis, & in eo clarissime tibi manifestabitur, quante excellē tię sit scientia regitiua domus, & familię iuxta diuinam, & christianam legem, supra eam quę a philosophis, & huius mū di sapientibus excogitata est. Post traditionem scientię econo mice iuxta dispositionem diuini & christiani instituti: Pro= positum mentis nostrę est (vita comite) & optimo auxilium fe rente deo, ordinare politicam disciplinam iuxta diuinam, & christianam legem, in qua tibi reuelabitur quantum exalte= tur supra perypatheticam, & academicam ciuilem. Et tunc deo benedicto, gratias summas acturi sumus, qui sua bonita= te totale propositum nostrum, ad optatissimum finem deduxe rit: Neq; enim tot, & tanti labores in scrutandis philosopho= rū sententijs circa moralia, & economica, & ciuilia, a nobis assumpti fuissent, nisi vt tandē ī scriptis manifestaremus, quātū distant, & excellāt diuina, & christiana moralis, & economi ca, et ciuilis supra quascūq; humanitus, et naturaliter īuentas.

Totalem vero considerationem de regimine, & disposi= tione domus iuxta diuinam & christianam legem diuide= mus in septem tractatus.

Primus erit de domo, & partibus domus in vniuersali.
Secundus erit de regimine primę partis domus, quę sunt vir, & vxor, siue coniugales. Tertius erit de regimine filiorū.
Quartus erit de regimine filiarum.
Quintus erit de regimine ministrantium, & seruientium.
Sextus erit de cura possessionis.
Septimus erit de dispositione edificiorum.

TRACTATVS PRIMVS

N TRACTATV *primo actuari sumus de domo, & partibus domus in vniuersali, & diuidemus ipsum in quatuor capita.*

Primo quid sit domus.

Secondo quę & quot sint causę necessitantes hominum genus ad constituendum domū, & si huiusmodi constitutio est homini naturalis, vel ex mera voluntate.

Tertio quem ordinem habeat communitas domus, ad alias humanas communitates,

Quarto quot communitates, quot regimina, quot personarum genera oporteat esse in domo.

De domo quid sit. Caput Primum.

IN *cap. primo agendum est de domo quid sit, & hic duo agenda sunt. Primo ponenda distinctio de significato huius termini domus. Secundo vtrunque distinctionis membrum diffiniendum est.*

Quantum ad primum aduerte, quòd famosum est hunc terminum domus dupliciter sumi. Primo prout significat edificium constant ex fundamento, & pariete, & tecto, protegens habitantes ab omni aeris intemperie. Secundo prout significat communitatem plurium personarum in tali edificio simul viuentiū, & cōmunicantium in quotidianis, & diurnis operibus, quibus indiget humana imbecillitas. Nam & hic terminus ciuitas dupliciter sumi consueuit. Primo pro edificijs, & menijs, & ambitu ciuitatis. Secundo

pro ciuium multitudine intra ipsa menia cohabitantium, iuxta quem sensum dicimus talē ciuitatem sic statuisse sic fecisse, non quòd edificia, sed communitas inhabitantium id fecerit, & statuerit, & in eodem sensu consueuimus dicere, domū talem esse ingenuam vel rusticam, non quia parietes, sed quoniam familia inhabitās est ingenua, aut rustica.

Posita hac distinctione aduerte, quòd domus in primo sensu solet sic diffiniri. Domus est quid compositum ex lapidibus & cemento, aut lignis contextis, aut alia materia, protegens nos a frigore, & ab estu a ventis, & pluuia, & a quacunq; alia aeris intemperie, & de domo in hoc sensu accepta non intendimus loqui hic, sed erit sermo de ea in trac. vltimo, vbi acturi sumus de edificijs domesticis, & priuatis.

Domus autem in secundo sensu sic diffinit tam apud philosophos quàm sacros Theologos. Domus est plurimū personarum communitas naturalis, constituta propter indigentiam & mutuā deseruientiā in operibus diurnis, & quottidianis.

Primo dicitur plurium personarum communitas: quoniam vt dicemus infra, vna persona non est domus, sed pars. Vnde si quis ex aliqua familia superstes esset, aut si habitatione separatus solitarius viueret, aut si plures haberet extraneos sibi deseruientes, nullum tamen ex cognatione sua, iam non domum constitueret.

Secundo dicitur naturalis, quoniam vt declarabitur tibi infra, domus non constituitur ex beneplacito nostro, sed impulsu naturę, quo inclinatur humana species ad simul cohabitandum, & simul conuiuendum. Vnde dicemus infra, q qui solitariam vitam ducit extra humanum consortium, aut est inferior homine sicut bestia, aut est superior homine; vt diuinum quoddam.

Tertio dicitur propter indigentiam &c. vt in hoc diffini-

guatur domus a vico,& castro,& ciuitate.Pro cuius euidentia aduerte,ꝙ domus,& vicus, & castrum, & ciuitas in hoc conueniunt,quòd sunt plurium personaꝝ cõmunitas naturaliter,& non solum voluntarie constituta, vt manifestabimus tibi in philosophia christiana ciuili.Differunt autem quoniam domus constituitur propter opera illa quę quottidię nobis necessaria sunt,qualia sunt comedere bibere,vestiri, mundari, & purificari secundum corpus.In his enim nemo potest per seipsum sibi sufficere,sed indiget deseruientibus, & pręparantibus,vt bene & commode se nutriat & conseruet. Et propter *hæc constituitur domus,licet sint alie causæ propter quas necesse est constituere domos,vt declarabimus infra.* Vicus aũt *& castrum,& ciuitas instituuntur,non propter opera quibus quottidie indigemus,sed propter illa quibus ad tempus indigemus,quales & emptio,& venditio,& cętere commutationes:neqꝫ enim est necesse,ꝙ omni die emamus nobis necessaria vitę,neqꝫ ꝙ quottidie vendamus.sed certo temppre pręparemus ea in tanta quantitate,quòd pro aliquo spacio nobis sufficiant,& pręcipue quę diu conseruari possunt,vt frumẽtum, vinum, oleum, sal,pannus,& reliqua multa:*Vnde *qui quotidie emunt sibi victum,non vt firmata domus,sed vt peregrini,& aduene viuunt in vico,aut castro,aut ciuitate.*Vt *igitur per commutationes vnusquisqꝫ haberet ea quę ad victum sibi sufficerent,constituuntur vicus,& castrum,& ciuitas.* Tu *tamen aduerte,ꝙ ex alijs causis quas tibi manifestabimus in philosophia ciuili christiana,naturaliter instituũtur vicus castrũ, & ciuitas:Sed pro nunc sufficiant,quę diximus, vt cognoscamus cõuenientiã,& defferentiã inter domum,& inter vicũ, & castrum,& ciuitatem.*Quomodo *autem cõueniant, & differant,vicus & castrum,& ciuitas,declarabimus tibi in philosophia christiana ciuili.*

Et aduerte, quod in scriptura sacra domus tam in primo quàm in secundo sensu est in frequentissimo vsu. In primo quidem sensu scribitur Genesis cap. 19. Obsecro domini declinate in domum pueri vestri, & manete in ea, (& infra.) Ingressisque domum fecit eis conuiuium, coxit azima, & comederunt. Et Exodi cap. primo. Quia timuerunt obstetrices deum, edificauit eis domos. In secundo autem sensu scribitnr Genesis cap. septimo. Ingredere tu, & omnis domus tua in archam, et cap. 20. Concluserat dominus omnem vuluam domus Abimelech. Haec de praesenti capite dicta sint.

Quae & quot sint causae necessitantes hominum genus ad constituendam domum, & si huiusmodi constitutio sit homini naturalis, vel ex vera voluntate. Caput Secundum.

IN secundo capite inuestigande sunt cause quae, & quot sint propter quas necessitatur homo ad constituendam domum tam in primo quàm in secundo sensu, & vtrum talis constitutio sit homini naturalis, vel ad placitum. In hoc igitur capite duo agenda sunt. Primo manifestabuntur pręcipue cause, propter quas in omni gente constituuntur domus saltem in secundo sensu. Secundo declarabitur, si hęc constitutio est ex beneplacito, & sola humana electione, vel naturalis.

Quantum ad primum aduerte, quòd praecipue cause pp quas impellitur homo ad construendam domum, & instituendam domesticam societatem sunt quatuor. Prima sumitur ex praeparatione victus. Secunda ex praeparatione vestitus. Tertia ex protectione a contrarijs, & nociuis. Quarta ex eruditione, & disciplina.

Quantum ad primam aduerte, quòd homo inter cętera animalia sortitus est ab authore naturę complexionem delica-

tiorem, ac magis reductam ad medium, vt haberet corpus proportionatum nobilissime formæ qualis est anima intellectiua, essetque aptissimum instrumentum pro exercendis operationibus intellectualibus. Vt autem huiusmodi corpus sustinenter nutriatur, & conseruetur inesse, non sufficiunt cibaria eo modo quo producuntur a natura sed oportet ea depurare, & decoquere, & ad aliam formam deducere ex arte, vt fiant homini conueniens nutrimentum. Hinc est quòd oportet frumentum mollere, & ex farina panem conficere, & decoquere, carnes, & legumina, & olera igne preparare. Hac autem præparatione cætera animalia non indigent: propter grossam, & rudem complexionem suam. Vnde animalia rapacia nutriuntur carnibus crudis: non rapacia, aut herbis, aut fructibus, eo modo quo a natura producuntur. Ad hoc autem quòd cibus modo prædicto præparetur homini non sufficit vna persona, sed oportet vt plures in vnum conueniant, quæ præparent victui necessaria: Sic autem conuenire, & in eodem loco siue edificio cohabitare, est instituere domum. Constat ergo quomodo propter præparationem victus humani necesse fuit instituere domum.

Quantum ad secundam causam aduerte, quòd cætera animalia a sui genitura sufficiens operimẽtum habent, puta pennasl, anam, pillos, corium, & cutem duram, aut squamas, & hoc propter ignobilem, & terrestrem complexionem suam. Homo autem ex temperata, & nobiliori sua cõplexione, non habet a natura conueniens sibi indumentũ, neque enim molli, & temperate complexioni suæ conuenit, per totum corpus habere densitatem & grossiciem pillorum, aut pennarum, aut lanę, aut corij duriciem, aut squammas: ideo inter cætera animalia dicitur homo nuditatem habere. Cum igitur homo ex natura non traheret secum sufficiens indumentum, & ma-

videmus araneam texere tellam, etiam quòd nunquàm viderit alias araneas texere, sic nidificant aues, sic mel colligunt, et congregant apes. Homo autem non sufficienter tendit in opera sibi debita ex instinctu naturę, sed ex ratione, & instructione, & propterea author naturę dedit homini sermonem, vt se inuicem doceant homines, & vnus ab alio disciplinam, siue practicam, siue speculatiuam accipiat, & quoniam id non potest fieri nisi homines societatem habeant adinuicem per cohabitationem: ideo necesse fuit constituere domũ, non enim mater erudire posset filium, nec dominus seruum, nec vir vxorem nisi simul habitarent: ergo &c. Iste igitur sunt pręcipue causę, quibus apud omnes gẽtes quę ratione viuunt, & in christiana religione constituuntur domus.

Quantum ad secundum aduerte, quòd nonnulli tenent constitutionem domus esse mere voluntariam, & non naturalem. Quod sic manifestare contendunt. Si constitutio domus est naturalis: ergo homo est naturaliter animal sociale, & domesticum, siue familiare. Sed hoc est falsum. Patet consequentia, & probatur falsitas consequentis. Si homo esset naturaliter animal sociale, & domesticum, nunquàm eligeret vitã solitariã, q̃m quod naturale est, semper & vbiq; est, vt quoniam naturale est igni calefacere, semper & vbiq; calefacit (modo adsit calefactibile dispositum calefieri) & graue semper & vbiq; non impeditum descendit. Multos autem videmus eligentes vitam solitariam, etiam quòd possint habere vitam domesticam: ergo quòd homo sit animal sociale vel solitarium, non est sibi naturale, sed voluntarium prout eligit, & statuit: Ex consequenti constitutio domus non est naturalis, sed ex humana electione, & consuetudine.

Sed aduerte, quòd hęc opinio procedit ex eo quòd ignorat quomodo sit homini naturale esse animal sociale: neq; enĩ

est sibi naturale sicut igni calefacere, & graui descendere. Quod enim est sic naturale, semper & vbiq; est, nec potest in contrarium assuefieri: Nam si milies prohiceres lapidem sursum, nunquàm assuesceret tendere sursum. Cum ergo videa*mus plures ex hominibus assuescere solitarie viuere, vt in mõtibus, in heremo, in insulis, in spelũcis, patet, quòd non est hoc modo homini naturale socialiter viuere:* Est *igitur ei naturale, quia habet quandam innatam inclinationem, & aptitudinem vt sit socialiter viuens:* Sicut *& innatam habet aptitudinem, vt scientiam acquirat: quoniam omnis homo natura scire desiderat.* Quod *autem est sic naturale, non saluatur semper pro omni indiuiduo, sed vario casu, & multiplici causa aliter inuenitur:* Nã *licet omnes homines natura scire desidernt, plures tamen sunt nescientes quàm scientes, quoniam aut sunt indispositi sensibus, per quos venamur rerum notitiam, aut labore retrahuntur: aut facultatem rei familiaris nõ habent &c.* Item *naturaliter homo operatur manu dextra, & tamen plures operantur manu sinistra: sic licet naturaliter homo socialiter, & domestice viuat, tñ quàm plures inuenimus agentes vitam penitus solitariam, & siluestrẽ.* Quod *ex quinq; causis, vt in pluribus euenit.*

Primo ex mala fortuna quæ præmuntur egestate, & indigentia bonorum temporalium: Contingit *enim aliquos ita mendaciter viuere, quòd ex inopia non possunt matrimonium celebrare, eo quòd nõ esset eis facultas filios nutriendi, nec erudiendi, nec seruos habendi, neq; lucrandi.* Tales *astricti sunt solitarie veluti peregrini viuere, eo quòd non valent domesticam familiam instituere, quę vt declarabimus infra constat ex viro, vxore, ex parentibus, & filijs, ex domino, & seruis &c.*

Secundo ex insuportabili malicia, & prauitate: Nam sunt

aliqui adeo deprauate naturę, & voluntatis, quòd nolunt humaniter, sed feraliter viuere. A bonis suportari non possunt: neminem verentur, legem renuunt, solo appetitu feruntur vt bestie immanes. Hos necesse est, vt versos & tigrides societatem hominum deserere, & cum feris sibi similibus vitam ducere, ex consequenti non possunt domum instituere: Nam aut expelluntur per vim dominatiuam ab aliorum consortio, aut ex sua feritate eligunt vitam solitariam. Isti sunt quibus maledicit Homerus, vt refert Aristoteles in primo Politicorum inquiens. Maledictus insocialis, in legalis, sceleratus, assectator belli veluti sine iugo existens, sicut volatilia cæli viuens.

Tertio ex furia & amentia: nam qui sunt extra mentem vt stulti & insani feruntur sola concupiscentia & irascibili, ideo quoscunque inueniunt sibi contrarios, aut obsistentes insequuntur & percutiunt.

Hos necesse est, ab hominum societate expellere, qui expulsi habitant in deserto, aut in speluncis, & cauernis, aut in sepulchris campestribus. Talis fuit Nabuchodonosor, vt legimus Danielis cap. quarto, qui amens effectus eiectus est ab hominibus, & cum bestijs & feris fuit habitatio eius, & quasi bos fenum comedit. Talis fuit ille demoniacus, de quo legimus: Luce cap. octauo, quòd non induebatur vestimento, neque in domo manebat, sed in monumentis.

Quarto ex iniusta & impia tyrannorum persecutione: Nam vt declarabimus in Politica christiana tyranni scientes se odiosos viris probis timent eos, ne insurgant, aut insurgere faciant populum. propterea quærunt perdere bonos. Ipsi vero consulentes saluti suæ, relicta ciuitate, & propria domo, student se saluare in solitudine: Sic fecit Helias propheta, vt legimus in tertio libro Regum: cap.

decimonono. Qui fugiens a facie Iezabel insidiantis vitę suę perrexit in desertum, vt saluaret se in monte dei Oreb: Sic Mathatias, & filij eius, vt legimus in primo Machabeorum cap. 2. Nam propter obseruandam legem dei, fugerunt in montes, & reliquerunt quęcunque habebant in ciuitate. Idem scribit Paulus ad hębreos cap. 11. Vbi de sanctis fugientibus impios persecutores sic inquit. Circuierunt in melotis in pellibus caprinis egentes angustiati afflicti, quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes in montibus, & speluncis, & in cauernis terrę, & hi omnes testimonio fidei probati sunt.

Quinto ex desiderio perfectioris vitę quàm sit vita socialis. Hęc autem est vita contemplatiua, & affectiua diuinorum quã, vt aliqui assequantur, quodcunque humanum renuunt consortium, vt liberius diuinis intendant: Isti in religione christiana viuentes solitarię eleuant se supra se, cum eis versantur diuinę ac celestes mentes quas angelos dicimus. Vitam hanc duxerũt sancti illi patres anachorete, Diuus Hieronymus, diuus Ioannes baptista, diua magdalena. Isti sunt veluti dij altiorem eligentes vitam, quàm sit vita humana socialis. Constat igitur tibi quibus de causis, nonnulli renuunt vitam socialem, & domesticam, licet homo sit naturaliter animal sociale: modo quo exposuimus. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quem ordinem habeat communitas domus ad alias humanas cõmunitates siue societates. Caput Tertim.

IN tertio cap. inuestigandum, & quem ordinem habeat cõmunitas domus ad alias humanas communitates, & hic duo agenda sunt. Primo declarandum est, quot sint naturaliter institute humanę societates apud omnes gentes, quę ratio-

naliter viuunt, & pręcipue in christiana religione. Secundo quę ex illis sit prior. Quibus manifestatis constabit tibi ordo quem habet cōmunitas domus ad alias communitates, & quo modo conuenit, & differt ab illis.

Quantum ad primum aduerte, quòd in humanis quatuor sunt ordinatę cōmunitates, & societates. s. domus, vicus, ciuitas, principatus siue regnum. Quę sic disponuntur: domus constituitur ex pluribus personis: Neq; enim vna persona constituit domum, vt declarabitur in cap. sequenti, imo si personę constituentes domum omnes deficiant pręter vnam, iam desinit esse domus: Vicus autem constituitur ex pluribus domibus conuicinis: sicut enim vna persona non constituit domum, sic nec vna domus constituit vicum. Vnde si reducatur vicus ad vnam domum propter ruinam, & destructionem, desinit esse vicus: Ciuitas vero siue castrum constituitur ex pluribus vicis, vt tibi declarabitur in Politica christiana. Sicut enim vna domus non constituit vicum, sic nec vnus vicus constituit ciuitatem. Vnde si reducatur ad vicum vnum per ruinam desinit esse ciuitas. Principatus siue regnum constituitur ex pluribus ciuitatibus & castris. Nam vt tibi declarabitur in Politica chrstiana, sicut vicus vnus non facit ciuitatem, nec castrum, sic nec vna ciuitas facit principatum, & regnum: nisi forte secundum quid. Via ergo compositiua ista quatuor se habent per ordinem: ex pluribus personis fit immediate domus, ex pluribus domibus conuicinis fit immediate vicus, ex pluribus vicis fit immediate ciuitas siue castrum, ex pluribus ciuitatibus, & castris fit immediate principatus & regnum, via autem resolutiua est opposito modo, vt patet omni intelligenti. Ex quibus cōstat, quòd vt docuimus in Epythomatibus nostris in primo Politicorum Aristo. naturalis origo ciuitatis hoc modo extitit. Primo facta est aliqua vna domus, in qua ex viro, & vxo-

re multiplicati sunt filij, & filiorum filij, & sic vlterius. His ergo multiplicatis à deo quòd in domo prius constructa simul habitare non poterant, construxerunt sibi domos annexas, & conuicinas, & sic ex multis domibus in quibus habitabant col lactanei, constitutus est vicus. Procedente autem ipsorum generatione, & alterius multiplicata, & augmentata multitudine, constructi sunt plures vici, ex quibus conflata est ciuitas, siue castrum. Demum plurificatis castris, & ciuitatibus, constituti sunt principatus siue regna. Prima ergo communitas, & quæ supponitur tribus sequentibus est cõmunitas domus, & sic constat tibi, quòd cõmunitas domus se habet ad alias tres, vt prima origo, & primum fundamentum earum, sicut literę sunt prima principia syllabarum, & dictionum, & orationis.

Quantum ad secundum vt scias quomodo cõitas domus comparata tribus alijs prædictis sit prior, & quomodo non, aduerte hanc distinctionem de priore.

Aliquid est prius altero dupliciter. s. intẽtione, aut executione siue operatione, & in hoc sensu finis est prior in intẽtione, quàm ea quæ sunt ad finem, puta sanitas est prius intenta quàm medicina. Quantum autem ad executionem & opus, est opposito modo: Nam prius recipimus medicinam quàm efficiamur sani.

Item aliquid est prius generatione, & tempore, & aliquid est prius perfectione, quod tamen est posterius generatione: nam puer prior est viro generatione, & tempore, & tamen est posterior perfectione, vir autem est prior puero perfectione, & complemento, qui tamen est posterior generatione. Primus enim generatur puer, deinde efficitur vir. Vnde puer & vir se habent, vt imperfectum & perfectum.

Stantibus his aduerte, quòd domus comparata ad vicum, & ciuitatem, quo ad executionem est prior, quo ad intentionem

est posterior : Nam non potest construi vicus & ciuitas, nisi construatur domus, quę est pars vici, & ciuitatis, est autem posterior intentione: quoniam vicus, & ciuitas se habent ad domum, vt totum ad partem, totum autem primo, & per se intenditur, pars vero non nisi in ordine ad totum. Item domus est prior generatione, sed posterior perfectione comparata vico & ciuitati, vicus autem & ciuitas sunt priores perfectione comparate domui, sed posteriores sunt generatione. Quòd domus sit prior generatione constat, quòd sit posterior perfectione probatur: nam vicus & ciuitas includunt domum, & addunt supra domum: ergo &c. Quòd vicus & ciuitas sint priores perfectione iam probatum est. Præterea: Se habent vt finis, domus autem vt id quod est ad finem. Constat autem finem esse priorem perfectione eo quod est ad finem, nam ordinatum ad finem, omnem suam perfectionem recipit a fine, & non econuerso. Ex his omnibus constat, quòd communitas domus comparatur ad alias humanas communitates sicut imperfectum ad perfectum sicut pars ad totũ, sicut quod est ad finem, ad ipsum finẽ. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quot cõmunitates oporteat esse in domo, quot regimina, quot personarum genera, siue quibus domus consiare non potest. Caput Quartum.

IN *quarto cap. inuestigandum est quot cõmunitates siue societates requirantur ad constitutionẽ domus, & quot personarum genera, & quot regimina. Hic igitur tria agenda sunt. Primo probabitur, quòd domus absolute sumpta necessaria constat ex pluribus personis. Secundo cum domus distinguatur in domum imperfectam, & in domũ perfectam, declarabitur, ꝙ ad constitutionem domus imperfectę, requirunt duę cõitates siue societates, tria genera ꝑsonarum,*

& duo regimina. Tertio declarabitur, quòd ad constitutionem domus perfectę requiruntur tres communitates, quatuor genera personarum, & tria regimina.

Quantum ad primum aduerte, quòd domum necessario cō stare ex pluribus personis manifestatur ex diffinitione quam supra assignauimus de domo, diximus enim eam esse naturalē communitatem, siue societatem humanam constitutam propter opera quottidiana modo quo supra exposuimus, sed communitas, & societas non est cum seipso, sed cum altero, quoniam proprie loquendo, nullus est socius sibiipsi, sed alteri, ergo necessario domus constat ex pluribus personis conuenientibus, & colligatis in vnum ex modis quibus dicemus infra: ex quo sequitur quòd vna persona tantum non facit domum, nec plures non colligate habitantes in eodem loco, vt plures peregrini conducentes hospitiū non constituunt domū proprie dictā.

Quātum ad secundum aduerte, quòd domus imperfecta est communitas constans ex illis personis, sine quibus nō esset absolute domus, iste autem personę sunt vir & vxor, dominus, & seruus, vel aliquid loco serui: nam cum domus sit societas naturalis, (vt docuimus supra,) ille personę necessario requiruntur, sine quibus successores domus esse non possunt, & ille sine quibus res domus seruari non possunt, primę sunt vxor et vir, vtpote authores prolis. Secundę sunt dn̄s, & seruus: qm̄ super intendunt rei familiari conseruande. Dominus enim dirigit seruum, & committit ei quę agere debeat in agro, aut in arte lucratiua pro conseruatione, & acquisitione rei familiaris, quę necessaria est vite humanę. Dixi notanter, vel aliquid loco serui propter pauperum domum: nam licet pauper vxorem accipiat propter creandam prolem, tamen seruum ex paupertate sustinere non posset: ideo loco serui quod est instrumētum rationale, habet bouē, aut ęquum, aut asinum, quibus ac-

quirit sibi necessaria vitę, quòd si bouem, aut alium ministrũ animatum, sed irrationalem habere non potest. Conatur saltē habere instrumentum inanimatũ, vt ligonem, vel maleum, vel gladium, quibus aliquam exerceat artem, vnde possit se, & vxorem sustētare, & hęc omnia sunt loco serui, & hęc fuit prima institutio domus post peccatum primi hominis. Tunc enim non per seruos, & ancillas, sed proprio labore, & in sudore vultus sui vescebantur pane suo. Constat igitur quomodo ad constitutionem domus imperfectę quę vocatur prima domus apud Aristotelem, requiruntur, & sufficiunt duę societates. s. vxoris & viri. Domini & serui, vel aliquid loco serui.

Quòd autem in ea requirantur tria genera personarum, & non plura, difficile est videre, nam cum requirantur duę communitates, & quęlibet communitas requirat saltem duas personas, videntur primo aspectu requiri quatuor genera personarum. s. vir & vxor, dominus & seruus. Sed aduerte q̃ vna persona gerit vicem duarum: nam qui est vir respectu vxoris, est dominus respectu serui, & ideo in domo imperfecta sufficiunt tria personarum genera. s. vir qui etiam est dominus, & vxor, & seruus. Quòd vero in ea requirantur duo regimina patet hinc. Quęlibet communitas constitutiua domus imperfectę, indiget regulari aliquo regimine sibi conuenienti, cum igitur in ea sint duę cõmunitates diuersarum rationum. s. communitas viri & vxoris, & cõmunitas domini & serui, oportet primã regulari regimine coniugali, quo vir dominatꝰ vxori, secũdam autem regulari regimine dominatiuo quo dominus pręest seruo, Sed de hisꝰ clarius, & in specie loquemur infra. Constat igitur tibi, quòd domus imperfecta quã dicimus primam domũ continet duas societates, tria genera personarum, & duo regimina. Et aduerte quòd de hac prima domo datur illud pręceptum Deuteronomij cap. 5. Non concupisces vxo-

rem proximi tui, non domum, non agrum, non seruum, non ancillam, non bouem, non asinum &c.

Quantum ad tertium aduerte, quòd domus perfecta continet duas cõmunitates, & tria genera personarum, & duo regimina, sicut continet domus prima siue imperfecta. Sed addit tertiam cõmunitatem quę est patris, & filiorum, ex consequenti continet quatuor genera personarum, & tria regimina, & quidem quòd contineat tertiam cõitatem declaratur sic. Domus perfecta non solum continet illas communitates sine quibus non esset domus, sed etiam illam per quam domus diu conseruari potest, aliter non esset perfecta, nec differret ab imperfecta: Sed sine tertia cõmunitate domus diu conseruari non potest: nam nisi generentur filij per virum & vxorem, & filij filiorũ, & sic successiue: ex experientia constat, quòd domus ipsa cito deficeret. s. deficiente viro pariter & vxore. Vt ergo domus ipsa perfecta constituatur, oportet adesse tertiam communitatem per quam quodammodo perpetuatur domus: Et ideo legimus Tobie cap. 9. quòd gabellus desiderans perfectam domum fieri per Tobiam iuniorem sponsum Sare, sic orauit ad dominum. Dicatur benedictio super vxorem tuam, & super parentes vestros, & videatis filios vestros, & filios filiorum vestrorum vsq; in tertiam & quartam generationem, & sit semen vestrum benedictum a deo Israel, qui regnat in secula. Constat igitur quomodo in domo perfecta, oportet esse tres cõitates. s. viri & vxoris, parentũ, & filiorũ, dñi & serui, & has quidẽ tres cõitates omnes qui de domestica familia scripserunt dicunt esse principales partes domus.

Quomodo autem in domo perfecta sint tantum quatuor genera personarum, videtur esse dubium, eo q̄ primo aspectu videntur esse sex. s. vir, vxor, pater, filij, dominus, seruus. Sed aduerte quòd sicut in domo prima eadem persona est vir, &

dominus (vt docuimus supra) sic in domo perfecta, eadem psona est vir respectu vxoris, & pater respectu filiorum, & dñs respectu seruorum, ex consequēti sunt tm̄ quatuor genera personarum. s. vir qui supplet vicē triū, & vxor, & filius, & seruus. Quòd autem in domo perfecta oporteat esse tria regimina declaratur sic. Quęlibet cōmunitas distincta spē ab alia, regulanda est proprio regimine, sed vt docuimus in domo perfecta tres sunt cōmunitates distincte specie: ergo quęlibet regenda est proprio regimine. Cum igitur sint tres cōmunitates, tria erunt regimina, quę sunt ista. Regimen cōiugale, quo regulat̄ cōmunitas viri & vxoris, regimen paternum, quo regulatur cōmunitas patris & filiorum, regimen dominatiuum, quo regulatur cōmunitas domini & serui, de quibus omnibus in specie loquemur in sequentibus. Constat igitur tibi quomodo in domo perfecta est triplex societas, & quatuor personarum genera, & tria regimina. Et hic terminatur primus tractatus huius nostri propositi.

TRACTATVS SECVNDVS.

IN HOC secundo tractatu acturi sumus de prima cōitate domus, quę est principalis pars domus, quæ est inter virum, & vxorem siue inter coniugales, & diuidemus ipsum in sex capita.

Primo probandum est, ꝙ hō naturaliter est animal coniugale.

Secundo quę sit ętas apta cōiugio tam in masculo q̄ in femina.

Tertio si licet vni viro habere simul plures vxores, & vni femine simul plures viros, & si coniugium debet esse indissolubile per totam vitam.

Quarto quòd non licet ducere vxorem eam quę est proxima consanguinitate, aut affinitate coniuncta.
Quinto quomodo vxores regende sunt a viris suis.
Sexto quomodo se debēt regere viri erga vxores suas quo ad copulam, & honoratum tractatum conuersationem, & Zelum, & consilium, & secretorum reuelationem.

Quòd homo sit naturale animal coniugale. Caput Primū.

IN primo cap. manifestandum est quod homo naturaliter inclinatur ad coniugium, siue matrimonium contrahendū, & hic duo agenda sunt. Primo probabitur propositum. Secū do remouebitur dubium.

Quantum ad primum probatur propositum duplici ratione. Primo sic: Homo naturaliter sicut & alia viuentia inclinatur ad producendum sibi simile: nam solum hoc modo humana species, & alie species rerū corruptibilium potest perpetuari, sed nulla alia via potest homo melius ac rationabilius generare sibi simile quàm per cōiugiū. Per ipsum enim certificatur homo de prole, quòd sit sua. Diligentius curatur, & eruditur, & alimentatur proles, vt patet omni recte sentienti: ergo naturaliter homo inclinatur ad coniugium. Secundo sic. Homo naturaliter non solum appetit viuere, sed etiam habere sufficientiam vitę, & propterea diximus supra, quòd homo est naturaliter animal domesticum & sociale, vt si aliquo indiget, & non potest habere per se opera sua, habeat per auxilium, & operam alterius: sed nullo meliori modo potest habere sufficientiam vitę quàm per coniugium: nam vir & vxor mutuo libere, & absq; respectu sibi inuicem deseruiunt, vir curat extrinseca, vxor vero intrinseca domus: ergo naturaliter homo inclinatur ad coniugium. Hinc est ꝙ apud omnes gē tes quantūcunq; Barbaras fiunt coniugia. Quod enim natu-

rale est, semper & vbiq; est. Praeterea: Ante omnem diuinam legem scriptam, homines viuentes cuiuscunq; nationis agebãt coniugia, vt patet in tota sacra Genesis. Constat ergo quòd homo non solum ex legibus, & statutis humanis est coniugalis, sed etiam ex instincta naturali. Hinc est quòd est cõis sapiẽtũ sententia, quòd est magis naturale homini esse animal coniugale, quàm esse animal ciuile. Multi nanq; renuunt viuere ciuiliter, qui non renuunt viuere coniugaliter.

Quantum ad secundum aduerte, quòd ex determinatis oritur dubium: nam si est naturale homini esse animal coniugale: ergo nullus hominum renueret coniugaliter viuere, quod est falsum. Videmus enim in multis oppositum, tam in seculo quàm in profitentibus religionem.

Respondetur, ita est naturale homini esse animal coniugale, sicut esse animal sociale, cum quo tamen stat, quòd vt docuimus supra multi eligunt vitam solitariam ex varijs causis, quas supra manifestauimus: Sic in proposito bene stat, quòd homo vt homo habeat naturalem inclinationem ad coniugium, & tñ aliqui ex causis superuenientibus renuunt prosequi huiusmodi inclinationem, & ad effectum deuenire. Causae autem pro maiori parte sunt quatuor.

Primo quia aliqui potius eligunt per totam vitam fornicari, agitati ex effrenata & deprauata cõcupiscentia, quàm supponere se iugo matrimoniali, & praecipue in christiana religione in qua non licet plures habere vxores, nec admittitur libellus repudij, neq; diuortium nisi quo ad cohabitationem, & thorum: sed si aduertis isti non viuunt, vt homines, sed vt bestie quibus non est intellectus, non enim ratione sed phantasijs, & passionibus viuunt. Hominum autem genus rationibus viuit. Dictat autem ratio matrimonium contrahendum, & non fornicandũ, Isti igitur vt bestia relinquendi sunt: quoniam

nulli legi se supponunt, neq; naturali, neq; diuine, neq; humane siue positiue.

Secundo aliqui renuunt coniugiũ nõ quia velint luxuriose, & fornicarie viuere, sed quia timent copulari mulieri rixose, cum qua vir quantũcunq; patiens pacifice habitare non potest. De hac inquit Eccle si. cap. 26. Mulier nequam, qui tenet eam, quasi qui apprehendit scorpionem. Vnde potius eligunt caste viuere, q̃ totam vitam ducere amaro animo, & isti quidem excusabiles sunt si castitatis propositum seruent, vez sunt in periculo cõtinuo incontinentie pp carnis repugnantiam.

Tertio aliqui renuunt coniugium propter debilitatẽ cõplexionis, aut propter senectutem, aut ne infirmitatem aliquã incurrant, aut priuentur aliquo sensu: vsus enim venereus etiam regulatus sicut aliquibus confert, vtpote robostis corpore post completum corporis augmentũ, & existentibus in virili ętate sic nocet debilibus, & iunioribus, & senibus, eo q in eis emissio spermatis, est exicatiua, & mortificatiua spirituũ, & ideo rationabiliter videntur refugere coniugium.

Quarto aliqui renuunt coniugiũ, quia eligunt caste viuere dedicantes se studijs scientiaz speculatiuarum, quibus castitas plurimũ suffragatur: vt inquit Cõmẽtator in 7° lib. Physicorũ, aut quia dedicant se deo in religione, vt liberius ad diuina intellectu & affectu se eleuent, & isti sunt nõ modo excusabiles, sed etiã laudabiles. Intendunt enim non vt homines, sed supra homines viuere, & potius angelice q̃ humanę. Isti sunt de quibus inquit Saluator: Math. cap. 19. Sunt eunuchi, qui seipsos castrauerunt propter regnum celoz. De his inquit Paulus primę ad Cor. cap. 7. volo vos sine solicitudine esse. Qui sine vxore est, solicitus est quę dñi sunt, qũo placeat deo. Qui aũt cum vxore est, solicitus est quę sunt mũdi. De his scribitur Apoc. cap. 14. Hi sunt qui cũ mulieribus non sunt coin-

quinati &c. His igitur de causis contingit aliquos renuere cõiugium, quę tñ non obstant quin hõ vt hõ naturaliter sit natus & inclinatus ad coniugium, modo non sit orbatus. i. eunuchatus, aut natus impotens. Tu tñ aduerte, quòd non incõuenit in his esse instinctũ, & appetitum ad copulam coniugalem licet inefficacem, nam dicitur in Ecclesiasti, cap. 30. quòd spado est cõplectens virginẽ, & suspirat. Hęc de pñti cap. dctã sint.

Quę sit ętas apta coniugio tam in viro quàm in femina, Caput Secundum.

IN hoc cap. inuestigandum est quae sit ętas apta coniugio, & hic duo agẽda sunt. Primo probandũ est, ꝙ nõ expedit iuniori masculo, neqꝫ feminę copulari per cõiugiũ. 2° assignãda est ętas conueniens tã in mari q̃ in femina ẜm legem.

Quantũ ad primũ aduerte, ꝙ quatruplici ratione probari potest ętatẽ nimis iuuenilẽ nõ cõuenire coniugio. Pr̃a sumit ex parte viri. 2ª & 3ª ex parte feminę. 4ª ex parte prolis.

Prima talis est. Si masculus in ętatę nimis iuuenili puta in 14. aut. 15. aut. 16. anno copulatur coniugio, impeditur debitum corporis augmentũ, eadem enim materia quę est sperma humanũ deseruit nutritioni, & augmento, & generationi, vt tibi declarauimus in 2° lib. de anima. Quod ergo cedere debet in debitam nutritionem, & debitũ corporis augmentũ si per copulam coniugalem emittitur, impedit debitã nutritionẽ, & cõueniens augmentũ. Hinc videmus corpora iuniorũ si venereis intẽperate incũbunt exsicari, et debilitari, & ad debitã magnitudinẽ nõ ꝑuenire: nõ ergo expedit masculo in ętate nimis iuuenili vacare veneri per acceleratum coniugium.

Secũda talis est: Si mulier in ętate nimis iuuenili copulat̃ viro, efficit̃ intẽperans & lasciua, ita ꝙ in posterũ abstinere nõ vult, & si vir absens fuerit, aut decesserit, de facili efficitur impudica, nã quilibet homo, & femina, nimio ardore concu-

piſcunt illud delectabile ad quod in iuniori ętate aſſueſcunt. A teneris enim aſſueſcere tam in bonum q̃ in malum, multum eſt. Hinc proueniunt creberrima adulteria: quoniã iuuencule nupte cum ad grandiorem ętatem peruenerint, propter feruorem concupiſcentie, & malam conſuetudinem non contentantur ſuo viro. Non ergo expedit mulieri in ætate nimis iuuenili copulari coniugio.

Tertia talis eſt: ſi mulier iuuencula copulatur viro cum fuerit pręgnans in partu de facili periclitabit: quoniam cum non ſit firmata viribus, nec ſit debite magnitudinis, tot et tales dolores quales ferunt parturientes ſuſtinere non poterit, & ideo non expedit coniugium mulieri iuuencule. Vnde recitat Ariſtoteles in Politicis, quòd apud Gentiles dedicatum erat particulare oraculum pro partu iuniorum, in ſignum, ꝙ facilius, & ſepius periclitantur in partu quàm adulte.

Quarta talis eſt, filij qui naſcuntur ex accelerato coniugio, leduntur in corpore & anima. In corpore quidem, quoniam permanent debiles, & imperfecti quo ad magnitudinem, nã quales ſunt generantes, tale & genitũ: quoniam vnumquodq; generat ſibi ſimile, ſed generantes dum ſunt in ętate iuniori, adhuc ſunt corpore imperfecti: nõn enim ad debitum complementum deuenerunt cum ſint in continuo augumento: ergo nõ eſt mirum ſi eorum filij permanent imperfecti corpore quo ad vires, & magnitudinem. In anima vero leduntur: quoniam vt in pluribus deficiunt ratione, & intellectu: Nam cum anima ſequatur complexionem corporis ſi filius nõ eſt bene proportionatus corpore non eſt bone complexionis, ex conſequenti anima impeditur ne poſſit bene ſpeculari, & ne valeat alias actiones intellectuales ſibi debitas libere exercere. Hinc prouenit, quòd vt in pluribus filij nati ex nimis accelerato coniugio, in nullo nobili negocio, ſiue practico, ſiue ſpeculatiuo valent,

lent, sed per totam vitam operantur, vt homunculi parua cu-rantes, magna nescientes, aut negligentes. Constat ergo quàm damnosum sit marem, & feminam in ętate nimis iuuenili coniugio copulare.

Quantum ad secundum aduerte, quòd aliud est loqui de possibili, & aliud de congruo, nam loquendo de possibili dico quòd illa ętas est apta coniugio, in qua mas, & femina possunt generare: possunt autem generare: quando pubescunt, pubescunt vero cōmuniter mas quarto decimo anno completo, femina vero duodecimo anno completo, licet in aliquibus magis, & minus retardetur pubertas: propter variam complexionem, & hæc ętas apta coniugio quo ad possibilitatem generationis determinata est in lege canonica extra de dispositione impuberum, loquendo autem de congruo dico cum physicis, & pręcipue de mente Aristotelis in Politicis, quòd ętas congrua in masculo est post tertium septemnium, & in femina est post annum decimum octauum. Diximus enim ꝙ frequentata copula carnalis si fiat tẽpore augmenti, impeditur debitum augmentum, sed cōmuniter post tertium septẽnium in mari, & post decimum octauum annum in femina terminatur manifestum augmentum, nam si post dictum tempus crescunt, hoc est quasi insensibiliter: Tempus igitur aptum, & congruũ coniugio erit, vt dictum est. Tu tamen aduerte quòd contingentibus rationalibus causis potest coniugium citra dictum tempus accelerari, & vltra prolongari, & hoc dixerim pro hac vltima mundi ętate, vt excipiam antiquissimas in quibus mares non ducebant vxores nisi in ętate perfecta virili, & consistente, vt patet in sacra Gen͞esi. Verum quia nunc vis generatiua maxĩe corrupta est in homine, & dies eius abreuiati sunt (sunt enim dies septuaginta annorum) ideo oportuit coniugium accelerari. Hæc de pręsenti cap. dicta sint.

Si licet vni viro habere simul plures vxores, & vni feminæ habere simul plures viros, & si coniugium debet esse indissolubile per totam vitam. Caput Tertium.

IN hoc cap. agendũ est de vnitate, & pluralitate coniugũ: & de coniugij inseparabilitate. Hic igitur tria agenda sũt. Primo declarandũ est si licet vni viro habere plures vxores simul. 2° si licet vni mulieri habere simul plures viros, 3° si coniugiũ debet esse indossolubile per totam vitam.

Quantũ ad primũ aduerte, quòd apud sarracenos & alias Barbaras nationes, qui nõ recipiũt legẽ Christi, nõ reputatur esse contra rõnem rectã: si vnus vir habeat plures vxores simul. Sed contra eos ponit hęc conclusio. Ratio recta dictat quẽlibet virum debere esse contentum vnica vxore, quam quidem conclusionem intendimus manifestare diuina authoritate & humana ac naturali rõne. Diuinã q̃dem authoritatẽ habemus Gñsis ca. 1. vbi legimus, ꝙ deus in prima hoĩs creatione masculũ & feminam creauit, & nõ dicit masculũ & feminas, & in cap. 2. legimus, ꝙ relinquet homo patrem & matrem, & adherebit vxori suę, & non dicit vxoribus, vt ex hoc intelligamus diuinum fuisse institutũ, vnam vnius debere esse vxorem, Quod confirmat Saluator Mathei cap. 19. inquiens: non legistis quia qui fecit hoĩem ab initio, masculũ & feminã fecit eos, & dixit: propter hoc relinquet homo patrem & matrem & adherebit vxori suæ, & erũt duo in carne vna, & Paulus idem suadet Corinthijs: nã primę ad Cor. cap. 7. inq̃t: Bonũ est hoĩ mulierem non tangere: propter fornicationẽ aũt vnusquisq; suam vxorem habeat, & vnaqueq; suũ virũ habeat. Cũ igitur in lege naturę sic institutũ fuerit ab ipso primo authore oppositum semp̄ est illicitum ſm se nisi ipse naturę author pro aliquo tẽpore & rationabili causa dispenset: Sicut dispẽsauit Hæbreos, vt dei cultus augmentaretur, qui per totũ orbẽ de-

perditus fuerat. Ex his patet q̃ reprehensibiles fuerint, q absq̃ dispensatione diuina bigamiã introduxerunt quorum primus fuit Lamech, vt legimus Gñsis cap. 4. Ipse enim duas accepit vxores, nomen vni Ada, & nomen alteri Sella. Cum igitur recta ratio non sit opposita diuino instituto, tenendũ est nõ esse s̃m rectam rationem plures vxores habere, sed ex effrenata concupiscentia, qua vt in pluribus captiuant homines, in quibus adeo preualet q̃ libitũ reputant esse licitum.

Postq̃ docuimus diuino instituto non expedire vni habere simul plures vxores idem manifestandũ est ex humana, & naturali rõne, quam pro nunc volumus esse triplicem.

Prima sumit ex parte viri, & est talis matrimoniũ datũ est ad legitimam prolis generationẽ, & infrenũ cõcupiscentie: Sed si vir plures simul habeat vxores, non frenatur, sed potius prouocatur, & dilatatur cõcupiscẽtia: nã sicut ciborum bene paratorum varietas & multiplicatio excitat ingluuiẽ, sic pluralitas mulierũ excitat, & furere facit concupiscentiam venereorũ quo nil detestabilius esse põt in homine vtenti rõne: nam venereorum concupiscentie si vehementes fuerint, & adsit facultas eas exercendi cũ pluribs, mentẽ obnubilant, rationẽ percutiunt, prudentie iudiciũ subuertunt, sicut exemplũ habemus in Salomone, de quo sic scribit in. 3. Regũ cap. 11. Et auerterunt mulieres cor eius, cũq̃ iam esset senex, deprauatũ est cor eius per mulieres vt sequeretur deos alienos, nec erat perfectum cor eius cum domino deo suo.

Secũda sumit ex parte vxoris, & est talis: Oportet inter cõiuges vigere intẽsum amorem, vt sint sibi inuicem delectabiles, & leuius ferant grauamina coniugij, sed si vir plures habet vxores, aut vnam tantum intense diliget, & alias non curabit, & sic discordia, & zelotipia dura consurget, aut nullam intense diliget, quia excellens amor non

potest esse ad plures, & præcipue in delectabilibus secundũ sensum. Vt ergo inter coniuges excellens, & pene naturalis amicitia perseueret, debet vnus vna esse contenta. Quod autem pluralitas vxorum non stet cum intenso amore ad omnes, sed ad vnam tantum, & quòd ex eis discordia, & zelotipia oriatur, exemplũ habemus Genesis cap. 9. de Iacob qui duas habuit vxores Rachellem, & Lyam: Lyam despiciebat, & Rachellem intense dilegebat, adeo quòd propter eam habendam in vxorem seruiuit annis. 14. Laban auunculo suo. Quòd autem vnitas vxoris intensum pariat, & seruet amorem, exemplum habemus, i Genesis ca. 24. de Isaac vbi sic legimus. Qui .s. Isaac inrtoduxit Rebecham in tabernaculum matris suæ, & accepit eam vxorem, & intantum dilexit eam, vt dolorem qui ex morte matris acciderat temperaret.

Tertia sumitur ex parte prolis educandę, & est talis, mulier non sufficit ad ferendum onus filiorum, nec ad educationem, sed oportet virum simul concurrere: ergo vt proles debite curari possit, non debet vnus plures habere vxores. Antecedens patet ex experientia, consequen'ia autem sic manifestatur, videmus in brutis, quòd quando femina sufficit ad nutritionem filiorum, non refert vtrum masculus pluribus copuletur feminis: nec refert vtrum durante partu masculus viuat, & cohabitet cum femina, & id constat in canibus, & vacis, & galinis, nam postquam masculum animal feminam pręgnantem fecit, relinquit eam, & ideo pluribus feminis copulatur vt gallus. In animalibus vero brutis, in quibus sola femina non sufficit ad ferendum onus filiorũ, vnus masculus tm̃ vni femine copulatur, cum qua laborat ad procurandũ nutrimẽtũ pro filijs, et id maxime videmus in pluribus auium speciebus, vt in columbis, & auibus nidificantibus. Videmus enim masculum & feminam simul nidum facere, simul oua fouere, simul natis filijs de-

ferre alimentum, nec deserunt donec per seipsos nutriri possint. Cum igitur proles humana longe nobilior sit quàm ea quę est brutorum, nec femina sufficiat ad onus, & nutritionem filiorum nisi masculus pręparet saltem secundnm partem alimenta, oportet vnum vni vxori tantū copulari. Hinc lege cautum est feminam debere, habere dotem, vt simul cum viro ferat onera matrimonij.

Sed dices: Si hęc ratio valet quia sumitur a similitudine animalium, in qnibus sola femina non sufficit ad educationem filiorum: ergo sequitur quòd coniugium vnius cum vna tantū, oportet durare nisi vsq; ad tempus in quo filius sit sufficientis, magnitudinis & tante virtutis q̄ possit sibi prouidere. Hoc enim videmus seruari in animalibus, a quibus præsens ratio tracta est. Nam postquàm pulli auium sufficientes alas habēt, & ad debitum augmentum perueniunt, & per seipsos sufficiūt seipsos nutrire, relinquuntur a parentibus, & parentes nō amplius simul viuunt, nec simul habitant, nisi forte per accidens, tempus autem coniugij pręcipue in diuina & christiana lege, debet esse perpetuum, (vt manifestabimus infra:) ergo ratio sumpta a similitudine animalium non valet.

Respondetur: Similitudo sumpta ab aīalibus tenet in vno. s. quòd vnum animal masculum vni tantum femine copulatur, quando femina non sufficit ad onus filiorum ferendum, in altero autem non tenet. s. quo ad tempus nutritionis, nam in brutis est determinatum in hominibus autem non, & ratio huius est. Quia natura absq; alia arte parat brutis sufficiens alimentum terminatis temporibus, & ideo cum debitum augmentū susceperint relicti a parentibus sufficiunt siiipsis, vt conuenientibus alimentū inueniant, in montibus, aut in aquis, aut cāpestribus. Hominum autem genus, non habet sufficiens alimētum sibi paratum a natura, sed oportet labore, et industria, &

arte sibi parare, & ideo semper indiget cura parentum, qui filijs suis alimenta ministrent, & parent eis hereditatem: nam vt inquit Paulus 2^c ad Cor. cap. 12. non debent filij thesaurizare parentibus, sed parētes filijs: Patres ergo & matres semper debent ministrare alimēta filijs, & eis bona sua relinquere, dūmodo non se reddant immeriti, & hoc intellige nisi parentes ad inopiam sint reducti. Tunc enim filij iure naturæ tenentur ex labore suo prouidere parentibus, & præcipue in senio constitutis & inualidis, nam vt docuimus in ciuili Platonica, licet patri a se abdicare filium: nunquam autem licet filio a se abdicare patrem. Constat igitur tibi quomodo vnus vnam tantum debet vxorem habere.

Quantū ad secundū aduerte, ꝙ licet apud multas nationes reputetur nō inconueniens virū vnū plures simul habere vxores, apud nullas tñ quantūcunq; barbaras vnq̄ fuit approbatū imo vt detestabile habetur, vnam copulari per matrimonium pluribus masculis simul. Hoc enim reprobatur diuina, & canonica lege, nec inuenitur deū in hoc dispensasse sicut dispensauit vnum virum posse habere plures vxores, vt in populo hebreo. In hoc autem non dispensauit: quoniam est contra ordinem naturę, vt tibi manifestabitur: non solum autem est contra diuinam legem, sed ratio naturalis idem dictat. Primo igitur declarabitur tibi id vetitum esse lege diuina: Deinde probabitur ratione naturali, id non licere.

Quòd diuina lege sit prohibitū habemus Luce cap. 3. de herodiade, quæ simul habebat Herodē, & Philipū frēm Herodis, & dixit Herodi Ioānes baptista: non licet tibi habre vxorem fratris tui. Quod autem non licet, est contra legem. Idem confirmat lex ecclesie christiane: nam extra de sponsa duorū cap. accepisti, & cap. licet, declarat ꝙ siquis acceperit in vxorem quam sibi alter desponsauerat, dimittet eam, quia nunq̄

potest ei fieri legitima: ergo repugnat diuine legi, & canonice, vnã esse vxorem duorum siue plurium.

Quòd vero sit cõtra ratiõē naturalē probat multipliciter. Primo quia tolleretur naturalis ordo, ad cuius euidētiã aduerte duo. Prĩo ꝙ ex instituto authoris naturæ, mulier est sub potestate viri cõstituta, ita ꝙ vir pręsidet naturaliter mulieri, & mulier debet esse viro subiecta, & obediens, & seruiens. Secũdo ꝙ in eisdem operibus nemo põt æque, & per se pluribus dñis seruire. Primũ quidem habemus Genesis cap. 3. vbi inqt deus ad mulierem postq̃ peccauerat. Sub potestate viri eris, & ipse dominabitur tui. Quod & Paulus refert primæ ad Cor. cap. 14. dicens. Mulieres oportet esse viris subiectas, sicut & lex dicit. Secundũ aũt habemus Mathei. 6. Nemo potest duobus dñis seruire. Quod sic intellige: nemo potest duobus dñis æqualiter seruire in eodem opere, si illi domini sint pares. Dico equaliter: quia inequaliter potest: puta potest vni seruire per vnam horam, & alteri per totam vnam idem, vel vni mere voluntarie, alteri aũt timore. Dico in eodem opere: quoniam in diuerso non inconuenit, puta quòd vni præparet cibum, & alteri vestem non tñ pro eodem tempore. Dico si sint pares: quoniã si non sunt pares, sed vnus subordinatur alteri, puta ciuis subordinatur principi, non inconuenit duobus sic dispositis deseruire: quoniã non vt pluribus, sed vt vni deseruitur: non enim in tali casu deseruitur ciui nisi in ordine ad regem siue principem.

His suppositis arguitur sic. Repugnat ordini naturali eundem duobus equalibus in eodē opere obedire et esse subiectũ: ergo cum mulier debeat esse subiecta viro, ex quo totam sui corporis potestatem vni viro tribuat ꝑ coniugiũ, facit contra ordinem naturalem, si alteri viro se per coniugium supponat: nam licet idem possit pręsidere, & dñari pluribus vt plures.

sunt siue sint equales, siue inequales, sicut patet de patre præsidente pluribus filijs, & domino pluribus seruis, tamen vt diximus, eundem obedire, & seruire pluribus, vt plures sunt, & equales, & in eodem opere, non est possibile naturaliter: ergo vnam nubere pluribus simul, est penitus detestabile, vtpote quia aufertur ordo naturalis quo ad presidentiam, & subiectionem. Quòd *si in omni gente vtente ratione est reprobatū, longe amplius in christiana religione, in qua coniugium, vt sacramentum habetur,*

Secundo tolleretur pax & amicitia, & concordia, quę sunt pręcipue causæ coniugij in hominum spē, sed vna plures coniuges siue maritos haberet. Quòd *sic probatur:* Quilibet *vtens ratione ęgre fert, si in fruitione rei delectabilis quam reputat suam, impeditur ab alio.* Sed *si vna copulatur pluribus per coniugium, vnus impediret alium, ne ad placitū fruatur vxore tanquàm re sua delectabili: ergo inter eos nō pax, & amicitia; sed dissensio, et odium perniciosum consurgeret.* Cuius *signum est, quòd videmus in brutis, multos masculos insequentes feminam vnam atrociter contra se inuicem pugnare.* Pręterea: Quilibet *ex viris vnius vxoris ad odiū se cōuerteret cōtra vxoris suę consanguineos, & parentes, eo* ꝙ *vxorē iam suam alteri ipso viuente coniugio copulassent:* Exemplū *habemus de* Dauit, *cui* Saul *copulauerat* Michol *filiam suam in vxorem, deinde iratus contra* Dauit *dedit eam in vxorem* Phalthiel *filio* Lais, *vt legimus in primo* Regum *cap.* 25. Propter *quod adeo contristatus est* Dauit, *quòd post mortem* Saulis *noluit amicitias facere cum* Abner *qui regebat domū* Saulis, *nisi adduceret ad* Dauit Michol *vxorem suam, vt patet in secundo* Regū *cap.* 3. *vbi sic legimus:* Misit Abner *nuncios ad* Dauit *in* Hebron *pro se dicentes, fac mecum amicitias, & erit manus mea tecum, & reducam ad te vniuersum* Israel. Qui

respondit. Optime: ergo faciam tecum amicitias, sed vnã rem peto a te. dicens, non videbis faciem meam. antequàm aduxeris mihi Michol filiam Saul, & sic venies, & videbis me. Misit autem Dauit nuncios ad Isboseth filium Saul dicens. Redde mihi vxorem meam Michol, quam despondi mihi centum preputijs philistijm. Misit ergo Isboseth, & tulit eã a viro suo Phalthiel filio Lais: Sequebaturq; eam vir suus plorans.

Tertio impediretur fecunditas: nã licet vnus vir valeat plures fecundare feminas, non tamen vna mulier a pluribus viris propter disconuenientiam spermatum, & distemperantiam, cuius signum est, quòd meretrices sunt magis infecunde ceteris mulieribus nuptis, non ergo licet eandem feminam plures habere viros. Hinc aduertant nupte qua diligentia seruẽt pudicitiam suam, & fidem maritis, nam si reprobatum est feminam viuente viro suo, posse alteri per coniugiũ copulari, lõge detestabilius est alicui viro per fornicationem coniungi.

Quarto impediretur debita filiorum educatio: Solicitãtur enim parentes in educandis filijs quando non dubitant quin sint sui. Quicquid ergo impedit filiorum certitudinem, impedit diligentis parentum pro filijs educandis, & pro hereditate eis parãda. Sed si vna pluribus copularetur per coniugiũ, parentes non possent certificari de filijs, an sint sui, ergo non diligenter curarent eos, nec de hereditate eis prouiderent, est ergo contra naturam feminam copulari per coniugiũ pluribus viris, & precipue in christiana religione, que nihil approbat quòd sit contra dictamen rationis naturalis.

Quantum ad tertium aduerte, quòd coniugiũ ex diuina lege, & ex ratione naturali debet esse indissolubile quando est rite contractum. Quod dico quoniam si esset contractum cum personis prohibitis in diuina lege, aut in lege canonica, nullũ esset, ex consequenti non esset indissolubile: quoniam esse in-

dissolubile supponit esse. Probandum est igitur id esse de iure diuino. Deinde in esse consonum rationi naturali.

Quantum ad primum aduerte ꝙ vt legimus Marci cap. 10. Pharisei temptantes Iesum interrogabant eum, si licet viro dimittere vxorē, & ille respondens dixit. Quid vobis pręcepit Moyses? Qui dixerūt, Moyses ꝑmisit libellū repudij scribere et dimittere. Quibus respondens Iesus ait. Ad duriciā cordis vestri scripsit vobis pręceptū istud. Ab initio aūt creaturę masculū, & feminā fecit eos deus. Propter hoc relinquet hō patrem & matrē, & adherebit ad vxorem suā, & erunt duo in carne vna. Itaq; iam nō sunt duo, sed vna caro. Quod ergo deus coniunxit hō nō separet. Ex his habemus, ꝙ Saluator declarauit coniugiū esse inseparabile ex diuino instituto. Vñ in eodē cap. interrogatus per eodem a discipulis cū esset domi, rñdit. Quicunq; dimiserit vxorem suū, & aliā duxerit, adulterium cōmittit super eam, & si vxor dimiserit virum suū, & alij nupserit, mechatur. Debet ergo coniugiū esse indiuisibile. Quod confirmat Paulus primę ad Cor. cap. 7. dicens: Alligatus es vxori, noli quęrere solutionem.

Sed dices, si coniugium de iure diuino est inseparabile, quare ecclesia fecit diuortia, vt habemus in Decretalibus libro. 4. titulo. 19. per totum?

Respondetur: ecclesia non fecit diuortiū quo ad vinculū coniugij: Sed aut declarat coniugiū non esse rite contractū, ex cōsequēti nullū esse; vt quod contrahit inter cōsanguineos, et affines citra quintū gradū: aut prohibet ex causa legitima sicut intentanti mortē cōiugis, & subsecuto effectu, aut separat quo ad habitationem, & thorū ex causa rationabili puta ex fornicatione cōmissa. Hanc enim causam approbat Saluator Mathei cap. 19. vel quia timetur periculum infirmitatis incurabilis qualis est lepra, vel morbus gallicus, vt vulgo fertur. Cū

bili tamen stat insolutum coniugij vinculũ, vt docuimus in philosophia morali christiana agentes de sacramento matrimonij contra Lutheranos. Constat igitur tibi, quomodo coniugium est per legem diuinam indissolubile.

Quantũ ad secundũ declarandũ est id esse cõsonum rõni naturali, & id manifestabimus duplici rõne, & authoritate.

Ratio prima sumit̃ ex fide data in cõtractu matrimonij: nã qñ quis desponsat aliq̃ et interrogat̃ an sit cõtenta accipe talẽ in virũ suũ, & interrogatur masculus an sit contentus, accipere talem in vxorẽ suã, & vterq; rñdet q̃ sic, non dat̃ ex vtraq; parte fides cõiunctionis, & simul viuendi pro aliquo determinato tpe, sed simpliciter ex cõsequẽti per totã vitã. Cũ igit̃ fides data in re honesta, et rõnabili de lege naturę seruãda sit, & eo modo quo data est, fides cõiugalis quę absq; determinatione tpis datur, p totam vitę seruanda est, ex cõsequẽti coniugiũ debet esse insepabile rõne vinculi. Et confirmatur: nam vt docuimus supra, coniugiũ est s̃m naturã: ergo amor coniugalis est naturalis, naturale aũt debet esse ppetuũ. Quę enim naturalia sunt pmanẽt: ergo amor cõiugalis debet esse ppetuus: Sed amor ẽ vnitiuus, & nõ diuisiuus: ergo cõiugiũ fundatũ in amore coniugali debet perpetuo durare intra coniuges.

Ratio 2ª sumit̃ ex parte prolis, pro cuius notitia aduerte, q̃ proles est fructus, & cõe bonum viri & vxoris: Bonum autem cõe est vnitiuũ participantium in illo: ergo proles vnitiua est viri & vxoris, tam diu autem vnit q̃ diu est cõmune bonum: Sed proles per totã vitã est cõe bonũ: ergo per totã vitam habet vinire virũ cũ vxore, et ecõuerso, ex qua vnione efficit̃ cõiugium indissolubile ex sui natura. Opponunt̃ enim vnio, & dissolutio, & aduerte q̃ hanc rõnem tangitur Aristo. in. 8. Ethicoꝝ dicens. Quia cõe continet & cõiungit, filij quia sunt commune bonum vtrorumq; coniugium, videntur esse causa.

vnionis, & inseparationis eorum. Vnde subdit, quòd steriles citius dissoluuntur. Quod dicit non quia sit licita coniugij dissolutio si adsit sterilitas, sed quia si adsit proles stat maior ratio indissolubilitatis, nam si adsit sterilitas vnica ratiò indissolubilitatis stat in fide data in contractu coniugij, si autem adsit proles, est duplex ratio insolubilitatis. s. fides, & cōmune bonum vtriusq; coniugis, quod est ipsa soboles. Constat igitur ratiòne naturali coniugium rite contractum esse inseparabile etiam quòd adsit sterilitas.

Et confirmatur propositum authoritate diuina & humana: Diuina quidem, nam Sara erat sterilis Genesis cap. 11. & tamen inter ipsam, Abraam fuit coniugium insolutum: Rebeca erat sterilis Genesis cap. 25. & tamen inter ipsam, & Isaac fuit coniugium insolutū Rachel erat sterilis: Genesis cap. 29. & tamen inter ipsam, & Iacob fuit coniugium insolutum, vxor Manue erat sterilis: Iudicum cap. 13. & tamen inter ipsam, & Manue fuit coniugium insolutum. Constat ergo diuina authoritate, quòd coniugium quod ordinatum est ad generationem prolis adeo est indiuisibile, quòd nec per sterilitatem accipit solutionem. Humana vero authoritate manifestatur propositum, nam Valerius maximus in lib. 2. qui est de antiquis institutis loquens de repudio inquit. Repudiū inter virū et vxorem a tēpore in quo vrbs Romana fuit cōdita vsq; ad annum. 150. nullum intercessit. Primus autem qui dimisit vxorem sterilitatis causa, fuit Spurius Carbilius, qui q̄q̄ tolerabili ratione motus videretur, reprehensione tamē nō caruit, quia cuncti arbitrabantur cupiditatem liberorum coniugali fidei non debere præponi. Fides ergo secundum Valerium, quam obligantur coniuges sibiinuicem seruare est illa quæ facit cōiugium insolubile, etiam quòd adsit sterilitas. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quòd non licet ducere in vxorem eam quæ est proxima consanguinitate, aut affinitate coniuncta. Caput Quartū.

IN *quarto capite remouendum est dubium quod ex determinatis in pręcedenti capite posset oriri.* Dictum *est enim, quòd non licet viro habere plures vxores, nec mulieri habere plures viros, dicet ergo aliquis, modo seruem quę dicta sunt licet mihi accipere in vxorem quácunq; siue sit mihi consanguinea in quocũq; gradu consanguinitatis siue non.* Vt *igitur præsens dubium remoueatur formatur hoc caput, in quo duo agenda sunt.* Primo *declaratur, quòd ex diuina lege, & ex lege canonica non licet accipere in vxorem consanguineam suam pro quocunq; gradu. Secundo manifestabitur idem ex ratione naturali sic dictante, ita q etiam si nõ esset diuina lex scripta, nec canonica siue ecclesiastica, adhuc ex ipso rationis dictamine id obseruandum est in omni gente vtente ratione, maxime autem in christiana lege.*

Q*uantum ad primum aduerte, quòd in prima coniugij institutione quam habemus:* Gene*sis cap.* 2. *deus duas tantum personas prohibuit. s. patrem & filiam: matrem & filium.* Dixit *enim, propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adherebit vxori suę. Quasi dicat, filia patri, & filius matri non copulabitur, non plures autem personas tunc prohibuit, propter hominum paucitatem in principio creationis mundi: In lege vero data per* Mo*sem iam multiplicatis hominibus duodecim personas excepit consanguinitate, aut affinitate cõiunctas, & sunt iste.*

Mater.	1.	*Amita.*	5.
Nouerca.	2.	Matertera.	6.
Soror.	3.	Vxor *patrui.*	7.
Neptis.	4.	Nurus.	8.

Vxor fratris. .9 *Priuigna.* 10.

Filia priuigna, & priuignæ. 11.

Soror vxoris. 12.

Omnes has videbis exceptas Leuit. *cap.* 18. *plures autem non excepit pro tunc vt multiplicaretur dei cultus, qui tantũ in* Israel *notus, & adoratus erat.*

Tempore autem gratię in qua coniugiũ est sacramentũ, & decet vt omni honestate poleat, longe plures excepte sunt personę, nam vt habemus in Decretalibus *lib.* 4. *titulo.* 14. *ca. non debet, citra gradum quintũ consanguinitatis, & affinitatis coniugiũ fieri non põt.* Tu *tñ aduerte, ꝙ in* 3° *&* 4° *gradu cũ dispensatione fieri põt. quia a propinquitate declinare, & distare incipiunt, & hoc si adsit euidens causa, puta propter bonum prosequendum, aut ingens malum euitandum. Constat igitur tibi ex diuina lege. & ex canonica, quòd non licet cõsanguineã pro quocũꝙ gradu ducere in vxorem.*

Quantum ad secundum declarandum est, ꝙ ex ipso rationis dictamine idem obseruandũ est in oĩ agente vtẽte ratione, & non solum in christiana religione, & id quidem manifestatur triplici ratione.

Prima sumitur ex reuerentia, quam tenemur exhibere parentibus, & consanguineis, & arguitur sic. Debita *reuerentia non potest seruari inter virum & vxorem propter actus carnales, & verecundos qui inter eos exercentur, vt patet ad sensum: ergo ratio naturalis dictat, ꝙ nimis propinqui sanguine non sunt coniugio copulandi, & aduerte quòd hæc ratio est tante efficacie, ꝙ in omni gente excipiuntur aliquæ personę dictante sic ratione.* Nunquàm *enim reputatũ fuit licitum, & apud nullas gentes inuenimus permissum, vt quis cum matre contraheret, neꝗ enim mater honoraretur, sed potius inhonoraretur reuelando turpitudinem matris.* Præterea: *secundum*

ordinem naturę, vxor debet esse subiecta suo viro: Sed omnino indecens est matrem esse subiectam filio: ergo &c. Et quidem ꝙ hoc ratio dictet patet ex eo ꝙ Aristoteles in Politicis sola ratione naturali ductus, aliquas personas propter magnam sanguinis propinquitatē excipit a cōtractione coniugij, vt docuimus in Epythomatibus nostris super Politicā Aristotelis.

Secunda sumit ex dilatatione, & plurificatione boni amicabilis, quod inde cōsurgit. Vnde aduerte ꝙ coniugiū non solū celebrat pp creandā prolē, & pp domū instituendā, sed etiā propter conciliandā, & multiplicandā amicitiam. Hęc autē non est quærenda inter cōsanguineos quasi de nouo acquirenda: qm̄ inter eos est naturalis, vt docuimus in lib. 8. Ethic. Debet ergo fieri congium inter non consanguineos, vt fiant noue amicitie, & multiplicentur ad conseruationem domoꝝ, & familiaꝝ. Hāc causam habemus expressam in lib. Genesis cap. 34. de Emor qui postulauit a Iacob Dinam filiam in vxorem Sichem filij sui, non solum, vt satisfaceret desiderio filij sui qui Dinam adamabat vehementissimo amore, sed vt nouas faceret amicitias cum Iacob, & filijs suis. Dixit enim Emor ad Iacob, & filios eius: Sichem filij mei adhesit anima filię vestræ. Date eam illi vxorem, & iungamus vicisim connubia, filias vestras tradite nobis, & filias nostras accipite, & habitate nobiscum, & in eodem cap. habemus ꝙ Emor dixit ad populum suum. Viri isti. s. Iacob & filij eius pacifici sunt, & volunt habitare nobiscum, filias eorum accipiemus vxores, & nostras illis dabimus, & habitantes simul. s. per nouas amicitias ex connubijs mutuis factas vnum efficiemus populum.

Tertia sumitur ex malo vitando, quod eueniret si proxime sanguinis iungerentur coniugio cum suis consanguineis. Vnde aduerte, quòd coniugium institutum est non solum propter sobolem creandam, sed etiam propter temperandas cōcupiscē

tias ne rationem captiuent, & veluti cecam reddant. Hac de causa dicit Paulus primę ad Cor. cap. 7. Si non se continent, nubant. Melius est enim nubere quàm vri. i. feruere concupiscentijs inordinatis, nam cum effrenate fuerint rationem obūbrant, & vellant, sed si quis iungeret sibi consanguineam in quocunq; gradu, non temperaretur imo magis cresceret concupiscentia, nam inter consanguineos valde proximos, vt inter matrem & filium, & inter fratrem, ac sororem est amor naturalis, cui si adderetur amor coniugalis per copulam carnalem, verterentur in furorem venereum: Exemplū habemus in lib. 2. Regum cap. 13. de Amon filio Dauit, qui adeo exarsit in Thamar sororem suam, q pene in furiam versus, & insaniam, non potuit temperare libidinem suam, sed vi oppressit eam, propter quod occisus est ab Absalon fratre ipsius Thamar. Non ergo expedit proximos consanguineos copulari cō iugio, ne concupiscentia fiat intemperatior. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quomodo vxores regē de sunt a viris suis. Caput quintū.

IN *hoc capite inuestigandum est, quomodo vxores a viris suis regende sunt, & hic duo agenda sunt. Primo declarā dum est, quæ & quot cōmuniter laudabilia, & quæ & quot vituperabilia inueniantur in mulieribus, vt sciat vir approbare quæ inuenerit laudabilia, & corigere quę deprehenderit vituperabilia. 2°. descendimus ad regimen particulare.*

Quantum ad primum aduerte, q in muliere quatuor sunt laudabilia. s. verecundia, pietas, castitas, pulchritudo. Quatuor vero sunt vituperabilia. s. imtemperantia, & loquacitas, & instabilitas, & excessus siue defectus in ornatu corporis: Prius igit agendū de laudabilibus, deinde de vitupabilibus.

Primum laudabile est verecundia, de qua dicemus, quare

est laudabilis

est laudabilis mulier, & ex quibus causis efficitur naturaliter verecunda.

Tu igitur aduerte, q ideo est laudabilis in muliere: quoniã vt in pluribus mores, & actus mulierum conformantur moribus, & actibus puerorum, & adulescentiũ. Hinc est q videmus mulieres delectari ludis facetijs munusculis cantibus correis, quibus omnibus delectatur iuuenilis, ac puerilis ætas: Ideo autem conformes sunt mulierum, & puerorum mores: qm̃ sicut se habet puer ad virum perfectę ętatis, sic mulier ad marem, sed puer non ita ratione, & intellectu viget sicut vir perfectæ ætatis. Similiter nec mulier ratione viget, vt pluribus sicut mas. Quia ergo quo ad naturalem perfectionem, & rationis vsum eodem modo se habent puer, & mulier, ideo sunt in moribus, & actibus conformes. Quod ergo est in puero, & in adulescente laudabile, idem laudabile est in muliere, sed, vt docuimus in Ethicis, verecũdia laudabilis est in puero, & adulescente: ergo & in muliere, non solum in iuuentute, sed etiã pro omni ętate. Diximus enim in Epythomatibus nostris in quarto lib. Ethicorum trac. 9. q cum mulier sit parui sensus, & multe voluptatis, nisi adsit verecundiæ frenum, viuit in cõcupiscentijs suis, efficitur impudica, & in senectute iuniores impudicas facit. Vnde maior iniuria mulieri fieri non potest, quàm apellare eam inuerecundam: Exemplũ habemus in Hieremia cap. 3. qui arguens filiam Syon inquit, frons mulieris meretricis facta est tibi, noluisti erubescere.

Viso quod laudabilis sit verecundia in muliere, declarandũ est ex quibus causis prouenit. Tu igitur aduerte q licet ex pluribus prouenire valeat, præcipue tamen ex duabus.

Prima est appetitus laudis, pro cuius notitia aduerte, quòd mulieres magis appetunt laudari, & reputari quàm viri, & ratio huius est, quia communiter minus participant de vir-

tute & bonitate quàm viri. Quicunq; autem imperfecte habent aliquod bonum, magis appetunt laudari, & reputari, quàm habentes illud bonum perfectiori modo, & ratio huius est: quoniam possidentes complete aliquod dignum laude puta scientiam, aut aliquam ex nobilibus artibus, aduertunt, & inueniunt in seipsis habere vnde vere gaudent, & cōtinentur, ita quòd non indigent ab alijs laudari: Propterea nō multum appetunt hominum laudem, possidentes autē aliquod bonum incōplete, aduertunt q; in seipsis non habent illud bonum sub tanto gradu, q; possint gaudere, & contentari in seipsis, & ideo appetunt ab alijs laudari, vt quod in veritate non habeant in hoīum opinione. Cum igitur mulier in cōparatione ad virum participet valde imperfecte bona vere laudabilia, quę sunt bona animi, vt scientia, sapientia, prudētia, fortitudo, cōstantia, iustitia &c. summę appetunt in his laudari, et si aduertant se adeo imperfectas, q; in his non possunt obtinere humanam laudē, ad bona corporis se conuertunt, & oī studio conantur ea possidere saltem in apparentia, vt in his habeant humanam laudem. Hinc est q; nil relinquunt in tactum, vt pulchre in facie in ornatu capitis in vestibus, & alijs ad decorem conferentibus appareant: In verbis affabiles, in ludis gratiose: In subtilibus manuum artificijs ingeniose, & in his omnibus licet sint minora, & imperfecta bona sicut & ipse imperfectę sunt totaliter intendunt, eo quòd rapiuntur absq; mensura appetitu humanæ laudis. Propter quod cum verecundia sit timor vituperationis, & contemptus, & amissionis humanæ laudis, mulier naturaliter est verecunda: quoniam timet hominum opinionem, & laudem deperdere: quam deordinato affectu desiderat. Ex ipsa igit̃ innata affectione laudis, constat tibi mulieres esse naturaliter verecundas.

Secunda timiditas cordis: nam mulier in cōparatione ad vi-

rum valde timida est, & ideo quodlibet leue expauescit ne eueniat: Vnde verum est illud Ouidij in epistolis. Nos.s.mulieres anxius omnia cogit, quę possunt fieri, facta putare timor: Ex eo autem quòd timide sunt, prouenit verecundia, quoniam vt diximus verecundia est quidam timor, ex his ergo & alijs causis, mulier est naturaliter verecunda, & hoc est in ea laudabile: quoniam propter verecundiam mulier a multis inhonestis se retrahit, a quibus non se retraheret, nisi eam verecundię frenum constringeret.

Secundum laudabile in muliere est pietas & miseratio, sunt enim naturaliter cópatientes & pie. Pro cuius notitia aduerte, ꝙ pueri, & senes, & mulieres vt ad sensum videmus sunt naturaliter misericordes, & cópatientes, sed diuersis causis. Sunt enim pueri compatientes super malum alterius: qm̃ cum sint innocentes, & careant notitia maloꝝ, & prauoꝝ hoīum, credunt omnes innocentes esse, & indigne, ac imerite pati, & ideo super aliorum mala de facili miserentur: Senes aũt ideo misericordes existunt: qm̃ cum ipsi corpore, & viribus deficiant, multasq; sustineant indigentias, vellent sibi ab alijs misereri. Quilibet autem de facili inclinatur ad faciendum alijs, quod sibi vellet fieri ab eis. Hac igitur de causa senes sunt communiter misericordes. Mulieres vero misericordes sũt ex mollicie cordis. Nam habentes cor molle & totam corporis complexionem mollẽ non possunt quid duri, & ardui in alio pati, & ideo statim miserent̃, qñ vident aliquem in tribulatione constitutũ. Hoc tñ intellige dũmodo mulier nõ sit ira, & odio vexata: nã ira mulieres ad vindictã incitat, & tigride crudelior efficitur, vnde dicit̃ Ecclesi. cap. 25. nõ est caput nequius super caput colubri, & non est ira super iram mulieris.

Tertiũ laudabile in muliere est castitas, & pudicitia: nã sicut impudicitia facit eã contẽptibilẽ iuxta illud Eccle. cap. 9.

Omnis mulier quæ est fornicaria, quasi stercus in via ab omnibus prætereuntibus conculcabitur, sic pudicitia, & castitas faciunt ipsam honorabilem, & celebrem iuxta illud Sap. cap. 4. O quàm pulchra est casta generatio cum claritate, immortalis est enim memoria illius, quia apud deũ nota est et apud homines. Propter castitatem honoratissima facta est Iudith in toto Israel. Dicitur enim de illa Iudith cap. 16. Erat virtuti idest fortitudini castitas adiuncta, ita vt non cognosceret virum omnibus diebus vitæ suæ, ex quo defunctus est Manasses vir eius. Propter castitatem laudatissima facta est Susanna filia Helchie: Danielis cap. 13. Paulus scribens ad Titũ cap. 2. castitatem præcipue cõmendat in adulescentulis.

Quartum laudabile in muliere est decor, & pulchritudo, modo sit adiuncta castitati, aliter vt quid vanũ & periculosum parui pendenda est, dicitur enim Prouerbiorum cap. 31. fallax gratia, et vana est pulchritudo, mulier timens deum ipsa laudabitur, vnde ĩ omnibus mulieribus quas laudat ex pulchritudine sacra scriptura adiuncta fuit castitas, aut matrimonialis sicut in Sarra Genesis cap. 12. aut virginalis, sicut in Rebecca, de qua dicitur Genesis cap. 24. ꝙ erat puella decora nimis, virgoꝗ pulcherrima, & incognita viro, & in Rachelle de qua dicitur Genesis cap. 29. ꝙ erat virgo decora facie, et venusto aspectu, & in Thamar filia Dauit, de qua dicitur in 2° Regum cap. 13. quòd erat virgo speciosissima: Aut vidualis, vt in Iudith, de qua dicitur Iudith cap. 10. quòd dominus contulit illi splendorem, qm̃ omnis illa compositio, non ex libidine, sed ex virtute pendebat, & ideo dominus hanc in illa pulchritudinem ampliauit, vt incomparabili decore omnium oculis appareret, & de Hester legimus Hester cap. 2. ꝙ erat virgo formosa valde, & incredibili pulchritudine omniũ oculis gratiosa, & amabilis videbatur. Quatuor igitur prædicta

laudabilia sunt in muliere.

Quantũ ad vituperabilia aduerte, ꝙ anteꝗ̃ descendamus in spẽ, in hoc vniuersaliter conueniunt, ꝙ tenent extremum nescientes seruare mediũ, nã si amant, vehemẽter amãt, si oderũt, vehementer oderunt, si sunt pie, vehementer sunt pie, Si aũt ĩpie, vehementer sunt pie, Si aũt impie sunt veluti arpie, & tigrides, Si incipiunt esse inuerecunde fracto pudicitie freno, & sumpta effrenata audacia, fiunt omnino inuerecunde, & relinquunt vbiqꝫ signa turpitudinis suę, ita ꝙ vix inuenirentur viri adeo inuerecundi, & inhonesti. Verũ quia tenere extremum in bonis bonum est, vt esse honestissimũ, fortissimũ, iustissimum. In malis aũt malum est, vt esse inhonestissimum, impijssimum iniustissimũ: ideo in bonis laudabile est in malis autẽ vituperabile. In hoc ergo ꝙ mulier comunitẽr tenet extremũ, nõ potest vniuersaliter vituperari, sed in bonis laudari, in malis autem vituperari: tenere ergo extremũ se habet, vt laudabile, & vt vituperabile modo quo diximus. Proposito hoc vniuersali fundamento, aduerte ꝙ descendendo in spẽ primum vituperabile in muliere est intemperantia, nam si mulieres facultatem, & licentiam ac viuendi libertatem inueniunt, vt in plurimum fiunt intemperate, & concupiscentię adeo deseruiunt, quòd videntur ipsa concupiscentia, & in alio non student nisi cogitare loqui, & operari ẜm passiones concupiscibilis, quę versantur circa bonum sensuale, & sunt amor, desiderium, delectatio. Ratio autem propter quam efficiuntur intemperate, & sequuntur passiones, est quia ratio in eis deficit. Vnde nisi per viros bene regulentur, qui sunt loco rationis directiue respectu mulieris non se retrahunt a concupiscentijs suis: Vir autem quia est ratione præstantior, si rationem audit sibi loquentem, sufficiens est vt a passionibus se retrahat, & secundum rectam rationem viuat.

Secundũ reprẹhẽsibile in muliere est loquacitas & garrulitas, quę ex eadẽ causa prouenit ex qua, & intẽperantia: nam quia rõne deficiunt, frenũ in eis non est rõ, sed innata verecũdia, vnde si aliqñ se continent, vt non effluant in verbis incompositis, & litigiosis, & maledicis, hoc potius deputat verecundię q̃ rõni. Tacent enĩ aliqñ non quia apprehendunt malũ, et peccatũ esse sic, vel sic loqui, sed quia timent inde reprẹhẽdi, & non bonę reputari. Quòd si verecũdia eas non retrahat, q̃ primũ prouocate sunt etiã leui causa, prorũpunt in maledicta & in iniurias, nec est finis rixe, nec garrulitatis, & efficiunt litigiose, & tunc sunt insupportabiles, cũ quibus nulla est pax, sed dolor, & angustia absq; fine: propter q dicitur Prouerb. ca. 19. Dolor patris est filius stultus: tecta iugiter perstillãtia mulier litigiosa. Domus & diuitie dantur a parentibus: a domino autem vxor prudens.

Tertium reprẹhensibile in muliere est incõstantia, et instabilitas: nã de ea dicit. Quid leuius vento? mulier. Quid muliere? nihil. Et Ouidius in epistolis, nos. s. mulieres sumus instabiles &c. Hęc aũt instabilitas prouenit in eis ex debilitate, & mollicie cõplexionis: nã cum aĩa, vt in pluribus sequat cõplexiones corporis, nisi rõ forti imperio dñetur super corpus, sicut mulier ꝑm corpus mollis, & instabilis est, sic volũtate electione iudicio, & desiderio inconstans est, & ideo, vt dicemus infra, regimen femineum, & iudicium, & consilium, & boni operis executio, non approbantur.

Quartũ reprẹhensibile in muliere est excessus, & defectus circa ornatũ corporis. Pro cuius notitia aduetre, q cum mulieres appetant sine mensura videri, & reputari pulchre, pro maiori parte excedunt in ornatu corporis, alique etiam licet pauciores peccant in defectu ornatus appetentes ex hoc laudari, vt humiles, licet in rei veritate animo superbiant: Vt

igitur ſcias in quo ſint reprehenſibiles mulieres quo ad ornatum corporis, & in quo laudabiles, aduerte hanc diſtinctionem. Ornatus mulieris eſt duplex. ſ. ficticius, & realis, ficticius appellari ſolet fucatio, & eſt appoſitio extranei coloris puta albi, aut rubei, aut lucidi ſiue luſtri, quo vane mulieres ſeipſas depingunt, vt pulchriores, & gratioſiores appareant. Realis conſiſtit in ornatu capillorum, & capitis, & colli, & pectoris, & pedum, & manuum ex indumentis, & velis, & monilibus, & anulos, & in auribus, & armillis, & ſandalibus &c.

Ornatus ficticius ſemper reputatus eſt illicitus, & vituperatur non ſolum in ſcriptura ſacra, ſed etiam apud gentes, quæ moraliter vixerunt; vnde inquit Ariſtoteles in ſua Economica, non permittat vir vxorem ficto vti ornatu: quoniam quemadmodum in moribus fictionem eſſe non decet, ſic nec in corpore. Xenophon in ſuo Economico, & Plato in gorgia idem reprobant arbitranturq; hanc eſſe ingeneroſam, & fallacem veri decoris permutationem. Quam reprobatus autem ſit huiuſmodi ornatus in ſcriptura ſacra, vide in quarto Regum capite nono, de Iezabel vxore Achab depingente oculos ſuos ſtibio, & iuſſu Iehu præcipitata eſt, & canes comederunt carnes eius, & aues. Vide in Ezechielle exprobrationem huius ficticij ornatus cap. vigeſimotertio: Vbi ſic legimus: Itaq; ecce venerunt quibus te lauiſti, & circumliniſti ſtibio oculos tuos, & ornata es mnndo muliebri &c. In fine autem eiuſdem cap. ponitur pena huius peccati, vbi ſic legimus: filios & filias earum interficient, & domus earum igne ſuccendent, & auferam ſcelus de terra, & diſcent omnes mulieres ne faciant ſm ſcelus earum: Nolo hic immorari ad declarandum qua diligentia, & acrimonia ſancti illi doctores primitiuæ eccleſiæ

arguant, & reprobent huiusmodi fucatum ornatum, præcipue Diuus Ambrosius, & Hieronymus. Hæc enim in libris declamantium vbique patent. Ornatus autem realis licet ex se sit licitus, tamen ex deprauata intentione, & excessu, & defectu fit illicitus, ac vituperabilis in mulieribus. Et quidem ꝙ ex se sit licitus modo fiat recta intentione, & moderate patet ex doctrina sacra, & ex scriptura gentilium, ex doctrina qdem sacra: nam habemus Genesis cap. 24. ꝙ seruus Abraam protulit in aures, & armillas ad ornatum Rebeche sponse Isaac, & Iudith cap. 10. laudatur ꝙ ornauit se, & discriminauit crinẽ capitis sui, & imposuit mitram super caput suum, & induit se vestimentis iocunditatis suæ: Induitque sandalia pedibus suis, assumpsitque dextrariola, & lilia, & inaures & anulos, & omnibus ornamentis ornauit se, laudatur aũt quoniam vt legimus in eodem capite ista compositio non ex libidine, sed ex virtute pendebat. Paulus quoque in prima ad Timotheũ cap. 2. moderatũ commendat ornatum in mulieribus, vnde inquit. Similiter mulieres in habitu ornato cum verecundia, & sobrietate ornantes se. Quòd aũt apud Gentiles moderatus mulierum ornatus semper commendatus fuerit testatur Valerius maximus, qui Romanos commendat eo quòd mulieribus suis de speciosis indumentis, cæterisque ad decentem ornatum muliebrem pertinentibus prouidebant.

Quòd vero hmôi ornatus fiat illicitus, & vituperabilis ex mala intentione, puta quando fit ex inani gloria, aut in contẽptum aliaꝝ, aut ex libidine, vt sint amatoribus suis gratiores, & inducant in concupiscentiã, & dico amatoribus suis adulteris siue fornicarijs, testatur Isaias cap. 3. Vbi inquit. Et dixit dominus deus: Pro eo ꝙ eleuate sunt filiæ Syon, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant, & pedibus suis composito gradu ince-

debãt, decaluabit dominus verticem filiarũ Syon, & dominus crinem earũ nudabit, in die illa auferet dominus ornamentũ calciamentoꝝ, & lunulas, & torques, & mobilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & perichelides. i. ornamenta brachioꝝ, & manuum, & murenulas, & olfactoria, & inaures, & anulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria, & palliola, & lintheamina & acus, & specula, & syndones, & vittas, et theristra, & erit pro zona funiculus, pro suaui odore fetor, pro crispanti crine caluicium, & pro fascia pectorali cilicium. Hęc Isaias, ex quibus constat ornatum mulierem factum mala, & lasciua intentione non solum apud homines esse illicitum, & vituperabilem sed etiam apud deum, aliter non ita comminatus fuisset filiabus Syon per Isaiam.

Quòd autem propter excessum sit vituperabilis patet ex eo quòd in moralibus solum medium est laudabile: Medio autẽ opponuntur duo extrema, vnũ per excessum alterum per defectum, vt docuimus in 3° Ethicoꝝ. Excessus autem in hmõi ornatu dupliciter contingit: Primo quãdo mulier ornari vult magis pręciosis, & maiori artificio q̃ status eius requirat, vt si vellet vxor artificis ornari, vt vxor nobilis, & vxor nobilis, vt vxor principis, puta in serico, & auro, & gemmis. Hoc vtiq̃ vituperabile est, & hunc excessum corrigit Paulus: primę ad Timotheum cap. 2. vbi inquit, nõ in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste præciosa, sed quod decet mulieres promittentes, pietatem per bona opera: Et Petrus in epistola prima cap. 3. inquit. Mulieres subdite sint viris suis. Quarũ non sit extrinsecus capillatura, aut circundatio auri, aut indumenti vestimentoꝝ cultus. i. aut ornatus indumenti, & vestitus nimis præciosi vltra quàm deceat statũ suum, sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitate quieti, & modesti spiritus, qui est in conspectu dei locuplex. Sic enim ali-

quando & sanctę mulieres sperātes in deo ornabant, se subiectę proprijs viris: Sicut Sarra obediebat Habrae dn̄m eum vocans. Secundo ex cedit qn̄ adeo solicita est circa corporis ornatum ꝙ non videtur aliud curare, sed fere totum diem in hoc expēdit corpus suum velut Idolū colens: Tales sunt mulieres de quibus dicit᷑ illud Ouidij. Dum molliunt᷑ dū comantur annus est, et illud Psalmi, filię eoꝝ compositę, circum ornate, vt similitudo templi.

Quòd vero ꝑꝑ defectum debiti ornatus aliqn̄ mulier sit vituperabilis, patet ex eo ꝙ nō nolle ꝑꝑ negligentiam, & pigriciem viliter, & sordide, & lacerose vestiuntur etiam quòd possent melius, & nobilius vestiri, negligentia autem & pigricies reddunt virum, & mulierem vituperabilem, & aspernabitur: nā dicit᷑ Ecclesi. cap. 22. In lapide luteo lapidatus est piger, & oēs loquent᷑ super aspernationē eius. Nōnulle etiam eligunt vilissime vestiri, vt inde laudē humanā sibi acquirant velut Hypocrite, humilitatem extra simulant, intus superbientes. Iste sunt penitus vituperabiles, nam si vt inquit Aristote. in Ethicis latoni vituperantur: qm̄ ex vilitate vestiū in iactantiam, & elationem mouebant᷑, multo magis mulieres quæ naturaliter ornatum corporis appetunt. Constat igitur tibi qūo mulier propter ornatum corporis ficticium, & propter excessum, ac defectum ornatus realis efficitur repręhensibilis.

Visis quę, & quot sunt in mulieribus laudabilia, & vituperabilia, nunc declarandum est qūo viri suas vxores ita regere debent, quòd ab eis auferatur vituperabilia prædicta, & reducantur ad opposita, vel pręseruentur ne ea incurrant. Igitur quia mulieres vt diximus cōmuniter sunt intemperate, & garrule siue loquaces, & instabiles, & inordinate se habent circa corporis ornatum, ideo sic regende sunt, quòd fiant temperate taciturne, & stabiles, & circa corporis ornatum lau-

dabiliter se gerant.

Primo igit̄ fiant tēperate, erunt tēperate si caste, pudice, abstinentes, & sobrie fuerint. Hęc enim qatuor tēperantie virtutem integrant, vt docuimus in parte 2ª philosophię moralis christianę. Studeat igitur vir vxorem suam in castitate seruare, exemplo, adhortatione, adhibitis etiam cōminationibus si oportuerit. Castitas enim licet virum, & vxorem deceat, magis tamen vxorem decet non solum propter matrimonij fidem seruandam, sed pp prolis certitudinē, ne filius alienus succedat in viri hereditatem propter vxorem adulterantem, & ne verum sit quod inquit Salomon in Ecclesiastes, cap. sexto, est aliud malum quod vidi sub sole, & quidem frequens apud homines, vir cui dedit deus diuitias, & substantiam, & honorem, & nihil deest animę suę, ex omnibus quę desiderat, nec tribuit ei potestatem deus vt comedat ex eo, sed externus deuorabit illud: vt igitur coniugijs fides integra seruetur: oportet vxores in omni castitate viuere, & ne hereditas vertatur ad alienum.

Studeat vir vxorem pudicam, & honestam seruare. Constat pudicitia, & honestas mulieres in verbis signis, & nutibus, & habitu, & conuersatione cum viris extraneis, neq; enim pro seruanda pace & gratia inter coniuges sufficit vxori abstinere se ab actibus inhonestis eo quòd sit casta, sed oportet etiam seruare se irrepræhensibilem in verbis, & signis &c. Hęc enim videntur nuncia cordis impudici, ne igitur mala suspicio oriatur in corde viri, & ne infamia maculentur, studeat vxor pudicam, & honestam se exhibere, & præcipue in oculis: quoniam vt inquit Diuus Augustinus; in regula sua: Impudicus oculus, impudici cordis est nuncius.

Studeat vir vxorem seruare abstinentem, est autem abstiu

nentia in sumptione moderati cibi oris, & temporibus congruis, iuxta statum, & complexionem, & ętatem personę, vt docuimus in parte tertia philosophię moralis christianę agentes de vitio gulę, sit igitur vir diligens ne vxor crapulosa fiat. Crapula nanque ad incontinentiam, & luxuriam inclinat, & grauat cor. i. ebetat intellectum ne videat quę sibi aduersantur, & quę proficiunt. Propterea inquit Saluator Luce cap. 21. Attendite vobis: ne forte grauent corda vestra in crapula, & ebrietate, & curis huius seculi.

Studeat vir vxorem suam seruare sobriam, est autem sobrietas immoderata potus inebriatiui sumptione consistens: inter potus autem inebriatiuos pręcipuū est vinum: quoniam spirituosum, & maxime vaporatiuum est ad caput. Oportet igitur vxorem sobriam esse adeo, quod si ętas, & complexio sustinerēt, non deberet vinum gustare, sicut & consuetudo fuit apud antiquas Romanas, de quibus inquit Valerius in lib. 2. de antiquis institutis: Vini vsus olim Romanis feminis ignotus erat. Oportet autem vxorem esse sobriam, ne in aliquod dedecus prolabatur. Vsus enim vini intemperatus trahit ad venerem inconcessam, concitat ad iram, & contumeliam, & turpitudinem: Vnde dicitur Ecclesi. cap. 26. Mulier ebriosa ira magna & contumelia, & turpitudo.

Secūdo fiant taciturne: est enim taciturnitas mulieris ornamentū, vt etiam testatur Aristoteles in Politicis: Nam si mulier quę naturaliter est loquax propter paruitatem sensus, sicut & pueri, paulatim didicerit taciturnitatē, maiorem apud viros graues amorem, & gratiam sibi conciliabit: Sed aduerte quod licet oporteat mulierem in omni loco esse taciturnam: maxime tamen in ecclesia: quoniam illic non nisi de doctrina sana, & oratione loquendū est: Verum si mulieres in ecclesia non tacerent, statim notam fecerent ignorantiam suam, et cor-

dis leuitatem, cõtemptibilesq́ se redderent viris assistentibus. Hac de causa Paulus primę ad Cor. cap. 14. sic statuit: mulieres in ecclesia taceant: Nõ enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut lex dicit, si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogẽt. Turpe est eñi mulieri loqui in ecclesia.

Tertio fiat constans & stabilis quantum tamen naturæ suæ permittitur, licet enim adequari non possit viro quo ad stabilitatem: quoniam est minoris sensus, & mollioris complexionis, tamen pro gradu sibi conuenienti potest fieri constans, & solidi propositi in bonum. Dico in bonum: quoniam in malum de facili efficitur constans, imo obstinata in appetitu deordinato. Oportet autem vxorem fieri stabilem: quoniam si leuiter se gesserit non confidet in ea vir eius, & de facili suspectã habebit. Propterea dicitur Prouerbioꝝ cap. 31. Mulierem fortem. i. constãtem quis inueniet. Cõfidit in ea cor viri sui.

Quarto studeat vir vt vxor sua circa corporis ornatum se laudabiliter gerat & hoc tribus modis.

Primo non permittat eam vti ornatu ficticio. s. fucis, & coloribus extraneis, hic enim ornatus est ex se illicitus etiã apud mundi sapientes, (vt docuimus supra.) Tu tamen aduerte, q́ in aliquo permittendus est, puta vt vxor sic ornata reuocet virum suũ a fornicatione, a qua non reuocaret eum, nisi sic ornata magis ei placeret q̃ alia mulier fornicaria. In hoc igitur licet vxori studere, vt placeat viro suo. Liceret etiam pro impetranda gratia a viro vt publicum, & ingens malũ vitari possit, aut optimum bonum obtineri. Hac de causa ornauit se Iudith accedens ad Holofernem, & Hester accedens ad Assuerum, & vtraq́ pro salute populi sui. Tu tamen aduerte, q́ ex textu scripturę non habetur clare, q́ fucato ornatu studuerint apparere pulchriores. Quod si fecerunt, licuit eis ex causa dicta. Prętera: Licet eis ficticio vti ornatu, nõ vt pulchrio-

res alijs viris appareant, hoc enim esse occasio promonendi eos ad concipiscentiam, sed vt aliquam sui vultus maculam siue defectum abscondant ne tandem sint in nauseam viris suis. Cessantibus autem prędictis causis nullo modo permittat vir vxorem fucari, ne forte efficiatur adultera in adolescentia sua, & faciat eum in obprobrium venire, vt dicitur Ecclesiastici *cap.4.*

Secundo non permittat vir vxorem suam excedere in ornatu reali, quod vtiq; faciet, si secundum doctrinam Androrici *perypathetici in libro quem edidit de ornatu mulierum, vir assuefecerit vxorem, vt sit humilis, & temperata, & simplex in ornatu suo:* Humilis *quidem, vt non se ornet appetitu inanis glorię, & humanę laudis, sed pro honore debito viri sui & domus, & cognationis suę. Temperata vero, vt considerato statu, & qualitate generis, decentia & non superflua vestimenta, & reliqua quæ ad omnium partium corporis ornatum spectant querat, & non vltra. Simplex autem, vt non nimis solicitetur circa ornatum suum. Videmus enim non nullas mulierculas nil aliud curare quàm sui fetidi corporis ornatum, etiam quòd non excedant statum suum quo ad ornatus præciositatem. Ad remouendam autem hanc superfluam curam, & solicitudinem, occupanda est ex instituto viri in operationibus sibi conuenientibus, puta incurranda familia in dispensandis bonis domus, quo ad victum necessarijs: Si enim sic occupata fuerit non tantum temporis spacium in vano sui corporis ornatu dispensabit.*

Tertio non permittat vir vxorem suam deficere in debito, & decenti suo ornatu: Id enim redundat in detrimentum viri, & filiorum, & totius familię si prouenit ex pigritia, & negligentia vxoris: nam si se ipsam negligit cui primo debetur, nec mariti, nec filiorum, nec reliquę familię quò ad vestita

mentorum decentiam curam geret. Qui enim seipsum ex pigritię, & incuria negligit: quemcunque alium negligit. Quòd si vxor non ex negligentia, sed appetitu humanæ laudis vt scilicet humilis reputetur, deficit in decenti suo ornatu id minus vir eius ferat, hæc est enim tristis simulatio, & hipocrisis quæ deo pariter, & hominibus semper odiosa fuit: nam sicut non decet mulierem per fucatos colores ostendere pulchritudinem quam non habet, sic nec eam decet per habitus, & vestimentorum vilitatem, ostendere humilitatem quam non habet, neque enim stat vera humilitas cum deordinato vere laudis appetitu.

Constat igitur tibi, quomodo vxor a viro suo regenda est, vt ab ea remoueantur quatuor prędicta repræhensibilia. Hęc de præsenti cap. dicta sint.

Quomodo se gerere debeant viri erga vxores suas. Caput Sextum.

IN sexto cap. declarandum est quomodo se habere debeant viri erga vxores suas, & hic sex agenda sunt.
Primo quomodo vti debet cum vxore copula coniugali.
Secundo eam tractare debeat.
Tertio quomodo cum ea conuersari.
Quarto si licet viro habere zelum erga vxorem.
Quinto si vir debet vti cosilio vxoris.
Sexto si vir debet vxori aperire secreta sua.

Quantũ ad primũ aduerte ꝙ copula coniugalis inter virũ & vxorem debet esse moderata & discreta: Moderata quidem: quoniam si vltra quàm ratio dictat frequentata fuerit,

tria causabit mala, duo quidem est viro, & tertium in vtroq;. Primum in viro est corporee virtutis debilitatio, & vitæ abreuiatio: nam vt docuimus in. 3. Ethicorum. insatiabilis est concupiscentiæ appetitus: propter quod si non adsit concupiscentie frenum: homo in delectabilibus plus appetit q̃ naturę sufficiat, vt patet in guloso & auaro. Si ergo vir sine freno, & moderantia sequitur cum vxore appetitum, aget vltra q̃ naturę sufficiat, & tunc oportet corpus ipsum, & omnes eius vires organicas debilitari, & præcipue cerebrum omnesq; sensus interiores, & exteriores. Vigent enim in actionibus suis ex sufficientia spiritum: coitus autem immoderatus prohibet spirituũ sufficiẽtiã eo q; est exicatiuus & mortificatiuus, & hinc sequitur abreuiatio vitę, vt docuimus in trac. de longitudine & breuitate vitę. Vnde dixit Aristoteles in libello, quòd animalia multum coitiua sunt breuis vitę, vt passeres masculi. Oportet ergo virum vti copula cõiugali moderate. Ad quod hortatur scriptura sacra. Dicit enim Dauit in Psalmo. Nolite fieri sicut equus & mulus, in quibus non est intellectus, & Paulus primę ad Tessalonicenses cap. 4. inquit: Sciat vnusquisq; vestrum vas suum possidere in sanctificationem, & honore. i. secundum quòd ratio dictat, & diuina lex disponit, & non in passione desiderij. i. secundum effrenatum motũ cõcupiscentie, sicut & gentes quę ignorant deum. Constat ergo copulam coniugalem debere esse moderatã, ne corpus debilitetur, & ne sit viri breuior vita: Seundum malum in viro est mentis depressio: nam animę instrumentum est corpus, & quo ad operationes intellectuales, sensus interiores, & exteriores ei maxime deseruiunt: sunt enim vt canes venaticij: vnde sicut per canes venamur leporem, sic per sensus inquirimus rerum intelligentiam, sed inordinatus veneris vsus vt diximus debilitat totum corpus, & pręcipue cerebrum, & organa omnium

sensuum

sensuum ex depauperatione spirituum: ergo ex consequenti deprimitur ratio siue intellectus ita quòd non prompte, & perfectæ exit in opus suum. Cuius signum est *quòd videmus agitatos luxuria fieri velut incantatos, & stupidos, & obliuiosos, & imprudentes,* Hinc est *quòd dicitur* Ecclesi. cap. 19. Vinum, & *mulieres apostatare faciunt sapientes:* Exemplum *habemus de* Holoferne *in libro* Iudith, & *de* Salomone *in secundo lib.* Regum, & *de duobus sensibus qui exardescentes in amorem castissime Susanne fuerunt in lib.* Danielis.

Tertium *quod vtrique coniugium est malum, est ipsa incontinentia, nam vt docuimus in* 7 Ethicorum *insaciabilis est concupiscentię appetitus, ita quòd quanto magis vir, & mulier indulgent veneri, tanto magis incitat concupiscentia, & desiderium eius.* Vnde *dicitur* Prouerbiorum *cap.* 30. Tria *sunt insaturabilia, & quartum quod nunquàm dicit sufficit.* Infernus & *os vulue, & terra quæ non saciatur aqua:* Ignis *vero nunquã dicit sufficit,* Hinc *proueniunt fornicationes, & adulteria, quoniam coniuges effecti intemperati non contentant se inuicem, sed vir alias quęrit mulieres, &* vxor *alios viros, vt vel sic satisfaciant libidini suę.* Ne *igitur hanc incurrant incontinentiam, assuescant vti moderate copula carnali: nam cum sic assueti fuerint non erit eis difficile continere, quando vir aut vxor absens fuerit etiam per longum tempus, vt contingit peregrinantibus, & militibus, & mercatoribus.*

Discreta *insuper sit huiusmodi copula, vt. s. fiat tempore debito, loco decenti, & modo honesto: neque enim omne tempus debitum, vt tempus orationis, & pręcipui festi ob reuerentiam, & hæc est doctrina* Pauli *primę ad* Cor. *cap.* 7. *vbi ad coniugatos inquit:* Nolite *fraudare inuicem nisi forte ex consensu ad tempus, vt vacetis orationi, & iterum reuertimini in idipsum, ne temptet vos Sathanas propter continentiam. ve*

stram: neque omnis locus decens, vt locus sacer ob diuinum honorem. Vnde in secundo libro Machabeorum. cap. sexto. fit lamentatio, quòd diuinus honor non seruabatur eo quod templum domini luxuria plenum erat, & comessationibus, & scortantium cum meretricibus, sacratisque edibus mulieres vltro se ingerebant. Preterea: locus patens, & apertus nõ est decens, sed occultus, & clausus, eo quod huiusmodi copula naturalem habet annexum pudorem. Vnde Hieremias cap. 2. exprobrat impudentiam Hierusalem dicens. In omni colle sublimi, et sub omni ligno frondoso tu prosternabaris meretrix, & apud morales gentiles reprobatur secta philosophorũ qui appellati sunt cinici, eo quòd publice, vt canes exercebant actum veneris: Patet ergo quod copula coniugalis, & si in se sit licita: tamen omni loco non licet: Neque omnis modus est honestus: nisi qui est secundum natu am, & ad generationem institutus. Omnis autem alius modus detestabilis est, & inter coniuges non auget, sed minuit amorem: Vt igitur coniugati concilient inter se amicitiam non solum delectabilem, sed etiam honestam prout requiritur in honesto, & laudabili coniugio seruare debent debitum tempus, congruum locum, & honestum modum, & aduerte quod debitum tempus non solum excludit, tempus orationis: sed etiam tempus infirmitatis, & menstruorum propter detrimentum prolis: Vnde dicitur Leuitici cap. 18. Ad mulierem menstruatam non accedes. Quod quidem praeceptũ est morale, & semper & in omni gente dictat ratio esse obseruandum ppter immundiciam mulieris, & periculum prolis &c. Cõstat igitur tibi quõ viri erga vxores quo ad copulam coniugalem debent se habere modeste, & discrete.

Quantum ad secundũ. s. quõ vir vxorem suam tractare debeat aduertet, quòd honorate eam tractare debet, & non despecte, neque seruiliter, nam cum vxor non sit serua: non deb-

seruiliter tractari, sed cum sit socia viri, quia viro assumpta est honorate debet tractari: Nam *cum sint duo in carne vna, honor vxoris est honor viri, honorate ergo debet vir vxorem tractare.* Vnde *prime* Petri *cap.* 3. *dicitur, viri cohabitantes secundum scientiam quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorē, tanquam coheredibus gratię vitę.* Hic *autē honor tria requirit. s. debitum corporis ornatum debitū famulatum, & debitū victum iuxta statum, & facultatem viri.*

Quantum ad tertium scilicet quomodo vir in conuersatione se debent habere erga vxorem aduerte quòd in hoc certa vna regula dari non potest propter varias mulierum cōditiones: Nam *alique superbe, & proprij capitis sunt, alię vero humiles, & mansuete, alie prudentes, alie temerarie, alie operose, alie pigre & ociose, alie crapulose, alie abstinentes, alie litigiose, alie de facili acquiescentes, alie conseruantes bona domus, & familiæ; alie prodige.* Oportet *ergo virum scire conuersari diuersimode prout mulierum diuersitas requirit,* Verbigratia. *Si vir habet vxorem superbam, non se ei exhibeat multum familiarem, nec affabilem. Superba enim elleuabit se supra virum benignum, & tandem despiciet eum:* Sic Michol *filia Saulis* vxor *superba mansuetissimi Dauit despexit eum saltantem ante archam domini in secundo* Regum *capite sexto.* Vbi *sic legimus:* Egressa Michol *filia Saul in occursum* Dauit *ait. Quam gloriosus fuit hodie rex* Israel *discooperuit se ante ancillas seruorum suorum, & nudatus est, quasi si nudetur vnus de scurris:* Dixitque David *ad* Michol*, viuit dominus, quia ludam ante dominum, qui elegit me potius quàm patrem tuum, & quàm omnem domum eius, & præcepit mihi, vt essem dux populi domini in* Israel*, & ludam, & vilior fiam plusquàm fa*

ctus sum, & ero humilis in oculis meis, & cum ancillis de quibus locuta es gloriosior apparebo. Si vero humilis, & mā sueta vxor fuerit, vir se exhibeat ei benignum, & gratiosum potius liniendo quàm exasperando eam, potius adhortando quàm dure admonendo: Sic se gessit Helchana qui fuit Anne vir, & Samuelis pater: nam vt legimus in primo Regū ca. 1. Helchana diligebat Annam, vtpote humilem & mansuetam, quam videns flentem, & tristem eo ꝙ sterilis putaretur sic liniebat, & consolabatur dicens: Anna cur fles, & quare nō comedis? & quamobrem affligitur cor tuū. Nunqd non melior tibi sum quàm decem filij? Ex sacra ergo scriptura admonent viri, quòd cū vxoribus superbis grauiter, & durę se habeant, cum humilibus autem gratiose. Pręterea, si vxor prudens, & discreta videatur viro, & si quid in ea corrigendum apparuerit, admonenda est a viro verbis grauibus, & adhortatorijs, & non iniuriosis; aut comminatorijs, ne ad indignationē prouocetur: Nam ingeniosa mulier indignata malum machinatur: Si aūt temeraria est, vir asperis & duris modis cōprimat eam. Se habet enim vt animal irrationale, quod non nisi minis, & verbere domatur: Et tu sic discurre in omnibus modis prędictis. Hoc tamē pro vniuersali consilio accipe: Vxor cuiuscunq; conditionis sit timore, & amore regenda est, vt docuimus in Epythomate nostro super Economicam Aristotelis, vt vxor viuens inter timorem, & amorem semper debitum honorem seruet erga virum. Quòd si oppositum fecerit, tolleranda non est: Exemplū habemus in Hester cap. 1. de Vasthi Regina, & vxore Assueri, quę quoniā venire noluit vocata a rege, & vt sic regem inhonorauit, priuata est diademate regio, & facultate ingrediendi ad regem, vt eius exemplo cunctæ vxores tam maiorum quàm minorum deferant maritis suis honorem.

Quantum ad quartum.s. si licet viro habere zelum erga vxorem, aduerte q in zelo potest inueniri defectus, & excessus, & medium. Defectus quidem vituperabilis est: nam si vir erga vxorem nullū habeat zelum, neq curam, neq diligentiā de ea habebit, & cum mulier sit animal mutabile, si aduerterit se a viro non obseruari, quasi in libertate constituta, de facili inducet verecundiam super virum suum. Expedit ergo viro aliqualem zelum habere erga vxorem suam.

Excessus etiam in zelo vituperabilis est & nociuus vtriq cōiugum: nam vt in pluribus causat tria mala, & nullum bonū, nisi forte per accidens.

Primo quidem causat in viro continuam mentis inquietudinem, & cordis vexationem propter quod vt distractus non intendit cure, & regimini familię, sed velut amens viuit in anxietate, & ratio huius est, quia sicut odium, & inuidia auferunt verę rōnis iudiciū: ita q faciunt iudicare bonū esse malū, & econuerso, sic nimius zelus rationem adeo perturbat, quod omnia suspicantur in partem sinistram, & licet vxor bene, & laudabiliter viuat, tamen indebite increpatur, & male tractatur a viro, & quoniam ex nimio zelo insurgit mala suspitio, ex suspitione īsurgit cordis anxietas, ex cordis anxietate insurgit incuria, & negligentia circa dispositionē, & regimen familię: quoniam animus vni cure totus intentus, impeditur a quacunq alia cura.

Secundo causat in vxorem indignationem, ex indignatione prouocatur ad inhonestatem, nam cū mulier ex sui natura sequatur concupiscibilia, quando aduertit se indebite obseruari a viro, dedignata intra se dicit: vir meus falso de me suspicatur malum: agam q vere suspicabitur. Hinc fit vxor adultera ex inordinato zelo viri sui: Ne ergo vxor propter indiscretū zelum viri, frangat coniugij fidem, temperet se vir, ne zeloti

pus fiat: absq; vero fundamento.

Tertio causat inter virum, & vxorem lites iurgia, & domū ac familiam priuat omni pace & quiete: nam cum aduertit vxor, q; sine causa calūniatur a viro imponente sibi, & suspicante malum de quo ipsa innocens est, trahitur ex ira in impatientiam, ex impatientia ad verba dura, & increpatoria, quæ vir zelotipus non ferens, conuertit se ad duriora, & quoniam neuter cedit inter coniuges oritur lis, & in tota domo perturbatio. Cauendum est ergo a nimio zelo: Sed viri prudentis est tacite obseruare vxorem; quòd si quid vere, & notabiliter viderit reprēhendēdum, admoneat adhortetur eam placide vt sororem. Quòd si se non abstinuerit, paulatim ad seueriora procedat, donec aut se correxerit, aut conuicta debite castigetur.

Cum aūt declaratū fuerit vtrunq; extremū in zelo reprehensibile esse, decet virum erga vxorem moderatum seruare zelum, & econuerso. Moderatus enim & mutuus zelus, carius, & gratiosius seruat coniugium, & inter coniuges parit diuturniorem, & magis delectabilem ac ex omni parte honestam amicitiam.

Quantum ad quintū. s. si vir debet vxoris vti consilio, aduerte quòd simpliciter & ordinarie vti non debet. In casu autem aliquo, & præcipue repentino vti debet.

Pro euidētia primi aduerte, q; vt docuimus parte 2ª philosophię moralis christianę tria sunt necessaria bene cōsulēti. s. clarus, & ordinatus, & solidus rōnis discursus, prudētia quæ non pōt haberi sine expientia, & animi cōstantia, & hęc tria cōiter deficiunt in muliere: nā est parui sensus, & imperfectę ratiocinationis. Sicut enim se habet puer ad virū perfectum, sic mulier ad virum: sed puer est defectu ętatis, imperfectę habet rationis actū respectu viri adulti; Sic est mulier ex defe-

ctu naturę respectu viri deficit in actu rationis. Prętерea mu lier cōiter est imprudens in cōparatione ad virū, eo q cum re sideat domi, & sit leuis, ac superficialis apprehensionis parū in agendis considerat, & pręcipue in arduis, de quibus cōsu lere oportet. Propterea mulier est instabilis, et aīo inconstās, & fallacis iudicij ita q si quid hodie videtur sibi bonum, cras iudicabit oppositum, & si hodie videtur graue, cras videbitur leue, eo quòd non ratione, sed imaginatione, & passione vi uit, ex quo sequitur consilium mulieris esse instabile, quod nullius est efficacie. Oportet enim consilium esse solidum cla rum & stabile. Dicitur enim Eccles. cap. 37. Ante omnia ope ra verbum verax præcedat te, & ante omnem actum consiliū stabile. Cum igitur tria prędicta quæ in consilio requirūtur, non sint cōmuniter in muliere, eius consilium pro maiori par te est inualidum, sicut consilium pueri, vt docuimus in Epytho matibus nostris super tertium librū Ethicorum. Non ergo ex pedit viro sequi consilium vxoris.

Pro euidentia secundi aduerte, quòd in repentinis non po test haberi solidum consilium per discursum rōnis qui non fit in instanti, sed in tempore, sed tunc magis prodest quidā impe tus factus in anima repente a motore totius naturæ, qui impe tus dicitur bona fortuna, vt docuimus in trac. nostro de bona fortuna. Talis autem impetus communiter fit in his in quibus minus est de intellectu, vt in pueris, in ydiotis, in melanconi cis, quibus annumeratur mulier ob imperfectionem comple xionis suæ. Sicut igitur vt docuimus in prædicto tractatu, aliquando in arduis repentinis magis valet sententia ali cuius vilis personæ, quàm alicuius sapientis; eo quòd vide tur moueri ab intelligentia non errante, & non ex hu mana, & fallaci prudentia, vt exemplificauimus ibi dem de vili seruo cuius consilio, & sententia seruatur

exercitus, quem sapiens dux cum omnibus consiliarijs suis, seruare nesciret, aut de hostibus victoriam sumere, sic & in repentino casu mulier viam, & medium statim inueniet pro assequendo aliquo bono, & vitando aliquo malo, aut pro assecutione alicuius sui desiderij, in quo viri sapientes cum omni suo consilio deficerent.

Pro assequendo bono, vide consilium quod dedit Rebecca *filio suo* Iacob, *vt benediceretur ab* Isaac: Genesis *cap.* 28.

Pro euitando malo, vide medium quod inuenit Rachel, *dũ fugeret* Iacob *cum vxoribus, & omni substantia sua:* Genesis *cap.* 31. *Pro assecutione desiderij sui vide medium, quo vsa est mulier techuites ad* Dauit *pro reductione* Absalon, *ipsa tñ instructa fuit a* Iacob *duce exercitus, vt legimus in.* 2. Re*gum cap.* 14. *Plura inuenies in scriptura sacra media, & consilia a mulieribus repentine data, quę a viris prudentibus inuenta nõ sunt, vt legimus de* Delbora, & *de* Iudith, & *de* Hester. *Constat ergo ex omnibus prędictis, ꝙ in repentinis licet viro vti consilio vxoris, ita tamen ꝓ ex improuiso dicat quid consulit agendum: nam si tempus illi dabitur cogitandi, consilium suum inualidum reputabitur, & forte illi admiscebit aliquid de malicia sua supra quam non datur maior. de qua dicitur* Eccles. *cap.* 25. *Breuis omnis malicia, super maliciam mulieris.*

Quantum ad sextum aduerte vt scias si expedit viro manifestare secreta sua vxori, ꝙ secreta sunt in duplici differentia: nam quędam sunt indifferentia ad bonum, & ad malum: ita quòd si reuelantur ex eis non sequitur euidens detrimentum viro, nec impeditur notabile bonum. Quędam autem sunt talis naturę, ꝙ si reuelantur sequitur ingens malum, aut impeditur magnum bonum. Quantum ad prima non refert si ea vir manifestat vxori: imo expedit ea sibi cõmunicare, vt in hoc

aduertat se diligi a marito, signũ enim dilectionis inter amicos est sibiinuicem communicare secreta. Vnde & Saluator Ioannis cap. 15. dixit discipulis: Iam non dicam vos seruos, sed amicos, quia omnia quę audiui a patre meo, nota feci vobis: Per oppositũ quando quis interpellatur ab aliquo, vt sibi reuellet secretum, & non acquiescit trahitnr signum quòd nõ amat: Exemplum habemus de Dalida Iudicum cap. 16. quæ omnino intendens scire signum fortitudinis Sanson, cepit lamentari de eo dicens. Quomodo dicis quòd amas me, cũ animus tuus non sit mecum. i. non confidis dicere mihi secretum animi tui? Per tres vices mentitus es mihi, & noluisti dicere in quo sit maxima fortitudo tua. Vt igitur vxor cõcipiat amorem erga virum, & vt sibi persuadeat quòd amatur a viro, sitq; ei fidelior, & diligentior in curanda domo, expedit viro manifestare secreta sua vxori q̃ non sunt magni põderis.

Quantum ad secunda. s. quę sunt magni ponderis, caueat vir ne ea commnnicet vxori nisi postq̃ per longam experientiam cognouerit eam esse prudentem, & taciturnam. Quod si aliter fecerit, proculdubio vxor alijs reuellabit: nam mulieres vt plurimum sunt ex sui natura secretorum manifestatiue, & hoc prouenit ex triplici causa.

Prima est defectus, & debilitas rationis quę cõmuniter est in muliere in comparatione ad virum, propter quam debilitatem ratio in muliere raro frenat, & cohibet concupiscentiã suam, & desiderium: ex hoc aũt quòd aliquod secretum manifestatur mulieri, & prohibetur illi ne alteri reuellet, augetur ex prohibitione desiderium reuellandi: quoniam naturaliter nititur in prohibitum & vetitum, ex augmẽto autem desiderij adeo agitatur in seipsa, quòd non quiescit donec reuellauerit, nisi forti imperio ratio frenet desiderium, quod raro contingit in muliere, vel nisi timeat sibi magnum detrimentũ

euenturum si reuellauerit, tunc enim non ex ratione, sed ex timore insurgente, retrahitur a reuelatione secreti: Expedit ergo *viro non reuellare secretum* vxori *ex quo detrimentum sequitur, si alteri reuellatũ fuerit.* Quòd *si reuellare voluerit: nõ prohibeat ei ne alteri reuellet:* Vniuersaliter *enim prohibitio auget desiderium, vnde inquit* Aristoteles *in secundo lib.* Rethoricorũ, *quòd concupiscentia est eius quod abest, & nobis deest, quòd probat exemplo senis qui magis desiderat vltima die vitæ suæ viuere quàm in omnibus præcedentibus, eo quòd in vltima die deficit ei vita. Sed si res aliqua est nobis prohibita, ex eo quod prohibetur indicamus eam nobis abesse, & ex hoc ipso magis concupiscitur.* Quòd *si non prohibetur, arbitramur eam esse in libertate nostra, ex consequenti non accendimur eius desiderio.* Constat *ergo quòd nõ expedit viro reuellare vxori secreta quæ sunt alicuius ponderis, quòd si reuellare voluerit; reuellet sine prohibitione attenta paucitate sensus muliebris, & leuitate; & quomodo agitur desiderijs non frenatis per rationem.*

Secunda est mollicies cordis, qua de facili sunt persuasibiles & ductibiles, & deceptibiles, nam cũ mulieres, vt plurimum sint molles, sunt leuis iudicij, ex quo prouenit quòd cum aliqua persona vtriusque sexus eis applaudit, & beneuolentiæ signa ostendit, existimant eam sibi esse amicam, quo conceptu facto ad ostendendum ei reciprocum amorem, reuellant quæ apud se habent in secretis.

Tertia est appetitus laudis ad quam mulier naturaliter inclinatur, siue sit vera, siue vana laus: nã quando mulier habet secretum viri sui, reputat se diligi a viro, & in hoc quòd reputat se a viro diligi præsumit de se quandã excellentiã, quã non contentatur habere nisi eam alijs mulieribus manifestet, vt ab eis laudetur, vt dilecta viro suo: Volens *autem alijs mulie-*

ribus suadere, quòd est dilecta a viro suo, nescit clarius signum allegare nisi quòd vir sibi reuellat secreta sua: Et tunc mulier passim manifestat quæ a viro habet in secretis. Caueant ergo viri ne grauia secreta committant vxoribus: Sed nec alijs nisi vrgens insurgat necessitas. Discant & seruent illud Isaie cap. 24. Secretum meum mihi, secretum meum mihi. i. mihi soli reuellabo, & nõ alteri. Hæc de pñti cap. dicta sint. In quo terminatur consideratio de regimine coniugali.

Explicit trac. *secundus* Economice *christianæ, qui fuit de regimine coniugali. ab eodem ordinatus.*

INCIPIT TRACTATVS TERTIVS *eiusdem, qui erit de regimine paterno tam respectu patris q̃ respectu matris, & quo ad filios.*

N TRACTATV *præsenti acturi sumus de regimine, quo a parentibus filij regendi, & conseruandi sunt tam secundum corpus quàm secundum animam, & diuidemus ipsum in decem & quatuor capita.*

Primo quòd parentes *naturaliter debent esse maxime soliciti circa regimen filiorum.*

Secundo *quòd curandi sunt filij a parentibus a principio natiuitatis vsq; in finem primi septẽnij.*

Tertio *qũo curandi sunt filij, & erudiendi per totum secundum septẽnium.*

Quarto *qũo regendi sunt per totũ tertium septẽnium.*

Quinto *de pedagogo filijs preponendo.*

Sexto *quòd pedagogi retrahant filios a societate prauorũ.*

Septimo quòd informent eos bonis moribus.
Octauo quomodo eos regere circa visum, & auditum, & odoratum.
Nono quomodo circa sermonem gustum, & tactum.
Decimo quomodo in ludis gestibus, & vestitu.
Vndecimo quomodo quo ad exercitium corporale.
Duodecimo quòd ante omnia instruendi sunt in fide.
Decimotertio quod dedicandi sunt diisciplinis liberalibus.
Decimoquarto in quibus scientiis erudiendi sunt.

Quòd parentes naturaliter debent esse maxime soliciti circa regimen filiorum. Caput Primum.

IN primo cap. declarandum est quòd natura docet parentes debere esse maxime solicitos circa regimen filiorum, & hic tria agenda sunt. Primo declarandum est vnde sumit originem regimen paternum quo reguntur filij. Secúdo quia determinabitur, quod regimen filiorum originem trahit ex amore declarandum est quantus, & qualis debeat esse naturaliter amor inter parentes, & filios. Tertio probabitur principale propositum.

Quantum ad primú aduerte, vt scias vnde trahit originem regimen filiorum, quòd alio modo regendi sunt serui, & alio modo filij: nam dominus preest seruis, & regit eos non propter bonum & vtile seruorum, sed propter bonum proprium domini: Pater autem presidet filijs, & regit eos non propter bonum proprium, sed propter bonum filiorum. Dominus ergo regit seruos non quia vult eis bonum, sed quia vult sibiipsi bonum, ex consequenti, quia amat seipsum: nam velle bonum alicui est amare ipsum: Si ergo dominus regit seruos quia vult sibiipsi bonum ergo regit eos, quia amat seipsum, & si pater regit filios quia vult bonum filiorum: ergo regit eos quia illos

amat: Regimen ergo filiorum trahit originem ab amore quē parentes naturaliter gerunt erga filius. Quod vt manifestius appareat duplici ratione probatur.

Prima est: Inter similia est naturalis amor, docuimus enim in octauo Ethicorum: quod similitudo per se est causa amoris, & dicitur Ecclesi. cap. 13. Omne animal diligit sibi simile, sic & omnis homo proximū suū. Omnis caro ad similem sibi coniungetur: Sed pater, & filius sunt sibi inuicem similes: quoniam omne generans generat sibi simile, vt docuimus in. 10. Methaphisice, & sunt sanguine maxime proximi, vt patet: ergo pater naturaliter diligit filium: Sed natura nos docuit, quod eorum quę diligimus curam gerimus, & circa ea solicitamur. Cōstat ergo quòd regimen paternum fundatur in amore quem pater habet erga filium.

Secunda est: vnūquodque naturaliter diligit perfectionem suam, & ea quę testantur perfectionem eius, Sed producere filium sibi similem est perfectio patris, & filius productus est testis, & signum perfectionis paternę. Tunc enim vnūquodque perfectum est quando potest generare sibi simile, vt docuimus in 2° de Anima, & in 4° physicorum, filius aūt ideo est testis perfectionis paternę, quia est effectus exprimens virtutem patris generantis: ergo pater naturaliter diligit filium, ex eo autem quòd diligit filium solicitatur circa ipsum procurando bonum & seruando eum a malo. Constat ergo quòd regimen filiorum fundatur in amore paterno.

Quantum ad secundū vt scias qualis & quantus debet esse amor inter patres & filios pręponō hanc distinctionem. Cū amare sit velle bonum, amor iste, aut fundatur in bono vtili, vt est nūmos, & alie seculiales, aut fundatur in bono reuerentiæ, & honoris: Ex hac distinctione pōnuntur, et probantur tres conclusiones.

quo titulo maiores patre, ratione illius tituli honorandi sunt a patre, verbi gratia pater est Idiota, filius autem doctor, pater est secularis filius sacerdos, pater est ciuis priuatus, filius rector ciuitatis. Ratione ergo non filiationis, sed tituli, honorandi sunt filij a parentibus.

Tertia est hęc: *simpliciter loquẽdo parẽtes naturaliter magis diligunt filios q̃ econuerso, probat: parentes per totã vitã solicitant magisq̀, & assidue cogitant super cõmoda filiorũ, q̃ filij solicitentur quo ad honorem & reuerentiam parentum, vt experientia videmus.*

Ex *his ergo constat qualis, & quantus naturaliter sit amor inter parentes, & filios, & aduerte, quòd si filij naturaliter ita essent inclinati ad honorandum, & subueniendum in indigentia, & obediendum parentibus, sicut naturaliter inclinantur parentes, vt prouideant filijs, deus non dedisset pręceptum de honore, & obedientia parentum: Sicut non dedit pręceptum de dilectione suiipsius, sed de dilectione proximi.* Quilibet *enim inclinatur ad dilectionem sui, & adeo inclinatur, quòd magis diligit se quàm oporteat, ideo super propriam dilectionem non est datum pręceptum, sed super dilectionem proximi.*

Q*uantum ad tertium quod fuit principale propositum. s. q̀ patres debent maxime intendere regimini filiorum, probatur triplici ratione.*

Prima *est hęc: In omni spẽ cuicunq̀ natura dat esse, solicita est per debita media seruare ipsum in esse, verbi gratia.* Quia *natura dat esse igni, solicita est inserere igni leuitatẽ, et siccitatẽ & calorẽ p quas seruetur in esse, nã p calorẽ resistit corrũpentibus, per leuitatẽ & seccitatẽ ascendit ad propriã sphẽrã vbi naturaliter cõseruat: Sed pater naturaliter. i. p virtutẽ generatiuam dat esse filio: ergo naturaliter debet solicitari circa*

regimen filiorum.

Secunda est: Omnia *superiora presidentia inferioribus influunt in eis, & regulant, & conseruant ea, vt patet de corporibus celestibus respectu inferiorum, de quibus diximus in primo* Metheororum, *quòd mundus inferior regitur lationibus superioribus, & inde omnis virtus descendit in corporibus inferioribus.* Sed *pater est naturaliter superior, & presidens filijs: ergo debet esse solicitus circa regimen, & curam filiorum, vt in hoc assimiletur vniuersali omnium patri, & creatori: cuius prouidentia, & cura se extendit vsque ad minima entium etiam secundum veros sapientes, vt docuimus in lib. 12.* Methaphisice *in questionibus nostris: quod est clarissime habemus* Sapientie *cap. 14.* Vbi *sic legimus.* Tua *autem pater prouidentia cuncta gubernat.*

Tertia *est hec:* Pater *naturaliter diligit filium, vt diximus in prima ratione: ergo debet solicitari circa regimen filiorum, probatur consequentia: nam amor naturaliter solicitat amantem, vt curet, & cogitet de amato:* Videmus *cuncta animalia: quòd laboribus non parcunt: imo periculis se exponunt vt conseruent filios suos.* Ad *hoc aũt non impelluntur nisi amore naturali erga filios:* Ergo *hoc maxime seruandum est in spẽ humana:* Et *quidem quòd amor solicitet amantem vt curet, & cogitet, & prouideat amato testis est nobis deus benedictus, qui vt pater noster inquit per* Isaiam *cap. 49.* Dixit Syon. Dereliquit *me dominus, & dominus oblitus est mei.* Nunquid *obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filio vteri sui? & si illa oblita fuerit, ergo tamen non obliuiscar tui: ecce in manibus meis descripsi te.* Constat *igitur tibi quòd parentes debent maxime solicitari circa regimen filiorum: quod regimen trahit originem ab amore, sicut regimen seruorũ a potentia dominatiua, (vt tibi declarabitur infra) & declarauimus*

mus qualis quantusq; amor sit ac esse debeat inter parentes, & filios. Hæc de presenti cap. dicta sint.

Quomodo a parentibus curandi sunt filij ab ortu usq; ad finem primi septenij. Caput Secundum.

IN hoc 2° *capite incipientes descendere ad particulare regimen filiorum, dicemus primo quomodo curandi sunt ab ipso ortu usq; in finem primi septenij. Tu igitur aduerte, q cum non habeant usum rationis ante septenium, (*Dormitat *enim in eis anima intellectiua veluti lacte carnis inebriata,) tota cura versanda est circa corpus.* Vt *igitur per totum primum septenium bene disponantur secundum corpus sex obseruanda sunt sicut docuimus in septimo* Politicorum.
Primo *nutriendi sunt cibo molli, & facile digestibile.*
Secundo *prohibendi sunt omnia a vino, vel q̃ modicũ eis exhibendum est, & potius p modum cibi q̃ per modum potus.*
Tertio *assuescant frigora sustinere.*
Quarto *assuescant exercere se temperatis motibus,*
Quinto *recreentur debitis ludis, & fabellis, & cantibus.*
Sexto *cohibeantur a ploratu.*

Primo *igitur nutriendi sunt cibo molli, quoniam in primo septenio, & precipue primo anno calor naturalis valde debilis est qui ex grosso, & duro cibo suffocaretur, sicut paruulus ignis ex suppositione viridium lignorum:* Vnde *sicut paruus ignis leui stipula, aut palea, aut minutis, & sicis lignis fouendus est, sic calor infantis leui, & molli cibo:* Primus *autem cibus est lac pro primo anno, deinde sorbicũcule, & panis lixatus, & breuiter cibus non solidus, & hæc est naturalis philosophia* Pauli, *qui primæ ad* Cor. *cap. 3. sub diuina* Methaphora *inquit.* Tanquàm *paruulis in* Christo *lac vobis potum dedi, & non escam: nondum enim poteratis, sed nec nunc po*

testis, & ad Hebreos cap. 5. inquit, facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui lactis particeps est, paruulus est. perfectiorum autem est solidus cibus. Constat igitur tibi quo primus infantium cibus est lac, deinde cibus mollis, et non esca. i. cibus qui proprijs dentibus conteritur: Verum quia contingit infantem nutriri alieno lacte, vt lacte nutricis, studendum est vt inueniatur nutrix similis complexionis qua est mater propria: lac enim maternum, aut simile materno est maxime proportionatum infanti lactenti: lac autem extraneatum adeo est improportionatum eidem, quod trahit eum ad extraneos mores, & inclinationes, & ęgritudines, & id maxime obseruandum est in lactatione filię, vt tibi manifestabitur in tractatu sequenti.

Secondo prohibendi sunt a vino, & præcipue toto tempore quo lactant: quoniam vinum admixtum lacti corruptionem generat in stomaco, & inde horribiles proueniunt ægritudines, quæ in ętate adulta manifestantur præcipue epylepsia lepra, & ebrietas. Postquam autem ablactati sunt, paulatim assuefacien di sunt vino, ita quidem quod magis ipsum gustent admixtum pani vt in supa quam per se sumptum: Nam panis admixtus vino trahit in se partes vini subtiliores quæ sunt spirituose, & vaporatiue ad caput, & sic vinum admixtum pani sumatur, virtus vini imbibita pani permanet in stomaco bene nutriens loco lactis, & caput non obnubilat. Assuefaciendi ergo sunt infantes in primo septenio quam modicum gustare vinum, & hoc præcipue in regionibus, vbi est vinum virtuosum vaporatiuum: quod non expedit sumere in quantitate nisi limphatum, aliter acidet sumenti quod dicitur in Eccle. cap. 31. vinum multum potatum irritationem, & iras, & ruinas multas facit. Amaritudo animę vinum multum potatum.

Tertio assuefaciendi sunt pueri infantes in primo septenio,

vt frigora sustineant, & hoc propter duo: primo qm̃ id confert sanitati, et bone corporis habitudini, frigus enim licet excessiuũ sit mortificatiuũ: qm̃ vt docuimus in lib. de causa mortis & vitę, vita fundatur in calido, & humido bene regulatis & tẽperato, mors aũt in frigido & sicco excessiuo, tamẽ si moderatum est ita ꝙ ab humana complexione possit sustineri, maxime confert sanitati, & bonę dispositioni. Præseruat enim ab humorum putrefactione: cuius signum est, quòd epidimia non præualet tempore hiemali, & res mortue per notabile tempus frigidum non putrescunt, nec fetent, & venti Aquilonares ex sua frigiditate sunt salubres, Australes autem ex suo calore, & humido impuro sunt pestiferi, & insalubres. Secundo quia constringit, & fortificat calorẽ naturalem ad intra, ex cõsequenti fit corpus robustius, & intẽsior digestio, reddunturꝙ omnia corporis mẽbra validiora ad ferẽdos labores, cuius signum est, ꝙ populi frigide regionis sunt naturaliter robusti corpore, & bellicosi vt almani, Australes aũt sunt opposito modo. Vt igitur infantes sint bonę habitudinis, & robusti corpore assuefaciendi sunt sustinere frigus, ita tamen quòd non sit excessiuũ, aliter extingueret calorem naturalem, & induceret mortem. Quod autem frigus non excessiuum proficiat infanti, vt robustior fiat patet exemplo quorundam gentium, quæ in hieme immergunt paruulos in flumine, vt Cingari, & vestiunt eos leuibus, vt recitat Aristo teles in septimo Politicorum de Gallis.

Quarto assuefaciendi sunt tẽperatis motibus, puta ꝙ deportentur in vlnis, ꝙ paulatim discãt progredi, ꝙ in quarto ãno vsꝙ ad septiuũ exerceant se in puerilibus, et liberis ludis: nã sicut frigus temperatum fortificat et cõcentrat calorẽ naturalẽ ad intra: sic motus temperatus acuit calorem: subtiliat humores grossos, facit digerere, & exhalare superflua.

Opposita autem facit ocium, & immoderata quies. Unde Plato in timeo testatur, quòd naturalia otio marcescunt, & motu seruantur, nam sicut motu generantur, sic motu seruantur, vt docuimus in Politicis.

Quinto recreandi sunt pueri in primo septēnio aliquibus ludis, & fabellis, & cantibus, ludis quidem quoniam in puerili ludo est motus corporis temperatus. Talis autem motus reddit totum corpus agile, sicut ex opposito otium reddit ipsum iners, & pigrum fabellis autem postquàm incipiūt adiscere Idioma maternum, vt parentes suos delectent. Cantibus vero, vt infantes ipsi incipiant letari. Cauendum est enim ne quid triste audiant, nec videant aliquid quod abhorreant: nam ex huiusmodi auditis, & visis, redduntur formidolosi toto tempore vitæ suæ.

Sexto cohibendi sunt a ploratu vociferatiuo: nam per ploratum eiulatiuum quodam conatu emittitur spiritus, & anhelitus, per retentionem, & prohibitionem eiusdem ploratus, retinetur spiritus & anhelitus: sed per immoderatam emissionē spiritus, & abhelitus debilitatur corpus, sicut in adulto debilitatur per immoderatum laborem. Per retentionem autē moderatam, roboratur corpus sicut per moderatum exercitium. Vt igitur robustiores fiant infantes sunt ab intemperato ploratu eiulatiuo cohibendi. Constat igitur tibi quę & qualis cura sit habenda a parentibus de filijs ab ortu vsq; ad finem primi septēnij. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quomodo curandi & erudiendi sunt pueri per totum secundum septēnium. Caput Tertium.

IN tertio cap. declarandum est quomodo curandi & regēdi sunt filij ab anno septimo vsq; ad quartumdecimum. Tu igitur aduerte, quoniam post annum septimū incipiunt habere

rationis vsum, & discretionem boni a malo, honesti ab inhonesto, laudabilis a vituperabili, cuius signum est quòd illa ętas incipit verecundari, ideo regendi sunt non tantũ quo ad corpus, vt in primo septẽnio, in quo parum aut nihil de rationis vsu habent, sed etiam quo ad animam intellectiuam cui insunt intellectus & voluntas, a qua ordinata fit homo bonus moraliter, a deordinata autem fit malus, intellectui autem, & volũtati subordinatur appetitus sensitiuus distinctus per concupiscibilem & irascibilem, in quibus sunt vndecim passiones, vt docuimus in tertio de anima in trac. de Potentia motiua, & in 2° Ethicorum: Sex quidem in cõcupiscibili, vt amor & odiũ, desiderium & fuga. Delectatio & tristitia. In irascibili autẽ sunt quinque, vt spes & desperatio, timor & audacia, & ira. Hic igitur tria agenda sunt. Primo declarandum est quomodo in secundo septẽnio regendi sunt filij quo ad corpus. Secũdo quomodo quo ad appetitum sensitiuum, & voluntatem. Tertio quomodo quo ad intellectum.

Quantum ad primum aduerte quod quo ad alimentum nutriẽdi sunt solidiori, & in maiori quantitate cibo, & declinante ad siccitatem, quàm in primo septẽnio, vt calor naturalis magis intendatur, & solidius conseruetur, nam si calor ipse sustẽtatur cibo leui, tenuo, raro, & humido, vel a prędominio quasi humido, erit sicut calor ignis introductus in aqua, vel in materia rara, qui nec intense operatur, nec diu conseruatur: Si autem sustentatur cibo solido substantifico, & declinante ad densitatem, & siccitatem, vt est panis, & legumina, & carnes solide ac mature, erit sicut calor ignis introductus in materia densa ignibili, vt in ferro, in ligno quercino, vel gumatico, qui intense calefecit diuque seruatur. Puerilis igitur ętas à fine primi septẽnij vsque ad finem secundi solidiori, & sicciori, & maiori in quantitate, quàm in primo septẽnio nutrienda est, vt inten-

datur, & confortetur calor naturalis, & totum corpus robustius fiat. Hinc patet nobilium, & diuitum error, qui filios in 2° septēnio adeo delicate, & molliter nutriunt quod nunquā valent, sed veluti debilis flexibilisque arundo leui superueniēti vento, & accidente alteratiuo succumbunt. Isti nunquàm virilem assuumunt animū: nec quid secundum masculum sensum sapiunt, sed veluti tenere femelle se mouent se regunt, loquuntur, & sentiunt, qui nisi fallacium diuitiarum pallio vestirentur inter homines vilissimi apparerent.

Quantum ad potum vini assuefaciendi sunt quàm tēperatū sumere: nam si vino non temperauerint, quod primum cibū sumpserint loquaces et temerarij fient, ad inhonesta se conuertent. Preterea vinū multum sensum deprimit: rationem hebetat, rectum aufert iudicium, eo quod caput fumosis vaporibus replet, obstruitque sapientie, & vere speculationis additum. Hinc est quòd viri sapientie amatores quàm sobrie vinum gustant, vt animum transferant ad sapientiam. Quod confirmatur Ecclesi. ca. 31. Vbi sic legimus. Quā sufficiens est viro erudito vinum exiguum. Et paulus ad Timotheum in prima epistola: cap. quinto scribit inquiens: Modico vino vtere, vt igitur pueri cum ad perfectam ætatem venerint sobrie viuant assuefaciendi sunt in secundo septemnio, vt vino maxime se temperent.

Quantum ad motum, & exercitium corporale aduerte, quod longe maius debet esse quàm in primo septēnio, ne pigri, & inertes fiant, & quoniā incipiunt validiores esse viribus exercendi sunt in motibus, & ludis fortioribus, vt in cursu, in ludo pille, in brachiali luctatione: Nondum tamen sunt eis imponendi militares labores: quoniā cū adhuc sint in tenera ętate, & in continuo augmento: adeo debilitarentur, quòd debitum augmentum debilitaretur, nec membra robustiora fie-

rent propter multam spirituum euanescentiam, quæ causaretur ex improportionatis laboribus pro illa tenera ętate. Constat igitur tibi quomodo filij in secundo septénio regendi sunt quo ad corpus.

Quantũ ad secundũ aduerte, vt habeant ordinatã voluntatẽ ac bene dispositam ſm rectum rõnis iudiciũ ꝙ prius regulandi sunt ſm appetitũ sensitiuũ: nam pueri prius agitant̃ cõcupiscentia, & irascibili q̃ habeant rõnis vsum: Sũt enim in prima ętate, & in secũda pro maiori parte, vt animãtia irrationalia, quę non rõne, sed phãtasijs, & imaginationibus, et passionibus agitata operantur. Licet aũt in appetitu sensitiuo vndecim sint passiones, tñ in 2° septẽnio ita regulandi sunt filij, ꝙ non oĩno viuant ſm excessum cõcupiscentię, & irascibilis. Hac de causa datur puero in 2° septẽnio pedagogus, qui loco rationis regulet ipsum, ne quid nimis pręsumat, sed discat in omnibus se temperatũ exhibere: nã ętas illa nisi reguletur nescit medium, sed aut excedenter, aut defectiue in omnibus se habet, si aũt bene regulati fuerint ſm appetitum sensitiuũ habebunt ex consequenti voluntatem bene ordinatam: Impossibile est enim habere appetitum sensitiuum deordinatum, & voluntatem ordinatam.

Quantũ ad tertiũ. s. quo intellectũ qũo regulãdi sunt filij in 2° septẽnio aduerte, ꝙ cũ nondũ habeant firmatũ rõnis vsum, nõ sunt solicitãdi, vt adiscant difficiles ac subtiles disciplinas, qualis est Mathematica, & Physica, & Methaphysica, sed sufficit ꝙ exerceant̃ in grãmatica, & logica, quę sunt scientię de sermone, vt docuimus in cõpendio nostro logicali: Possunt etiã exerceri in musica consistente in consonantia vocum, vt habeant vnde honeste delectentur. Possunt exerceri in pluribus, sed leuioribus artibus mechanicis, qualis est ars sutoria, & ars fabrilis minutorum. Magis autem solicita

tent parentes, vt pro 2° septēnio filij regulentur secundum appetitum sensitiuum quàm s̄m intellectum, quoniā si in tenera ętate imbibent malos mores, cum adoluerint non recedent ab eis. Constat igitur quomodo filij regendi sunt per totum secundum septēnium. Hæc de pręsenti cap. dicta sint.

Quomodo regendi sunt filij in toto tertio septēnio, in quo terminatur manifestum augmentum. Caput Quartum.

IN quarto cap. declarandum est qūo regulandi sunt filij ab anno. 14. vsq; in finem augumēti, & vltra, & hic tria agenda sunt. Primo declarandum est quomodo regendi sunt quo ad corpus. Secundo quo ad appetitum sensitiuum, & voluntatem. Tertio quomodo quo ad intellectum.

Quantum ad primum aduerte, φ per totum tertium septēnium nutriendi sunt adhuc magis solido cibo, & in maiori quantitate: quoniam calor naturalis cum sit intensior plus cōsumit, & sunt in manifestissimo augumento, vino autem semper temperatissime vtendum est. Quo ad motus & labores longe fortiores assumendi sunt q̄ in secundo septēnio. Vnde in tertio exercendi sunt in labore venaticio, in cursu, in equitatura, in palestra, in gladiatoria. Assuefaciendi in vigilijs in ieiunijs in stratus duricie, in delatura armoꝝ, vt militie apti pro tempore inueniantur, & fiant animosi si contigerit pro defensione patrię arma sumere: nam ętas tertij septēnij completi, bello aptissima iudicatur. Tunc enim animus, & desiderium accendūtur spe consequendi gloriam, & robur corporis, & sensuū viuacitas florent. Cuius signum est, quòd in sacra scriptura, Numeri cap. 1. in qualibet duodecim tribuum recensent apti ad bellum a viginti annis & supra: Sic enim disposuit deus Mosi dicens. Tollite summā vniuerse congregationis filiorum Israel per cognationes & domos suas, & nomina singulorum

quicquid est sexus masculini a vigesimo anno & supra. Praeterea legimus Genesis cap. 14. quòd Abraam intendens liberare Loth cũ omni familia, & substantia sua factum captiuum progressus est in bellum contra Hostes cum trecentis decem et octo vernaculis suis. Dicuntur autem vernaculi iuuenes denominati a vere, quod est primum, & floridum anni tempus. Iuuentus vero incipit circa finẽ tertij septẽnij. Constat ergo quomodo regendi sunt filij in tertio septẽnio quo ad corpus.

Quantum ad secundũ aduerte, quòd licet in tertio septẽnio omnes passiones appetitus sensitiui ebuliant, pręcipue tamen insurgunt appetitus glorię, & supereminentie, & brutalis venereorum appetitus. Nam filij in tertio septẽnio cum iam vigeant rõnis vsu, & apprehendant, vt quid diuinum preesse, & non subijci. Ex consequenti sibi suadeant esse quid gloriosum non subesse, nec respicere superiorem, insurgunt in quandam animi inordinatam ellationem, in qua si non debite per parentes, & pedagogos moderantur, efficiuntur superbi ellati rebelles inobedientes despectores, & calumniosi, & percussores. Hinc exeunt ire, secte, inuidie, homicidia, & parẽtũ iniurie: Ne igitur feralis hic appetitus in tertio septẽnio pręualeat, sic regendi sunt filij, vt discant non extolli cõtra maiores: nec despicere equales, sed secundũ doctrinam Pauli equales diligere. Maiores & seniores venerari, parentibus subijci, & obedire, & ad hoc quidem inducendi sunt triplici ratione.

Primo quidem quia parentes, & seniores pręsident, & super intendunt cure filiorum, & iuuenum non propter bonum proprium, sed propter bonum ipsorũ, (vt docuimus supra.) Sed decens est vt filij & iuuenes obediant, ac se subijciant querentibus, & laborantibus pro bono ipsorum: ergo &c.

Secundo quia cum filij ad ętatem perfectam deuenerint, futuri sunt patres, vt ergo sint in exemplum filiorum, debent p

tribus obedire deum sunt in ętate iuuenili. Tunc enim dicturi sunt audacter filijs suis: Exemplum obedientię dedimus vobis, vt quemadmodum nos fecimus patribus nostris, ita vos faciatis nobis.

Tertio quia qui intendit principari discat prius obedire, & subijci: Nam docuimus in Politicis ad mentem Aristotelis quòd nemo recte dominabitur, nisi prius fuerit subiectus. Vnde non approbatur magister, qui prius non fuit discipulus, neq; dux qui prius non fuit miles. Vt ergo filij discant recte principari prius obedire, & subijcere se debent parentibus, & maioribus: Et hæc est doctrina Pauli ad Ephesios cap. sexto, filij obediente parentibus vestris: Sic enim placitum est domino, & Ecclesi. cap. tertio. Qui obedit patri, refrigerabit matrem. Qui timet dominum honorat parentes, & quasi dominis seruiet his qui se genuerunt in opere & sermone, & omni patientia.

In tertio septēnio non solum insurgit appetitus gloriæ, & supereminentię, sed etiam furiosus vener eorum appetitus. Tunc enim roboratur virtus generatiua, & super abundat sperma, totoq; nexu conatur inuenire vas in quo spermaticet, non tantū ex appetitu generandi sibi simile, sed etiā vt satisfaciat impetuosę libidini. Hinc prouenit q nisi ętas tertij septēnij debite regatur, omni turpitudine fedatur: Nam vt inquit Paulus ad Romanos cap. primo. Contumelijs afficiunt corpora sua in semetipsis, tradiditq; in passionibus ignomine in seinuicem turpitudinem operantur. Hinc scelus contra naturam, & incestus, & stuprum, & sacrilegium, & adulterium, & fornicatio absq; mensura propter feralis cōcupiscentie ardorem. Oportet igitur parētes per seipsos, vel probatos pedagōgos, filijs in tertio septēnio superintendere, vt tēperantiam assequant, quę vt docuimus in 3°. Ethicorū, & in parte secūda

philosophię moralis christianę versatur circa inordinatas voluptates gulę, & veneris, propter quas homo verti dicitur in brutū, quod nulli alteri rei intendit nisi ventri, & luxuriæ, veluti ęquus, taurus, & mulus, quibus non est intellectus: Sic igitur regulandi sunt filij in tertio septēnio, ꝙ non fiant effreni in cibo, & potu, & inhonesta venere, aliter scandalū parient etiam in propria domo: Sicut Amon primo genitus Dauit, qui violauit Thamar sororem suam, & sororem Absalon, propter quod scelus occiditur Amon ab Absalon: vt legimus in secundo Regum cap. tertio. Cui crimini Dauit occasionem ministrauit, quoniam vt habemus in eodem cap. licet Dauit audito incestu contristatus fuerit, noluit tamen contristare spiritum Amon filij sui. s. corripiendo, & puniendo eum: quoniam diligebat eum, quia primogenitus erat ei. Propter quod exasperatus Absalon occidit eum. Aduertant ergo parentes quòd filij in tertio septēnio sunt veluti æquorum pulli lasciui, qui nisi fune, aut compede, aut freno constringantur, retineri neꝗ disciplinari possunt.

Quantum ad tertium. s. quō regendi sunt quo ad intellectum aduerte, ꝙ cum in 3° septēnio longe amplius vigeât intellectu, non solū erudiendi sunt in grāmatica, & dialectica, & practica musice sicut in 2° septēnio, sed etiam in habitibus scientificis subtilioribus, quales sunt habitus morales, & ciuiles, & Mathematici, & Physici, & Methaphysici: Morales quidem, & ciuiles expediunt his qui intendunt exercere vitā politicam, & militarem: Sic enim apprehendent quō seipsos, & alios si præsidentes fuerint, regere debeāt, nec obstat quod dicit Aristoteles in primo Ethicorum, quòd iuuenis est inutilis scientię moralis auditor: Intendit enim de iuuene passionibus agitato, iuxta quas viuit, & operatur: nos autem intendimus de iuuene cuius appetitus sensitiuus ordinatus est

per rectam rationem modo quo diximus. Tunc enim erit moralium fructuosus auditor, quoniam & si ętate sit iuuenis, nō tamen moribus. Habitus vero speculatiui ad eos spectant, qui vitę contemplatiuę vacare intendunt modo quo diximus in decimo Ethicorum, & in tractatu vltimo philosophię moralis platonice. Constat igitur tibi, quomodo regendi sunt filij in toto tertio septēnio a parentibus, vel pedagogis.

De pedagogo filijs preponendo. Caput Quintum.

IN cap. quinto agendum est de pedagogo filijs pręficiendo a patre. Pro cuius notitia aduerte, quòd cum pater nō solum habeat filiorum curam, & solicitudinem, sed & proprie coniugis, & seruorum, & bonorum fortunę quibus indiget ad conseruationem domus, nec per seipsum in prędictis omnibus sufficiat. Oportet filiorum curam, & regimen cōmittere pedagogo, sicut & bonorum fortunę curam committit iconomo siue negociorum gestori: erit igitur pedagogus patrius vicarius in regendis, & erudiendis filijs. Et hic tria agenda sunt. Primo declarandum est quō est necessarius. Secundo quo tpe & vsq; ad quantū tēpus est necessarius. Tertio qualis debeat eē.

Quantum ad primum aduerte, vt docuimus in 3° Ethicorum, quòd cum puer deficiat in vsu, & actu rationis intrinsece donec ad perfectiorem deueniat ętatem: necesse est ei assignare aliquid directiuum, & regulatiuū extrinsecū, quod suppleat vices rationis intrinsece. & quo regulentur sensus, & motus, & gestus pueri ita, quòd laudabiliter, & moraliter viuat, nā puer in suo arbitrio relictus sensui, & appetitui pręcise obtēperat, efficiturq; postquàm adoleuerit intractabilior bestia. Sicut igitur omni tempore quo hic viuimus, oportet appetitū nostrum concupiscibilem, & irascibilem, regulari ac frenari dictamine rationis rectę aliter viuendū nobis esset, vt iumen-

tis insipientibus, sic oportet filios qui non regulantur dictami ne rationis intrinsece, regi, et dirigi peritia pedagogi, qui est puero, sicut auriga equo lasciuienti, cuius signum patet oculis nostris: experimur enim, quòd orphani viuentes ab infantia sub cura matrum viduarum, cũ ad maturã deueniunt ętatem, absq; moribus & bonis habitibus tam intellectus q̃ voluntatis, & appetitus sensitiui inueniuntur, feruntur q; vt irrationalia appetitu concupiscentie, & gule, & elationis, & omni luxurię genere velut equi, aut tauri qui nesciunt frenum, nec iugũ. Constat ergo tibi quanta sit necessitas pedagogi puero, qui seipsum regulare nescit, & scias pro certo, quòd sicut equus lasciuiens absq; freno, & domitore, tibi non solum inutilis erit, sed forte in periculũ vitę tuę, sic & filius tuus nisi a teipso, vel probate vitę pedadogo regulatus fuerit. Propterea dicit Eccle. ca. 7. filij tibi sunt, crudi illos, et curua eos a pueritia eorũ.

Quantum ad secundũ aduerte, q; in primo septẽnio non est necessarius pedagogus, quoniam vt diximus supra puer tunc non vtitur ratione, ideo curandus est solum quo ad corpus, & sufficit vt adiscat proprium idioma vulgare. Huiusmodi autem officium spectat matri, & nutrici, & non patri, nec pedagogo, cum nõdum sit filius capax disciplinę, & viuat tantum vita vegetatiua, & sensitiua. Post tertium aũt septẽnium: non est amplius necessarius pedagogus: q̃m tunc ratione vigent, & per seipsos scire possunt qualiter oporteat eos viuere, quę bona prosequi, & quę mala declinare, vnde non amplius indigent extrinseco regulante, sed sufficit quòd audiant rationem intrinsecam sibi loquentem. Illa enim est verissimus pedagogus a qua non potest esse error, & semper deprecatur. i. hortatur ad optima peragenda. Hanc Paulus ad Romanos cap. 7. vocat interiorem hominem, quem nos dicimus interiorem pedagogum, & de quo sic inquit. Condelector enim legi

dei ſm interiorem hominem. Video autem aliã legem in mẽbris meis repugnantem legi mentis mee, & captiuantem me in lege peccati &c. & aduerte quòd per hęc tria: Ratio: Interior homo, lex mentis, idem ſignificatur in ſcriptura ſacra. Conſtat ergo quòd in primo ſeptẽnio, & poſt tertium non eſt neceſſarius pedagogus. Manifeſtũ eſt igitur, ꝙ eſt neceſſarius in 2° & 3° ſeptemnio, vt reguletur ſecundum affectum, & intellectum modis quibus diximus ſupra, & magis in ſpẽ idem pertractabimus in cap. ſequenti.

Quantum ad tertium aduerte, ꝙ cum pedagogus debeat regulare puerum cuius curam gerit, & quo ad geſtus corporis, & quo ad frenationem paſſionũ, & quo ad perfectionem intellectus, quatuor in ſe continere debet, primo grauitatẽ in motu in inceſſu, & reliquis corporis geſtibus, ita ꝙ nil leue, aut obſcenũ appareat in eo. Secũdo prudentiã in agibilibus. Tertio ſufficientiam in ſcientijs quibus imbuendus eſt puer ſibi cõmiſſus in 2° & 3° ſeptẽnio. Quarto vitę, & morũ probitatẽ, vt vita eius ſit exemplar puero ſibi commiſſo.

Primo quidem prębere ſe debet virum grauem in motu in inceſſu: nã pręponit̃ puero ſicut auriga ęquo laſciuiẽti: Auriga aũt non docet ęquum niſi freno calcaribus, & verberibus, eo ꝙ eſt animal irrationale: Pedagogus autem docere habet puerũ rationis capacem, & ideo admonitionibus minis, & verberibus, ſuper omnia autem ſui exemplo erudiendus eſt, qualiter ſe gerere debeat in omni geſtu exteriori, & motu, & ſtatu, & progreſſu: Nam vt docuimus in nono Ethicoꝝ in moralibus efficatiora ſunt opera ſermonibut: Sermones enim nõ conformes operibus inualidi ſunt. Vnde viri, ſtrenui duces, & veri moralium doctores, ſeipſos in primis prębent in exemplum. Dixit Saluator Ioannis cap. 15. Exemplum dedi vobis, vt quemadmodum ego feci ita & vos faciatis. Dixit

Paulus primę ad Cor. cap. 11. imitatores mei estote, sicut & ego Christi: lege libros Regum, & Iudicum, & inuenies omnes duces, & reges quō primi se exhibebant in bello, vt sui exemplo, nemo militū se retraheret: Nam & Dauit, vt legimus in secundo Regum cap. 18. ægredi voluit cum populo ordinato ad prælium contra Absalon capitalem hostem suū licet filium: Et Saul cui prænūciata fuerat mors per Samuelem suscitatum, ęgredi voluit contra Philistijm, & ineterfectus est cum Ionatha, vt legimus in primo Regum cap. 31. Hinc igitur patet quō pedagogus in omni suo opere exteriori præbere se debet exemplū filio sibi cōmisso, aliter si aduerterit pedagogi gestus, & motus, & mores non conformari admonitionibus, ipse quidem quàm diu sub parentū solicitudine erit, ex timore obtemperabit, & si aliquando parentum timorem excusserit contra simulantem, & hypocritam pedagogum insurget, & illi merito obijciet, & difformitatē vitæ, & sermonum eius, & tunc non aliter audiet eum quàm picam garulam, aut corniculam crocitantem. Vt ergo pedagogus ad optimum, & desideratum finem quo ad gestus extrinsecos filium sibi commissum deducat, nil leue, aut temere factum ostendat coram filio sibi commendato: Sed formam totius grauitatis seipsum exhibeat, admixta quadam benigna, & non austera authoritate, vt videatur magis amore quàm seueritate, & timore filium regere sibi commissum sciens, quòd vt inquit Seneca: Generosus est animus hominis, & magis amore quàm vi trahitur.

Quantū ad secundū. s. ꝙ sit prudens in agibilibus aduerte, ꝙ vt docuimus in sexto Ethicoꝝ & in. 10. & in parte secūda philosophię morali christiana prudētia est vere regitiua. Vñ imprudens in agēdis, nec seipsum, nec alios est aptus regere

Dicit enim Isaias cap. 56. Canes imprudentissimi nescierunt saturitatem. Ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam. Omnes in viam suam declinauerunt &c. Ad hoc igitur quòd pedagogus sciat filium in agendis regulare, oportet ipsum esse prudentem. Ad hoc aũt quòd sit prudẽs necesse est, vt sit bene memoratiuus, & prouidus, & cautus, & circunspectus.

Primo quidem oportet ipsum esse bene memoratiuũ respectu preteritorũ: nam sicut intendens rectam reddere virgulã obliquatam siue tortuosam, querit scire in qua sui parte obliquatur, deinde ad oppositum paulatim vertit, nec desistit flectere in oppositum, donec ad rectitudinem deducitur: sic necesse est pedagogum memorari, & scire in quibus filius sibi commissus obliquatur. i. declinat a debitis moribus, & paulatim studeat ad oppositum ipsum vertere, vt tandem rectificetur, verbigratia. Aduertit filium & expertus est ipsum inclinatum esse ad iracundiam, vel mendacium, vel inobedientiã: studebat sagacitate sua ipsum deducere in viam mansuetudinis, & veracitatis, & obedientie, vt sic rectus fiat.

Secundo oportet ipsum esse prouidum respectu futurorũ: nam sicut oportet ipsum esse memorem preteritorum in quibus filius sibi commissus declinauit a rectitudine, vt per opposita deducat eum ad morũ rectitudinem, sic oportet eum preuidere futura, vt per debita media cõseruetur in bonis moribus, & remoueat incentiua, & occasiones quibus posset declinare a bono, & facere malum. Que autem sint ista, manifestabimus in cap. sequenti.

Tertio oportet ipsum esse cautum, & intellectu vigilem: nã sicut in speculatiuis omnis adhibenda est cautella, & vigilantia, ne falsa veris admisceantur: Sic in agendis adhibenda est cautella, ne bona malis, aut econuerso admisceantur: nã quedam mala primo aspectu videntur bona, & econuerso sicut

quedam

quædam falsa primo aspectu videntur vera: Verũ si exactè considerentur, veró iudicio indicabuntur vt sunt: Sicut igitur spectat ad verum doctorem esse vigilem, & cautum, ne discipulum doceat verum admixtum falso: Sic ad probum pedagogum spectat esse solicitum, & cautum, ne filio sibi commisso proponat bonum sub spẽ mali, nec e conuerso, & caueat ne cõnumeretur inter eos, quibus comminatur Isaias cap. 5. Ve qui dicitis bonum malum, & malum bonum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: Ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum.

Quarto oportet ipsum esse circũspectum, vt. s. dignoscat in singulari proprietates, & inclinationes eorum qui sibi cõmissi sunt, vt sciat vnumquẽq; illorum deducere ad bonum, & arcere a malo per media conuenientia: neq; enim eisdem medijs vtendum est cum omnibus, verbi gratia, puer mansuetus dulciter erudiendus est: Iracundus autem, & collericus magis aspere, vtpote increpationibus, & minis, & si expedierit verberibus: nam sicut medicus leuem ęgritudinem leniter curat, grauem autem & acutam farmáco forti, sic & pedagogo prudenti agere conuenit prout complexio, & inclinationes pueri sibi commissi requirunt.

Quantum ad tertium. s. quòd pedagogus habeat sufficientiam in illis scientijs in quibus erudire intendit puerum sibi commissum in 2° & 3° septẽnio, aduerte q; posito casu, quòd filius pedagogo commissus non intendat, aut non sit docilis in aliqua scientia quo ad vltimam perfectionem, sed tantum in superficie, & figuraliter, tamen parentes debent inquirere pedagogum sufficienter, & substantialiter eruditum, vt sciat resolute clare, & in breui temporis spacio filiũ sibi commissum iuxta eius docilitatem erudire, & docere, nam doctor sufficiens resolutus, & clarus de facili assimilat sibi & actuat dia

scipulum ingenium. Oppositum autem facit doctor insufficit, & confusus ita q non illuminat adiscentis ingenium, sed obtenebrat: Ideo animaduertant sub cuius manu erudiendos parentes filios tradant, ne in fine pecuniam, & filios perdant. Ad hoc autem quòd pedagogus sufficiens sit in scientijs, qua puerum docere debet, necesse est ipsum tres habere cõditiones. Primo quòd sit inuentiuus. Secundo quòd sit aliorum qui scripserunt studiosus, & intellectiuus. Tertio quòd sit tam de inuentis a seipso q̃ de aliorum dictis bene iudicatiuus.

Primo oportet ipsum esse per se inuentiuum ita q nõ sufficit si aliorum dicta intelligat, & in illis filium sibi cõmissum praecise erudiat. Hoc enim non est erudire, sed simpliciter recitare. Pedagogus aũt non datur a parentibus filio constituto in 2° & 3° septẽnio, vt sit merus recitator, sed vt doctor: ideo studere debet, vt non solũ intelligat alioꝝ sententias qui in ea scientia scripserunt, in qua supficialiter, vel exactę eruđiẽdus est filius sibi cõmissus, sed vt quid noui inueniat, aliter non doctor, sed merus recitator existimãdus est. Et se habet vt ille qui fabulas, aut hystorias recitat in foro, nec honorandus est eo honore, quo honorari solet ex lege verus magister & doctor.

Secundo oportet ipsum fore studiosum in libris eorum qui in aliqua scientia scripserunt, vt quod sibi debet ex propria inuentione, acquirat ex aliorum sententijs: Nam sicut nullus sibi sufficit in nessarijs vitae, sed oportet in societate viuere, vt quod non possumus ex nobis habeamus ex aliorum auxilio, sicut docuimus in trac. primo (hac enim de causa instituitur domus, & vicus, & ciuitas) sic nullus sibi sufficit in speculatione, & acquisitione scientiarum, sed oportet aliorum dicta, & sententias scrutari, vt eorum auxilio, & ex nostris inuentis efficiamur scientes, & id tibi manifestissimum erit si leges quae docuimus in secundo Metaphisice in Ep)

thomatibus nostris, vbi docet Aristoteles gratias agendas prioribus philosophis, quorum doctrina, & studio, multa didicimus, quæ ex nobis inuenire fuisset omnino impossibile. Vt ergo pedagogus scientie sufficientiam acquirat qua filium sibi commissum erudire debet, non sufficit esse ex se inuentiuũ, sed oportet aliorum dicta scrutari, & intelligere.

Tertio oportet ipsum esse boni ac recti iuditij circa scibilia. Perfectio enim scientię potissime in iudicio consistit. Stultum est enim illum existimare scientem, qui nesciat inter verum, & falsum discernere, & qui non scit quid acceptandum & quid respuendum. Constat igitur oportere pedagogum, quo ad sufficientiam scientię esse bene inuentiuum, & studiosum in aliorum doctrinis, recteꝙ iudicatiuum.

Quantum ad quartum aduerte, quòd ideo oportet pedagogum in se continere vitę, & morum probitatē: quoniam eius vita est, vt exemplar puero sibi commisso: nam iuuenilis ętas à natura prona est ad intemperantiam, & inhonestatem: Si igitur pedagogus verbis quidem, & increpationibus inducere studeret puerum, & adolescentem ad temperantiam, & ipse prauo suo exemplo viueret, vt intemperans, inutilis foret eius sermo, & vana admonitio, & merito increpandus est, sicut & Paulus ad Romanos cap. secundo increpat huiusmodi hominem dicens. Confidis te ipsum esse ducem cecorum. Lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientię, & veritatis in lege. Qui ergo alios doces, te ipsum non doces? Qui prędicas non furandum, furaris? Qui dicis non mechandum, mecharis? Qui abominaris idola, sacrificium facis. Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis deum inhonoras: Ex quibus constat ꝙ qui alijs prædicat, & male viuit, seipsum condemnat, & dignum

est vt eius doctrina, & admonitio contemnatur cuius vita prauo sui exemplo reprobatur. Constat igitur qualis debeat esse pedagogus siue magister, cui filiorum in 2° & 3° septemnio cura committitur. Hinc patet ciuium, & diuitum eorror, qui procurandis possessionibus, & agris, & brutis, & mercibus omni studio laborant inuenire hominem in huiusmodi peritum, vigilem, fidelem, laboriosum. Pro erudiendis autem filiis sepissime recipiunt hominem imprudentem existimantem se aliquid esse cum nihil sit, arbitrantem se multa scire cum nesciat, virum incultum obscenum, & omni turpitudine fedum. Hos maxime arguit Plato in primo alcibiade, vt videre poteris. Hęc de presenti cap. dicta sint.

Quòd pedagogi primo studeant filios sibi commissos retrahere a praua societate. Caput Sextum.

POstq̃ declarauimus qualis debeat esse pedagogus, qui regere habet filios sibi commissos, consequens est, vt descendamus in specie ad ea in quibus formandi sunt ab ipso. Tu igitur in primis aduerte, quòd fundamentum totius eruditionis, & regiminis iuuenilis sumitur a conuersatione: Nam sicut bonoꝝ societas conducit ab bonum sic maloꝝ ad malum. Oportet igitur pedagogum esse vigilem custodem, ne permittat filium sibi commissum habere domesticam, & familiarem prauorum socioꝝ conuersationem, & hoc triplici rõne.

Primo quia filius in 2° & 3° septemnio de facili informatur moribus eoꝝ cùm quibus conuersatur tam in bonum quàm in malũ, sed magis in malum ex pronitate naturę. Nam anima pro iuuenili ętate insequitur complexionem corporis, & declinat ad appetitum sensitiuum, quoniã sua prima cognitio boni & mali oritur a sensu qui mouet phãtasiã, quæ mouet ap

petitum sensitiuũ sub ratione delectabilis. Cum igitur adolescentes habeant corpus molle,& appetitus sensitiuus in eis sequatur bonũ delectabile, & anima de facili inclinetur in eandem partem in quam,& ipse appetitus, constat quòd adolescens velut cera mollis de facili sigillabitur moribus eorum cum quibus conuersabitur. Et quoniã pro maiori parte adolescẽtes sunt intemperati insequentes lasciua & gulosa, ideo studeat pedagogus retrahere filium sibi cõmissum ab hmôi conuersatione,& memor semper sit illius dicti Prouerbiorũ cap. 22. Prouerbiũ est: Adolescens iuxta viam suã, etiam cũ senuerit non recedet ab ea.

Secundo quia adolescentes, vt docuimus in. 7. Ethicorum sunt ex natura procliui ad conciliandas amicitias delectabiles cum equalibus suis, mutuoq; conuictu maxime gaudent: vnde videmus quòd semper vellent simul loqui, simul ludere, simul iacere, simul comedere. Ad hoc aũt quòd in prędictis simul gaudeant,& in amore perseuerent oportet, vt sint cõformes: qm̃ omne difforme est incõmunicabile: Si igitur adolescens cum prauo societatem habuerit contrahet cũ eo amicitiam, ex amicitia conformabit se prauo, ex consequẽti efficietur prauus: Vnde dicitur in Psalmo. Cum peruerso peruerteris. Aduertat ergo prudens pedagogus, ne adolescens sibi cõmissus ineat societatem cum prauis,& prophanis.

Tertio quia adolescentes nondum experti sunt veras,& puras delectationes spirituales cum adhuc non vigeant rationis vsu: quas aũt experiuntur sunt delectationes sensibiles, quæ nisi temperate sumantur deprimunt animũ adeo quòd per totã vitam homo demergitur in illis,& assimilatur iumento, & vilissimo bruto. Praui aũt & prophani, alias non querunt delectationes, nec gustant nisi communes nobis,& bestijs: Si igitur adolescens conuersatus fuerit cum prauis, & paulatim degu-

stare ceperit brutales delectationes, cum sit illius ętatis quæ facile credit, suadebitur sibi non alias esse veras delectationes, nisi eas quas viderint prauos sine freno sectari: & tunc velut ebrius in illis permanebit, nec ex prauo ac firmato malo habitu liberari poterit: Studeat ergo verus, & probus pedagogus filium sibi cõmissum in secundo & tertio septemnio sociare probis, & retrahere a malis. Memor illius adhortationis quæ scribitur Prouerbiorum cap. quarto. Vbi sic legimus, fili mi ne delecteris in semita ipsorum: nec tibi placeat malorum via, fuge ab illa, nec transeas per illam: Declina & deserere illam: Non enim dormiunt nisi cum male fecerint, & non capitur somnus ab eis, nisi supplantauerint, comedunt panem impietatis, & vinum iniquitatis bibunt: Iustorum autem semita quasi lux splendens procedit, & crescit vsq; ad perfectam diem. Via impiorũ tenebrosa nesciunt vbi corruant. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Studeat pedagogus informare filium sibi commissum bonis moribus. Caput *Septimum.*

IN cap. septimo declarandum est, quòd ad verum, & approbatum pedagogum spectat informare filium sibi commissum bonis, & laudabilibus moribus, & in hoc non est expectandum secundum nec tertium septemniũ, sed statim, ꝙ terminos proprij idiomatis percipiunt. Parũ enim prodesset retrahere puerũ a societate prauoꝝ si nõ formaretur per debitas admonitiones, & reprehensiones, & minas, & verbera bonis moribus. Nã pedagogus remouens puerũ a prauoꝝ societate, & informans bonis moribus, assimilaretur medico insipienti, qui prohibet infirmo nociua, & nõ assignat illi cõgruũ vitę regimen, & nutrimentum oportunum: Tunc enim naturę

virtus paulatim deficit, & moritur infirmus: Nam virtus naturalis sicut remouenda est a malis debilitantibus, sic ponenda est bonis confortantibus: Sic ad verum pedagogum spectat remouere a puero sibi commisso, prauam societatem, vtpote humanã, sed perniciosam pestem, & informare ipsum laudatissimis moribus. Quod triplici ratione manifestandum est.

Prima quidem sumitur ex connaturalitate delectationis. Pro cuius notitia aduerte, ꝙ vt docuimus in .9. Ethicoꝝ adeo naturale est cunctis aı̃alibus desideriũ delectandi, & praecipue homini, ꝙ diu in oı̃moda tristitia viuere non pôt. Vnde puer mox natus delectari incipit, cũ primũ vbera sugit. Quae aũt naturalia sunt ſm appetitũ sensitiuũ, nisi moderentur per rationẽ intrinsecã in ętate adulta, aut ꝑ pedagogum qui est loco rõnis in ętate tenera, adeo excrescũt, ꝙ bõ in illis sectandis totus ĩmergitur, nec aliter delectatur in cibo, & potu, & venereis, & ludis, & gestibus q̃ irrationale brutũ: Vt igit̃ puer in his quę ad appetitũ sensitiuũ spectant non excedat, nec deficiat, sed discat mediũ tenere, admonendus, & dirigẽdus est ab ipsa pueritia, verbi gratia, admonendus est vt in omni sensu honeste se habeat, in motu in incessu in sermone in cibo in potu, in debita reuerentia, & honore, obedientia erga maiores: & hoc est ipsum informare vniuersaliter bonis, & laudabilibus moribus. Haec autem bonorum morum informatio, in sacra scriptura appellatur disciplina. Vnde dicit̃ Prouerbioꝝ cap. 23. noli subtrahere a puero disciplinam. Quomodo autem in spẽ informandus est in sermone in visu, in auditu, in ludis, in gestibus &c. declarabimus infra.

Secũda ratio sumitur ex defectu rationis & ex inclinatione ad malũ. Aduerte igitur ꝙ vbi maius ĩminet periculũ, ibi diligẽtius citius, & cautius supintendẽdũ, ver. g. Qm̃ ĩfans adhuc incõstans viribus, dum incipit ambulare, de facili casum facit

& periculũ imminet ne crure fracto, aut distorto pede, claudus perpetuo fiat: ideo nutrix summe vigilat, ne per seipsum infans ambulet, sed cõtinue sustentat, ac regit primos eius gressus; donec robustior effectus, & assuetus regulariter pedẽ ante pedem ponere, possit per seipsum a casu sinistro precauere: Sic enim proposito: qm̃ puer non regitur ab intrinseco recte rationis dictamine, sed potius ducitur sensu, & imaginatione mouente appetitũ sensitiuũ, si relinquatur sibi de facili cadet in actus malos, & vituperabiles, & precipue ex concupiscentia qua trahimur ad malũ, & captiuamur in lege peccati ꝼm Paulum ad Roma.cap.7. *Oportet igitur pedagogum veluti fidam nutricem regere pueri, & adolescentioris gressus per bonos mores, ne tendat in sinistrum, & cadat veluti preceps.* Hanc *gressuum directionem postulat* Dauit in Psalmo dicẽs. *Gressus meos dirige secundum eloquium tuum, vt non dominetur mei omnis iniustitia.*

Tertia ratio sumitur ex euitatione mali ac vitiosi habitus: nam cũ pueri, & adolescentuli sint animo molles, & flexibiles, sicut & corpore, si relinquantur suo arbitrio, absq; mensura sectabuntur concupiscibilia; & sic ex frequentatis actibus malis sigillabitur in eis velut in cera ductili, & molli habitus malus, qui postq̃ confirmatus fuerit, efficietur quasi connaturalis, & inseparabilis: Ne *ergo in iuuenili etate huiusmodi malus habitus imprimatur in animo eius qui per pedagogũ regendus est, imbuendus est bonis moribus per oportunas corruptiones, & admonitiones, super oĩa autem bono vite exemplo: nam primi mores tñ boni q̃ mali, quasi indelebiliter sculpuntur in animo, & perraro inuenimus hominem ab infantia male, & vitiose eruditum, in reliquo vite sue decursu, ad bonum conuerti.* Contrahit *enim maliciã immutabilem sicut ethiops nigredinem, et pardus varietatẽ.* Vnde Hiere.*ca.*13.

Si mutare potest ethiops pellem suam, aut Pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere cum didiceritis malum. His ergo rationibus constat q̃ necessarium sit, quòd verus pedagogus imbuat moribus bonis ab ipsa puericia filium sibi cõmissum. Hæc de presenti cap. dicta sint.

Quomodo pedagogus regere debeat circa visum, & auditum, & odoratũ filium sibi cõmissum. Caput Octauum.

IN præcedenti cap. docuimus q̃o filij cõmissi pedagogo imbuendi sunt bonis moribus in generali: Verum quia in moralibus doctrina applicata, & specifica vtilior inuenitur, ideo in hoc cap. declarandum est in particulari q̃o regendi sunt filij, & præcipue in secundo & tertio septẽnio circa sensus exteriores, & in hoc quidem cap. circa visum, & auditũ & odoratũ: In sequenti aũt circa loquellã, & gustũ, et tactũ. Quantum ad visum quidẽ duo attendenda sunt. Primũ est circa visibilia. Secundũ autem circa modum videndi.

Circa visibilia vigilet pedagogus ne filius sibi cõmissus in secundo & tertio septẽnio videat turpia, & obsena, ętas enim illa, quę primo videt tenaciter memoria retinet, & si apprehẽdat sub ratione delectabiliũ, vehementer amat, & inclinatur ad illa. Quę aũt sub ratione delectabilium sunt apprehensa, & memorię mandata, sepissime memorantur. Memorata vidẽtur vt pręsentia, & pręsentata appetitui sensitiuo excitant concupiscentiam, qua excitata ardenter concupiscuntur, & si adsit facultas non cessat iuuenilis ardor donec illa assequatur. Quæ si non fuissent visa, non suscitassent concupiscentiã. Circa hæc ergo oportet pedagogum esse vigilem, vt remoueat a filio sibi cõmisso occasiones videndi inhonesta & obsena. Qui si aduerterit puerum curiosum videndi huiusmodi turpia, nõ parcat reprębensionibus, nec penis, nec admonitionibus sem-

q̄ ętas reqrit. Et aduerte, q̄ vt docuimus in septimo politicorum non solū prohibendi sunt adolescentes videre turpia, & lasciua in re sed etiā in imaginibus, & picturis: qm̄ imago representat imaginatū ex cōsequēti excitat cōcupiscentiā, sicut experitur qui videt mulierē denudatā, aut eius imaginē depictā, aut imoratur ad cogitandū de ea. Non ergo expedit ostēdere adolescentibus figuras pulchras, sed inhonestas, aut in actu inhonesto: nam ętas illa cum sit amatiua cōcupiscibiliū, satis, & supsensatis, & per se incitatur ad lasciuias, & passiones insequendas: non ergo expedit eam per visionē, & oblationem turpium, ad vlteriora prouocare. Constat igitur tibi quomodo pedagogus regere habet filium sibi commissum circa visibilia, & scito quòd in tota scriptura sacra, non videtur quid magis curari quàm oculorum custodia. Est enim oculus in homine, vt prima in domo ianua, per quā seruatur, & depredatur domus, ideo non immerito dicitur Prouerbio. cap. 4. Oculi tui recta videant, & Dauit orabat in Psalmo. Auerte oculos meos ne videant vanitatem.

Circa modum videndi aduerte pedagogus ne puer circūgiret oculos, ne palpebras frequenti, & inordinato motu elleuet, & deprimat, sed grauitate quadam, & sensate. Nam circungiratio oculorum, & frequens palpebrarum motus indicare videntur animi inconstantiam, & paruitatem, & pusillanimitatem, ex quibus habetur homo ridiculo, opposita vero, opposita ostendunt: oculus enim est nuncius animi. Quòd si a puericia huiusmodi oculorum circungiratio, & inordinatus palpebrarum motus tollerantur, adeo ridiculosus generabitur mos, quòd in ętate adulta, & in senectute non separabitur. Quæ enim in puericia transeunt in consuetudinem, fiunt quodammodo naturalia. Hinc videmus q̄ plures senes etiam constitutos in dignitate,

fieri ridiculosos: quoniã a prima ętate traxerunt hõmi leuitates a quibus nesciunt abstinere. Hæc de regimine visus dicta sint.

Quantũ ad auditũ aduertat pedagogus ne puerum mittat quęcunq; neq; quoscunq; loquentes audire: nam sicut quędam sunt quę melius est non videre quàm videre, vt docuimus in pręcedentibus, ita quędã sunt quę melius est non audire q̃ audire: inclinat enim audita animũ ad malũ, pręcipue in prima ętate, qualia sunt inhonesta, & obsena: Vnde docuimus in 7° Politicorũ ad mentẽ Aristo. q̃ iuuenes prohibendi sunt ne turpia audiant: nam vt illic inquit Aristo. Audire propinquum est ipsi facere, & ex auditione turpiũ deflectitur animus ad opus prauum. Hac de causa inquit Paulus ad Ephesios cap. 5. fornicatio autem & omnis ĩmundicia, nec nõ minetur in vobis, aut turpitudo, aut stultiloquiũ, aut scurilitas quæ ad rem non pertinet, sed magis gratiarum actio.

Præterea, aduertat pedagogus ne puerũ permittat quoscũq; loquentes audire: nam sicut decens, & vtile est iuuenili ętati audire viros probos, & recta ac honesta loquentes, sic indecens, & perniciosum est maliloquos, & turpia loquentes audire: Corrũpunt enim bonos mores colloquia mala, inquit Paulus primę ad Cor. cap. 15. Super oĩa aũt caueant parentes, & pedagogus, ne audientibus filijs iniuriosa, aut imprecatoria, aut inhonesta, aut blasphemias proferant: q̃m cum adoluerint ducti prauo exemplo, assimilabunt se parentibus, & pedagogo, nec si reprehensi fuerint a perentibus, dignabuntur eos audire, sed in animo contemnent eos. Hinc prouenit q̃ nũc pro maiori parte filij adulti, senes, inhonorant, non curant, non audiunt, sed derelinquunt: quoniam in eorum vita non exemplo sed scandalo extiterunt proprijs filijs.

Quantũ ad odoratum aduerte, quòd vt docuimus in lib. de sensu et sensato, alia ratione odorant bruta, & alia hoĩes

Nam bruta non odorant nisi in ordine ad cibum. Cognoscũt enim & inquirunt cibum sibi conuenientem ex odore, & respuunt non conuenientẽ. Hinc videmus bruta prius olfacere cibũ q̃ gustare velint. Homines vero triplici ratione odorant. Primo in ordine ad cibum, & in hoc conueniunt cũ brutis. Secundo vt confortetur cerebrum ex bonis odoribus, & vitare sciant malos ac fetidos: nam sicut odor bonus caput ipsum confortat, sic malus perturbat, & debilitat. Tertio vt delectetur in perceptione suauis odoris, & hæc duo propria sunt homini. Cum igitur homo odoret triplici ratione dicta si seruet debitam mensurã in odorando, non est reprehensibilis: Si autem excedit merito arguendus est, & præcipue si excedit, vt delectetur, vel vt delectet alios. Hoc enim plerunq; est occasio luxuriandi, vt patet in meretricibus, & lenonibus qui liniunt se & respergunt odorabilibus non naturalibus, sed artificiosis, vt luxurientur, & non solũ odorabilibus venerẽ excitãtibus, magisq̃ caput confortantibus, sed etiam alio apparatu luxurioso, vt ingeniose describitur per Salomonẽ Prouerb. cap. 7. vbi sic introducit procacem, & adulteram irretientem iuuenem, & inquit: Ecce occurrit illi. s. adolescenti, aut iuueni, mulier in ornatu meretricio pręparata ad decipiendas animas, garula & vaga, quietis impatiens, nec valens in domo consistere pedibus suis: Nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Appręhensumq; deosculatur iuuenẽ, & procaci vultu blanditur dicens. Victimas pro salute tua deuoui, hodie reddidi vota mea: Idcirco egressa sum in occursum tui, desiderans te videre, & repperi: In texui funibus lectulum meum, straui tapetibus pictis ex Egypto. Aspersi cubile meũ, myrra, aloe, & cinnamomo &c. Aduertat igitur pedagogus, ne filius sibi commissus excedat in odoratu respectu odorabilium, quæ ex cõmuni abusu potius ordinantur ad illicitam lu

xuriam q̃ ad aliud, emoliunt enim & effeminant masculũ animũ, & infamiam pariunt. Constat igitur tibi quomodo regendi sunt filij in secundo & tertio septẽnio circa visum, & auditum, & odoratũ. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quomodo regendi sunt filij in secundo & tertio septẽnio circa sermonem, & gustũ, & tactum. Caput Nonum.

POstquàm docuimus in cap. præcedenti regimen filiorũ circa visum auditum & odoratum, reliquũ est vt manifestemus quomodo regulandi sunt circa loquellam siue sermonem, & circa gustum, & circa tactum.

Quantũ ad loquellam aduerte, quòd adolescentes nisi debite regantur, & corrigantur, vt in pluribus loquuntur inhoneste, & mendaciter, & impręmeditate.

Inhoneste quidem, q̃m vt sentiunt motum concupisciliũ, sic loquuntur, in secundo aũt septẽnio, & ardentius in tertio sentiunt motus, & impetus delectabilium ſm concupiscibilem, ideo vt mouentur, & agitantaꝛ a concupiscibili quo ad amorem venereum sic loquuntur. Vigilet ergo pedagogus, vt non assuescat adolescens loqui inhonesta, q̃m vt docuimus in Ethicis, iuniores ex huiusmodi locutionibus, q̃ fecile inclinantꝛ ad turpia. Accendunt enim hęc concupiscentiam veneream, sicut suauis odor & sapor cibi, actuat gustũ in famelico, & in guloso, Nam inhonesta locutio, turpem generat in nobis illicitorum concupiscibilium memoriam: ex tali memoratione augetur concupiscentia venerea sicut ex visu amate mulieris pulchre. Concupiscentia vero augmentata, quodã impetu incitat ad opus inhonestũ. Succidenda ergo est per probum pedagogum, pessima huius concupiscentie radix, quæ est loqui, & audire, & videre lasciua. Scecidat autem admonitionibus increpationibus minis, & alijs castigationibus prout melius

poterit ne furentem equum sine freno lasciuire permittat: nā si in his concupiscibilibus sine freno vixerit, in toto vitæ suæ decursu immedicabilis erit.

Mendaciter aūt qm̄ pueritia, & adolescentia ducitur magis amore, & timore, & verecundia q̄ rōne. Ex amore autem quęrunt sibi cōplacere, & alijs quos amānt, ex cōplacentia de facili mentiunt, & pręcipue qn̄ apprehendūt, φ si verū dicūt non consequunt sed prohibebit eis beneplacitū suū, ex timore de facili mentiuntur qn̄ apprehendūt, φ si dicunt verū puniens, ętas autem illa abhorret penas, & ideo vbi timent malū sibi, statim ad mendaciū se cōuertunt: Ex verecundia etiā de facili mentiunt: qm̄ timent si fatentur verū ne confundantur, & hoc tertium maxime regnat in muliere, quæ parum differt a puero. Officium ergo veri pedagogi est paulatim docere puerum quàm graue, & vituperabile est mendaciū, & q̄ laudabilis veritas. Quòd si deprehenderit ipsum mentiri, oportunas adhibeat castigationes: Nā si a pueritia assuescerit mendacio, adultus nullius erit bone fidei, & efficietur quasi natura mendax, quo nil detestabilius in vita morali, viuet enim sine honore: Vnde Ecclesi. cap. vigesimo: dicitur, Obprobriū nequam in homine mendacium, & in ore indisciplinatorum assidue erit. Potior fur, quàm assiduitas viri mendacis. Mors hominum sine honore mendacium. Et confusio illorum cum ipsis sine intermissione.

Impremeditate vero: quoniam adolescentes sunt inexperti, paucaq; cognoscunt, & cognita non pōderant, ideo ad pauca respicientes, de facili, & cito, & considerate multa loquuntur: ita efficiuntur garuli inordinate, & imprudenter multiplicantes verba, & in hoc assimilantur mulieribus, quæ cum sint parui ingenij, & non bene dociles; toto tempore vitæ suæ sunt loquaces, & garrulæ. Pedagogus igitur quos

usque rationis usus firmetur, quod erit post tertium septemnium, omni solicitudine studeat adolescenti suadere non esse cito, & repentine respondendum cuilibet interrogationi, sed tarde, & consulte, eligatque adolescens potius argui de nimia taciturnitate quàm excedere in iuuenili sermone. Nam & si non fiat repente summus, ac perfectus in proferendo semonem, tamen paulatim discet premeditate, & ordinate, & quando oportuerit, & sensate loqui: Super omnia autem discat adolescentes compendiose, & sententiose loqui, aliter etiam cum senuerit erit in sermone, & consilio, & doctrina confusus, magis blacterans quàm loquens, quo nil indecentius in sene. Constat igitur tibi quomodo regendi sunt filij in 1° & 3° septemnio circa sermonem.

Quantū ad gustū declarandū est prius quot modis contingit peccare in cibo, & potu. Deinde manifestabitur quō pedagogus regere debeat filium sibi commissum circa gustum.

Tu igit̄ aduerte ꝙ vt docuimus in 3° Ethicorum, & in parte quarta philosophie moralis christie, iuuenilis etas maxie inclinat̄ ad intemperantiā, eo ꝙ ex infirmitate rōnis, & vehemētia concupiscētie viuūt iuuenes relicti arbitrio suo magis vita aiali q̄ rōnali: Aial aūt non aliud curat q̄ satisfacere gule & vētri, sic & iuuenes nisi bene, et moraliter nutriant̄. Cōtingit aūt ex itēperātia sex modis peccare circa cibū et potū.

Primo peccat̄: Si cibus & potus sumant̄ nimis festināter & auide: Pro cuius notitia aduerte, ꝙ cibus festinanter sūptus, et potus non cōtēperatus cibo, nō bene disponunt̄ in stomaco sicut nec ligna inordinate posita supra ignē. Ex eo aūt ꝙ cibus et potus nō bn̄ disponunt̄, et cōtēperant̄ ī stomaco calor naturalis nō regulariter decoqt, et digerit, ex mala aūt digestiōe causant̄ varie īfirmitates corpis, īpeditur ꝙ hō ne intellectuales, et virtuosas actione exerceat, & hoc patet esse peccatū.

Secundo peccatur: Si in maiori quantitate sumatur q̃ debitum sit naturæ. Hoc enim in detrimentum cedit animę, eo ꝙ homo fit intẽperatus: Intemperantia enim vitium est, quo deturpatur anima: nocet & corpori, qm̃ impedit debitam digestionem: Si enim cibus & potus sumantur in quantitate excessiua, non proportionantur virtuti caloris naturalis, ex consequenti non debite decoquuntur in stomaco, nec fit debitũ nutrimentum quod est contra salutem corporis.

Tertio peccatur: Si cibus & potus sumantur immunde, & turpiter, sicut videmus nonnullos veluti sues alimenta sumere, non mundis manibus: ĩmundo ore, ĩmundis vasibus deturpantes propria vestimenta, vt volutabri sues: Isti non moraliter sed brutaliter se nutriunt offendentes intuentiũ oculos qui melius in stabulo q̃ in mensa recumberent: Huiusmodi aũt ĩmundicia corporis, licet secundum se non maculet animã: quoniã non lotis manibus manducare nõ coinquinat aĩam: Math. ca. 15. tñ arguit quandã ingluuiem, & deordinatum appetitũ.

Quarto peccatur ex incongruitate temporis, puta comedere, & bibere nimis tempestiue, aut nimis tarde: nam si nimis tempestiue, indigestũ additur indigesto, ex quo varie causantur ęgritudines: Si nimis tarde, multũ debilitatur corpus ex resolutione spirituũ, & vtroꝗ modo reddit̃ corpus, vt instrumentũ inutile ipsi animę quo ad proprias operationes.

Quinto peccatur: Si cibus & potus nimis delicati exquirantur. i. vltra q̃ status, & conditio, & ętas persone requirat, puta si rusticus velit alimẽtari, vt nobilis, et nobilis vt princeps, & iuuenis vt senex, & sanus vt infirmus. Hoc enim non prouenit nisi, aut ex appetitu laudis humanę, aut ex ingluuie quæ prouenit ex intemperantia.

Sexto peccatur: Si cibus potus nimis apparate exquirantur: Sicut qui non excedunt in substantia cibi delicati, sed in modo

do parandi coquendi & condiendi dato etiam quòd sit cibus & potus cōmunis quo ad substantiam. Puta aliqui omne apponunt studiū, vt optime, & aromatice condiatur rana, aut cepe, aut fongium, non vt bene se nutriant, sed vt inueniat exquisita iriitamenta gulæ.

His igitur modis peccatur generaliter in sumptione cibi & potus: Studeat ergo pedagogus sic regere filiū sibi cōmissum in nutritione, quòd vitet prędictos defectus, & primo ꝑ non nimis auide se habeat dum cibum & potū sumit, admoneatq; eum, vt consideret authorem naturę dedisse nobis dentes, & fauces, vt minute diuidamus cibum, & conteramus ad hoc, ꝙ calor naturalis bene decoquat eum, & separet purum ab impuro, conuertatq; in debitū nutrimentū. Sicut & ingeniamus minute concidere ligna ordinareq; supra ignē, vt ignis equaliter agat in ea, & in ignem conuertat. Hæc aūt nō obseruāt. qui voraciter comedunt: quoniam magis intendunt delectari in sumptione cibi, quàm debite se nutrire. Admoneat 2° si excessiue comedat & bibat: qm̄ cū grauatus fuerit crapula, erit vt brutum ineptum ad quodcunq; opus bonū. Admoneat 3° vt munde & decenter cibum sumat, nec astantiū oculos offendat, & pulchre in seipso delectetur, & virtus nutritiua gratius cibum ipsum complectetur: Nam si cibus immundus appareat, vel si immunde sumitur, potius nauseam q̄ delectationem causat. Admoneat 4°: ne nimis tempestiue, aut tarde se nutriat, ne horis congruuis, quibus aut orandum, aut speculandum, aut studendum, aut prudenter negociandum est, se inutilem reddat, neq; enim spiritus quibus regitur corpus, possunt simul deseruire animæ vegetatiuę, & intellectiuę. Reuocantur enim sumpto cibo ad stomacum, vt debita fiat digestio aliter cibus in stomaco corrumperetur, & potius esset ad mortē quàm ad restaurationem deperditi. Admoneat 5°: ne cibis

nimis delicatis & excedentibus statum conditionum, & ętatē se nutriat: q̃m hmõi tibi potius minuunt corporis robur q̃ augeant, aut conseruent. Sicut & videmus ignem nutritũ leuibus puta stipula paleis lignis raris, de facili extingui, nutritũ autē in materia densa, vt in ferro in quercu, in nuce, in pino, diutius seruatur, & intensius calefacit. Hinc patet error eorũ *qui a genitura cibo rudi enutriti sunt, & si ad statum altiorem deueniunt, incipiunt delicias quærere, ex quibus non solitum robur, aut consuetam salutem seruant, sed varias & incurabiles incurrunt ægritudines, vt podagram, ptysim, paralysim hydropisim, epylepsiam &c.* Admoneat 6 *ne cibum exquisite paratum, & conditum sumat, nec in hoc tempus expendat, aut expendere faciat: quoniam in hoc studio non eleuatur, sed deprimitur aĩus, & sui obliuiscitur, tantum memor sui vilis, & corruptibilis instrumẽti, quod quanto studiosius enutritũ fuerit, tanto minus ei deseruiet in ope morali, & intellectuali.* Hæc *sit vniuersalis methodus circa nutritionē, quā docere debent pedagogi filiũ sibi cõmissum.* Quã & Paulus *ad* Hæbreos *cap. 13. breui verbo cõmendat dicēs. Optimũ est gratia stabilire cor: nõ escis q̃ nõ profuerũt ambulãtibus ĩ eis.*

Sed aduerte ꝙ longe maior adhibenda est diligentia circa potum inebriatiuum quale est vinũ potens & fumosum quàm circa cibum. Licet *enim cibus excessiue sumptus noceat, vt diximus, tamen multo magis potus:* Inter *cętera autem vinũ intemperate sumptum tria causat mala.* Primo *venerem excitat:* Vinum *enim calidum & spirituosum est, ergo corpus calefacit: quo ad intra calefacto excitatur concupiscentia.* Cum *igitur iuuenilis ætas sit ex se calida, ex consequenti prona ad lasciuias, si immoderate vinum bibat: longe amplius excitatur ad illas:* Vnde Paulus *ad* Ephe. *cap. 5. nolite inebriari vino in quo est luxuria.* Secundo *rationem deprimit ita quòd aut*

nullo modo, aut imperfecte intelligere, & ratiocinari potest. Nam cũ vinum sit fumosum, & euaporatiuum ad caput, cerebrum perturbat: grauat organa sensuum phantasmata confundit, quibus confusis aĩa nihil, aut confusissime intelligit. Docuimus enim in tertio de Aĩa, ꝙ anima pro presenti vita nihil sine phantasmate intelligit. Tertio lites & dissensiones suscitat. Nam ex vaporibus cerebrum perturbat: perturbato cerebro quodammodo ligatur ratio, qua ligata insurgit irascibilis ex accensione sanguinis causata ex calore vini, ex irascibili insurgente causatur animositas & furor. Ex his proueniunt verba inordinata, & iniuriosa: Ex quibus nascitur lis, & discordia, vt patet. Cum igitur ex intemperata potus inebriatiui sumptione, prædicta insurgant mala ita quòd homo conuerti videtur in brutum, superintendat pedagogus ne puer sibi commissus excedat in potu: quoniam cum adoleuerit se temperare non poterit. Constat igitur tibi quomodo regendi sunt filij in 2° & 3° septẽnio circa gustum tam in cibo q̃ in potu.

Quantum ad tactum aduerte ꝙ hic non intendimus de tactu vniuersaliter ẜm omnes partes corporis, sed tm̃ ẜm illas, quas ex natura hõ, & femina habet pudibundas, ex quarum contactu concitatᷣ concupiscẽtia etiam cõtra iudicium rõnis: potentię enĩ aĩę vegetatiue inter quas principalis est generatiua non obediunt rõni. Tales aũt libidinose corporis partes concitantᷣ visu & auditu, maxime aũt contactu, vt igitᷣ filij in 2° & 3° septẽnio, nõ efficiantᷣ intẽperati, prouideat pedagogus ne visu videant turpia, ne auditu audiant, pręcipue autẽ ne tangant, ex contactu enim fugatur de aĩo pudicitia. Vt autem pręseruentur ab illicito contactu optimum remedium est quòd non simul dormiant adolescentuli, nec pueri cũ puellis domesticã, secretã, assiduã conuersationẽ habeãt: nã amor cõcupiscentię, veluti fur semper ĩsidiatur in abscõdito, sed de his

diffusius loquendum non est, Sufficit enim ad hoc dignoscendum ipsa naturalis malicia. Constat igitur tibi quo regendi sunt filij circa loquellam, & gustum, & tactum. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quomodo regendi sunt filij in secundo & tertio septemnio, in ludis, gestibus & vestitu. Caput Decimum.

IN cap. decimo declarandum est quo regendi sunt filij pedagogo commissi in secundo & tertio septemnio, quo ad ludos, & gestus, & vestitum.

Quantum ad ludos aduerte, quod vt docuimus in 4° Ethicorum in trac. de Eutropelia, sicut dormitio necessaria est homini post corporis labores, vt renouentur, & confortentur spiritus, qui ex diurno labore resoluti fuerant, sic ludus necessarius est, vt requiescat animus a labore mentali, quem patitur in studio tam speculatiuo quam practico, neque enim speculamur pro hac vita, neque intendimus intellectualiter, & practice in agibilibus puta in regenda domo, aut ciuitate, aut in consulendo, aut iudicando, nisi concurrentibus viribus sensitiuis interioribus precipue memoratiua, & cogitatiua deseruientibus intellectui quæ cum sint organice alterantur in continuatione suorum actuum, & vt inquit Auicenna in sexto naturalium: propter phantasiam virtus animę speculatiua est in continuo labore. Vt igitur recreetur, & confortetur animus in actu suo intellectuali, necessarius est homini Ludus, sumendo ludum pro honesto, & laudabili, & delectatiuo exercitio, vt excipiam ludos seruiles, & illiberales, & inhonestos, quales exercent in curijs mimi istriones, & scurre, & assentatores. His enim non confortatur animus in speculabilibus, & agibilibus, sed magis distrahitur, & reuocant ipsum ad corporalia delectabilia, et concupiscentia propter tales ludos confirmatur supra vires

intellectuales. Admoneat igitur filios sibi commissos pedagogus, & eos assuescere faciat ludis honestis, & liberalibus pro salute sui corporis, ne otio, aut continua animi applicatione tabescant, & vt animus denuo confortetur in actibus bonis tã moralibus quàm innellectualibus: Super omnes aũt ludos, & exercitia delectabilia pro recreando animo studioso laudat honesta, & ciuilis musica, siue vocalis, siue instrũmẽtalis, Sed de hoc iam pertractauimus in libro septimo Politicorum, & in ciuili Platonica.

Et si queras propter quid ad recreandum animum oportet habere aliquos honestos ludos, & exercere se in aliqbus laudabiliter delectabilibus? Non ne melius esset animo quiescere, & ab opere penitus vacare, sicut pro restauratione virium corporalium per dormitionem omnino cessamus ab omni opere exteriori per ligationem sensuum?

Respondetur quòd ideo melius est ad recreandum animũ occupari in aliquibus honestis ludis, quàm otio vacare: qm̃ phantasia, & cogitatiua sunt in continuo motu, & nisi forti imperio ratio dominetur super eas pro maiori parte versantur circa illicita ex pronitate nature corrupte ad malum, vt quilibet experitur in seipso dum sedet ociosus, & solitarius: Vnde dicitur Eccles.cap. 33. Multam maliciam docui ociositas. Non est autem eadem ratio de dormiente, & de ocioso vigilante: qm̃ homo dum dormit peccare non potest, ociosus autẽ vigilans vix peccatum vitare potest propter maliciã cogitationum. Hec dicta sint quo ad ludos.

Quantũ ad gestus aduerte, quòd important in homine motum localẽ aliquando totius corporis, vt in saltu, & in coreis, aliquando aliquarum partium, vt dum homo stat, aut sedet, mouet tybias, aut brachia, aut brachium, & caput, aliquando vnius partis tantum, vt dum mouet solum caput. Apud mora-

lem autem gestus important membrorum motiones, ex quibus coniecturare possumus varias animi dispositiones, iuxta quē sensum dicit Ecclesi.cap. 19. Ex visu cognoscitur vir, & ab occursu faciei cognoscitur sensatus. Amictus corporis; risus dentiū, & ingressus hominis enunciant de illo: Iuxta hunc sensum intendimus hic de gestibus. Tu igitur aduerte ꝙ gestus totius corporis, et partiū eius: pñt esse debite, et laudabiliter fieri, et indebite ac vitupabiliter. Fiūt qdē debite et laudabiliter: qñ ordinant ad opus sibi debitū, & proportionatū, Puta motus oculi, vt decēter videat: Motus auris, vt decēter audiat: Motus oris, vt decēter comedat, et loquatur &c. Si aūt ordinant ad opus sibi non cōueniēs, indebite & vitupabiliter fiunt, verb.g. Si quis audiens tenet os apertū, aut labia mouet, aut linguam extrahit, vituperabilis est in tali gestu. Si quis loquens caput agitat, manus, & brachia, & pedes frequenti, & inordinato motu mouet: Si quis ambulans caput deflectit super humerum more hypocritarum: vituperabilis est. Admoneat ergo pedagogus filium sibi commissum in scđo & tertio septēnio ꝙ in oī gestu suo ita se habeat ꝙ oēs sui corporis partes debitis suis officijs decenter accomodet, & caueat ne ex inordinato motu corporis, & partium occasionem prębeat intuentibus suspicandi de eo animi elationem, aut insipientiam, aut impudicitiā, aut simulationem, sed sic in omni gestu se gerat ꝙ intrinsecis conformia, sicut musicus notis verba conformat, ita ꝙ in omni motu suo nihil fiat quod viri probi offendat aspectum. Hęc dicta sint quo ad gestus.

Quantum ad vestes aduerte, quòd in eis tria considerari possunt propter quę desiderantur scilicet delectatio, vtilitas, & honor. Delectatio quęritur in veste molli, & delicata, & pomposa. Vtilitas quęritur in veste graui, & calida pro hieme, & in opposita pro estate: Honor quęritur in si-

gura, & preciosa materia vestis: In his tribus potest dari *extremum vitiosum, & medium laudabile*: Nam qui ad solam delectationem, & pompam quærunt mollibus, & delicatissimis vestibus vestiri, omnino reprehensibiles sunt: Efficiuntur enim de facili intemperati, & lasciui, & animo muliebres, & laborum impatientes: Intemperati quidem, & lasciui: quoniam vestium mollicies ad intemperantiam, & impudicitiam trahit. Vnde Saluator Luce cap. 16. diuitem illũ reprobat, & dicit ipsum sepultum in inferno, qui induebatur purpura, & bisso, & epulabatur quotidie splendide. Animo autem muliebres: quoniam vestium mollicies mollem, & inconstantem reddit animum. Talis autem est mulieris animus, vt docuimus in trac. præcedenti. Qui igitur in vestitu excessiue molliciem affectant potius femine quo ad sensum quàm viri existimandi sunt: Laborum vero impatientes: quoniam assueti mollibus, duris & asperis statim offenduntur: Vnde tales neq; armorũ, neq; stratus duriciem ferre possunt: Neq; arduũ q̃d aggrediũtur, sed timore femineo tergavertũt.

Admoneat ergo pedagogus, & faciat assuefacere filium sibi commissum ne vestibus nimis mollibus, & delicatis intendat, alioquin cum adoluerit assimilabitur Sardanapallo.

Qui etiã in vtilitate vestiũ excessiue intendunt, omnino reprehensibiles sunt, puta qni in hieme tales, & tot quęrunt sibi vestes, quòd vel minimum frigoris sentire nolunt, & in ęstate tales .i. adeo leues & raras, & naturaliter frigidas, quòd nec quid parum caloris ferre volunt: Nam huiusmodi homines, magno salutis suę corporalis discrimini se exponunt, quoniam si aliquo sinistro casu in huiusmodi vestibus perseuerare non possunt, vel ad aliam transferant regionem calidiorem, vel frigidiorẽ de facili ledunt, & infirmantur, eo q̃ inassueti fuerunt ferre posse extrema caloris, & frigiditatis, & ideo

supra docuimus q expedit infantes in primo septemnio assuefacere calori, & frigori. Admoneat ergo pedagogus filium sibi commissum, vt medium tenere discat, diuersimode tamen prout complexionũ, & temporum, & ętatum diuersitas requirit: Nam existentes complexionis dense, & minus porrose, minus leduntur extremo calore, & intenso frigore, ex consequenti minus indigent omnimodo apparatu vestium vtiliũ tam pro calore, q̃ pro frigore. Vnde secundum aliquos mulieres: quia sunt complexionis minus porrose, vtpote flegmatice quod indicat carentia pilorum, non ita leduntur calore, & frigore sicut viri, si careant sufficientia vestium. Obseruanda est etiã tẽporum diuersitas: Nam alijs vestibus vtendum est flante Borea, & alijs flante Austro. Nam vt docuimus in 2° Metheororum, Boreas est frigidus siccus. Auster autem est calidus humidus.

Obseruanda pariter est ætatum diuersitas, nam quia senilis ętas patitur defectum caloris intrinseci, ideo indiget calidiori veste, vt per calorem extrinsecum succurratur debilitati caloris naturalis: Iuuentus autem quia viget calore naturali, cõseruari potest hiemali tempore cum veste minus calida. Discat ergo filius in secundo & tertio septemnio quomodo se gerat in vestium vtilitate iuxta complexionem, & differentias temporum & ætatum.

Quantum ad honorem quem solent homines ex forma, & materia pręciosa vestium quærere. Admoneat pedagogus filium sibi commissum, vt seruetur patrię consuetudo, & proprius personarum status, & dignitas, & officiũ. Constat enĩ quòd grauiori, & pręciosiori veste induendus est nobilis q̃ ciuis & mercator, & alia veste ornandus est doctor, & alia sacerdos, & alia senator, & alia princeps, & alia imperator siue rex. Patet igitur tibi: qũo pedagogus regere debeat filium

sibi commissum in secundo & tertio septemnio, quantum ad ludos, & gestus, & vestitum. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quomodo pedagogus regere debeat filium sibi commissum in secundo & tertio septemnio quo ad exercicium corporale. Caput Vndecimum.

IN hoc cap. declarandum est quomodo regendi sunt filij a pedagogo in secundo & tertio septemnio quo ad exercitium, & laborem corporalē, & hic duo agenda sunt. Primo declarabitur quantum conferat iuuentuti exercitatio corporalis moderata tamen & proportionata complexioni. Secundo quòd alio modo exercitandi sunt corporaliter qui victuri sunt secundum vitam practicam Mechanicam, & alio modo qui secundum vitam ciuilem, & alio modo qui secundum vitam speculatiuam.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ licet exercitium corporale moderatum conferat omni ętati eo ꝙ sanguinem subtiliat & clarificat, spiritus acuit, & ex calore quo calefit corpus exercitatum resoluūtur superflua: tamen magis confert iuuentuti eo ꝙ corpus robustius reddit, & in ferendis laboribus patiens, inertiam fugat, & facit abstinere a cogitationibus illicitis, quę homini ocioso impetuose se ingerunt, & pręcipue adolescenti, & iuueni cuius imaginatio, & appetitus plerunq; circa vana, & lasciua versantur. Admoneat ergo & doceat pedagogus filium sibi commissum in secundo & tertio septemnio, ꝙ ocium vt pestem fugiat, & moderato exercitio horis cō gruuis intendat, vt inertiam vitet, saluti corporali consulat, et illicita cogitata a se propellat.

Quantum ad secundum aduerte, ꝙ qui victuri sunt secundum vitam Mechanicam, vt qui intendunt artem fabrilem ferrariam, aut eream, aut lapideam, aut ligneam, aut terream

exercere: Similiter qui gladiatoriā, qui armiferam, qui militarem pedestrem siue æquestrem, frequentare, debent assidue vsq; ad sudores, & vltimos conatus se exercere, vt longa, & firmata fortium laborum tollerantia, eorum mēbra, & nerui indurescant sicut frequentata maleatione solidius redditur ferrum excussis partibus terrestribus.

Qui vero ſm vitam ciuilem victuri sunt, magis & frequentius studijs practicis moralibus, & ciuilibus vacare debent q̄ exercitio, & labori corporali: nā pro regēda, & administrāda republica: pro ordinando exercitu: pro cōmittēdo conflictu, longe melius est præsidentē, & ducē esse natura prudentē, sagacē, vigilem, & solertē, q̄ viribus robustum, & acriter militantem: Ingenium enim oīa domat, & vincit fortissimorū vires. Cuius signū est, q; etiā immanissimas feras, & viribus insuperabiles, vt leones, tigrides, vrsos capit, domat, frenat, concludit, & paulatim ad sui obedientiam deducit.

Qui aūt vitam speculatiuā acturi sunt, quę consistit in cognitione veritatis p scientias speculatiuas, quales sunt physica Mathematica & diuina, adhuc minus opere, & exercitio corporali fatigandi sunt, & sufficit eis exercitium corporale pro tanto gradu: pro quo corporis salutem seruare possunt, vt scilicet huiusmodi exercitium potius sit eis ad animi recreationem quàm ad corporis laborem: Exercitium autem viris speculatiuis conueniens consistere debet in nonnullis placidis, & honestis ludis, in moderata deambulatione vel equitatura. Ratio autem propter quam laboriosa corporis exercitia, & freqnentia non expediunt acturis vitam speculatiuam est hæc: Huiusmodi exercitia reddunt corpus durum, & seruile mentem a speculatione distrahunt, faciunt hominem impatientem solitudinis, quæ maxime necessaria est in studio sapientiæ, in qua tāto quis proficit quan

to setum solitarius commoratur. Oportet autem speculatiuum habere, & scire seruare corpus molle: quoniam vt docuimus in secundo de anima, molles carne aptos mente dicimus. Tenere mentem in speculatione quiescentem & vnitam, eligere sibi vitam solitariam, quoniam vt docuimus in 7° Physicorum, sedendo & quiescendo fit anima prudens.

Sumendũ est ergo exercitium corporale a viro speculatiuo sicut ab infirmo medicina, quam non quantã potest, sed quanta expedit assumit. Aduertat ergo prudens pedagogus, quam vitæ sortem sit electurus filius sibi commissus, & iuxta illam proportionaliter faciat ipsum assuescere laboribus, & exercitijs corporalibus, diuersimode quidem pro diuersitate vitę. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quòd filij prius instruendi sunt in fide christiana quàm in quacunq; humana doctrina. Caput Duodecimũ.

POstquàm docuimus quomodo regẽdi sunt filij in primo septẽnio quo ad corpus, & in 2° & 3° per pedagogos quo ad mores, & omnes sensus exteriores, & quo ad ludos, & gestus, & vestitum, & quo ad exercitium corporale: nũc declarandum est quomodo regendi sunt, & perficiendi quo ad intellectuales habitus, & in præsenti cap. manifestabimus quòd ante omnia erudiendi sunt in fide catholica: quoniã est prima semita qua tendimus ad possessionem primi, & summi boni. Quę autem præponenda sunt filijs erudiendis, vt credenda ex necessitate salutis, patent in christiana lege ecclesiastica, inter quæ pręcipua sunt ista.

Vnus est deus omnium creator super omnia diligendus adorandus, colendus, & eius lex præcepta consilia, & admonitiones pia ac filiali mente seruanda.

Deus vnus iustus, & misericors incomprehensibili

sapientia, & prouidentia cuncta in singulari regit, & administrat: Trinus in personis, vnus in substantia.

Catholicum firmiter credere oportet quod deus optimus & iustus, remunerator est bonorũ, & sperantium in se, ac punitor malorũ iuxta demerita sua, minus tamen quàm demeruerunt: quoniam recordatur quòd puluis sumus, & sicut folium quod vento rapitur.

Quoniam primus homo peccauit, ex cuius peccato infectũ est totum humanum genus, dei filius vt nos redimeret carne nostra vestitus est, cõceptus de Spiritu sancto, natus de Maria virgine, passus & mortuus sub Pilato, & sepultus: Descendit ad inferos, inde educens captiuas aĩas illic detentas, & tertia die resurgens, ascendit in cælum, sedetque a dextris dei, & iterum venturus est ad iudicium: omnesque resurgemus, & stabimus ante tribunal eius reddentes de factis proprijs rationem, & qui bona egerũt, perpetuo beati erunt, qui vero mala perpetuo miseri, & damnati.

Hæc igitur sunt catholice fidei principia in quibus ab ipsa infantia filij erudiendi sunt, ita vt si possibile esset simul cum lacte matris, imbiberent sacram fidem.

Ratio autem propter quam primo, & ab infantia erudiendi sunt in principijs fidei est triplex.

Prima sumitur ex eo quod fides catholica est de transcendentibus humanam rationem. Quę enim humano intellectu comprehenduntur non credi sed scire dicunt, vt docuimus in parte secunda philosophię moralis christianę, ex quo ergo ea quę sunt fidei, transcendunt rationem nostram, expedit vt proponantur, & adiscantur in illa ętate, quę dictorum rationem nõ quęrit, sed simpliciter acceptat. Hæc autem est prima & puerilis ętas: Nam pueri non exquirũt à patre, vel matre, vel magistro rationem eorum quæ eis adiscenda proponuntur, sed

dictis simpliciter acquiescunt. Oportunum est ergo ante oēm humanam doctrinam, erudire pueros in his quæ ad christianam religionem spectant.

Secunda sumitur ex eo ꝙ in omni gente quæ sub aliqua lege viuit. Primo erudiuntur pueri in diuino cultu iuxta dispositionem legislatoris: Vnde docuimus in philosophia morali platonica, ꝙ filij Regum Persarum primo erudiuntur in magia Zoroastis Oromasij, quæ est scientia de religione. Et Pythagoras in versibus aureis primū institutum format de diuino cultu. Si igitur in omni gente apud quam datur aliqua religio admixta multis superstitionibus, & falsitatibus. Primo erudiuntur pueri in diuino cultu, & in credendis iuxta legē suam, id multo magis conuenit fieri in christiana religione, quæ sola immaculata, & ex omni parte est vera vt probauimus in parte prima philosophię moralis christianę.

Tertia sumitur ex eo ꝙ his quæ sunt fidei firmissime, & inseparabiliter assentiendū est. Adhoc autem ꝙ natus in christiana lege his quę credenda sunt, per totam vitam firmissime teneat, oportet eum in illis ab infantia erudiri. Sic enim consuetudo credendi fiet in eo velut altera natura, habet enim cōsuetudo vim naturę, vt docuimus in secundo lib. Methaphisice, Sicut igitur natura & ea quę sunt a natura immutabilia sunt, sic in his quæ consueuimus ab infantia quandam sortimur inuertibilitatem. Vt igitur puer in christiana religione natus, fidelis firmiter perseueret. Prius & ante omnem doctrinam erudiendus est in credendis iuxta dispositionem sanctę & catholicę Ecclesię.

Tu tamen aduerte, ꝙ sufficit pedagogo pueros in primis instruere circa fidei articulos breuiter, & in quadam superficie, & non per subtilem scrutationem, cum non sint capaces subtilioris sensus: Id autem spectat ad ecclesię doctores, et le-

gis peritos, qui docere habent christianum populum publicis sermonibus quantū spectat ad eorū salutē. Qui tamen caueāt ne altiori, & subtiliori modo reuellent diuina vulgo rudi: qm̄ hinc perturbationes, & hereses orientur, vt egregie docuit Auicena in lib. decimo suę Methaphisice cap. 1°. Vbi admonens rectorem populi quomodo debeat populum docere diuina sic inquit. Oportet vt primum fundamentum eius quod instituit sit hoc. s. vt assignet eis, quòd vnum habent factorem omnipotentem scientē occulta, & manifesta, & q̄ de iure eius est vt obediatur pręceptis eius. Oportet enī vt homo obediat mandatis eius, cuius est creatura, & q̄ obedientibus sibi iam pręparauit promissionem felicem, & inobedientibus promissionem terribilem. (& infra) non oportet autem vt detineat eos circa cognitionem alicuius rei de deo nisi circa hanc. s. q̄ est deus vnus viuens non habens similem: Sed si addiderit, vt faciat eos credere deum habere esse non signatum loco, neq; diuisibile. Nec q̄ est extra mundū vel intra, nec q̄ est aliquid huius generis, tunc magis onerabit eos, & turbabit in eis id quod primū perceperant de fide, & mittet eos in id, vnde nemo poterit se expedire nisi ille qui fuerit adiutus a deo, vulgus enim non potest imaginare has dispositiones pro modulo suo. Pauci enim ex illis possunt imaginare certitudinem huius vnitatis, & singularitatis, & quia non credunt esse hmōi esse. i. dei esse ideo incident in hereses, & conuertētur ad inquisitiones, & argumentationes, quę retrahunt eos a suis operibus ciuilibus, & aliquando faciunt eos incurrere in sententias cōtrarias, vtilitatibus ciuitatis & cōtradicentes debito veritatis, & multiplicantur eis quęstiones in verisimilitudines, & tunc legislatori est difficile eos coercere: nō enī fit in sapiētia diuina, vt oīa essent facilia, (& infra) Nō debet aūt legislator dicere vulgo se occultasse aliquid quod eis non reuelauer

rit, quia non oportet eum esse facilem ad dandum eis aliquid de his, imo oportet vt insinuet eis gloriam dei, & magnitudinẽ eius aliquibus nutibus, & parabolis sumptis a rebus, quæ sunt apud eos gloriose, & magnifice, & cum hoc dicat eis, ꝙ non est sibi aliqd aliud cõpar, vel simile. Similiter etiã oportet vt affirmet eis id quod dicit de promissione. s. felicitatis, taliter vt possint imaginare eius qualitatẽ, & quiescãt in eo aĩę eorũ, & vt felicitatis, & terroris inducat exẽpla ꝑ quę intelligũt ipsi, & imaginãt de eis: Veritatẽ aũt huius nõ detegat eis nisi ꝑ aliquod cõe. s. ꝙ est aliqd quod nec oculus vidit, nec auris audiuit, & ꝙ illic est regnum delectationis maxime, & doloris est horror ęternus. Hæc Auicena, qui licet extiterit extra fidem catholicam, vtpote Maumethanus, in prędictis tamen non recedit a veritate. Et aduerte, ꝙ & Paulus in epistola secunda ad Timotheũ cap. 2. Et ad Titum in cap. 3. admonet eos ne erudientes populum in fide, & verbo veritatis, inducant quęstiones inutiles, quæ non valent nisi ad lites. Vnde inquit: stultas questiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita; sunt enĩ inutiles & vane. Ad Timotheũ vero vbi supra inquit: Sollicite aũt cura te ipsum probabilem exhibere deo, operariũ incõfusibilẽ recte tractantẽ verbũ veritatis &c. Cõstat igit ratio ꝑꝑ quã filij nati in religione christiana ante oẽm doctrinã humanã erudiendi sunt breuiter, et vt prima ętas est capax in credendis ẜm ecclesiam sanctam catholicam. Ad abundantiã vero doctrine pręter consuetudinẽ nostrã digressionem fecimus, ostendentes qualiter in nostra lege erudiendi sunt populi & plebs per legis doctorem increndendis. Hæc de præsenti cap. dicta sufficiant.

Quòd ciuium & nobiliũ filij post primã & cõpendiosam de credendis in christiana religione eruditionem, dedicandi

sunt humanis disciplinis litteralibus, iuxta naturalis inclinationis sortem. Caput Duodecimum.

IN cap. præcedenti ostendimus omnes fidelium filios ab ipsa infantia erudiendos primo in fide, nunc autem declarandum est quomodo erudiendi sunt in humanis, & litteralibus disciplinis, vt prudentiores effecti sciant ab illicitis præcauere. Tu igitur aduerte, quod licet pauperes excusandi merito sint si eorum filios non tradunt doctis, & probis pedagogis bonis litteris informandos eo quod eos oportet in parandis vitæ necessarijs insudare, & filijs vt seruis vti in manuali opera, tamen nobiles & opulenti penitus inexcusabiles sunt, si non sic solicitantur erga filiorum regimen quod ab ipsa tenera ętate litterarum studio incumbant: nam vir illiteratus rarissime inuenitur prudentia vigens & intellectu, comparaturque ad doctum vt homo pictus ad hominem verum. Habitus enim scientifici illuminant, & colunt humanū intellectum purgantque ab ignorantia, sicut aurifex aurum per ignem.

Quòd autem expediat ab ipsa tenera ętate de dotare filios studio litterario, & non tardare donec adoleuerint demonstrandum est quatuor rationibus. Prima sumitur a faciliori, elegantiori disciplina. Secūda a tenaciori reminiscentia. Tertia ab acquisitione perfectiori, Quarta a persistentia, perseuerantia in studendo.

Pro euidentia rationis primę aduerte, quod quæ a tenera ętate adiscere incipimus, facilius & distinctius, & elegantius recipimus. Prima nāque ętas ex sua teneritudine, & quoniam nō est in alijs distracta, sicut mollis cera de facili, & expressius imprimitur. Exemplum nobis patet in idiomate vulgari cuiuscunque gentis, quod in ipsa infantia quàm facile adiscitur perfectius, & expressius profertur: Si quis autem tardat illud

adiscere

adiscere donec creuerit, longe difficilius, & minus eleganter assequitur, sicut videmus Theutonicum tardantem discere linguam italicam donec adoleuerit, tūc enim diu laborat, & ineleganter adiscunt: quoniam ętas adulta non ita de facili sigillatur. Constat autem longe difficilius esse studium litterarium quàm idioma vulgare, eo q certis institutis, & regulis procedit, a quibus non licet docenti, & adiscenti recedere, vt patet in grammatica latina, & gręca, & hębrea, longe autem amplius in dialectica, & scientijs alijs, de quibus loquemur in cap. sequenti. Si igitur in omni gente habente proprium idioma vulgare distinctum, expedit illud adiscere in ętate tenera, multo magis litterariū quod magis difficile est, vt expressius, & elegantius habeatur.

Pro euidentia secundę rationis aduerte, quòd vt docuimus in lib. de memoria, & reminiscentia: quę in tenera ętate memorię mandamus, quasi indebiliter retinemus, eo quòd ætas illa nondum est distracta illecebris sensuum, & quæ recipit cum quadam admiratione recipit. Cum igitur ita intendendum sit studio litterario, quòd quæ adiscimus per totam vitam retineamus; aliter vanum foret huiusmodi studium, oportet illud inchoare in tenera ætate, quæ est bene memoratiua.

Pro euidētia rationis tertię aduerte quòd habitus scientifici sunt difficilis acquisitionis, vt in nobis experimur, quę autē difficiliter, & laboriose acquiruntur, non nisi longo tempore perfectę assequimur. Cum igitur humana vita breuis sit, & scientia difficilis & longa, oportet si possibile esset ab ipsis cunabulis filios dedicare studijs litterarum, vt iam tandem perfectę possiderent quod longo tempore quęsiuissent, alioquin potius superficialiter q̄ medulitus erunt adiscentes.

Pro euidentia rationis quartę aduerte, q vt docuimus in

Ethicis, homo naturaliter insequitur delectabilia, & refugit tristia & laboriosa, nisi longa assuefactione minuantur tristitia, & labor, & spe assequendi boni propter quod laborat roboretur animo. Cum igitur scientiã adiscere admixtum sit tristitię, & ingenti labori. Oportet adiscentem incipere in tenera ætate, vt assuefactus, & veluti ęquus edomitus, huiusmodi tristitiam, & laborem leuius ferat, & perseueret. Quòd si vsq; ad perfectam ætatem adiscere tardaret, vix inueniretur in studio perseuerans: quoniam ex scientiæ difficultate, & tristitia, & labore exasperatus, & sensuum lenocinijs delinitus retrocederet. Expedit ergo filios a tenera ætate studio litterario dedicare, vt non solũ in humanis scitenijs, sed etiam in lege dei dociles inueniantur. Hęc de pñti cap. dicta sint.

In quibus scientijs erudiendi sunt ciuium, & nobilium filij in christiana religione. Caput Decimũquartum.

IN hoc cap. declarãdum est in quibus scientijs filij ciuium, & nobilium qui profitentur christianam fidem erudiendi sunt. Et hic tria agenda sunt. Primo assignabitur numerus scientiarum, quæ apud nos famosę sunt. Secundo declarabitur quæ ex illis indifferenter ab omnibus adiscende sunt. Tertio declarabitur quæ ex illis non ab omnibus, sed iuxta ingeniorum, & inclinationũ diuersitatem adiscende sunt.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ numerum scientiarum de quibus manifeste tractatur per diuersos, & famosos authores, iam ordinauimus in principio Epythomatum nostrorũ super Ethicã Arist. Nunc aũt quantũ ad propositum attinet sufficit sic eas partiri: Scientiarum quædam dicunt liberales, quędã speculatiue reales.

Scientiæ liberales apud antiquos sunt septem. s.

Grammatica.	*Geometria.*
Rethorica.	*Arismetrica.*
Dialectica.	*Astronomia.*
Musica.	

Has antiqui dixerunt liberales denominatione extrinseca, quia soli filij liberi qui sunt filij ciuiũ, et nobiliũ erudiebãtur in his. Serui aũt & seruorum filij erudiebant in solis artibus mechanicis, quas dixerunt seruiles; qm̃ ad solos spectabant seruos, & si qui ex liberis erudiebantur in eis id erat per accidens, & reputabatur indecorum, excepta arte militari, & arte medendi. Grãmatica versatur circa sermonẽ congruũ, & incongruum, quam necesse est ante quãcunque aliã adiscere: qm̃ oium scientiarum authores eas in vnaquaque gente per litteralẽ hydioma relicto vulgari tradiderunt, ideo appellatur primũ fundamentum, primaque origo omnium scientiarum. Vnde deridẽdus est qui sine grãmatica cęteris scientijs icũbere cõtẽdit.

Rethorica *versatur circa sermonem ornatum, & inornatũ. Hęc non est tante necessitatis pro acquisitione aliarum scientiarum quante est grãmatica. Nam dũmodo oratio fiat cõgrua, aliquando melius est simplici & claro stillo enucleare sciẽtię veritatẽ q̃ rethorice circũuoluere, vt solẽt moderni doctores.*

Dialectica versatur circa verum & falsum, & quoniam scientia est de vero, oppositum autem suum de falso, ideo sine ea impossibile est aliquam aliam scientiam acquirere. Vnde magis necessaria est quàm rethorica, imo quàm grammatica: quoniam & litterali, & vulgari sermone, venari possumus veritatem, & eius oppositum, non autem sine dialectica: quoniam esset tendere ad terminum sine via. Sed de hac dialectice necessitate satis locuti sumus in compendio logice, quod secundum viam peripatheticam formauimus, & iam impressioni datum est.

Musica versatur circa numerum sonorum siue vocum consonantium. Cuius necessitas non sumitur ex necessitate adiscendi alias scientias: quoniā sine musica videmus quàm plurimos doctissime assecutos alias scientias, eius aūt necessitas sumitur, vt docuimus in lib. 8. Politicoꝝ, propter requiem a labore animi, & propter formandos mores moderandasq; animi passiones, & de hoc ad plenum pertractauimus in Epytho. nostris sup Politicā Arist. vt videbis in lib. 8. tractatu. 2. cap. 2.

Geometria versatur circa quantitates continuas, & circa omnia genera, ac omnes species signrarum, cuius necessitatem adiscendi pertractauimus in 8° Politicorum.

Arithmetrica versat circa numeros, et eoꝝ proprietates ac proportiones, cuius necessitatē adiscēdi manifestabimus īfra.

Astronomia versatur circa figuram, & numerum, & motū celorū, circa ortum, & occasum signoꝝ, circa diuersitatē dierum & noctium, circa causas eclypsium solis, & lune, circa concentricos, & eccentricos &c. quam an expediat adiscere in religione christiana, declarabimus infra.

Preter has scientias quas antiqui appellarunt liberales dantur speculatiue naturales & diuine, naturales quidem sunt physice, vt sciētia de natura, de motu, de loco, de tpe, de prīo mobili, & prīo motore, de cælo, & de elementis, et elemētatis inanimatis, & aīatis vegetabilibus, & sensitiuis, & de homine. Sed de his resolute locuti sumus in Epythomatibus nostris physicis. Diuine autem partite sunt: quoniam vna est inuenta lumine naturali, quam appellamus Methaphisicā, quę versatur circa ens inquantum ens, & proprietates entis, quę sunt vnum verum bonum aliquid & res, & circa primas substantias intellectuales, quas dicimus intelligentias, & deum benedictum, & de his cōpendiose pertractauimus in nostris Epythomatibus Methaphisicis. Altera autem data est nobis lumi-

me diuine reuelationis quam appellamus sacram Theologiā, que versatur circa deum vnum & trinum, visibilium & inuisibilium conditorem in tempore, hominem factum, hominum redemptorem, & beatificum, & de his sacri doctores abunde pertractarunt.

Post naturales & diuinas dantur practice morales, de quibus resolute locuti sumus in Epythomatibus nostris super Ethicam Arist. & in dispositione philosophię moralis ad mentem Platonis, & in philosophia nostra morali christiana: Dantur & politice, de quibus iam pertractauimus in Epythomatibus nostris super Politicam Aristo. & in ordinatione ciuilis Platonice, & mens nostra est de eis loqui in ciuili christiana, quā ordinare intendimus post pręsens opus economicum christianum. Datur & Economica de qua locuti sumus in epithomate nostro super economicam Aristo. & nunc pertractamus ad intentionem religionis christianę. Constat igitur tibi, quis sit numerus scientiarum quę apud nos famose sunt.

Quantum ad secundum aduerte, ꝙ vt docuimus in lib. 8. Politicoꝝ trac. 1. cap. 2. Aristoteles sentit omnes filios liberos erudiendos esse in quatuor scientijs. s. in litteraria. i. in grammatica, in gimnastica, in figuratiua, in musica: Rationem autē propter quam prędicte scientię ab omnibus liberis adiscende sunt, vide in eodem trac. cap. 3. Plato autem vt videre poteris in philosophia ciuili quam ad mentem Platonis ordinauimus in trac. 6. in lege de eruditione puerorum, statuit filios liberos, & ingenuos erudiendos vniuersaliter in litteraria, in music a, in scientia numerorum, in scientia figurarum, in astronomia, in gimnastica, & tu vide illic.

Christiana autem religio prudentius considerans approbat ꝙ omnes liberi, & non solum liberi, sed etiam omnes fidelium filij cuiuscunꝙ status, & conditionis existant in primis eru-

diantur in diuinis quantū ad fidem catholicam spectat, vt manifestauimus in cap. 11. Deinde in litteraria quę sub se continet artem scribendi; vt sciat, & valeat absq; aliorum scitu negotia sua scriptis mandare, ne in obliuionem cadant, & secreta ac conceptus proprios alijs per litteras manifestare absq; cōmunicatione per nuntios. Unde posito quòd quis nollet alicui ex prędictis scientijs incumbere, adhuc litteraria sibi necessaria foret, propter causam dictā. Post litterariā quæ est prima via ad omnes alias, commendat christiana lex vt filij studeant in libris in quibus tractatur de moribus; vt sciant animi sui mores componere; declinare a malo, & agere bonum. Hac de causa probi puerorum pedagogi simul cum regulis grammatice docent eos moralissimi Catonis carmina, & Prosperi, & Esopi. Reprobandi vero sunt illi vt nefarij, & primæ ætatis corruptores, qui in primis docent eos lasciua, & impudicam descripta per Ouidium, & Claudianum, & Propertium. Hæc enim vt pessima, Semina in puerili mente veluti in teneriori terra iactata abominabiles producunt ex se fructus, & adeo corruptos mores, quòd per totam vitam vix curari possunt. Et ideo laudabiliter Plato statuit, vt docuimus in ciuili platonica, huiusmodi poetas, & magistros a ciuitate pellendos, vtpote puerorum, & adolescentium infectores nefarios. Iste igitur sunt primæ, & communes disciplinæ, in quibus oportet omnes fidelium pueros erudiri per pedagogos probate doctrinę, & vitę.

Quantum ad tertium aduerte, quòd in christiana lege commendabile quidem est omnes liberales scientias, & naturales, & diuinas, & morales, & ciuiles adiscere incumbendo laborioso studio primorum authorum, qui nobis eas in scriptis tradiderunt, Verbi gratia. Pro adiscenda grammatica latina, habendus est, Donatus, & Priscianus. Pro

Rethorica Cicero, Pro Poetica Virgilius, Pro Musica & Arismetrica Boetius, Pro Geometria Euclydes Megarensis, Pro Astronomia Ptolomeus, Pro Dialectica, & Physica, & diuina, & Ethica, & Politica Aristoteles. Verum quia non omnium ingenia, ad omnes scientias, & artes naturaliter disposita sunt, ideo prudentis pedagogi officium est scrutari, & inuenire qualitatem, & aptitudinem ingenij filij sibi commissi, & naturalem inclinationem ad hanc vel illam scientiam, & in ea ad quam ipsum habilem deprehenderit curet erudiri per se, vel per alterum. Caueat autem ne erudiatur in ea, ad quam nullam penitus habet aptitudinem: quoniam non proficiet, & docens operam, & pater expensas amittet. Hinc prouenit quòd si centum ad litterarum bonarumque artium gimnasia mittantur, vix decem proficiunt: quoniam aut sunt depressi ingenij, ita quòd nulli scientiæ apti nati sunt, aut illi incumbere coguntur ad quã nullam habent aptitudinem: imo forte oppositam. Probandum est ergo discipuli ingenium, vt in ea scientia ad quam natus est proficere valeat.

Vt autem habeas aliqualem doctrinam per quam cognoscere valeas in discipulis vniformem, vel indiformẽ ingeniorũ qualitatem, & inclinationem, aduerte vt docuimus in epythomatibus nostris Methaphisicis in.2. Methaphisice trac. vnico cap. 3. & hic summariẹ repetimus, quod licet hõ sit naturẹ intellectualis, non tñ est purus intellectus, sed in se cõtinet sensitiuũ & intellectiuũ, ideo necesse est ipsum vti viribus sensitiuis dũ exit in actũ intelligendi, et pręcipue sensibus interioribus, vt phantasia siue imaginatiua, & cogitatiua, et memoria. Deseruiũt.n. itellectui, vt principali agẽti. Qui igit sunt eiusdẽ cõplexionis, et dispõnis naturalis, apti sunt ad eadẽ studia. Qui aũt diuersę, ad diuersa. Verbi.g. Qui sunt fortis imaginatiue,

ita q imaginatio preualet supra intellectum, apti sunt per addiscendis disciplinis Mathematicis; & non proficerent in alijs: quoniam nulli conclusioni assentirent nisi eis certissime, & ad sensum demonstretur, quod non potest fieri nisi in Mathematicis, in quibus procedimus ex notioribus nobis, & naturę: Tales adeo imaginationi intendunt, quę non potest esse nisi de re quanta, & corporea, q non credunt esse aliud ens q̃ corporeũ, ita q quicquid est, corpus est, & quod non est corpus, nihil est. Isti omnino inepti sunt cognitioni Methaphisice, & diuinorũ entium, quę sunt extra omnẽ magnitudinem. Similiter aliqui sunt adeo depressi ingenij, q parum aut nihil eleuant se supra sensum. Isti nihil recipiunt, nec credunt esse verum nisi authoritate alicuius famosi doctoris, aut exemplo, sensibili, aut similitudine, aut notissima experientia eis manifestatum fuerit: & id quidem eis prouenit ex defectu iudicij: Non enim iudicare possunt, vtrum ratio eis assignata concludat. Propterea alicuius authoris testimonium quęrũt, in quo firment assensum suũ. Isti apti sunt rethorice, & poesi, & studijs legum ciuilium: Neq enim vi rationis, sed authoritati inherent, nonnulli autẽ habent intellectum vigorosum, & eleuatum supra sensum, & bene ac perfecte ratiocinatiuũ: Isti nulli cõclusioni assentiunt, nisi conuenienti ratione firmetur, prout rei natura requirit de qua scientia quęritur, neq enim idem modus demonstrandi competit omni scientię, vt docuimus in 2° Methaphisice in eodem trac. cap. 4. Isti apti sunt vere philosophię tam naturali q̃ Methaphisice, & diuine, indignum est enim philosopho, aliquid recipere nisi congrua ratione, aut diuina authoritate fortiori quacunq humana ratione firmatum fuerit, inueniuntur, & alij qui licet sint intellectu bene dispositi, tamen debiles sunt in ratiocinando. Isti tristantur si quid diligenti, & completo discursu inquirere sint coacti, & si non fuerint artati,

contentatur pro conclusione proposita superficiali inquisitione & discursu. Isti in nulla scientia perfecti inueniri possunt, videnturq; magis scire q̄ sciant, ita q; pro veritate nunq̄ sunt vere adiscentes, aut propter inertiam, aut territi labore studij, aut quia eorum intellectus totum discursum comprehendere, & retinere non possunt, & dico totum discursum factum vsq; ad vltimam resolutionem, aut quia arbitrantur, q; sicut nō decet mercatorem proteruire in minimis in emptione, & venditione, sic non decet studiosum disputare, & inquirere vsq; ad minima. Cum igitur tanta appareat in humana spē ingeniorum diuersitas, attendat prudens pedagogus, & magister in discipulo sibi commisso, proprij ingenij qualitatem, & iuxta illam studeat ipsum erudire. Hæc de pręsenti cap. dicta sint in quo terminamus hūc tertiū trac. Economice christianę.

Explicit tertius tractatus Economice christianę qui est de regimine filiorum, ab eodem ordinatus.

INCIPIT TRACTATVS QVARTVS eiusdem, qui erit de regimine filiarum nobilium.

OCTRINE ordo requirit, quòd post considerationem factam de cura & regimine filiorū, pertractemus de regimine filiarum, q̄diu sunt sub cura paterna. Tu igitur aduerte q; pro primo septemnio curandę sunt a matre, siue a nutrice quo ad corpus sicut filij, tamen cum distinctione habitus, in secundo autem septemnio: quoniam incipit ratio habere actum suum, & passiones concupiscibilis, & irascibilis pau-

latim insurgunt, ita ꝙ nisi per diligentiam parentum, aut probe mulieris quæ se habeat ad filiam sicut pedagogus ad filium, recte regulentur, de facili induxerent verecundiam domui, & consanguineis suis, per totum ergo secundum septennium, & tertium si ante non traduntur nuptui, aut diuino, aut propagatiuo, considerandum est quomodo secundum diuinam ex christianam legem regende sunt. Et hoc in præsenti trac. quem diuidimus in quatuor capita.

Primo prohibendum est eis, ne extra domũ discurrant, sed clause domi viuant.

Secundo ꝙ ab adolescentibus, & iuuenibus, & vniuersaliter à viris non familiariter, & domestice, & crebro visitentur, neq́ personaliter, neq́ per munuscula, neq́ per secretas, et amatorias litteras, neq́ ꝑ internuntias aut nuntios lenocinantes.

Tertio ꝙ non permittant otiose viuere, neq́ cũ mulieribus domesticis lasciuisq́ narrationibus, et ludis vacare, sed in opere sibi conuenienti cõgruis horis sit quotidie occupate.

Quarto quòd sint modo debito taciturne præcipue in aspectu virorum.

Quòd prohibendum est filiabus, ne extra domum discurrant, sed clause viuant in domo. Caput Primum.

IN cap. primo declarandum est, quòd filiæ post primũ septemnium, vel saltem post dimidium secundi septẽnij prohibẽde sunt a discursu, & euagatione extra propriam domũ, & quidem quòd sic expediat probandũ est triplici ratione.

Prima est vt remoueat ab eis occasio peccãdi: pro cuius notitia aduertenda sunt tria. Primo ꝙ masculus & femina post innocentiæ statum: longe maiorem habent inclinationem ad malum q̃ ad bonum, cuius signum est, quòd faciliter operamur malũ, sed cum difficultate bonũ, & in genere hoĩum malũ est vt in pluribus, bonum vt in paucioribus, & confirmat Genes.

cap. 6. vbi sic legimus: Videmus aũt deus q̄ multa malicia hominũ esset in terra, & cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum oĩ pe, penituit eum q̄ hoĩem fecisset. Secundo aduerte q̄ cum sit naturale masculo, et femine sicut & cuilibet aĩali desiderare delectationes sicut etiã docuimus in. 10. Ethicorũ: qñ propinquant ętati in qua cõsurgit cõcupiscẽntia, quę in femina, vt in pluribus incipit in anno. 1 ° : & tunc rõnis vsus & vigor adhuc sit debilis, si parentes p̄ seipsos, vel per probas mulieres quę sint veluti pedagoge super filias, non superintendant regimini, & correctioni filiarum, concupiscentia stimulante, deu delectabili per sensum apprehenso alliciente, de facili cadent ab honestate, & rectitudine vitę. Se habent enim, vt catule, vel cate, quę nisi remoueantur, vel prohibeatur eis accessus ad locum vbi sentiunt odorem cibi desiderati, publice, vel furtiue, conantur assequi concupitũ. Tertio aduerte q̄ in femina duo existimant precipua bona. s. corporis pulchritudo, & pudicitia, & si quęcunq̄ alia deficiant, patiẽter sustinent. His opponunt turpitudo siue deformitas corporis, & impudicitia, quæ si coniuncte sint, reddunt feminam contemptibilem oĩno. Sed si adsit honestas cum deformitate corporis, apud virum probum amabilis, & laudabilis erit: qm̃ prefert animi pulchritudinẽ, corporali formę, sciens quam vana, & fluxiua sit pulchritudo, quæ velut flos mane virescit, & vespere decidit, apud autem plebeos, & profanos, præfertur corporis decor: quoniam sicut non cognoscunt nisi s̄m sensum; sic non existimant, non iudicant, non desiderant, non delectant, nisi s̄m sensum, sicut animalia bruta tracta ex mera cõcupiscentia. Ex his arguitur sic. Cũ filia propinquans annis pubertatis inclinata sit delectari s̄m sensum, & concupiscentiã, illud sibi in primis prohibendũ est, q̄ frequentissime est occasio perdendi corporis, et animi pudicitiã, hoc aũt est discursus & euagatio extra domũ

propriam. Vident enim & audiunt quę non licent: videntur & appetentur a lasciuis, ex eo quod vident, & audiunt quę non licent, temptatur a sua propria concupiscentia intrinseca, ex eo quod videntur a lasciuis temptatur ab eis nutibus verbis nuncijs donis &c. Ad remouendam ergo occasionem peccandi, optimum est filię prohibere discursum extra domum.

Secunda est vt perseuerent in sua decenti verecũdia, quę est decor in puellis, & pręcipuũ frenũ ne quid turpe committant. Cum decenti vero pudore non stat discursus, & circuitus extra domum, nam sicut inassueti conuersari cum hominibus, verecundantur si cum eis loquuntur, aut quid pertractãt, vt patet de rusticis ingredientibus curias principum. Sic iam assueti verecundiam deponunt, ita quod audacter ingrediuntur, loquuntur in mutata facie, pertractant quę volunt excusso timore ingloriationis. Si igitur puella extra domũm nõ discurrit, non assuescet pręsentare se libera fronte coram hominibus, non licentiose loquetur, sed semper cum respectu, et timore ne reprę hendatur; & in hoc seruabit laudabilem verecundiam suam. Quòd si discurrere ceperit, paulatim fiet audax, & intrepida aspectu, & sermone, & gestu coram viris, & tunc apertũ sibi parat discrimen pudicitie. Vt igitur verecũde pseueret, prohibendus est eis circuitus, & discursus extra domum.

Tertia est ne paulatim lasciue, & impudice fiant. Pro cuius notitia aduerte, quod sicut inuerecundia est occasio puellis cadendi a puritate sua, sic & familiaritas, & domesticatio cum viris est via ad lasciuiam, & impudicitiam, & sicut verecundia est puelle frenum ne quid turpe agat. Sic siluestritas, (vt ita dicam) est custos pudicitie: Se habet enim siluestritas, & domesticatio in puella sicut in animali bruto, Videmus enim in animali bruto, vt in vrso qui est natura feerus & siluester, quòd quàmdiu seruat siluestritatem suam, non permittit se capi, nec

illaqueari, nec vincari, nec subiugari ab homine. Si autem paulatim domesticatur, & familiarem se reddit homini, tunc permittit se palpari, & vinciri, & catenari, imo ludit cum homine, sic accidit puellis, quę si non discurrunt extra domum, siluestritatem seruant cum hominibus, ex consequenti nō emoliuntur, nec palpari se permittunt. Si autem discurrunt, domesticantur, domesticate paulatim emoliuntur, vt tunc de facili illaqueantur, fiuntq; quasi inaduertenter lasciue, & impudice. Vt ergo ab omni lascinia, & impudiciis pręseruentur prohibende sunt a discursu, & euagationibus extra domum. Exemplum huius doctrinę habemus in sacra Genesis cap. 34. de Dina filia Iacob, quæ quoniam egressa est tabernaculo Iacob patris, vt videret filias regionis illius, rapta & stuprata fuit a Sichem filio emor. Ergo exemplum sit omnibus virginibus, ne curiositate videndi incurrant periculum integritatis suæ, idem docuit grauis, & sanctissimus pater Ambrosius, qui exponens illud euangelium Luce cap. 1. Quod incipit. Exurgens Maria cum festinatione, sic inquit: Discite virgines non circūcursare per alienas edes, non demorari in plateis, non aliquo in publico miscere sermones &c. Constat ergo quantum expediat puellis publicos prohibere discursus rationibus pręmissis. Hæc de pręsenti cap. dicta sint.

Quòd ab adolescentibus, & iuuenibus, & vniuersaliter a viris non familiariter, & domestice, & crebro visitentur, neq; per munuscula, neq; per blanditorias litteras, neq; per internuntias, aut nuncios lenocinantes. Caput Secundum.

IN secundo cap. declarandum est quòd non permittantur puelle in domo propria visitari domestice, & crebro ab adolescentibus, & iuuenibus &c. vt patet in titulo cap. Parum enim prodesset non permittere filias discurrere extra do

mum, nisi in domo debite custodiantur, imo forte minus pericu lum esset eas permittere discurrere quàm si in domo non debi te custodiantur. Verebuntur enim extra domum multoꝝ ocu- los, & timebunt videri, & audiri a quibus se videri, & audi- ri nollent. Quòd si in domo familiariter, & sub spẽ communis amicitie visitabuntur, excutient a se timorem prædictum, & tunc fur domesticus ingeniose preualebit aduersus incautam, & inconstantem puellam. Non sit ergo minor parentum vigi- lantia super puellam in domo q̃ extra domum, sciẽtes pro cer to lasciuum amorem furem esse ingeniosissimum vt videre po- teris in dispositione moralis philosophię platonice quam im- pressioni dedimus: vide in trac. 5. cap. 5. vbi inuenies lasciuũ amorem esse magum, & fascinatorem.

Intendant ergo parentes, ne adolescẽtes, & iuuenes familia- riter, & crebro puellam visitent: quoniam conformis ętas, mu- tuus aspectus, & dulce colloquium, de facili reciprocum, & concupiscibilem conciliabunt amorem. Docuimus enim in 2° de generatione, q̃ inter symbolica facilis est transitus, & mu- tua transmutatio, & apud gręcos prouerbium est: Omne con- forme est communicabile, & amicabile.

Intendant etiã ne viri extranei cuiuscunq; sint ętatis, & sta- tus, nisi constet eos esse proximos sanguine, aut probatissime vi tę, familiariter & libere, & secrete cum filia nubili conuersen tur: quoniam femina naturaliter ad virum, vt ferrum ad ma- gnetem se conuertit, & si vir astutus, & ingeniosus fuerit cum femina sit inualidi propositi, & debilis iudicij, tandem illa- queabit eam, nec id ratione tantum manifestum est, sed etiam quotidiana experientia constat. Ideo inquit Ecclesiast. cap. 7. filię tibi sunt, serua corpus illarum, & non ostendas hilarem fa ciem ad illas. Trade filiam, & grande opus fecisti. i. trade vi- ro in matrimonium filiã scilicet castam, & illibatam, & gran-

de opus fecisti, in hoc ostenditur difficultas seruande pudicitie in puella.

Animaduertant insuper parentes, ne puella per munuscula, & litteras blandas solicitetur. Dona enim amantium, & litterе cum terminis amatorijs veluti tenacissimus viscus animos, et corda iuuenilia vincunt, & irretiunt, nam continue amati memoriã excitant, imaginem gestus sermonem, & reliqua multa representant, quæ se habent in corde puelle, sicut ventus leniter spirans carbones pene extinctos paulatim inflammans, longe autem periculosiores sunt internuncie, & nuncij lenocinantes, quoniã suasionibus promissis laudibus adulationibus, puelle animum immutant, & transformant veluti calidissimi incantatores fascinatores, & deceptorie Syrene. Euigilent ergo parentes, quòd sicut prohibent filiæ nubili discursum extra domum, sic auferant ab ea in domo prædictas occasiones, & sciant pro certo quòd vt egregie scribit Cassiodorus super Matheum, sex sunt quæ incorruptam seruant castitatem scilicet sobrietas, operatio, asperitas cultus, inhibitio sensuum, veritas sermonis cum honestate, euitatio oportunitatis personę, & loci, & temporis. Hæc de presenti cap. dicta sint.

Quòd non permittatur otiose viuere, neq; cum mulieribus domesticis lasciuis, & inhonestis narrationibus, & ludis vacare, sed operi eis condecenti congruis horis sint quotidie intente. Caput Tertium.

IN tertio cap. manifestandum est quomodo oportet parentes esse solicitos ne permittant filias nubiles ocio vacare, neq; cum mulieribus, siue socialibus suis narrationibus, & ludis inhonestis intendere, sed quotidie horis congruis operi eis condecenti incumbere, & aliquando sermonibus, & ludis honestis recreare. Probatur autem in primis, quòd

oportet eas non otiosas, sed operosas esse, & hoc duplici rõne. Prima sumitur ex honesto solatio, & naturali delectatione, quæ consequitur operationem propriam mulieri: Pro cuius euidentia aduerte, ꝙ cum alia sit operatio propria viri, vt docere, regere, mercari, militari, & alia mulieris, vt filium infantulum curare, enutrire, texere, suere, figurare ex filo lineo, serico, argenteo, & aureo, propriam operationem consequitur propria delectatio, sicut iuuentutem cõsequitur pulchritudo, & sanitatem consequitur corporis robur iuxta complexionẽ, & ætatem, vt docuimus in. 10. Ethicoꝝ. Cum igitur desiderium solatij, & delectetionis, naturale sit tam viro quàm fæmine, eo quòd natura tristitiam aborret; necesse est vt parentes prouideant puellis medium quo honeste delectentur, hoc autem medium non est nisi propria earum operatio. Sicut enim delectatur apes colligendo mel, & aranea texendo tellam artificiosissimam, & irundo sic nidificando, sic naturaliter delectatur fæmina in operibus sibi proprijs. Ne igitur careant filię omni solatio dum domi clause manent, oportet parentes vigilantes esse vt filiæ nubiles sint operose iuxta naturalem inclinationem suam, aliter impatientes erunt clausure domestice, & ex sua naturali malicia, quia non est maior quàm malitia mulieris, vt scribitur Ecclesia. cap. 25. machinabuntur illicitas concupiscentias parentibus omnino nescientibus donec effectus infammatiuus apparuerit. Caueant ergo parentes ne priuent filiam operatione ad quam naturaliter inclinatur, quoniam nisi in ea per parentes, aut magistras probas exercitata fuerit, ad illicita secretissimis modis se conuertet, in quibus concupiscentia stimulante delectari valeat. Tunc apparebit in prudentia parentum suadentium sibi, bene & prudenter filiam regere, & si domi clausam detineant, siue otiosam, siue operosam: Nam concupiscentia in iuuentute machinatur,

quæ impossibilia videntur tam in masculo quàm in fœmina, si ue ex se siue ex alio erudiantur, exemplum habemus in. 2. Regum: cap. 13. de Amnon *filio Dauit, qui astutissime consultus a* Ionadab *nepote Dauit, decepit patrem suum Dauit, & stuprauit* Thamar *sororem suam, & sororem Absalon:* Vt *igitur filia nubilis clausa domi, non assidue in tristitia viuat, quam omnium animalium natura abhorret, exercenda est in condecenti, et ad quam ex natura inclinatur operatione sibi propria.* Dico *ad quam ex natura inclinatur: quoniam sicut docuimus in trac. præcedenti cap. vltimo.* Quemadmodum *filij in 2° & 3° septemnio, qui sunt diuersarum complexionum, & diuersa habent ingenia, ad diuersas inclinantur scientias, sic & puellæ ad diuersas artes muliebres.* Quilibet *ergo exercitandus est in opere ad quod ex sui natura inclinatur.*

Secunda ratio sumitur ex fructu qui inde prouenit. Pro cuius notitia aduerte, quòd mulier ociosè viuens nũquàm erit bona, & virtuosa secundum animam, neq; vtilis domui, neq; bene regulabilis a viro suo, Erit *enim soli corpori seruiens, nil aliud curans quàm cibo & potu, & dormitione, & nugis se replere, erit prǣterea depressi sensus, & nullius prudentiæ, ita quòd si nupserit, fiet viro suo potius oneri quàm commodo & honori.* Ex *opposito mulier operosa semper laudabilis erit.* Vnde *in scriptura sacra, mulier non dicitur fortis, neq; virtuosa, neq; bona, neq; prǣdicatur beata nisi quia operosa:* Vide *in* Prouerbijs *cap. 31. et illic inuenies mulierem fortem: quoniam quǣsiuit lanam, & linum, & operata est consilio. i. ingenioso artificio manuum suarum.* Manum *suam misit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fusum.* Considerauit *semitas domus suæ, & panem ociosa nõ comedit.* Date *ei de fructu manuum suarum, et laudẽt eam in portis opera eius:* Surrexerunt *filij eius, & beatissimam prædicauerunt, & vir eius:*

laudauit eam. Vt igitur puellæ fiant bonæ, & virtuosæ, & vtiles, & vere laudabiles, studeant parentes facere eas operosas.

Sed aduerte, non sufficit puellæ, vt sit bona, & virtuosa, fugere ocium, & operi sibi condecenti incumbere, sed oportet eam nõ operari in societate mulierũ nuptiarũ, siue nõ nuptiarũ, quæ nesciũt nisi lasciua loqui, & iocos inhonestos habere. Istæ vt pestiferæ fugiendæ sunt a pudicis puellis: quoniam corrumpunt bonos mores colloquia mala, & posito quòd cum eis perseueret castitas corporis, non tamen castitas mentis, diximus enim in tractatu præcedenti, quòd caueant pedagogi, ne filij sibi commissi audiant turpia: quoniam excitant concupiscentiam, & in memoria puerili tenaciter perseuerant. & audire turpia data oportunitate prope est ad operari. Quod autem diximus de pueris, omnino & magis obseruandum est in puellis, cum sint mollioris naturæ, & super omnia desiderent adamari, blandiri, & laudari quòd benignæ, quòd gratiosæ, quòd decoræ, quòd amatiuæ sunt. Aduertant ergo parentes ne dum filiæ operantur opera sibi condecentia, societatem habeant mulierum lasciuarum, & quæ iam fracto pudicitiæ freno aut temeraria audacia, quadam non regulata licentia, loquuntur inhonesta licet quodam superstitioso magis dixerim pernicioso velamine: quoniam vt fur domesticus, & de quo non est suspitio, paulatim rapiet filiæ simplicis puritatem: nec id agnoscent, donec signis, & effectibus malis, reuelabitur earum malicia, & totius domus confusio. Sint ergo filiæ nubiles operosæ, vt eas decet, nec admittant ex regimine parentum societatem mulierum, quæ aut verbis, aut nutu, aut actibus appareant lasciuæ. Est enim puella, vt cera mollis, quæ sigillo siue bono, siue malo de facili imprimitur. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quòd puellæ in conspectu virorum sint taciturnæ vt decet. Caput Quartum.

IN *cap. quarto declarandum est quanta adhibenda sit cura a parentibus, vt filia nubilis non sit loquax, sed potius declinet ad taciturnitatem in conspectu virorum, & quidem quòd id deceat triplici ratione ostenditur.*

Prima est quoniam magis ornatæ, & cariores, & in maiori pretio existimabuntur: Pro *cuius euidentia aduerte, quòd mulier loquax omnibus viris incircũspecta se familiarem excessiue reddit.* Viri *autem præcipue sensati cum aduertunt mulierem, siue nuptam, siue innuptam loquacem, et audacem, male de ea concipiunt, animo contemnunt & derident, quasi, quòd non aliud curet quàm hominibus placere.* Mulier *autem taciturna, non familiarem, sed potius admirandam præ raritate hominibus se fecit, ex quo ornatior, & gratiosior reputatur.* Diximus *enim in tracta. secundo cap. 5. etiam ad mentem* Aristotelis, *quòd silentium in muliere, est ornamentum eius:* Ex *ornamento autem & gratia oritur amor, & bona fama, atque reputatio.* Vt *igitur filia nubilis sit vere, & honeste amabilis, sit prætiosa, & non contemptibilis, sit bone spei. quòd innupta, & nupta semper casta viuet, studeat se taciturnam, vt decet exhibere;* Aduertat *dictum illud* Diui Hieronymi *ad* Demetriadem, *sit sermo virginis prudens, modestus, & rarus, non tam eloquentia prætiosus quàm pudore.* Mirentur *omnes te tacente tuam verecundiam, te loquente tuam prudentiam.*

Secunda est vt vitent locutiones incautas, & irrationabiles quæ prolatæ irreuocabiles sunt. Pro *cuius notitia aduerte, quòd locutiones cautæ, & rationabiles procedunt a vigore intellectus & ex prudentia.* Vir *enim sensatus, & prudens*

nil loquitur nisi prius meditatus fuerit quid qualiter, et quando loquendũ: Ex opposito aũt locutiones incaute, & irrationabiles, procedunt ex passione insurgente, & ex rationis defectu, & ex imprudentia. Cum igitur femina respectu viri deficiat ratione, & prudentia, viuatq; magis passionibus q̃ rõne, & in respectu ad feminã adultã adhuc magis deficiat puella propter teneriorẽ ętatem, & inexperientiam, naturaliter sunt loquaces, inordinate, impetuose, incaute proferentes verba. igitur vt puelle naturę defectũ in se corrigant, assuefaciendæ sunt a parentibus admonitionibus minis & penis, vt oportuerit, ita q; sermonem non proferant nisi pręmeditatũ, & qm̃ id non stat cũ loquacitate, ideo oportet vt sint taciturne. Sic enĩ vitabunt sermones vanos incautos, & sine ratione prolatos.

Tertia est vt vitentur clamores iurgia, et lites. Pro cuius notitia aduerte, q; si puella fuerit loquax, absq; mensura multiplicabit verba, inter quę nonnulla apprehendentur, vt offensiua, & audiẽtem cõmouebunt ad iram: Ex cõmotione aũt ad irã, repente insurgunt clamores, & iurgia, & lites feminarũ, quæ qm̃ accenduntur passione, & ratio in eis debilis, et ita q; raro pręualet passioni, ideo nesciunt clamores, nec lites terminare, nisi per viros correcte, & abinuicem separate fuerint. Vt igit̃ puelle non sint clamorose, nec obiurgãtes, nec litigiose, cogant eas parentes esse taciturnas: nihil enim molestius in domo, q̃ muleir loquax, & litigiosa. Dicitur enim Prouerb. cap. 21. Melius est sedere in angulo domus, q̃ cum muliere litigiosa in domo communi. Melius est habitare in terra deserta, q̃ cum muliere rixosa & iracundia. Constat igitur tibi quantũ expediat filias esse taciturnas. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Intentio nostra erat caput particulare formare de regimine filiarum, quo ad cultum, & ornatum, & vestitum filiarum nubilium. Verum quia de his abunde locuti sumus in trac. 2. in

cap. 5. ideo vide illic. Quę repręhensibilia sunt in nuptiis, longe amplius in nubilibus, & pręcipuę de cultu, & ornatu fucato, & vestitu lasciuo. Habeantque puelle virgines prę oculis, exemplum Hester de qua legimus in lib. Hester cap. 2. quòd non quęsiuit muliebrem cultum, sed quęcunque voluit Egeus Eunuchus custos virginum, hęc ei ad ornatum dedit. Et ideo quia non confidit in vanitate ornatus, sicut relique virgines, postpositis omnibus sola eligitur ab Assuero rege in veram vxorē & coronatur regina, et hic terminatur tractatus quartus, qui est de regimine filiarum.

INCIPIT TRACTATVS QVINTVS ordinatus per eundem Reuerendum Magistrum Chrisostomum, & erit de regimine seruorum, siue ministrantium in domo perfecta.

IXIMVS in primo trac. domum perfectam constare ex tribus societatibus, quęlibet proprio regimine regenda. Prima est societas viri & vxoris, quę regitur regimine coniugali, de quo actum est in 2° trac. Secūda est parentum, & filiorum, atque filiarum quæ regenda est paterno regimine, de quo actum est in 3° & 4° trac. Tertia est domini siue patroni, & seruorum siue ministrantium, quę regenda est regimine dominatiuo, quod græci dicūt dispoticum, nos aūt in christiana religione quę mitior est, & suauior in huiusmodi regimine, appellare possumus regimen patronale, quod mediū est inter paternum & dominatiuum: nam paternum fundatur in amore, vt docuimus tam ex parte patris quàm ex parte filiorum.

Dominantium autem ex parte domini fundatur in potestate, ex parte autem serui in timore, sed patronale ex parte patroni fundatur in ptāte, & amore, ex parte aūt serui & ministri in timore & amore, & tale regimen decet in religione christiana, quod paucis verbis declarauit Paulus ad Collosenses scribens, nam cap. 3. scribit seruis dicens. Serui obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi dicat: non ex mero timore: sed in simplicitate cordis vestri timētes dominum deum. Quodcunq; facitis ex animo operamini, sicut domino & non hominibus, scientes quòd a domino accipietis retributionem hereditatis. In cap. quarto scribit dominis dicens. Domini quod iustum est, & æquum seruis præstate, scientes quoniam & vos dominum habetis in celo: In his verbis intendit Paulus dominum christianum debere preesse seruis christianis, non ex mera authoritate, sed cum charitate admixta potestati. De hoc igitur tertio regimine, non secundum duriciam gentilium sed secundum humanam dispositionem christiane legis, acturi sumus in presenti tractatu, quem diuidemus in quinq; capita.

Primo declaratur quòd in domo perfecta requiritur dominus presidens, & seruus ministrans.

Secundo quot sunt seruorum siue ministrantium in diuina, & christiana lege.

Tertio quomodo dominus regere debet seruos, qui sunt ex natura serui.

Quarto quomodo serui ex lege facti, & emptícij regendi sunt.

Quinto quomodo regendi sunt serui, qui ex sola mercede conducti seruiūt, & qūo qui ex virtute & amore seruiunt.

Quòd in domo perfecta requiritur dominus præsidens,

& seruus ministrans. Caput Primum.

IN primo capite declarandum est quomodo in domo perfecta oportet esse dominum præsidentem domui, & seruũ ministrantem. Pro cuius notitia præpono tria notanda.

Primo notandum est, vt docuimus in primo Politicorum, ꝙ in omni arte bene disposita inuenimus instrumenta deseruientia principali artifici in duplici differentia: quoniã quędam sunt inanimata, & quędam animata, vt in arte nauigatiua, instrumenta inanimata sunt remi, & anchora, & gubernaculum, animata autem remigatores, & proiectores anchore, & mouens gubernaculum. Hæc sic ordinantur. Inanimata mouentur ab animatis: animata mouentur a principali agẽte secundum regulam eis impositam ab eodem, Verbi gratia. Remus mouetur a remigatore: Remigator mouet a gubernatore: remigat enim vt sibi imperatur a gubernatore.

Secundo quòd vbi est ordo, requiritur quòd suprema moueant infima per media, ita quòd non decet suprema ĩmediate mouere infima etiam, quòd possent, verbi gratia. In arte nauigatiua in qua est ordo, non decet gubernatorem per seipsum mouere anchoram etiam ꝙ posset, sed per medios nautas: Ars enim imitatur naturã. Videmus autem ꝙ in ordine naturali, superiora mouent infima per media, vt aĩa mouet corpus per potẽtias medias, & sol generat inferiora per lumen & motũ.

Tertio notandum est, ꝙ in domo perfecta non solũ oportet esse actiones necessarias pro sustentatione vitę, sed etiam condecenter factas pro sufficientia vitę, & honesta statu familię, ex quo infertur quòd quędam actio decet dominum domus, quę non decet ministrum, vt prouidere & possidere familiæ, & quędã decet ministrũ, quę non decet dominum, vt parare mensam, mundare domũ, curare vestes &c.

His prænotatis probatur ꝙ in domo ꝑfecta oportet esse dñm

præsidentem, & seruũ ministrantem, & arguitur sic, in omni arte bene disposita datur supremum medium & infimum, & non decet supremum mouere infimum per seipsum, sed per medium, vt docuimus in arte nauigatiua. Ergo & in scientia regitiua domus perfectę, datur supremum. i. dominus pręsidens & medium. i. minister, et infimũ. i. instrumenta domus inanimata, vt vasa. lecti, vestes, mensa, ager, vinea, viridarium &c. Et non decet supremum, & curare infima per seipsum etiã ꝙ posset, sed per medium. i. ministrum: nam supremũ curare per seipsum infima est vilificare seipsum remoto necessitatis casu, vel nisi forte causa honesti exercitij secreti tamen & non continui. Ex his sequitur ꝙ si dñs domus seruiliter agit in domo, & permittit ministrum, aut ociosum, aut agere quæ ad dominum spectant, hic destruit ordinem domus perfectę. Idem intellige de eo qui agit opus femineum, & disponit, aut cõcedit feminam agere quod ad dominum spectat. Isti in ciuitate bene ordinata contẽnendi sunt, nec in ciuilibus occupandi: nam si domestica officia confundnnt, quomodo ciuilia recte administrabuntur.

Tu tamen aduerte, ꝙ in Christiana religione in qua humilitas præcipue cõmendatur, si pater familias propter humilitatis meritum exercere eligit nonnulla opera seruilia, modo non exerceat causa hypocrisis, aut auaritię, aut alia sinistra intentione, sed ꝑꝑ deum sub cuius potenti manu vult humiliari, non est contemnendus sed cõmendandus. Hac enim via processerunt sancti illi, & primi patres nostri imitantes doctrinã Christi Saluatoris, qui inquid: Luce cap. 22. Reges gentium dominantur eoꝝ, & qui potestatem hobent super eos, benefici vocantur. Vos aũt non sic. Sed qui maior est in vobis, fiat sicut minor, & qui pręcessor est, sicut ministrator. Constat igitur tibi propter quid moraliter loquendo apud quascunꝙ gentes

viuentes sub recta lege, & recto rationis dictamine, oportet in domo perfecta esse presidentem, & seruum ministrātem, vt seruetur ordo debitus inter supremū medium & infimū. Hęc de presenti cap. dicta sint.

Quot sunt seruorum siue ministrantium genera in diuina, & christiana lege. Caput Secundum.

IN cap. 2. declarandum est quot sint seruoꝝ genera siue seruientiū. Dicitur enim proprie seruus, qui alteri seruit. Tu igitur aduerte, ꝙ apud gentes extra catholicam fidem tria tm̄ videntur esse seruoꝝ genera. s. Seruus ex natura, seruus ex lege, seruus emptione: In diuina aūt et christiana lege sunt qnq̄ scilicet seruus ex natura, ex lege, ex emptione, ex mercede, ex virtute & dilectione.

Seruus ex natura est ille, qui nec ingenio, nec solertia, nec prudentia valet, sed tantū robore corporis parum differens a bruto robusto. Hic nec se nec alios regere nouit, sed indiget per sapientem, & prudentem regulari. Tales sunt vt in pluribus gentes aquilonares barbare & rustice habitantes in locis siluestribus, et de hoc seruitutis genere satis locuti sumus ī primo Politicoꝝ in Epythomatibus nostris sup̱ Politicā Aristo.

Seruus ex lege est ille qui in bello publico vel priuato, sicut in duello superat ab alio: victus enim victori ex lege datur in seruum: quoniam melius est victo seruire victori, & seruari in vita q̄ occidi. Tu tamen aduerte, ꝙ magnanimus liber prȩeligit mori q̄ in seruitute viuere, sicut Sanson, & Marcus Cato. Et de hoc seruitutis gn̄e locuti sumus in. 1. Politic. vbi supra.

Seruus ex emptione est ille qui pretio emitur ab alio in cuius potestate est, siue ematur re siue nummis: Nam sicut habens bouem, aut ęquum sibi deseruientem quo ad seruitia corporalia, potest ipsum cōmutare sic & homo hominem super quem potestatē habet. Tu tamen aduerte, ꝙ huiusmodi potestas alis

quando est violenta, & tunc talis commutatio iniusta est, vt quando latrones, aut pyrate, aut depopulãtes ciuitatẽ iniuste, rapiunt & asportant bona tẽporalia, & personas vtriusq; sexus, sicut pessime consuetudinis est apud Barbaros, & Turchas, *aliquñ aũt est ex legitimo iure belli, vt qñ ciuitas rebellat contra verum & legitimum principem*. Et tunc *commutatio huiusmodi iusta est ex instituto legis, sicut & redemptio eius qui iuste factus est captiuus.*

Seruus ex mercede est ille qui stante libertate personæ vendit opera sua, & dicitur seruus mercenarius siue seruus operarius.

Seruus ex virtute, & dilectione est ille qui stante libertate personæ absq; mercede intenta, seruit alteri ex bonitate, & liberalitate sua, & ex sincera dilectione: Et *hoc priuate vel publice:* Priuate *quidem, vt quando ciuis seruit conciui ex gratia, & amicitia, publice autem vt quando vir prudens, & probus gratis seruit, populo iuste regens ipsum.* Tu *tamen aduerte, quòd hoc quintum genus licet possit appellari nomine serui, quia a seruiendo denominatur seruus, tamen rectius nuncupatur beneficus, siue benefactor vt patet.*

H*ęc quinq; seruorum genera in diuina scriptura notissima sunt*. Nam *post statum innocentie manifeste apparuit deo instituente primum genus*. *Postq̃ enim peccauit* Adam, *facta est mulier serua viri seruitute naturali, vtpote inferior ratione, et prudentia*. Vnde *Genesis cap*. 3. *dixit deus mulieri, sub potestate viri eis, & ipse dominabitur tui, &* Genesis *cap*. 27. Cõstitutus *est* Iacob *dominus Esau, & fratrũ suorũ per Isaac sic disponente deo: erat enim Iacob vir prudens & probus, Esau aũt agrestis venator magis vigens corpore quàm intellectu, cuius signum erat totius corporis pilositas:* Et *Genesis cap*. 41.

Ioseph constitutus est dominus super omnes Egyptios, non solum authoritate regis Pharaonis, sed dominio naturali, eo quòd omnes excellebat sapientia & prudentia: ex consequenti omnes Egyptij erant serui eius seruitute naturali, eo quòd eius prudentia regebantur, & saluati sunt tempore famis septem annorum. Sic Moses, sic Iosue, sic Samuel, sic Dauit, sic Salomon &c.

Secundum autem genus, notissimum est in diuina scriptura. Quod confirmat Petrus in epistola secunda: cap. 2. inquiens. A quo enim quis superatus est, eius seruus est. Quasi dicat. Sic constitutum est ex lege.

Tertium genus patet in scriptura, & est permissum diuina lege. Vnde Exodi cap. 12. ponitur lex de seruo empticio, quẽ iubet deus circuncidi, vt comedat pasca, & cap. 21. ponit lex de seruo hebreo de qua sic legimus. Si emeris seruũ hebreũ, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis.

Quartum genus maxime vsitatum est, & in scriptura nuncupatur mercenarius, et operarius, nam de mercenario sic statuit deus Leuit. cap. 19. Non permanebit apud te opus mercenarij tui, vsque mane: Et de operario dicitur Math. cap. 21. Voca operarios, et redde eis mercedem suã. Et Paulus prime ad Timotheũ ca. 5. Dignus est operarius mercede sua. In hoc 4° genere seruus fuit Iacob apud Labant Genesis cap. 29.

Quintum genus penitus laudabile est, sed per rarum inuenimus, eo quòd paucissimi absque mercede laborẽ pro alio sustinere volunt. Si qui aũt inueniũtur, hi sunt qui virtutis opus, sufficiens sibi premium reputant. In hoc quinto genere numerandus est seruus senior domus Abraam de quo legimus Genesis cap. 24. qui omni fide seruiebat, & preerat cunctis que habebat Abraam. Qui accepto iuramento perrexit in Mesopotamiam, & accepit Rebecham vxorem Isaac filio Abrae.

In eodem genere seruiuit Iosue Moysi, qui et minister Moysis dictus est vt patet ĩ lib. Numeri. Sic se habuit Dauit erga Saulem, vt patet in primo Regum. Sic Ethai Getheus, & Chussi Arachites erga Dauit, vt patet in. 2. Regum cap. 15. Constat igitur tibi quot sint seruorum & ministrantium genera, in diuina scriptura, & religione christiana. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quomodo dominus regere debet seruum ex natura. Caput Tertium.

QVoniam in cap. pręcedenti assignauimus quinq; seruorum genera expedit de singulo genere considerare quomodo, & qualiter regendum sit, et in hoc quidem cap. acturi sumus de regimine primi generis, in quo continet seruus ex natura. Et hic septem agenda sunt.

Primo quomodo regendi sunt circa laborem.
Secundo quomodo circa necessaria vitę.
Tertio quomodo ad officia sibi committenda.
Quarto quomodo quo ad mores.
Quinto quomodo quo ad conuersandum cum eo.
Sexto si debet vti consilio eius.
Septimo si debet illi reuelare secreta sua.

Quantum ad primum aduerte, q̃ dominus in regimine serui ex natura quo ad laborem peccare potest in vtroq; extremo scilicet ẜm excessum & defectum, Secũdum excessum quidẽ, vt si imponat ei labores, & onera supra vires suas, & absq; quiete, non habito respectu ad ętatem, & conditionem, & id quidem inhumanum, & tyrannicum est. Qui enim sic regunt seruos ex natura, non distingunt inter eũ & bruta, quæ impelluntur ad labores, & pondera absq; remissione & pietate. Quod vtiq; odiosum est deo omnium hoĩum patri, cuius signũ est q̃ subuertit Pharaonem & Egyptios, q̃m vt legimus Exo-

di cap. 1. opprimebant filios Israel operibus duris luti, & la teris, & omni famulatu Egypti, *absq; miseratione*: Nam & *si serui ex natura non ita vigeant rõne intellectu, & prudentia, sicut qui forte permissione diuina dominantur eis, tñ memores esse debent, q̃ sunt eiusdem naturę, ab eodẽ conditore ad eun dem finem*. Magisq; *debent deo conditori gratias habere, q̃ intellectu, & prudentia tanto excellunt eos, quantum ipsi ro= bore corporis: nam super omnia bona, & dona, vt docuimus in.* 10. Ethico℞ *a deo hominum generi cõmunicata, est donum sapientie prudentie, & intellectus*. Hoc *excessu peccant bar= bari mauri, qui seruos suos grauant oĩ labore excedente etiam humanas vires, & hominum dignitatem, qui irrationalibus ex longo vsu conuenit, vt terram arare, currum siue plaustrum trahere, molendini lapidũ rotare. Isti vt bestie reputandi sunt & immanes fere, quę non discernunt inter proximum suũ ex natura, & brutum. Secundum defectum peccant illi qui robu= stos corpore, & deficientes ratione, non regunt ita q̃ congruo tempore, & vrgentibus causis, & expetentibus negocijs, exer= ceantur in corporali labore ẽm vires, & ętatem, & status con ditionem, sed pigrescere permittunt, et ocio vacare, quo nihil peius in robusto corpore, & ebeti ingenio*. Nam *corporis ro= bur in ocio marcescit, sicut aqua non decurrens, & aer in an= tro non spirans, & q̃m nec ingenio, nec ratione vigẽt, ideo exi stentes ociosi laxãt imaginationi, & appetitui sensitiuo frena, et in concupiscentijs gulę, & veneris ruunt, vt animalia bru= ta*. Non *ergo permittendi sunt a laboribus vacare seruata mo= destia, q̃m & ipsi homines sunt, & passibiles sicut domini sui*. Cum *igitur vtrũq; extremum vituperabile sit, optimum est te= nere mediũ, vt. s. sic regant quòd non opprimãtur laboribus, nec ocio pigrescant, sed medio modo occupantur in laboribus corporalibus prout, & quales competunt humano generi*.

Cũ seruis igitur tractet dñs quando eis loquitur de operatione. Sic enim docetur Eccle. ca. 37. *vbi sic legimus. Cũ seruo pigro tracta de operatione multa, & aduerte ꝙ minus vituperabile est si dominus quid modicum excedat in aggrauando ipsum laboribus, quàm permittendo ipsum pigrescere.* Vn de Math. cap. 25. *reprehenditur seruus qui ex pigritie, foderat talentum interra, vbi inquit Saluator. Serue male, & piger sciebas quia ego meto vbi non semino, & congrego vbi non sparsi. Oportuit ergo te cõmittere pecuniam meam numularijs, & veniens ego recepissem vtiꝗ quod meum est cum vsura.* Constat *ergo tibi quomodo regendus est seruus ex natura, quo ad laborem corporalem.*

Quantum ad secundum aduerte nulli dubium esse quin seruo sint ministranda necessaria vitæ, aliter domino inutilis fieret, nec seruaretur in uita. Vnde si brutum quod datum est in obsequium humanum nutriendum est etiam diuino instituto. (Dixit enim *deus,* Deuterono. *cap.* 25. Non *ligabis os bouis triturãtis ĩ area fruges tuas multo magis seruus qui est eiusdem naturæ cum domino suo.* Et *confirmatur per* Aristo *telem in* Economicis, *qui inquit.* Oportet *seruus dare operam, & victum sufficientem. Sed aduerte, quòd seruus tripliciter educari potest.* Primo *delicate, sicut qui volunt seruos eisdem vesci cibis quibus & domini, & id reprobatur:* Prouerbiorum *cap.* 29. *vbi sic legimus.* Qui *delicate a pueritia sua nutrit seruum suum, sentiet eum contumacem.* Et *ratio quidem huius est. Quia seruus ex natura est qui valet robore corporis: sed deficit ratione, eo ergo cibo non est nutriendus, quo non seruatur robur corporis, sed potius minuitur.* Talis *est cibus delicatus: quoniam calor naturalis existens in corpore robusto, & nato ad labores, agit in cibo delicato, sicut ignis in ligno leui & raro quod ignitum parum durat, simulꝗ ignis*

extinguitur. Sic accidit in corpore robusto, quale est corpus serui ex natura si delicate nutriatur. Hinc videmus homines montanos, & rusticos ruditer educatos robustos, & ingentiũ laborũ. Qui si longo tpe in ciuitate viuãt delicate, eneruant. et adeo debilitant, q vix leues sustinere possunt labores. Non ergo delicate nutriendi sunt. Secundo potest nutriri quasi brutaliter. Sicut Mauri qui seruos suos nutriunt frumento, aut ordeo, & leguminibus crudis. Isti crudeliter agunt: quoniam & si natura serui, sint robusti corpore, tamen complexionem humanam, & non brutalem habent: Humana autem complexio non sufficienter nutritur, & pręcipue principali nutrimento, nis per artem praeparato, vt frumentum siue quodcunq aliud bladum conuertatur in farinam, & ex farina fiat panis: nam & diebus Abrae panis erat in vsu pro humano cibo, vt legimus Genesis cap. 18. & sic deinceps & rationabile est, quòd post innocentie statum deo aspirante, & humana industria cooperante semper fuerit in vsu. Hinc patet bestialitas quarundam gentium: quae dicuntur nutriri carne cruda, siue humana, siue brutali. Isti non sunt vt homines regendi, sed vt fere illaqueandi, & frenandi, qui & si effigie videantur homines, tamen re vera feri, & irrationales sunt, vt pigmei & symie hos pertransimus, vtpote existentes extra latitudinem humanę complexionis.

Tertio potest nutriri medio modo quo ad qualitatem, & quantitatem cibi. Quo ad qualitatem quidẽ, vt non delicate, nec brutaliter, quo ad quantitatẽ, vt quãtũ sufficit pro sustinẽdo labore, et cõseruandi viribus, ac sanitatẽ iuxta ętatẽ, & cõplexionẽ, et hęc est vera regula nutriẽdi seruũ ex natura, quã confirmat Ecclesiasticus: cap. 33. vbi inquit. Cibaria & virga, & onus asinos: panis & disciplina, & opus seruo. Quasi dicat, sicut asinus regẽdus est cibarijs sibi cõueniẽtibus, et verbe

ribus & onere, sic seruus ex natura pane in quo subintelligitur condecens nutrimentum pro sua conditione, & disciplina idest debita castigatione minis, & penis, corrigendus est, & opere.i.continuo labore, & opere corporali: nam si sufficienter enutritus erit, & ociose viuet, recalcitrabit, & insolescet. Hæc igitur est debita doctrina regitiua serui ex natura quo ad necessaria vitę.s.Sufficientia nutrimenti quo ad qualitatę & quantitatem proportionaliter naturę suę, Assidua sed rationabilis castigatio, labor & fatigatio iuxta vires suas.

Quantum ad tertium aduerte tria obseruanda a domino in commissione officiorum. Primo caueat ne seruis qui sunt ebetes ingenio & natura imprudentes committat offcia, quę magis intellectu, & industria q̃ labore corporali exequēda sunt: nam cum sint natura rudes de facili in huiusmodi officijs errabunt, & decipientur, cedetq; in totius domus detrimentū. Cōmittāda sunt igitur eis officia mechanica, & laboriosa, in quibus dirigantur per hyconomum industrium, & prudentem. Secundo aduertat ne idem officium cōmittatur multis, & maxime si per vnum sufficienter exerceri potest. Continget enim q; a nullo exequetur dum alter ad alterum respicit, aut alter putat alterū executum fuisse. Tertio aduertat ne plura vni cōmittat officia, & maxime quæ sint alicuius ponderis, nam aut nullum sufficienter aget, aut si vnum aget, alterum pretermittet, & hoc in regimīe domus magne, & nobilis, aliter nunq̃ deerit rumor, & perturbatio, vt experientia constat. Sic ergo distribuenda sunt officia in domo insigni, q; prudētioribus ingeniosa officia cōmittenda sunt, rudioribus aūt rudiora, & laboriosa, & singulis singula, & non vnum multis, & nec multa vni cōmittenda sunt, nisi sint leuia, aut simul exerceri possint. Dixi in domo magna: qm̄ in parua ĩ qua forte vnus ad omnia sufficit, prędicta doctrina non est necessaria. Super omnia

autem

autem studeat dñs habere seruos fideles, ne fraudes in re, aut in honore cõmittant, fidelitas aũt cognosci non põt nisi p diuturnitatem tpis: qm̃ inscrutabile est, & prauum cor hoĩs. Tunc aũt seruus fidelis iudicandus est, qñ per longa tpa, & in diuersis officijs sibi cõmissis, fideliter se gessit, qui cũ inuentus fuerit, dño sensato carus, & pretiosus habendus est. Vnde dicitur Ecclesia. cap. 33. Si est tibi seruus fidelis, sit tibi quasi aĩa tua.

Quantũ ad quartũ aduerte, q̃ nõnulli arbitrant non curandũ esse a dño, quorũ morũ sint serui eius, dũmodo fideles sint in cõmissis, & obsequijs domus. Neq; enim heredes sui futuri sunt, neq; seruus manet in domo in ęternũ. Vnde siue sint bonorum siue malorum morum, sit domino per accidens.

Hęc opinio irrationabilis est, nec tenenda apud verũ philosophum moralem, nec in christiana lege. Et quidẽ q̃ contradicat philosopho morali iã docuimus in Epythomi sup Economicã Arist. ca. 4. Quòd aũt nõ cõsonet legi christiãę, probat.

Primo licet dñs & seruus differãt accñte non tñ natura, qm̃ sunt eiusdem spẽi humanę indiuidua, ab eodem conditore ad eundẽ finẽ btm̃ creati: ergo dominus & seruus proximi[9] sunt in diuina lege. Sed vt scribitur Ecclesia. cap. 17. mandauit deus vnicuiq; de proximo suo.

Secundo seruus in domo habet conuersari cũ vxore, et filijs. Si igitur sit malorum morum, puta maledicus, susurro, ebriosus impudicus, totam familiam corrumpet. Corrumpunt enim bonos mores colloquia, & exempla praua.

Tertio sicut qualitas fructuũ tã bona q̃ mala attribuit radici, sic qualitas familię, siue in bonũ, siue in malum attribuit patri familię. Sicut ergo qñ videmus fructũ vermiculosũ, arguimus viciũ esse in radice, sic qñ videbitur seruus indisciplinatus, argui põt malitiã, & prauitatem esse in rectore domus. Danda ergo est opa a patre familias in primis, vt eius serui

ſint in catholica fide ſinceri, & firmi iuxta capacitatem, & ſimplicitatem ſuam, ſeruent quæ de diuino cultu a ſancta matre eccleſia traduntur. Deinde ſint fideles in adminiſtrandis officijs ſibi commiſſis, in conuerſatione autem non ſint ruſtici, non contumelioſi, non comminatiui, non percuſſores, ſed vrbani, affabiles, illares maxime in recipiendis extraneis, & amicis domini ſui: Sint autem temperati in cibo, & potu, & veſtitu, in veſtitu autem magis mundiciam quàm pretioſitatem quærant: ſint circa honeſtatem in verbis, & nutibus, & ſignis, et actibus caſtigatiſſimi: qm̃ cū̃ ſint in domo, ſi fuerint ipudici, magis nocere poterunt ſubuertēdo vxorē filios, & filias, q̃ quicunq; extra domū̃ exiſtens: Se habet enim ſic fur domeſticus, de quo anteq̃ reueletur, nulla poteſt haberi mala ſuſpicio.

Quantum ad quintum aduerte, quòd hic inuenio duas ſententias extremas, & tertiam mediam. Prima extrema dicit, non decere dominum exhibere ſe affabilem ſeruo, neq; tractabilem, ſed auſterum & durum, & comminantem, & percuſſorem etiam ex leuiſſima cauſa, vt diſcant ſerui dominum timere, & revereri, & non præſumant etiam in paruo contra dominum audere: neq; enim regendus eſt ſeruus amore, vt filius neq; amore, & timore vt vxor, ſed mero timore, qui non ſtat cum affabilitate, & tractabilitate domini erga ſeruum: & quidē ꝙ timore ſimpliciter regendi ſint ſerui docet Petrus in epiſtola prima cap. 2. vbi inquit, ſerui ſubditi eſtote in oī timore dominis, non tantum bonis, & modeſti, ſed etiā dyſcolis. Sed hęc ſententia cōtradicit philoſopho morali, & legi chriſtianę, philoſopho qdē morali: qm̃ vt docuimus in morali Platonica, reprobantur illi qui arbitrātur ſeruoꝝ naturam nō niſi ſtimulis, & verberibus ſicut beſtias caſtigandā, faciunt enim eorum aīum vilem, & adeo depreſſum, ꝙ nunq̃ aliquid præclari audent territi timore. Legi aūt chriſtianę: qm̃ nulli, ſiue

libero, siue seruo iniuriandũ est, nec nocendum sine causa, ergo serui non imaniter, sed cũ rõne semp̃ admonendi castigandiq; sunt. Quòd autem dicit Petrus seruos debere esse subditos dominis in omni timore intelligendum est in eo sensu in quo loquitur Paulus ad Ephesios cap. 6. Vbi inquit: Serui obedite dominis carnalibus cũ timore, & tremore, in simplicitate cordis vestri sicut Christo non ad oculũ seruientes quasi hoĩbus placentes, sed vt serui Christi facientes voluntatem dei ex animo cum bona voluntate seruientes sicut domino, & nõ hominibus, scientes q̃m vnusquisq; quodcunq; fuerit hoc recipiet a domino siue seruus, siue liber, & vos domini eadem facite illis remittentes minas, scientes quia, & illorum & vester dominus est in cælis, & personarum acceptio non est apud deum.

Secunda extrema dicit seruos regendos cum oĩ modestia, et affabilitate, vt seruiant ex amore, & ex maiori fide: quoniam si dure tractantur veluti domabiles bestię, semper machinabuntur contra dominum, & inuenta oportunitate, non solum excutient a ceruicibus suis iugũ seruitutis, sed quodcunq; potuerint molientur malum contra dñm, & totam familiam.

Hęc sñia non est rõnabilis: q̃m nõ videtur distinguere inter regimen filiorũ, & seruorũ. Pręterea: Sic regere seruos est facere eos superbos, & cõtemptores dominorũ: q̃m cũ pro maiori parte sint depressi ingenij, abuterentur humanitate, & affabilitate dñi. Confirmatur in Prouer. cap. 29. Seruus verbis si modestis & placidis non põt erudiri, quia quod dicis intelligit, & respondere cõtemnit: (& infra) Qui delicate a pueritia nutrit seruum suũ, postea inueniet eum contumacem.

Tertia ẽ media, et stat ĩ hoc, ex seruis q̃dã sũt & tractabiles, & ducibiles, q̃dã dure ceruicis et ĩhumãi. Hãc differentiã rector domus ex ipsa expientia cognoscet. Qua cognita quos deprehẽderit ex natura tractabiles miti9 religet, et leuior morsu

veluti domesticos equos mouebit. Tales vt amicos, vt domus custodes fideles habebit: qm̃ plerunq; in tractādis seruādisq; rebus domus melius se habent q̃ proprij filij, & frēs, & reliqui cognati. Contra istos nil dure, nil iniuste agendū est, sed ac si nati & enutriti essent in domo tractandi sunt. Caueatq; dn̄s ne īmerite ad irā, & indignationem eos prouocet: qm̄ exaspe rati videntes se iniustę, & cōtra benemerita tractari, insurgēt contra dn̄m, aut fugam arripient, nec reduci poterunt. De his loqtur Eccle. ca. 33. Vbi inquit: Si est tibi seruus fidelis, sit tibi quasi aīa tua: Quasi fratrem sic tracta illum: qm̄ in sanguine aīę comparasti illum. Si lęseris eū iniuste, in fugam conuertet, & si extollens discesserit: quō quęras & in qua via quæras illum nescis. Quos aūt cognouerit habita experientia dure ceruicis, & inhumanos, et rapaces veluti feras furentes, paulatim edomare studebit assiduo labore minis, & verberibus, vt velint nolint subijci obtemperare, et deseruire assuescant. Caueat dn̄s ne ocio vacent: qm̄ vt equus impinguatus recalcitrabunt. De his loqtur Eccle. cap. 33. Vbi inquit: Iugū & lorum curuant collum durū, et seruum inclinant operationes assidue. Seruo maliuolo tortura, & compedes: mitte illū in operationem ne vacet: multā enim malitiā docuit ociositas: In opa constitue eū: sic enī condecet illum. Quòd si non obaudierit curua illum cōpedibus. Verū sine iuditio nil facias ei graue. Constat igit tibi quō dn̄s conuersari, & gerere se debeat erga seruos ductibiles & mansuetos, & quō erga duros & inhumanos. Tu tn̄ aduerte, q cū oībus seruis, siue bonis, siue duris allocutio, et sermo debent esse vt impium, vt dn̄i conseruetur authoritas, & reuerentia sup eos, nullus aūt iocus, nullusq; ludus cum illis habendus est, nam si dn̄s cum seruis iocari voluerit, difficultatē sibi pariet ad imperandum, & illis ad obediendum.

Quantū ad sextum aduerte, q cū serui ex natura sint ratione

deficientes & rudes, non sunt magis consiliatiui q̃ puer & foemina. Diximus aũt in trac. 2. pueri, & foemine consilium esse inualidũ, & illic rõnem assignauimus. Et ideo non expedit viro consilium petere ab vxore nisi raro, et ex improuiso. Sic dicendũ est de eo q̃ est natura seruus. Cõstat eñi q̃ cũ sit ingenio ebes non põt esse bene consiliatiuus: In casu tñ arduo in quo videnť sapientes nescire bene consulere, consiliũ serui nõ erit inutile ex improuiso: qm̃ non propria rõne, sed diuino quodã impetu videtur moueri, qui impetus diciť bona fortuna. Et de hoc satis locuti sumus in trac. de bona fortuna ĩ Epytho. nostris physicalibus, & tu vide illic, et ĩuenies q̃ aliqñ seruus vilis, seruat exercitum quem dux cum oĩ consilio suo seruare nesciret.

Quantũ ad septimũ aduerte, q̃ seruo ex natura non est secretum cõicandũ: qm̃ sua ruditate non pensitabit q̃d referat secretum in se retinere, aũt manifestare, & tunc vt imprudẽs, & ad pauca respiciens de facili manifestũ faciet, quod dño in extremũ detrimentũ sepe numero cedet. Propterea bene tibi consulitur Prouerb. cap. 25. Cum amico tuo causam tuã tracta, et secretũ extraneo, ne reueles. Hæc de presenti cap. dicta sint.

Quomodo serui facti ex lege, & qui sunt emptici regendi sint. Caput Quartum.

IN hoc cap. declarandum est q̃uo circa septem ptractata in cap. precedenti regendi sunt serui facti ex lege, vt victi & captiui, & qui dñr emptici. Sed ante oĩa recogitet dñs hmõi hoĩes nõ esse seruos ex natura, sed ex accidente, & sinistra forte, ita q̃ sepe numero seruus ex lege, & seruus emptus dñs est ex natura, vtpote nobilior, honoratior, & sapientior, & virtuosior q̃ sit ille cuius ex aduerso casu factus est seruus. Vñ p̃m rectum nature ordinẽ seruus dñari deberet, & dñs seruire. Decet enim perfectiora imperfectioribus preesse, & nõ econtra. Cogitet ergo victor & emptor consimilẽ se posse pati mą

ferenda sortem, velitque potius cōpati, q̄ superbe dominari forte melioribus se. Animaduertat vt sententia vtar, Senece in epistola.48. qua ętate Hecuba seruire ceperit, qua Cressus, Darij mater, qua Plato, qua Diogenes. Viuendum est ergo cum hmōi seruis clementer, & non tyrānice, viuendum vrbaniter, & non rusticę: q̄m in dn̄o & in seruo tantundē fortuna pōt, & suas mutare vices. Quòd aūt contingat seruum ex lege puta victū, vel captiuū maiorē excellentiorēque esse victore suo, & emptum emptore suo, prętermissis hystoriographis gręcis atque latinis, referā sacre scripture verissima exempla.

Ioseph filius Iacob Gn̄sis cap. 37. vendit a fratribus Hismaelitis viatoribus viginti argenteis, qui conducentes eum in Egyptum vēdiderunt in seruū Phutifari eunucho Pharaonis, Genesis cap. 39. Qui sapientior & melior nō solum emptore suo erat, sed & rege, & cunctis egyptijs, ita q̄ constitutus fuit dominus, & Saluator totius Egypti, Genesis cap. 41.

Tobias captiuus cū vxore, & filio suo Tobia sub Salmanasar rege Assyriorum in ciuitate Niniue, cū eēt oī virtute decoratus, et veri dei fidelissimus cultor cōstat, q̄ melior, et sapiētior erat rege idolatra ipsum ī captiuitate detinēte. Tobie cap. 1.

Hester neptis Mardochei, & eiusdem filia adoptiua, cum esset in captiuitate, & serua Assueri regis cum omnibus Hebreis translatis de Hierusalem tēpore Ieconie regis Iuda, tante fuit probitatis, & prudentię, atque decoris q̄ omnibus postpositis gentilibus, & paganis puellis, regina creatur, fitque regis Assueri vera, & prima vxor. Hester. cap. 2.

Osee rex Israel factus est seruus, et captiuus idolatre Salmanasar regis Assyriorum, et cōclusus ī carcere, in. 4. Regū. ca. 17.

Sedechias rex Iuda, non solum effectus est captiuus, & seruus Nabuchodonosor regis Babylonis, sed etiam erutis oculis positus est in carcere, & tn̄ Nabuchodonosor lōge prior erat

quàm Sedechias, vtpote idolatra tyrannus superbissimus, qui se vt deum adorari constituerat in.4. Regum cap.14.

Ioachin rex Iuda factus est seruus Nabuchodonosor, transtulitq; eum, & matrem, & vxorem, & eunuchos regis, & oẽs iudices terrę duxit in captiuitatem in.4. Regum cap.24.

Notissima sunt exempla de Daniele, & Azaria, Anania, & Misaele per totũ librum Danielis. Cõstat ergo tibi quõ contingit captiuũ, & victũ, & emptũ meliorem ac digniorem esse, victore captiuãte, & emptore. Non ergo ita inhumaniter tractãdi sunt sicut serui ex natura. Quòd si sint ex genere ingenui, & intellectu, ac prudentia vigentes, & laudabilium morum, sunt eis minuendi labores corporis, quo ad victũ non, vt viles serui, sed vt confratres curãdi, quo ad officia nõ sunt in illis fatigandi, in quibus magis corporis robur q̃ ingeniũ exquiritur, sed officia quæ ratione, & prudentia exequenda illis imponẽda sunt, quo ad mores, si bene morati sunt. Dñs deo optimo gratias agat. Si male morati nõ aliter erudiendi sunt, & castigãdi q̃ vt diximus in cap. pręcedenti de seruis ex natura. Quo ad cõuersationem gerat se dñs erga eos inter timorẽ & amorem, benefaciens eis iuxta eorũ statum, & qualitatẽ, considerans q̃ & ipse conseruus est; caueat ne iniurietur eis sine causa. Et vt fideliter seruiant, ostendat potius amicitiæ signa quàm potentiam, libertatem promittat oportuno tempore cum remuneratione. Hanc enim regulam habemus Ecclesia. cap.7. Vbi sic legimus: Non lędas seruum in veritate operantẽ, seruus sensatus sit tibi dilectus quasi aĩa tua, non defraudes illũ libertate, neq; inopẽ derelinquas illũ. Quo ad cõsilia, & secreta nõ est tutum ea seruis cõmittere etiam quòd vigeant ratione & prudentia; qm̃ cũ sup oĩa quęrant a seruitute liberari, si data oportunitate sperauerint ex proditione consiliorum, & secretorum consequi desiderium suum, absq;

dubio dñi consilia & secreta manifestabunt, & tunc hmõi ma nifestatio cedet in bonũ serui, & forte in perniciem dñi. Propterea dicitur Eccle. ca. 8. Corã extraneo, non facies consiliũ nescis enim quid pariet. Constat aũt seruũ ex lege, & seruum empticiũ esse extraneũ, & in eodem cap. dicit, non oĩ hoĩ cor tuum manifestes, ne forte inferat tibi gratiã falsam, & conuitietur tibi. Quasi dicat: non oĩ hoĩ sed solũ amico vero, & longo tpe probato reuella secretũ cordis tui ne forte ostẽdat tibi amicitiã fictam, & capta oportunitate reuellet alijs in tui confusionẽ (& infra in cap. 37. dicitur) zelantibus te abscõdere consilium. i. inuidentibus tibi abscõde consiliũ, quia. s. aut reuellabunt, aut impedient. Cõstat aũt ꝙ serui ex lege, & empticij, q̃a violenter detinent, inuident dño, ideo non est tutũ consiliari cũ eis nec secretũ aperire, sed hoc agendũ est cũ amicis, cuius signũ est, ꝙ dixit Saluator Ioan. cap. 15. Iam non dicã vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dñs eius. Vos aũt dixi amicos, q̃a oĩa quęcunq; audiui a patre meo nota feci vobis. Constat igitur tibi quõ regendi sunt serui ex lege, & serui empticij. Hęc de pñti cap. dicta sufficiant. Quibus addo ꝙ si dñs hmõi seruos liberos fecerit, elegerintq; ipsi dño suo ex amore et gratia bñficij in domo toto tpe vitę suę deseruire, verè fidendũ erit in illis: qm̃ non vt serui sicut prius sed veluti domestici beneuoli, & familię, ac domui inserti reputãdi sunt. Isti vt docuimus in morali Platonica oĩ solicitudine curant, quę ad bonũ domus maioriq; fide seruant, & custodiũt plerunq; q̃ vxor & filij, & germani. Tales constituendi sunt iconomi, & procuratores, & vicarij patrisfamilias. Cũ his familiariter viuere decet: qm̃ nõ amplius serui, sed humiles amici cẽsendi sunt. Tunc dñs tuto cum eis consiliari poterit secretaq; manifestare. Sic fecit Iudith cũ Abra serua sua, quã liberam dimisit quam voluit in omnibus secretis comitem habere vadens, & rediens

a castris Assyriorum, quando Holofernem decolauit. Nam ex libertate sibi promissa, deinde oportuno tempore sibi collata: illam sibi fidelissimam reddiderat.

Q̃uo regendi sunt serui qui ex mercede sola seruiũt et qui ex virtute & sincera beneuolentia. Caput Quintum.

IN cap. 5. agendũ est de seruis conductis, & seruis ex virtute obsequiosis. Sed anteq̃ pertractemus de eis in spẽ aduerte, q̃ licet apud gentes barbaras oẽs seruientes cõi noĩe dicant serui, tñ in christiana religione serui proprie appellant hi tm̃ qui, aut captiui, aut empticij sunt, conductos aũt & obsequiosos ex virtute non seruos, sed seruitores, aut ministros appellamus. Seruiunt. n. stante eoꝵ libertate quo ad personam. De his igit' hic ptractãdũ est. Et de primo de cõductis. 2° de obsequiosis, qui in hoc distinguntur ab inuicẽ, q̃ cõducti seruiunt ex cõuentione mercedis, sine qua non seruirẽt: obseqosi autem nõ gratia mercedis, sed gratiá amicitię, & ex virtute. Declarãdũ est ergo q̃uo regẽdi sunt cõducti, et q̃uo obseqosi.

Quantũ ad conductos aduerte, q̃ aliqui conducunt p̃ diem, aliqui p̃ annũ, & qui p̃ diem siue per annũ, aliqui solis expensis vt viuant, aliqui sola certa mercede sine expensis, aliqui expensis, & certa mercede. Si per diem, siue per annũ, aut per dies, & annos solis expẽsis, humaniter vt proximi nutriendi sunt, vt labores sustinere valeant, & propriá corporis salutem, ac robur seruare, ne sibiipsis, & cõductori, & familiolę suę puta vxori, & filijs inualidis, & inutiles reddant. Quòd si cõductor ex auaritia oppositũ fecerit, in diuinis eloquijs velut homicida censetur. Dicit' eni Eccle. ca. 34. Panis egentiũ, vita pauperis est. Qui defraudat illũ, hõ sanguinis est. Qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum: Qui effundit sanguinẽ, & qui fraudẽ fecit mercenario, frẽs sunt. Si sola mercede sine expensis, ex qua se & familiolá suam si

habet sustentare conatur, obligatur conductor post operam si ne mora satisfacere conducto, nisi aliter cũ eo conuenerit, & de hoc habetur lex domini: Leuitici cap. 19. Non morabitur opus mercenarij tui apud te vsq; mane. Quod Tobię cap. 4. sic manifestius habetur. Quicunq; tibi aliquid operatus fuerit, statim ei mercedem restitue, & merces mercenarij tui, apud te omnino non remaneat.

Si mercede & expensis, obligatur ex debito iustitię conductor satisfacere conducto modo quo simul & libere conuenerint, nec potest conductor salua iustitia, & diuina lege, transgredi terminos, & modos firmatos inter se, & conductũ, nam sicut emens agrum obligatur de pretio vẽditori, sic emens operam, & laborem diurnum, obligatur vendenti ſm̃ conuentionem factam, vnde q̃diu conductor apud se retinet mercedem conducti, detinet alienum, & conductum lędit, quod est contra illud Eccles. cap. 7. Non lędas seruum in veritate operantem, neq; mercenarium dantem animam suam.

De seruis conductis per diem, vel per aliquos dies dominus non habet multum solicitari, quo ad mores, & conuersatione᷉, & consilia, & secreta: q̃m sunt in transitu, & sufficit, q̃ fideles sint in opere pro quo conducunt, nec in eo deficiant, & accipiant mercedẽ promissam & vadant. Hanc doctrinam habemus: Math. cap. 20. Vbi dñs inquit procuratori suo, voca operarios, & redde illis mercedẽ. Qua accepta inquit dominus operario murmuranti, nonne ex denario diurno conuenisti mecum? Tolle quod tuum est, & vade.

Si aũt conducunt per annũ, vel per annos & domestice conuersari hñt in domo quales sunt illi quos nũcupare cõsueuimus famulos, & seruitores nobilium. Dominus se gerat erga illos, quo ad necessaria vitę, & mores, & officia, & conuersationẽ & consilia, & secreta, sicut docuimus in cap. 3. de seruis ex na

tura. Hæc de seruis conductis dicta sint.

Quantũ ad seruos ex virtute & amore, & nõ gratia mercedis conuente obsequosos, aduerte ꝙ tales, vt in pluribus in domibus magnoꝝ & principũ, & in curijs regũ & ducũ inueniuntur. Prçponunt enĩ gratiã, & beneuolentiam dñi cui seruiunt cuilibet alteri mercedi, nulli autẽ aut rarissimi reperiuntur, qui ex gratia & absq; sperata mercede simplici ciui, aut nobili seruire velit. De his igitur duo consideranda sunt. Primo quales deceat eos esse. Secũdo quomodo domini & principes erga tales se exhibere debeant.

Quantum ad primum aduerte, ꝙ decet eos esse curiales: qm̃ si curiales non fuerint, nullius erunt precij, nec reputationis in domo principum, nec gratiã inuenient in oculis eoꝝ. Vt autẽ scias in quo sensu oportet eos fore curiales, aduerte ꝙ curialis tribus modis sumitur. Primo apud vulgum curialis dicitur, qui principis curiam frequentat, & inhabitat, prçcipue autẽ qui inhabitat, et hic sensus cõmunissimus est, denoĩatur enim a curia curialis, sicut ciuis a ciuitate, & rusticus a rure, et in hoc sensu consideratio nulla est, nec discretio vtrũ curialis sit bonus vel malus: qm̃ in curijs principum inueniuntur boni, & mali sicut in omni statu mundi inferioris.

Secundo in moderno et corrupto vsu dicuntur curiales, qui principum & maioꝝ curie gratiam fauorem, & gloriam sibi quçrunt quibuscunq; modis tam licitis q̃ illicitis, præcipue autem illicitis, & in hoc sensu qui viuunt in curijs principum studentes simulationibus, adulationibus, dulijs, & iperdulijs vt exaltentur, inuidi, detractores, susurrones, mendaces, fraudulenti, vt cçteros deprimant, hoc nostro tempore curiales dicuntur. Tertio apud veteres, & ꝫm veritatem dicuntur curiales, qui pollent vniuersaliter nobilitate bonoꝝ moꝝ. Pro cuius notitia aduerte, ꝙ apud morales curialitas correspõdet iusti-

tię legali:nā sicut iustitia legalis,vt docuimus in lib.5.Ethico. trac. 1.cap. 1.est tota virtus.i.est cōtinēs in se oēm virtutē,& iustus legalis est ille qui opatur ẜm oēm virtutem,vt pręcipit in lege,puta tempate viuit,liberaliter tribuit,fortiter patriam defendit,iuste negociatur,prudēter regit quos regere debet, hæc enim oīa pręcipit lex recte posita,& humana,& diuina, sic curialitas est tota moralitas.i.est cōplectens in se nobilitatem & pfectionem oīum bonoꝝ morum,et curialis est ille qui viuit,& opatur ẜm oēs bonos mores,& non solū ẜm vnū, aut duos &c.verbi.g.Si sortes habitans in domo regis factus de familia regia,liberaliter expēdit,magnifice se vestit,grauiter sententiose,& eleganter loquit iuxta propriū idioma:modeste & munde comedit & bibit, pudice & caste se gerit verbis signis nutibus & actibus, affabilis est & gratiosus in conuictu,vrbanus in ludis,erga amicos obseqosus,nulli iniurias, pauperes fouens &c.hic iuxta tertiū sensum, et ẜm veritatem est curialis,vnde aduerte ꝙ idē opus laudabile pōt esse,& fieri ab aliqua virtute speciali,& a iustitia legali, & a curialitate,verbi.g.Si sortes existens in curia regis,sponte, & largiter vt decet amico,aut conciui bona sua tribuit, quia sic ratio dictat,& quia ope delectatur,est opus liberalitatis, et ex hoc ope dicitur liberalis,Si aūt id agit,qa lex sic disponit,& pręcipit,est opus iustitię legalis,et ex eo dicitur iustus legalis.Si vero id agit,quia sic decet fieri ab his, qui in domibus principū laudabiliter viuere volūt,sicut & delicate vestiri ac pręciose,est opus curialitatis,& ex eo dicit curialis. Cōstat igit tibi quid sit curialitas, & quid curialis iuxta tertiū sensum, & qūo idem opus pōt esse a virtute speciali, & a iustitia legali,& a curialitate. Tū tñ aduerte,ꝙ licet curialitas absolute sumpta dicat nobilitatē oīum bonoꝝ moꝝ,& curialis absolute sit ille,qui ornatur oībus honestis moribus vt sit sibiipsi bono

ri,& dño cui seruit,tñ p antonomasiá vocari solent curiales il li,qui affabiles sunt in conuictu, & largi in tribuendo, Hæc enim pręcipue attenduntur in curijs principũ. Viso quot mo dis dicit curialis:aduerte φ hic non intendimus seruos obse= quiosos ex virtute & amore debere esse curialis solũ in primo sensu. Illud.n.ex se neq laudabile,neq vituperabile est. Neq in 2° sensu:qm illud penitus detestabile est,neq aliter audiẽ di vitandiq sunt hmõi pestiferi viri, q̃ canes rabidi calcaneo insidiantes. Sed in 3° sensu,iuxta quẽ, vt legimus Marci cap. 15. Ioseph ab Arimathia.i.de ciuitate Ramata fuit nobilis de curio.i.curialis,et vt testat Lucas ca.23.erat vir bonus & iu stus. Iuxta eundẽ sensum arbitrãdũ est curiales extitisse viros & seruos Salomonis anteq̃ peccaret,& derelinqueret deũ pa tris sui Dauit,& qñ venit ad eũ regina Saba,vt legimus in 3° Rẽgũ cap. 10. De eis enĩ inquit regina ad Salomnem. Beati viri tui,& beati serui tui,qui stant corã te semp,& audiũt sa pientiã tuã. Quod vtiq non dixisset,si fuissent curiales in 2° sensu: Neq enĩ probatissima,& sapiens regina , viros & ser= uos profanos ac peccatores,ita publice extulisset. Studeant er= go ministros ita curiales habere principes catholici.

Quantũ ad secundũ aduerte,φ dñs erga illos qui sibi ex vir tute,& amore deseruiũt exhibere se debet clementẽ,& discre tũ,& honorificũ,& beneficũ. Potius enĩ existimãdi sunt ami ci q̃ serui,& cũ aĩaduerterint se gratiose, & acceptabiliter seruire dñis suis,hãc reputabunt suã vnicam,& desideratam mercedẽ. Quidã enĩ sic nati sunt,vt magis appetant seruitutẽ suam dño,& principi carã esse,q̃ copiam pecuniæ recipere, nec fallunt:qm gratia dñi supplere põt indigentie voluntarię seruientis,magisq̃ si statuta mercede pręmiarẽtur: Hos igitur dñs & princeps caros habeat,et cõseruet:pręcipue qñ curia= les esse in 3° sensu probauerit. Nã sibi eos ita intrinsece cõci=

liabit, & pro vtraque fortuna dño suo fidē seruabunt, nec in oī angustia constitutū dñm derelinquent. Exemplū huius doctrinę habemus in. 2. Regum cap. 15. de Dauit, contra quem cum insurrexisset Absalon filius eius, factaque esset coniuratio totius Israel cōtra Dauit pro Absalon, dixit Dauit seruis suis, qui. s. nec ex captiuitate, nec emptione, nec conductione, sed gratia virtutis, & amoris seruiebant ei: Surgite fugiamus, neque enim erit nobis effugium a facie Absalon, festinate egredi, ne forte veniens occupet nos, & impellat super nos ruinam, & percutiat ciuitatem in ore gladij. Dixeruntque serui regis ad eum: Omnia quęcunque pręcepit dominus noster rex, libenter faciemus serui tui, nec regem profugum dereliquerunt, sed dimicantes sub manu Ioab contra totum Israel & Absalon, tantam victoriam, & talem consecuti sunt, quòd Israel in fugam versus est, & Absalon interijt, & ex fide ac fortitudine fidelium seruorum, reductus est Dauid in sede regni sui. Plurifaciat ergo dominus, & princeps huiusmodi seruos: quoniam firmare possunt ex coniuratione, & infirmare sedem ac statum domini, & principis sui. Exemplum habemus in libro secundo Regum cap. 3. de Abner, qui regebat domum Saulis post mortem eius, & pugnabat contra Dauit, vt conseruaret Isboseth filium Saulis in regno. At quàm primū Isboseth prouocauit Abner ad iram, indignatus contra eum amicitiam fecit cum Dauit, & medio suo factus est Dauit rex super Iudá, & totum Israel. Hæc de vniuersali regimine seruorum secundum vnumquodque genus eorum dicta sint.

Explicit tractatus quintus Economice christianę, ab eodem ordinatus.

TRACTATVS SEXTVS DE POSSESSIONE PATRISFAMILIAS.

N TRACTATV *sexto agendū est de possessiōe bonoꝝ exterioꝝ sine quibus, domus seruari non posset: nā vt docuimus in. 10.* Ethicorū *natura hoīs nō sibiipsi sufficit absq; externis bonis, sed indiget cibo & potu sibi conuenienti, & vestitu, & habitaculo & reliquo famulatu.* Et *propterea vt legimus* Genesis *cap. 1. Deus postq̄ creauerat hoīem, & aīalia dixit.* Ecce *de di vobis oēm herbam afferentē semen super terrā, & vniuersa ligna, quę hn̄t in semetipsis sementem generis sui, vt sint vobis in escā, & cunctis aīantibus terrę, oīq; volucri cęli, & vniuersis quae mouētur in terra, & in q̄bus est aīa viuens, vt hebeant ad vescendū.* Post *diluuiū aūt addidit hoīesum carniū vltra herbas, & fructus terrę.* Vnde *Gn̄sis ca. 9.* Dixit *deus.* Terror *vester & tremor sit sup̄ cuncta aīalia terrę, super oēs volucres cæli, cum vniuersis quę moue nť sup̄ terrā, oēs pisces maris manui vestrę traditi sunt, & oē quod mouetť, & viuit erit vobis in cibū.* Quasi *olera virentia, tradidi vobis oīa.* De *hac igiť reꝝ exterioꝝ possessione, & acquisitione, quibus oportet prēmfamilias sup̄intendere per se, vel per alterū, vt domū alimētet & vestiat, in pręsenti tractatu acturi sumus, & diuidemus ipsum in septem capita.*

Primo q̄ reꝝ tēporaliū exterioꝝ possessio est hoī naturalis.
Secundo quòd expedit cuilibet familiæ possidere aliqua bona temporalia distincte, & non communiter.
Tertio quòd non expedit patrifamilias appetere bona temporalia in infinitum.

docuit Math. cap. 19. Si vis perfectus esse vade & vende oĩa quę habes, & da pauperibus, & sequere me. Dico cõstituenti propriã familiã, vt excipiã aliquos qui sic nati sunt, ꝙ delectant sustentari mendicitate, nunq̃ quiescentes, semp̃ vagi, & peregrini. Isti nõ ex amore cælestiũ, sed appetitu cuiusdã irrationabilis libertatis nolunt q̃d proprij possidere, nec certum habere domiciliũ, nec propriã constituere domũ, sed expẽsis externis cum hypocrisi sustentari. Isti sunt de quibus inquit Saluator: Luce cap. 20. Deuorant domos viduarum simulantes longam orationẽ, hi accipient damnationẽ maiorẽ. De his nõ intẽdimus loqui: q̃m nõ viuunt vita Economica neq; Politica. Pręposita conclusio sic declarata probat quadruplici via.

Primo sic: Hõ naturaliter est aĩal sociale: ergo hoĩ eligentę viuere vt hõ & cõstituenti facere familiã propriam, naturale est possidere aliqua bona exteriora. Añs patet ex his quæ diximus in primo trac. vbi docuimus constitutionem domus esse hoĩ naturalẽ, & nõ solum voluntariam. Probatur autem cõsequentia: quoniam sine possessione aliquorum bonorum temporalium non potest conseruari domus quæ naturaliter constituitur: ergo sicut constituere domum est homini naturale, sic possidere aliqua bona temporalia est homini naturale.

Secundo sic: Sicut generare sibi simile est hoĩ naturale, vt docuimus in lib. 2. de aĩa, sic nutrire genitum est naturale, aliter frustra generaret: q̃m sine nutritione conseruari nõ põt genitum: ergo a simili sicut constituere domũ est homini naturale: Sic possidere aliqua bona temporalia est hoĩ naturale, aliter frustra domum constitueret: quoniã vt patet conseruari nõ potest sine possessione aliquorum bonorum temporalium.

Tertio sic: Homo a principio creationis suæ habet naturale dominiũ super omnia entia inferiora hoĩe tam aĩata, q̃ inaĩata, vt patet Genesis cap. 1. & cap. 9. vt allegauimus supra, &

cõfirmat Dauit ĩ psalmo. Oĩa subiecisti sub pedibus eius &c. ergo homini cõpetit naturaliter possessio bonoꝝ temporaliũ.

Quarto, sic author naturę qui est deus benedictus prouidit naturaliter de cõpetenti nutrimẽto cuilibet aĩali in prima generatione: videmus.n.in aĩalibus ouãtibus, ꝙ ĩ ouo ex quo generaƭ pullus cõtineƭ albũ et rubeũ, et ex albo generaƭ pullus sicut ex materia mediante semine maris, ex rubeo aũt nutritur pullus q̃diu est in testa: Videmus & in animalibus parturientibus, ꝙ statim post partum naturaliter generatur lac in mamilla ad nutritionẽ geniti: ergo multo magis naturaliter prouidit hoĩ pfecto de cõpetenti nutrimento, vt cõseruetur in esse. Hæc prouisio nulla esset nisi hõ naturaliter possideret, & habere dominium sup bona tẽporalia. Hinc prouenit ꝙ hõ naturaliter solicitus est varijs modis, & ingenijs acquirere bona tẽporalia pro sua voluntate disponere valeat. Quod vtiꝙ non esset, nisi rerum temporalium possessio ei naturaliter competeret. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quòd expedit cuilibet familię possidere aliqua bona temporalia distincte, & non cõmuniter. Caput Secundum.

IN cap. 2. aduerte, ꝙ conclusio firmata in cap. præcedenti videtur cõiter ab oĩbus cõcessa, attento ꝙ solus homo inter omnia aĩalia est dñs mundi ĩferioris, & potest oĩa trahere ex sua nobilitate in vsum suum: est enim quodãmodo finis oĩum tam naturalium q̃ artificialium, vt docuimus in 2° physicoꝝ. Sed dissensus est in modo possidendi, nã vt docuimus in Epythomatibus nostris super Politicã Aristo. quidã arbitrati sunt possessionem bonorum temporalium debere esse communem, & non distinctam, & hanc sententiam attribuit Aristoteles, Socrati, & Platoni, quam illic sufficienter improbauimus. Tu tamen aduerte, quòd in ciuili philosophia Platonica defensamus Platonem declarando, ex doctrina sua ipsum non sen-

fisse, vt Aristo. ei imponit: Et tu vide illic ne inutiliter, & extra propositum degrediamur. Alij vero *animaduertẽtes quot mala comitarentur huiusmodi possessionem communem, & quot bona impedirentur, determinant penitus expedire possessionem bonorum temporalium debere esse propriam & distinctam, iuxta distinctionem familiarum, & domorum.* Et *hanc sententiam firmauimus in* Epytho. *nostris super* Politicá: Nunc *autem qm̃ pertractamus de* Economica *possessione secundum christianam religionem, quę vtiq; cunctis alijs perfectior, ideoq; scrutandum est, si in ea expediens magis est prædictam temporalium possessionem fore communem an propriam.* Pro *euidentia igitur propositi aduerte, quòd christianus populus in duplici statu considerari potest scilicet in primo vt fuit tempore* Christi, *& apostolorum, qui fuit status primitiuę sanctæ matris ecclesię, & in secundo statu qui incepit post sanctos apostolos, & eorum primos successores, & continue deteriorauit vsq; ad tempus præsens, & in futurum peius pronosticari possumus, sicut &* Paulus *scribens ad* Timotheum *epistola secunda: cap. tertio prædicit dicens.* In *nouissimis diebus instabunt tpa pꝑiculosa, & erunt hoĩes seipsos amantes, cupidi, elati, supbi, blasphemi, parẽtibus nõ obediẽtes, ĩgrati, scelesti, sine affectiõe, sine pace, crimĩatores &c.* In *primo qdem statu decẽs erat oĩa bona tpalia esse cõia: qm̃ tunc erat christianis cor vnũ, et aĩa vna in deo, et distribuebat cuilibet prout opus erat.* Et *vnusqsq; cõia curabat, ac si essent propria, eratq; totus christianus populus velut vna familia pacifica constans ex fratribus, & filijs, amabatq; alter alterum sicut seipsum.* Hęc *viuendi forma exordiũ sumpsit in antiqua lege a sãctis prophetis q extra turbas solitarij viuebãt, ĩter quos pręcipui fuerũt* Helyas, *et* Helyseus, *vt legimus ĩ lib.* 4. Regũ *ca.* 4. In *lege aũt noua principiũ sũpsit a* Ioãne Babt. *qui dixit*

pulos congregabat, vt simul viuerent, & baptizabat: post Ioannem Christus Saluator eundẽ modũ viuendi docuit, & ipse seruauit: post Ioannẽ & Christũ, successerunt apostoli, post apostolos primi sacrarum religionũ institutores, vt in monacali vita: Basilius apud grecos, & Benedictus apud latinos, verũ quia hmõi viuendi forma summẽ difficilis est, vtpote appetitui sensitiuo repugnãs, quo vnusquisq; inclinat, & querit acquirere quẽ sua sint, ideo non mirũ videri debet, si vbiq; hic modus viuendi in cõi, quasi ex toto defecit, nec nisi cũ summa difficultate in religionibus reformatis seruari põt, satisq; imperfectẽ. In 2° aũt statu, in quo oẽs declinauerunt, & sequentes auaritiã existimant fortunæ bona esse maxima licet in rei veritate sint minima, vt docuimus in primo Ethicorum: pniciosa esset cõis bonorum externorum possessio, quod probat tripliciter. Primo: cõis possessio esset occasio, q boni & diligẽtes oĩ studio laborarent, mali aũt & pigri ocio, & inertiẽ vacarent: eo q essent certi sibi nõ deficere necessaria vitẽ, sicut nec laborantibus, et tunc imeriti equales fierent bene meritis. Quod est penitus detestabile, & hẽc est causa, q in religione q̃ plures ocio vacant, nec curant exercere se practice, nec speculatiue dicentes intra se. Quid volo labori, aut studio, aut vigilijs, aut orationibus incũbere, æqualis cibus, & vestitus paratus est operãti, & nõ opanti. Vnde melius esset necessaria vitẽ distribuere, sed distinctionẽ meritorum, & non ẽqualiter, vel seruare traditionẽ Pauli in 2ª epistola ad Thessalõ. cap. 3. vbi inquit. Cum essemus apud vos hoc denunciabamus vobis: qm̃ si quis non vult opari, nõ mãducet. Audiuimus enĩ inter vos quosdã ambulantes inqete, nihil opantes, sed curiose agentes. His aũt qui huiusmodi sunt denunciamus, & obsecramus in dño Iesu Christo, vt cum silentio operantes suum panem manducent. Vos autem fratres, nolite deficere benefacientes. Quòd si quis

non obedierit verbo nostro per epistolam, hunc notate, & non commisceamini cum illo, vt confundatur.

Secundo cõis possessio in hoc tẽpore causaret, lites, rixas, furta, bella, homicidia: ergo esset pęnitus pernitiosa, patet consequẽtia, añs sic probat. Videmus ꝙ si duo frẽs constituti sunt heredes a patre, & eis portionem propriã non assignauit, non quiescũt donec hereditatẽ cõiter dimissam inter se diuiserint, & in diuisione rarissime concordant: ergo multo minus qescerent ciues totius vnius ciuitatis, aut incole castri, si oĩum bonorum externoꝝ possessionem cõem haberent, sed ad manifestas violentias se cõuerterent, rixantes contra se inuicem, vt fere rabide. Et quidem quòd hæc cõmunitas pareret iurgium, & rixas, exemplum habemus quasi a principio mundi postquàm peccauit primus homo: Nam Genesis cap. 13. orta est rixa inter pastores Abraam, & pastores Loth, eo ꝙ cõiter habitarẽt, & indistincte curarent greges. Quę aũt & quanta rixa orta fuerit inter Iacob & Laban, patet Genesis cap. 29. & 30.

Tertio si diuina sapiẽtia post inocentię statũ approbasset huiusmodi cõitatem, vtiꝗ sustentanda foret. Sed oppositũ habemus in scriptura sacra, nã disposuit cũ Moyse, & Iosue, vt diuiderent terrã promissionis per tribus, & cognationes, & familias singulas, Vnde Iosue cap. 1. legimus ꝙ dixit dñs ad Iosue. Confortare & esto robustus. Tu enĩ sorte diuides populo huic terrã pro qua iuraui patribus suis, vt traderem eam illis, & hanc diuisionẽ fecerunt Eleazar sacerdos, et Iosue, & principes familiaꝝ, vt patet Iosue cap. 14. Constat ergo tibi ꝙ naturale est hoĩ habere possessionẽ bonoꝝ temporaliũ, & ꝙ expedit post innocentię statũ in quo corruptus est, & deprauatus humanus appetitus, huiusmodi possessionem non esse communem, sed propriam, & distinctam. Hæc de præsenti cap. dicta sint.

Quòd licet expediat patrifamilias habere possessiones, & diuitias proprias, non tamen sunt appetende infinite, sed vt sufficiunt vniuscuiusque statui. Caput Tertium.

IN cap. 3. declarandum est vnum in quo delinquit vniuersaliter hoīum genus. s. quod possessio bonorum temporalium, & diuitiæ huius mundi non sunt appetende in infinitum, sed sub certo termino, & hic tria agenda sunt.

Primo vnde prouenit appetitus habendi possessiones infinitas, & diuitias.

Secundo quòd hic appetitus est malus, & est secundum rationem corrigendus.

Tertio quod hic appetitus reducendus est ad certā mensuram.

Quantum ad primum aduerte, quòd non oportet nos laborare ad declarandum humanum appetitum in possessionibus, & diuitijs esse infinitum. Hoc enim ad sensum experimur esse verum: Crescit amor nummi, quantum pecunia crescit, sed pecunia crescit in infinitum: quoniā & numi crescunt in infinitum: ergo & amor pecunię crescit in infinitum, vnde dicitur Eccle. cap. 5. Auarus non implebitur pecunia, & qui amat diuitias. s. excessiue, fructum non capiet ex eis, et Prouerb. cap. 28. Infernus & perditio nunq̄ replentur: Similiter & hoīum oculi insaciabiles. Cum igitur cōstet hunc appetitū esse infinitum, & insaciabilem, declarādum est, vnde prouenit hæc insaciabilitas. Tu igitur aduerte, quod id prouenit ex duobus.

Primo prouenit ex deprauato appetitu viuendi voluptuose absque mēsura, pro cuius notitia aduerte, quod licet hō naturaliter appetat viuere, & delectabiliter viuere, tñ ƀm rectam rōnem non debet appetere absolute viuere delectabiliter, sed sub certa mēsura: qm̄ delectatio corporalis de qua nunc intēdimus, non est absolute bona, vt docuimus in. 10. Ethicorum, sed vsque ad

certum gradum. Quoniam igitur homines pro maiori parte appetunt voluptuose viuere absq; mensura ideo infinite, et insaciabiliter appetunt diuitias, vtpote media quibus impleant inordinatas cōcupiscentias suas. Quę quidem cōcupiscentiæ sunt, aut circa honorem, & potentiā, vt in superbo qui appetit infinite extolli, aut circa gulā, aut circa inhonestam venerem, quæ duo insaciabilia, & ideo cōcupiscentia diuitiarū in supbo & guloso, & luxurioso infinita est. In auaro autē huiusmodi maledicta concupiscentia detestabilis, & monstruosa est: qm̄ diuitiæ quantūcunq; magne possideantur ab auaro, nec sibi, nec alijs prosunt, vnde Seneca ad Lucillum inquit. Desunt inopie multa, auariciæ omnia. In nullum auarus bonus est, in se pessimus. Hinc patet quòd solus virtuosus moderate, & finite possessiones, & diuitias appetit: quoniā non vult absolute delectabiliter viuere, sed bene viuere. Bene autem viuere est secundum rectam rōnem viuere, sed recta ratio dictat viuendum esse temperate, declarandum temperate, appetendos esse honores temperate, ex consequenti appetendas esse diuitias tēperate, & non infinite, & quoniam homines virtuosi rarissimi sunt, ideo benediximus, q; hoīes pro maiori parte ex deprauato appetitu viuendi secundum concupiscentias absq; mensura, desiderant possessiones, & diuitias in infinitum.

Secundo id prouenit ex falsa ęstimatione finis, pro cuius notitia aduerte duo. Primo q; alio modo appetendus est finis, & alio media ad finē. finis enī absolute desideratur, et quanto pfectior habetur tanto carior est desideranti, verbi. g. infirmus, & medicus desiderant sanitatem, & quanto perfectius sanatur, tanto carius est infirmo, & medico, & si posset infirmus sanitatem æternam, & indeficientem recipere, & medicus arte sua causare, infirmus se in seruum traderet medico, ea autem quæ sunt ad finem non absolute desiderans

re pecuniam. Hic *enim & aīam suā venalē habet.i. pro pecu nia vendet aīam suā cōmittendo quodcunq̄ scelus.* Dicit Christus Marci *cap.* 10.*filioli q̄ difficile est confidentes in pecunijs in regnum dei introire, facilius est camelū p̄ foramen acus trāsire, q̄ diuitem intrare in regnū dei.* Ergo *īordinatus diuitiarum appetitus, obstaculum ponit ęterne saluti, quod est malū pessimū.* Dicit Paulus *primę ad* Timotheū *cap.*6.Qui volunt *diuites fieri, incidunt in tēptationem, & in laqueū diaboli, & in desideria multa & nociua, quę mergunt hoīem in interitū & perditionem.* Radix *enim oīum maloꝝ est cupiditas, quā quidā appetentes errauerunt a fide, & inseruerunt se doloribus multis.* Quot *aūt mala insatiabiles diuitiaꝝ cupidines cōcomittātur, docuimus in philosophia morali platonica, et nūc addimus dictū* Ciceronis *in lib,* 1.*de finibus bonoꝝ & malorū: inquit enī.* Cupiditates *sunt insaciabiles, quę non modo singulos hoīes, sed vniuersas familias euertunt, totā etiam labefactant sępe rēpub.* Et *cupiditatibus odia, dissidia, discordię, seditiōes, bella nascunt, nec he sese foris solū iactāt, nec tantū in alios ceco impetu incurrunt, sed intus etiā in aīs incluse inter se dissident atq̄ discordant, ex quo vitam amarissimam necesse est effici.* Constat *igitur tibi quàm malus sit infinitus, & insaciabilis appetitus habendi possessiones & diuitias, & ideo secundum rationem rectam corrigendus est.*

Quantum *ad tertium aduerte, q̄ cum sit malus, & inordinatus appetitus hn̄di possessiones, & diuitias sine termino, oportet patrēfamilias, & economū regulare in seipso huiusmodi appetitum, & ad certam mensurā reducere, aliter nunquàm virtuose, & laudabiliter familiā suam reget, nec domum, & hereditatem posteris suis firmare poterit, & id quidem multiplici ratione demonstrandum est.*

Primo sic: sicut se habet natura ad prouidendū de congruo

nutrimento aīalibus, & hoī in prima generatione, & educa- tione statim post natiuitatem vsq; ad certū tempus, sic se habe re debet paterfamilias in prouidēdo de necessarijs vitę toti fa milię: patet similitudo: qm̄ vt docuimus in 2° lib. physicoꝝ ars imitatur naturā inquantū pōt: neq; enī in ope naturæ inueni- tur error: sed natura nō parat nutrimentū infinitū, sed quantū sufficit aīalia ante natiuitatem, et post natiuitatē vsq; ad certū tēpus, verbi g. Videmus in aīalibus ouātibus, naturā parare ī oue tm̄ de albo quantū sufficit, vt ex eo, vt ex materia generet pullus, & tm̄ de rubeo q̄tum sufficit pro nutrimēto pulli ante exitū ex ouo. Videmus in aīalibus parturientibus, & in hoīe naturā pręparare tm̄ de lacte pro nutriēdo fetu: q̄tum sufficit donec solidiori cibo nutriri pōt. Si ergo natura nō abundat in supfluis, nec deficit in necessarijs, sed sub certa mensura cuncta peragit, debet & paterfamilias sic ordinare appetitū in acq- rendo possessiones, & diuitias q; non tendat in infinitum, sed sub certa mēsura. s. quantū sufficit familiæ iuxta statū, & qua litatem suam, & illic sistere, sicut & natura sistit.

Secundo sic: nō decet artē regitiuam domus esse deterioris cōditionis quā quęcunq; alia ars humana: qm̄ versat̄ circa no bilius obiectū, qđ est hō, sed quęlibet alia ars, sub certo nume- ro, & mēsura, & nō infinite quęrit, & parat sibi ea quæ sunt ad finem proprium cōsequēdū. verbi. g. Ars fabrilis nō quęrit īstrumēta pro fabricādo gladio, nisi quot sibi oportuna sūt, er go nec ars regitiua domus q̄rere debet possessiones, et diuitias quę sunt vt media ad cōseruādā familiā nisi sub certo termīo.

Tertio sic: Appetitus hn̄di diuitias infinitas, generat aīum auaꝝ. Auarus aūt non recte, & sufficienter prouidet familiæ, qm̄ auari hęc est proprietas. Excedit in appetēdo, in acquirē do, in retinendo diuitias, sed deficit in tribuendo, & dispēsan do, vt ergo paterfamilias seruet aīum liberalem, & familiam

debite regat, appetat diuitias sub mensura.

Quarto sic: si bonū esset appetere & possidere diuitias sine mensura non dixisset Salomon Prouerb. ca. 30. Duo rogaui te dñe, ne deneges mihi anteq̄ moriar, vanitatē, & mēdacia lōge fac a me. Mendicitatē, & diuitias ne dederis mihi, tribue tm̄ victui meo necessaria, ne forte saciatus illiciar ad negandū te, & dicā, quis est dominus, aut egestate cōpulsus furer, & perꝫ iurem nomē dei mei: nec dixisset Paulus primæ ad Timotheū cap. 6. nihil intulimus in hunc mundū, haud dubiū, quia nec auferre quid possumus. Habentes aūt alimenta, & quibus tegamur his contentissimus: nec diceret Diuus Gregorius in lib. 1. moralium. Magna est securitas cordis, nil habere cōcupiscētię secularis, nam si ad terrena cōcupiscēda cor inhiat, securū tranquillumq̨ esse nullatenus pōt. Quia aut non habita cōcupiscit, vt habeat, aut adepta metuit ne amittat, & dum in aduersis sperat prospera, in prosperis formidat aduersa, huc illucq̨ quasi quibusdā fluctibus voluitur, ac per modos varios rerum alternantium mutabilitate versatur. Constat igitur qūo oporteat patremfamilias regulare appetitū suum in habēdis acquirendisq̨ possessionibus, & diuitijs vsq̨ ad certum terminū, & nō tendere in infinitū. Hæc de pręsenti cap. dicta sint.

Quot modis paterfamilias acquirere potest bona exteriora, quibus prouideat familiæ, & domui quo ad necessaria vitæ. Caput Quartum.

POstq̄ declaratū est a nobis quòd naturale est homini possidere, & acquirere aliqua bona exteriora pro sustentanda familia, nunc superest inuestigare quot modis vniuersalibus potest paterfamilias acquirere, & possidere aliqua bona, quibus prouideat sibi, & familię in necessarijs vitę. Et hic duo agenda sunt. Primo manifestabitur qui & quot sint isti modi. Secundo qui ex istis sint liciti, & qui illiciti.

Quantum ad primũ aduerte, ꝙ ſicut in brutis varij ſunt modi viuendi, & ſe nutriẽdi, ſic & in humana ſpecie. Videmus aũt ad ſenſum quędã aĩalia nutriri ex terra putrefacta, ſicut & ex ea genita ſunt, vt vermes, & ſerpẽtes, & huic atteſtatur ſacra Gñſis ca. 3. Dixit enĩ deus ſerpenti decipiẽti Euã. Quia feciſti hoc. i. decepiſti mulierẽ, maledictus es ĩter oĩa aĩantia, & beſtias terrę: ſuper pectus tuũ gradieris, & terrã comedes cunctis diebus vitę tuę. Quędã ex folijs & herbis, vt brucus locuſta, lepus cuniculus bos, et equus, aſinus &c. et de hoc loqtur Dauit in pſalmo. Rigans montes de ſupioribus ſuis, de fructu operũ tuoꝝ ſaciabit terra. Producens fenũ iumentis, & herbã ſeruituti hoĩum. i. producens fenũ, & herbã eſcã iumentis, vt ipſa iumẽta ſeruiant hoĩ, vt dño oĩum inferioꝝ. Quędã aũt viuunt ex fructibus abſqꝫ congregatione vt aues. Quędã ex congregatione, vt formice, de qbus inqt Salomon Prouerb. cap. 6. Vade piger ad formicã, & cõſidera vias eius, & diſce ſapientiã. Quę cũ nõ habeat ducẽ, nec preceptorem, nec principem, parat in ęſtate cibũ ſibi, & congregat in meſſe quod comedat. Quędã aũt ex rapina, vt miluus, falco, accipiter, leo, vrſus, lupus, canis &c. De his inqt Iſaias ca. 56. Oẽs beſtię agri, venite ad deuorandũ, oẽs beſtię ſaltus. Sic & in latitudine humanę naturę varij ſunt modi viuẽdi, & in ſumma vniuerſaliores reducunt ad quinqꝫ: nã aliqui parãt ſibi neceſſaria vitę ex paſcuis, & ſunt illi qui ex agris, ex vineis, ex arboribus fructiferis, ex aĩalibus domeſticis, vt ex capris, ouibus, bubalis, bobus, & vacis, & ex auibus, vt galinis, & colũbis acquirũt ſibi cibũ & veſtitum, iſti dicunt viuere vita paſcuali. Alij parãt ſibi neceſſaria vitę ex venatione aĩaliũ ſylueſtrium quæ apta ſunt nutrimento humano ſiue ſint terreſtria, vt lepores cuniculi cerui, ſiue volatilia, vt coturnices, palũbi, pdices, paſſeres, faſiani, &c. Iſti dicunt viuere vita venatiua. Alij parant ſibi ne

cessaria vitę ex piscatione aïalium aquaticorum, quales sunt pisces fluminũ & maris, cãcri, ostreę, conchilię &c. Isti dicunt viuere vita piscatiua. Alij parant sibi necessaria vitę ex praeda, & furto, & violenta, rapina, vt pirate in mari, fures in terra. Aggressores in mõtibus, & syluis. Isti dicunt viuere vita praedatiua siue furtiua. Alij parãt sibi necessaria vitę ex cõmutatione rerum non comestibiliũ in res comestibiles, vt qui cõmutant sua artificiata puta vasa lapidea, aut terrea, aut lignea, aut ex metallo, in frumentũ, vinũ, pãnum, oleum, sal &c. aut cõmutant nũmos in cibos, & vestitũ, & reliqua oportuna, & isti dicunt viuere vita cõmutatiua, & est vniuersalior, ac magis in vsu per emptionẽ, & venditionẽ. Sed aduerte quod isti modi aliquando sunt simplices, aliquando cõplicati: nam aliqui viuunt solum ex pascuis, aliqui partim ex pascuis, partim ex venatione, aliqui solum ex piscatione, aliqui partim ex venatione partim ex piscatione, & sic ĩtellige de reliquis. Cõstat igitur tibi quod sunt quinque vniuersaliores modi viuẽdi ĩ humana specie.

Quantũ ad secundũ aduerte, quod vita pascualis est maxime licita & naturalis hoĩum generi. Author. n. naturae ordinauit hęc in vsum humanũ, & sapientissime: quoniam ex ordine quem vidемus in vniuerso semper imperfectiora ordinantur in cibũ, & conseruationẽ perfectiorum, verbi. g. Terra, aqua, aer, quę sunt ĩnaïata ordinantur in nutrimentũ arborum, & aliorum vegetabiliũ, quae perfectiora sunt, vtpote aïata: Vegetabilia aũt ordinantur ĩ nutrimẽtũ aïaliũ, quoniam perfectiora sunt: viuunt. n. aïalia aïa vegetatiua & sensitiua, vegetabilia aũt sunt aïata non sensitiua. Aïalia vero ordinantur in nutrimentũ hoïs, vtpote nobilioris, viuit enim vita vegetatiua, & sensitiua, & intellectuali Licite ergo hõ sumit necessaria vitę ex terra, & ex aïalibus, et hãc vitã assignauit deus ipsi Adã a principio mũdi. s. quod nutriretur ex genitis ex terra, vt legimus Gñsis cap. 1, & cap. 3. Quòd aũt dederit

homini in cibum aīalia terrestria,& volatilia,et aquatica pa tet Genesis cap.9.Et hac vita pascuali viuebant homines in prima mundi ætate,quam antiqui appellarunt auream.

Vita venaticia & piscatoria sunt ex se licite: qm̄ vt legimus Gn̄sis cap.9.hō constitutus est dn̄s oīum aīalium,& aquaticorū,& tradidit ea in manu sua sicut olera virentia:ergo nō solum licet hoī parare sibi cibū ex aīalibus domesticis, sed etiā syluestribus & aquaticis:nō pōt aūt ea cōuertere in vsum suū nisi ꝑ venationē,& piscationē deueniant ad manū suā : licita est ergo vita venaticia & piscatoria,& confirmat̄, si non licerent,Isaach nō dilexisset cibos ex venatione, cuius oppositum habemus Gn̄sis ca.27.nec Saluator,& apostoli vixissent q̄ sæpe ex piscatione,nec Petrus post resurrectionem reuersus fuisset ad piscationem,cuius oppositum habemus Ioānis cap.21.

Vita furtiua est ex sui natura illicita:qm̄ quilibet viuere debet de proprio,& nō de alieno,nec iniuria & detrimentū facieda sūt proximo:qm̄ repugnat primo pręcepto,diliges proximū tuum sicut teipsum.Prætereà speciale pręceptū datū est in lege decalogi:nō furtum facies.Prætereà in tota antiqua lege replicat̄ prohibitio furti, & ne forte dicas christianū non obligari antique legi,dixit Seruator Math.cap.19. Si vis ad vitam ingredi,serua mandata.Constat igitur vitam furtiuam esse penitus illicitam apud diuinam & christianam legem,& apud gentes sub lege viuentes. Vnde pęna furti est mors secundum ciuiles leges.

Vita cōmutatiua abstrahit a licito,& illicito:quoniam vt declarabimus,aliqua cōmutationis species est licita,& aliqua illicita,& detestabilis apud omnes gentes ex solo dictamine rationis,& non tantum ex diuinę legis dispositione. Constat igitur tibi quot sint vniuersaliores vitę humanę , et quæ ex eis sit licita,& quę illicita.Hęc de pręsenti cap.dicta sint.

Quot sint cõmutationum genera cõiter vsitata in omni gente viuente sub lege, et pręcipue in christiana repub. Cap. 1.

IN *cap. pręcedenti docuimus quę vita ex quinque numeratis sit licita, & quę illicita, & diximus vitã cõmutatiuam abstrahi ab illicita, & licita, vt igitur scias quę cõmutatio sit licita, & quę non, hic duo agenda sunt.* Primo *declarabit̃ quę fuit necessitas introducendi in humana vita cõmutationes. Secundo quot sint vniuersaliora commutationum genera vsitata de pręsenti in regimine humanę vitę.*

Quantũ ad primũ aduerte, ꝙ necessitas cõmutationum puta cãbij pręstiti emptionis venditionis &c. prouenit ex eo ꝙ dãtur in humana vita diuersę cõitates, quarũ prima est cõitas domus, vt docuimus in primo trac. 2ª vici. 3ª ciuitatis. 4ª prouincię. 5ª regni. 6ª diuersarũ prouinciarũ, & diuersorũ regnorũ: nã vt docuimus in Politicis *si non esset alia hoĩum cõitas q̃ cõitas domus nulla esset necessaria cõmutatio.* In *cõitate enim domus dñatur paterfamilias, ad quẽ spectat prouidere de necessarijs vitę per se vel per procuratores oĩbus existentibus in domo: ergo si fieret aliqua cõmutatio fieret a patrefamilias.* Tunc *vltra. Ista cõmutatio aut fieret inter patrẽfamilias, & ipsummet, aut inter patrẽfamilias, & aliũ patrẽfamilias.* Nõ *primũ, quia eiusdẽ ad seipsum nulla est cõmutatio:* Stultũ *enĩ est dicere ꝙ Sortes emit a seipso, vel vendit sibiipsi: non secundum quia iã supponit̃ nõ esse aliã cõitatẽ a cõitate domus. Sed si cõmutatio fieret inter patrẽfamilias, et aliũ patrẽfamilias, darentur plures domus, et pluribus aũt domibus cõstituit̃ cõitas alia puta vici, aut ville, aut castri: Modo aũt supponimus dari solã cõitatẽ domus, ergo cõstat ꝙ nulla cõmutatio rerũ ĩter hoĩes esset necessaria. Verũ quia dãtur diuersę cõitates: necesse fuit ĩtroducere cõmutationes: neque enim oĩa necessaria vitæ inueniũtur in vna domo: nec in vno vico tantũ nec in vna ciui*

tate tantũ &c. & ideo est necesse quod nõ est in vna domo habere p cõmutationẽ in vico, & quod nõ est in vico habere p cõmutationẽ in ciuitate &c. Hinc *instituta sunt cõmertia, & nundine, & trãsuectiones mari & terra, & emptiones, et vẽditiones, vt quod nõ habetur in vna regione traducat ex alia, vt etiam docuimus in* Politicis. E*t aduerte q hmõi cõmutationes prẹcipue emptio, & vẽditio fuerunt in vsu quasi a principio mũdi, & non solũ rer, sed etiã terrẹ & agror: Nã legimus* Gñsis *cap.* 23. *q* Abraã *emit ab* Ephron *agrũ, & spelũcã pro sepelienda Sarra, & dicit Saluator Luce ca.* 17. *q in diebus* Loth *hoies vendebãt, & emebãt, & legimus* Gñsis *ca.* 37. Ioseph *vẽditũ a fratrib⁹, Hismaelitis mercatoribus portãtibus aromata in* Egypto, *& ca.* 42. *filij* Iacob *descẽderũt in* Egyptũ *vt emerent frumẽtũ.* Ex *quo seqtur q sicut est naturale hoi acquirere sibi bona tẽporalia ex industria, & ingenio, sic & cõmutare.* Q*uæ autem naturalia sunt, semp fuerunt sunt, & erũt stante hoĩum generatione.* P*atet igitur tibi quæ fuerit necessitas introducẽdi inter hoĩes diuersas rerum commutationes.*

Q*uantũ ad secundũ aduerte, q cõmutationũ genera vniuersaliter sunt tria, nec facile est inuẽire quartũ, nec pauciora sufficerẽt humanẹ indigentiẹ.* P*rimũ est qñ cõmutat res in rẽ, vt frumentũ in vinũ:* S*ecundũ est qñ cõmutat res in pecuniã aut ecõuerso.* T*ertiũ est qñ cõmutatur pecunia in pecuniã, vt aurea in argẽteã aut ecõuerso, vel pecunia vnius patriẹ in pecuniã alterius patriẹ.* S*ufficientia aũt & necessitas prẹdictor triũ gener cõmutationũ est hẹc.* S*i daret vltra cõitatẽ domus sola cõitas vici, aut ville, aut castri, aut ciuitatis: sufficeret solũ primũ genus: nã si vna domus hẽt frumentum, & nõ vinũ, & alia hẽt vinũ, sed nõ frumentũ, põt paterfamilias vnius domus cõmutare cũ patrefamilias alterius domus, frumentũ in vinũ & ecõuerso.* E*t hoc modo viuebãt antiqtus, & cõmutationes*

faciebant

faciebant hoĩes in sua simplicitate viuẽtes, & emptiones ac vẽditiones faciebant ad inuicẽ, vtebatur enĩ emens re loco pecuniȩ, & vendens recipiebat rẽ vice pecuniæ: Vnde in scriptura sacra hoc genus emptionis inuenimus, vt in Genesis ca. 47. Ioseph emit oẽm terram Egypti vẽdentibus Egyptijs singulis possessiones suas, et pro pretio accipientibus frumentũ prȩ magnitudine famis, & vt legimus Iosue ca. 24. Iacob emit a filijs Emor patris Sichem agrũ pro centũ nouellis ouibus, & fuit in possessionẽ filiorũ Ioseph. Verũ quia vltra cõitatẽ vici, & castri, & ciuitatis, datur cõitas vnius regni, & vnius prouinciȩ, vbi ciuitates, & castra aliqñ multũ distãt ab inuicẽ, et summa difficultas esset deferre res magne quãtitatis, & magni põderis, & rem in rem cõmutare, ideo ĩuenta est pecunia argẽti et auri, quȩ nec multũ occupat, nec est magni põderis, et multum valet ex sua prȩtiositate, vt cõmutaretur in res, & res in pecuniã, & hȩc fuit necessitas, & rõ inueniendi secundũ genus cõmutationũ. qđ maxime deseruit nõ solũ in toto vno regno, aut prouincia, sed etiã in eodẽ vico, & eadẽ villa, et eodẽ castro, & longe amplius in vna ciuitate. Rude nãq; & valde tediosum foret si quis volens emere vnciã piperis, deberet secũ deferre pretiũ in re, puta in. x. panibus. Rñderet enĩ venditor, nẽ ĩdigeo pane, vade in pace. Pecunia ergo siue prope, siue lõge facilitat oẽm emptionem, & venditionẽ, & qm̃ diuina bonitas hoĩ nunq̃ defuit in oportunis ad vitam: credibile est, q; a principio mundi fabricata fuerit moneta publica, per quã oĩs iusta emptio, & vẽditio fieri posset, quicqd imaginati fuerint scriptores gentiliũ, & prȩcipue Arist. in primo Politicorũ, cuius sñiam resoluimus in Epytho. nostris sup Politicã. Verum quia Christi fideles qbus nunc disponimus hãc nostrã Economicam, magis assentire debent sacrȩ scripturȩ q̃ cuicũq; alteri, ideo manifestabimus, q; post diluuiũ patet emptionẽ, & vendi

tionem per pecuniam fuisse in vsu. Nam Genesis cap. 11. habemus ꝙ Abraam descendit per generationes a Sem filio Noe, & fuit nonus in generationibus ordinatis, vt patet hic Sem filius Noe, genuit Arphasat, qui genuit Sale, qui genuit Heber a quo Hebrei, qui genui Phalech, qui genuit Reu, qui genuit Saruch, qui genuit Nachor, qui genuit Thare, qui genuit Abram, Abraam autem, vt patet Genesis cap. 23. emit agrum, & speluncam in qua sepeliuit Sarram ab Ephron quadringentis siclis argenti probate monete publice: Et Genesis cap. 43. filij Iacob descenderunt in Egyptum, vt emerent frumentum secum deferentes pecuniam, vltra dona quę illic numerantur, vt pro pecunia emerent, & pp dona placarent Ioseph quē nō cognouerant. Constat igitur tibi secundū genus vñ processerit, quę fuit ratio ac necessitas introducendi ipsum.

Sed quia vltra cōitatē vnius regni, & vnius prouincię datur cōitas diuersoꝝ regnoꝝ, & prouinciarum per commertia, eo quòd in distinctis regnis, distinctę res singulariter inueniuntur ex vario syderum influxu, & aspectu, puta in Arabia generantur Aromata, sed non frumentum: In Egypto aūt ecōuerso generat frumentū, sed nō aromata, & vnūquodꝗ regnū fabricat propriā pecuniā, quę ex instituto principū expendit in toto illo regno, & extranea, aut nō expēdit, aut est minoris valoris: ideo fuit necesse introducere tertiū genus cōmutādo pecuniā vnius regionis in pecuniā alterius, ne mercatores detrimentū sustinerent. Constat igit tibi qūo tria prędicta cōmutationū genera sufficiunt, & nō pauciora. Et quę fuit necessitas inueniēdi pecuniā, et itroducēdi eius vsum, et de eodē satis diximus in. 1. Politicoꝝ. Vide in Epytho. nostris sup Politicam Aristo. in lib. 1. trac. 3. cap. 1. Hęc de pręsenti cap. dicta sint.

Quot modis paterfamilias pōt acquirere pecuniā, & qui ex illis sit licitus & qui non. Caput Sextum.

IN cap. precedenti assignauimus tria genera cõmutationũ, ex quibus constat duo prima esse licita, seruata equalitate, & proportione ꝑm valorẽ inter rem & rem: aut inter rem, & pretium rei, sicut docuimus in 5° Ethicoꝝ agentes de iusto cõmutatiuo. Tertiũ aũt genus abstrahit a licito, et illicito. Quod vt sciat paterfamilias manifestabimus vsitatos modos qbus põt pecunia acquiri, deinde declarabimus qui sint liciti, & qui nõ. Postremo assignabimus, propter quid debet paterfamilias abstinere se a modis illicitis acquirendi bona temporalia, & precipue per fenus siue vsuram.

Quantum ad primum aduerte, quòd famosiores vie acquirendi pecuniã apud moralem sunt septem.

Prima dicitur possessoria.
Secunda mercatiua.
Tertia mercenaria.
Quarta artificialis.
Quinta experimentalis.
Sexta feneraria.
Septima cambiatiua.

Via possessoria paterfamilias acquirit pecuniam, quando agrum, aut vineam, aut domum, aut animalia domestica, aut prædictorum fructus vendit, & pretium accipit non in alia re quàm in pecunia. Hec via possessoria apud morales naturalis dicitur: quoniam ex rebus, & fructibus naturalibus, siue sit ipsa terra, siue fructus terre, siue fructus animalium domesticorum, huiusmodi pecunia prouenit, et aduerte ꝙ ad viam possessoriam reducitur via venatiua, & piscatiua, nam sicut est in potestate patrisfamilias conuertere in pecuniã aĩalia sua domestica, & eoꝝ fructus, sic põt cõuertere aĩalia syluestria que ꝑ venationẽ ad suam potestatem deuenerint. Idem intellige de aquaticis. Sunt enim venalia sicut, & domestica. Hec via acquirendi pecuniam, antiquissimo tempore fuit in vsu, & leges dantur de ea ne fiat iniustitia inter vendentes, & ementes, quas leges vide ad placitum Leuitici cap. 25.

Inter quas hæc est prima. Quando vendes quicpiam conciui tuo vel emes ab eo, ne contristes fratrem tuum &c.

Via mercatiua paterfamilias acquirit pecuniã cõuertendo p̃ emptionẽ pecuniã in merces, & p̃ venditionem merces in pecuniã, & hæc q̃dem via in tres partes diuiditur. s. in nauigatiuã, & est q̃n mercatura fit in aq̃s, vt in fluminibus, & mari, in deductiuã iumentalẽ, et est q̃n terra deducunt merces dorso iumentorũ, aut plaustro siue curru tracto a iumentis in assistricẽ, & est q̃n quis consistens in ciuitate emit vendibilia, & ea iterũ vendit in eadẽ ciuitate, vel locis circunuicinis, vt exercentes artẽ qua vendunt, & emuntur comestibilia, & quæ ad corporis vestitum & ornatũ spectant, quã q̃dem mercaturam negociationẽ, aut traficum appellare cõsueuerũt vulgares, nos aũt appellamus mercaturã domesticã: q̃m solum in ciuitate, et locis cirũuicinis exercetur. Via hæc in vsu fuit antiquissimo t̃pe in sacra scriptura, nam de mercatura terrestri sup̃ camellos habemus Gñsis cap. 37. q̃ fratres Ioseph viderunt Hismaelitas viatores venire de Galaad, & camellos eorũ portãtes aromata, & resinã, & stacten in Egyptũ. De mercatura aũt aquatica, & maritima habemus in 3° lib. Regum ca. 10. q̃ classis regis Salomonis p̃ mare cum classe hiram semel p̃ tres annos ibat in Tharsis deferens inde aurũ, & argentũ, & dentes Elephãtorũ, & simias, & pauos. De mercatura aũt p̃ assistentiã non est dubitandũ quin in oĩ ciuitate antiq̃ssimo vsu fuerit, cuius signum est quòd in diuersis vicis diuersa ordinantur venalia, & certi dies deputantur in quibus celebrantur mercatus, & forum.

Via mercenaria, siue conducticia acquiritur pecunia, q̃n q̃s pro tãta mercede vendit laborem, & operas suas, siue diurnas, siue mẽsales, siue annuales, a q̃bus denoĩat̃ seruus cõducticius, & hac via pauperes cõiter acquirunt sibi pecuniã, qua seipsos & familiã si quam hñt sustentare cõsueuerunt. Hæc via in sacri

plura sacra notissima est, & de ea itelligitur illud psalmi: Labores manuum tuaꝝ mãducabis, Beatus es & bene tibi erit.

Via *artificiali acqritur pecunia: qñ quis ꝑ artem suã aliquã exercet propter quę pecuniã lucrat, & tales sunt ędificatores fabri, milites, doctores, medici. Licet. n. principalis finis militis sit victoria, & doctoris doctrina, & medici sanitas. Secũdarius tñ est pręmium, quod præcipue quęritur ꝑ pecuniam. Hęc via notissima est in oĩ gente tã fideli quàm infideli.*

Via *experimẽtali acquirit pecunia: qñ paterfamilias nouit aliquoꝝ particularia gesta, propter quę lucrati sunt multã pecuniã, & conat imitari eos similiter agendo, verbi.g. recitat* Arist. *in primo* Politicoꝝ *quõ* Tales *milesius pecuniã multã acquisiuit ex eo ꝙ emit oleum vnius anni, deinde ipse solus vẽdidit.* Recitat *de quodã siculo emente totum ferrũ extractum ex mineris, deinde solus vẽdidit. Hæc exẽpla vide in Epithomatis nostris sup* Politicã, *in primo lib. trac. 3. cap. 4. In scriptura sacra habemus* Gñsis *cap. 30. exemplũ* Iacob, *qui multiplicare fecit oues maculosas deponens in canalibus virgas partim decorticatas, vt videre poteris: nõnulli referunt exemplũ* Ioseph. Gñsis *cap. 41.* Qui *pręuidens abundantiã septẽ annoꝝ, & penuriã septẽ annoꝝ ĩmediate sequentiũ cõgregauit frumentum septẽ annoꝝ abundãtię, & ꝑ septẽ annos penurie vendens cõgregauit* Pharaoni *ingentem pecuniam, & demum emit totã terram* Egypti. *Sed hoc exemplum non est computandum inter humana gesta, quoniã* Ioseph *illud pręuidit nõ peritia siderũ, sed ex diuina sapientia illustratus sicut propheta, vnde dixit* Pharao *ad* Ioseph. Quia *ostendit tibi deus omnia quæ locutus es, nunqd sapientiorẽ, & cõsimilẽ tibi ĩuenire potero?*

Via *feneraria acqritur pecunia qñ quis vult ex denarijs mutuatis vltra sortẽ plus accipere, puta si* Sortes *mutuat* Platoni *decem ducatos in termino restitutionis vult a* Platone *decem*

pro sorte, & quinq; pro lucro. Hęc via notissima est in scriptura sacra, & hębrei semper proni fuerunt, & sunt ad illam, licet deus illam in lege, & per prophetas suos prohibuerit, vt tibi declarabitur qñ inuestigabimus an liceat.

Via cãbiatiua: quã nunc dicimus campsoriã, et nũmulariã, quis acquirit pecuniã ꝑ modũ lucri, qñ apud se habet nũmos, siue aureos, siue argenteos qui sunt minoris valoris in regione ad quam profecturus est, & cãbiat in nũmos maiorijs prętij pro regiõe ad quã processurus est, vel est ecõuerso. Et hęc via in sui principio quasi ꝑ accidens ĩuenta, & vsitata est, vt docuimus in primo Politicoꝵ. In hac aũt ętate, effecta est ars lucratiua valde ingeniosa, quã difficile est saluare in totum: qũo sit licita non solum in lege christiana, sed & in legibus conditis solo humano lumine, vt tibi declarabit̃ ĩfra.) Cõstat igit̃ tibi quot sint modi vniuersaliores, et famosiores acqrẽdi pecuniã.

Quantũ ad secundũ aduerte, ꝙ via lucratiua pecunię quę dicitur possessoria, licita & iusta est remota fraude: qm̃ naturalis est, extrahit̃.n. pecunia ex rebus naturalibus, quę supposito, ꝙ sint in facultate, & dñio possidẽtis seruata ĩtegritate rei, et iusto prętio, iuste cõmutari pñt ĩ alias res aut ĩ pecuniã q̃ rebus oĩbus venalib⁹, aut emptibilib⁹ corrñdet, et eqpollere põt.

Via pecuniatiua ꝑ mercaturã non solum iusta est ex sui natura, sed etiã summę vtilis, & laudabilis remota fraude, & seruato iusto pretio. Iusta qdem est: qm̃ pecunia est mercatori sicut ager. Vnde sicut colendo, & seminando agrũ extrahitur fructus ex agro, sic implicando pecuniã in rem venalẽ, ex re venali iustę extrahit̃ lucrũ, consideratis debitis circunstantijs seruandis in arte mercantiua, quas in spẽ cõsiderare, & ptractare nõ spectat ad pręsens propositũ. Vtilis vero est, & laudabilis: qm̃ mercator est sicut vniuersalis prouisor, ꝑ quẽ habẽtur oportuna vitę humanę, q̃ plerũq; in propria regione non

generant. Vnde mercatores cōducentes terra, & mari a quatuor mūdi ptibus necessaria vitę faciunt mundū iferiorē quasi forū vnū. Propterea veri mercatores digni sūt gratijs, et fauoribus, sicut etiā veri milites custodiētes, et defensantes patriā.

Via mercenaria, & cōducticia iusta, et fauorabilis est. Iusta quidem qm̄ nihil est magis in potestate hoīs q̄ seruitus, & labor, & opera corporis sui et aīę: ergo sicut possidens agrū iuste vendit fructū agri, sic impendens seruitutem & laborē, & opam corporis sui & aīę, iustę pōt recipere pecuniā pro mercede sua. Tales sunt famuli & ancille, oparij mechanici, veri milites, medici, doctores, iudices, tabelliones, &c. fauorabilis quidem est: qm̄ inhumanum est mercedem negare, aut non persoluere mercenario. Vnde in Deut. cap. 23. datur hoc praeceptum: non negabis mercedem indigentis et pauperis, & Tobias in cap. 4. idem docuit filium suū, vt declarauimus in tractatu pręcedenti, loquentes de seruo mercenario, et cōducto.

Via artificialis iustissima est. Sicut enim iuste venditur fructus agri a iusto possessore, & labor a mercenario sic, & fructus artificis, fructus autem est ipsum artificiatum: ergo &c. Et hæc est via non solum iusta, sed etiā imitabilis: nam & Paulus, ne aliquem grauaret laborabat manibus, & patres Anachorete in Egypto texebant fixellas, & sportulas easq; vendentes ex earum pretio se sustentabant, & pauperibus eleemosynas tribuebant.

Via experimentalis licita est, dūmodo expimento non addatur fraus & fallacia: nam hæc via est ex ingenio, & solertia atq; industria, quæ nisi viciate fuerint ex humana malicia: nō possunt esse causa illiciti: qm̄ sunt ab authore naturę in quo, et & a quo per quē nullus prouenit error. Vnde si quis via experimentali congregat diuitias, & pecuniam illicitam, hoc nō prouenit ex vero, sed falsificato experimento.

Via aũt feneraria ſumpta in ſuo proprio ſignato nõ ſolũ illicita; ſed deteſtabilis eſt, nõ tm̃ apud fideles, ſed etiã apud philoſophos, & gẽtiles exiſtentes extra fidẽ. Pro cuius euidẽtia hic quatuor agenda ſunt. Primo declarabitur quæ ſit via vere, & proprie feneratoria. Secũdo quomodo eſt reprobata apud philoſophos, & gẽtiles. Tertio quomodo reprobatur in lege chriſtiana. Quarto declarabitur cecitas hæbreorum.

Quantũ ad primũ aduerte, ꝙ via propria feneratoria eſt qñ quis ad tẽpus puta ad annũ, vel plus dat tãtã pecuniã alteri mutuo, & abſq; iuſta ĩplicatione, & ſit illa pecunia centũ ducati, & intendit ac pactũ fecit vltra centũ ducatos habere decẽ, ſiue qnq;, ſiue vnũ, qñ reſtituent, & idem iudiciũ eſt ſi intẽdit vltra capitale recipere quãcunq; rem equiualentẽ tãte, vel tante pecunię: nã licet res illa non ſit formaliter pecunia, tñ cõmutari põt in pecunia ideo eſt equipollẽter pecunia, & ſic cõmittitur vſura ſicut ſi recipetur pecunia. Eſt igit fenus ſiue vſura, fructus nummi, vel vt eius partus inquantum nummus eſt, & non implicatus in rem fructiferam puta in agrum, aut vineam, aut domum, aut iuſtam mercaturam.

Quantũ ad ſecundum aduerte, ꝙ in Epitho. noſtris in primo Politicorum in trac. 3. cap. 3. declarauimus ex ĩtentione Ariſtotelis, & omnium recte ſapientium fenus eſſe contra naturã, & ex conſequenti lucrum huiuſmodi eſt deteſtabile apud philoſophos vere morales, & tu vide illic.

Quantũ ad tertiũ aduerte, ꝙ ĩ lege chriſtiana merito reprobatur rõne, et authoritate diuina. Rõne qdem dupliciter. Prima ſumit ex eo ꝙ dicit fenus quaſi fetus, & partus nũmi, intendit. n. fenerator nũmũ mutuatum p ſe, et ſine reali ĩplicatione parere, & fructificare pecuniã, vel aliquid cõmutabile in pecuniã, hoc aũt eſt cõtra naturã nũmi. Pro cuius notitia aduerte, ꝙ parere, et fructificare cõuenit ſolũ naturalibus, & nõ arti

ficiatis: Videmus enim granũ seminatũ parere, & multiplicare seipsum, videmus aĩalia generare, & multiplicare seipsas nunq̃ aũt videmus scãnũ, nec gladiũ, nec aliud artificiale multiplicare se ꝑ generationẽ. sed nũmus vt patet est quid artificiale, sicut & vas fabricatũ ab aurifice, ergo nummus ꝑ se & ex se non põt facere nũmũ, nec aliq̃d equipollens nũmo, nisi ĩplicetur in re cõmutabili in nummũ, puta ex nũmo emendo merces, & ex mercibus extrahere nũmos: Lucrũ ergo ꝙ facit fenerator ex nũmo mutuato est cõtra naturã nũmi: q̃m cũ sit ex se sterilis & quid artificiatum, non competit sibi, & ex se fructificare. Omne autem quod est contra naturam velut monstrum abhorrendum est ac detestãdum: ergo via feneratoria merito detestabilis est in christiana religione.

Secunda rõ sumit̃ ex eo ꝙ dicit̃ vsura, quasi sit rapina vsus: nã ꝑ hanc viã rapitur, & vsurpat̃ vsus nũmi, qui nõ põt rapi, nec vsurpari, & fenerator vendit vsum nũmi mutuati, qui non amplius spectat ad ipsum. Pro cuius notitia aduerte, ꝙ & si distinguat̃ substãtia rei, & vsus rei, vt patet in domo in agro in veste, in equo, in seruo emptitio, tñ in aliq̃bus nunq̃ separat̃ vsus a substãtia rei, ita ꝙ si cõceditur vsus, cõceditur substãtia, & ecõuerso. In aliq̃bus aũt separatur vsus a substãtia: q̃m põt cõcedi vsus retenta rei substãtia in dñio patrisfamilias, aut alterius qui sit rei dñs. In illis igit̃ in q̃bus põt cõcedi vsus retenta substãtia rei, iuste põt accipi pensio pro vsu rei tm̃, quod seruatur in [illegible] affictto, & emphiteosi: Nã dñs agri, & domi, & vestis, & equi, & alterius iumenti, & dñs serui emptitij, põt locare habitationẽ domus, fructificationẽ agri, equitaturã equi, seruitutẽ serui, & inde accip̃e iustã pensionẽ non translata rei substãtia in dñium alterius. In his aũt in q̃bus vsus est inseparabilis a substãtia, nõ põt accipi certa pẽsio, nec incerta pro vsu rei tm̃: q̃m si cõceditur in illis vsus rei, conceditur substantia.

Unde si post concessionem substantię cũ qua conceditur usus aliquis ītendit pro usu tm̄ habere pensionem, reseruat sibi qđ nō est suũ, & qcquid pro usu accipit feneraticiũ est, inter illa in qbus nō separat usus rei a substãtia rei, numeratur nũmus: nã proprius nũmi usus est ipsum expendere, et dare alteri, nō pōt aũt expendi, nec dari nisi detur, & cõcedatur eius substã tia, cum ad talem usum oporteat ipsam substantiam alienare. Quia ergo accidens dependet a substãtia, & usus rei originē sumit a re, cuiuscunq́ est usus nũmi, eius est & substantia. Qui ergo vult pensionem accipere de usu nummi, dicitur cõmittere usuram. i. rapit usum qui amplius non spectat ad ipsum, sed ad eum cui concessa est substantia nũmi. Unde lucrum quod extrahit ex tali usu est contra naturam: Nullus. n. pōt *lucrari de alieno, sed de suo.* Merito *ergo fenerator est raptor, & detestabilis, & odio habendus.* Et *quidem quòd usura sit rapina, & usurarius mereatur priuari vita, testatur* Diuus Ambrosius *in lib. de bono mortis* vbi *inquit. Si quis usuram accipit, rapinam facit, vita non viuet. Quòd autem usura crudelitas quędam sit, & turpissimum lucrum, testatur* Chrisostomus *super* Math. vbi *inquit: nihil usuris turpius nihil crudelius, alienas hic negociatur miserias, & lucrum suum alterius aduersitatem facit.* Merito *ergo via feneratoria reprobatur rationibus prædictis, & confirmatur ex diuina scriptura:* Nam Exodi *cap. 22. sic habetur, si dederis pecuniam mutuo populo meo pauperi qui habitat tecum, nō urgebis eum quasi exactor, nec usuris opprimes.* Et Leuitici *cap. 25.* Pecuniam *tuam non dabis ad usuram.* Et E*zechielis cap. 18. Qui ad usuram non accomodauerit, & amplius non acceperit, hic iustus est, ergo qui oppositum fecerit iniustus est, & cap. 22. usuram & superabundantiam accepisti, & auare proximos tuos calumniaberis, meiq́ oblita est dicit dominus deus.* Ex *quibus liquido*

constat quantum diuina lex, & christiana religio vsurarum voraginem detestetur.

Quantū ad quartū aduerte, ꝙ sicut malicia, & inuidia excecauit phariseos, & sacerdotes ne crederent Christo, *sic auaricia excecat eos, ne aduertant vsuram esse lucrum contra naturam, ex cōsequenti esse iniustum nō solū, quia prohibitū a deo in lege, sed ex sui natura, nec hn̄t vnde se defendant, nisi ꝙ dispensauit cum illis deus nō quidem, ꝙ possint fenerari fratribus suis, sed alienis. s. qui nō sunt de populo hębreo.* Dixit. n. *deus per* Moysem: Deute. *cap.* 23. Non *fenerabis fratri tuo ad vsuram pecuniā, nec fruges, nec quālibet aliū rem, sed alieno, fratri autem tuo absq; vsura id quo indiget comodabis.*

Sed hæc defensio nulla est. Q*uod enim est cōtra naturā, est ex se illicitū & malum, in huiusmodi aūt deus nunquam dispensat aliter ageret cōtra sapientiā iustitiā, & bonitatē suam: Sed vsura, vt probauimus est contra naturā, & ex se illicita et mala: ergo &c.* Et *quòd vsura nō sit licita iudeis, siue mutuent fratri iudeo, siue alieno puta christiano, patet etiam de mente* Rabi Salomonis, *vt videre poteris in expositione quam recitat* Nicholaus *super textum alegatum:* Exodi *cap.* 22. Nec *dictum* Deutero. *cap.* 23. *suffragatur eis, intelligendū est enim permissiue, & non concessiue ad duriciam cordis eoꝝ, sicut dixit* Saluator *de libello repudij:* Math. *ca.* 19. H*æc igitur dicta sint de iniustitia vię pecuniatiuę per vsuras.*

Via *campsoria siue numularia abstrahit a licita, & non licita: quoniam* ſm *aliquām partem & licita, & secundum aliquām illicita.* Pro *cuius notitia aduerte, ꝙ per viam campsoriam potest fieri lucrū pluribus modis.*

Primo *ex modo quo a principio inuenta est.*

Secundo ex modis superadditis, quibus nunc maxime est in vsu. Isti autem modi sunt tres.

Primo est in usu per modum cambij minuti.
Secundo per modum cambij per litteras.
Tertio p modum cābij, qui nunc est in usu in Romana curia.
Quantū ad modū quo in principio inuēta est, & absolute licita, nā ut diximus supra inuenta est pp diuersitatem valoris pecunię in diuersis regionibus. Valor.n.pecunię istituitur in qualibet regione sm Decretū principis, aut cōitatis cudentis pecuniā, & ut in pluribus magis valet in regione in qua cuditur q in alia, & sępe accidit non expēdi aliā pecuniam in regione illa ex prohibitione facta a principe, vel dñio, ut accidit apud venetos: & qm cōtingit hoīes peregrinari, & negociari in regionibus externis: ideo ex ingeniosa prudentia inuenerunt modū lucrādi ex pecunia pecuniā, p cābium pecuniæ maioris et minoris valoris pro diuersa regione. Et hic modus ideo licitus est, quia fit sine detrimēto utriusq partis, ut experiunt q hmōi artē exercent. Quòd si totus mundus monarchā haberet, cuius authoritate, & decreto idē esset valor cuiuslibet spēi pecunię in oī regione sibi subiecta, modus pręddictus campsorię non esset in usu: qm cessaret ratio: propter quam primo inuenta est. Cōstat igitur tibi qūo prima campsoria inuenta ex diuersitate valoris pecunię licita est.
Quantū ad primū modū, quo nunc est in usu, & dicit cambiū minutum, licet nō sit expresse illicita, tñ nō est laudabilis: qm & si in cāpsore nō arguit iniustitiā modo quo declarabit, arguit tñ auariciā, & tenacitatē. Pro cuius notitia aduerte, q cābium minutū appellat, qñ trapezita cābiat ciui ducatū unū auri in monetā expendendā in eadē ciuitatē, vel ecōuerso, & moneta equiualet ducato & ecōuerso, & tñ supra equalentiā vult solidum unū aut duos, & hoc est notissimū in quotidiano usu. Hoc igitur dicitur cābium minutū: Quod quidē pōt esse illicitum, ut si campsor intendat ducatū cambiatū parere illum

solidum, vel moneta cābiata in ducatū, parere vnum vel duos solidos supra valorem ducati, nā hæc est vsura, vt patet ex supra dictis, licitum aūt erit, si cāpsor qui artem illā exercet ad vniuersalem vtilitatē, soli dū illum, vel plures accipit, pro labore, pro ministris deseruientibus, pro locatione domus in quā artē hanc exercet pro vniuersali vtilitate. Oīs.n. labor optat prēmium. Tu tñ aduerte, ꝙ in hmōi cābio mulpliciter cōmitti pōt iniustitia ex auaricia, & malicia campsoꝝ, puta si īmiscet aliquā pecuniā falsam, aut incisam, aut diminutā, aut inexpendibilem, vt cōtingit ꝑ bandum, aut si plus accipit rōne cābij q̄ debeat accipere. Quantū aūt sit licitū accipere, non pōt dari certa regula, quę teneat pro oī tpe & in omni loco. Debet.n. variari prout variantur labores expense, & salaria ministrantium, & multa alia, quę quotidię experiuntur campsores.

Quantū ad secundū modū, et dicitur cambium per litteras, verbi g. Socrates existens Romę dat cāpsori decem ducatos, quos faciat ꝑ litteras sibi restitui Venetijs. Sed si Romę dat cāpsori decem, non restituuntur sibi Venetijs nisi nouem cū dimidio, & sic cāpsor lucraī ex decem ducatis mediū ducatū, aduerte ꝙ talis modus pōt esse illicitus, & licitus. Illicitus quidem erit: Si cāpsor intēdat pecuniā lucrari pecuniā, vel vendere ducatos nouē cū dimidio pro decem. Hoc manifeste est illicitum: qm̄ pecunia ꝑ se pecuniam nō acquirit nisi feneraticię, & prꝫterea pecunia, vt pecunia inuendibilis est ergo &c. Dico vt pecunia: qm̄ rōne materię, sicut & aliud auꝝ, aut argentum vēdibilis est, quo modo venditur ad pōdus moneta incisa aut fracta, sed tunc nō est moneta nisi materialiter, sicut scutella ęrea fracta nō est scutella nisi materialiter: Licitus aūt erit si campsoris intentio feratur super ꝑiculum cui subijcitur campsor in missione pecunię de loco ad locum in quo fit correspondentia. Item si feratur eius intentio super salaria, & expense

quas facit in ministris, & affictio domus, & in alijs tali arti, aut officio necessarijs. Neq; enĩ obligatur frustra ponere operas, & laborem proprium pro non sua, sed aliorum vtilitate. Sępe etiam contingit quòd decem ducati in vno loco, nõ valent nisi nouem cum dimidio in alio, & eo casu constat, quòd prędictus modus est omnino licitus.

Quantum ad tertiũ modũ, & dicit cãbium vsitatũ in Romana curia, & fit hoc modo. Socrates consequitur beneficiũ Romę. Sed ex indigentia pecuniarum pro solutione bullę petit a cãpsore mutuo ducatos auri centũ, & promittit illi restituere infra sex menses, in patria sua puta Placentię. Campsor dat sibi mutuo dictam pecuniam hoc pacto, & non aliter, q; in fine sex mẽsium, & restituat sibi ducatos centum, & vltra illos, ducatos quinq;, aut octo, & hoc vltra lucrum cambij, quod campsorij prouenire posset; ex valore diuersarum pecuniarum in diuersis locis. Aduerte quòd hic modus habet opiniones contrarias. Quidam enim dicunt quòd modus est licitus, quidam autem non, & quoniam intendo sustinere opinionem negatiuam, sic procedendum est. Primo recitabuntur rationes tenentium partem affirmatiuã. Secundo declarabitur quare nõ est licitus. Tertio soluemus rationes tenentium oppositum.

Quantum ad primum aduerte quòd tenentes partem affirmatiuam probantur propositum tripliciter.

Primo sic: In hoc contractu conuenit mora restituendi. Mora autem non debet esse sine vtili campsori mutuanti: quoniã pecunia est ei vt possessio: ergo licite potest vltra capitale recipere quinq;, vel sex.

Secundo sic: campsor in illis sex mensibus patitur interesse certum: quoniam si pecuniam suam habuisset, per eam lucratus fuisset iusto exercitio puta emendo, aut vendendo, aut mercando. Ratione ergo interesse & damni, potest vltra capitale

recipere quinq; &c.

Tertio sic: potest Socrates beneficiatus mori in via antequàm patriam propriam attingat, & tunc instat periculum ne campsor totam pecuniam mutuatã amittat. Ratione ergo periculi licet campsori vltra capitale recipere quinq;, vel sex. His leuibus rationibus credunt campsores Romani licere sibi prædictum cambium exercere.

Quantum ad secundũ aduerte, ꝙ ideo non est modus licitus: qm̃ lucrum speratur ex mutuo, & lucrum certũ, ac determinatæ quãtitatis, quod spectat ad rationẽ vsurę, vt clare habemus extra de vsuris cap. consuluit. Vbi sic habetur: Verum quia quid in his casibus tenendum sit, ex euangelio Lucæ manifeste cognoscitur in quo dicitur. Date mutuum nihil indesperantes, huiusmodi homines pro intentione lucri quam habent, cum omnis vsura, & superabundantia prohibeatur in lege, iudicandi sunt male agere, & ad ea quæ taliter accepta sunt restituenda in animarum iudicio efficaciter inducendi, & aduerte, quod dicit glosa, super verbum sperantes: Inquit enim, Sperantes suple causa mutui in spe lucri principaliter posita &c. Cum igitur campsor in tali cambio lucrum speret de sua prima intentione, ita quòd si dubitaret de lucro non mutuaret, tenendum est pro certo talem modum esse illicitum.

Quantum ad tertium soluendę sunt rationes in oppositum: quoniam nullius momenti sunt.

Ad primam nego, ꝙ ibi interueniat mora: qm̃ nõ aduenit terminus solutionis fiendę conuentus inter partes nisi post sex mẽses. Vnde ante sex menses nulla est mora. Quòd si post sex menses indilate non fit solutio, tunc contingit mora, & patitur campsor, & qui accepit mutuo tenetur ad damnum.

Ad secundã nego, ꝙ in illis sex mensibus patiaꝛ certũ interesse, ad probationem dico, quòd illud valet, quando mutuans

intendit pecuniã mutuatam oĩno implicare in vna possessione vel mercatura lucratiua, et iam practicasset talem possessionẽ emere, vel mercaturam exercere. Sed cõstat ꝙ campsor nõ intendit pecuniam ĩplicare in possessione, nec exercere mercaturam, sed tantum eam mutuo dare; & ex mutuo lucrari, & ideo non potest dici pati damnum: ergo hic modus lucrandi pecuniam est illicitus.

Ad tertiã dicit ꝙ posito illo casu adhuc non esset modus licitus: qm̃ campsores didicerunt varijs vijs facere ꝙ sint securi, quocunqꝫ casu eueniente, & sic prouident ꝑiculo quod contingere posset. Tu tñ aduerte, ꝙ etiam si mutuans cãpsor susciperet in se periculũ, adhuc non esset modus licitus: qm̃ siue imineat ꝑiculum siue nõ, intẽdit ex mutuo aliquod certũ vltra sortem, & ꝙ campsor sic mutuans sit vsurarius patet extra de vsuris cap. nauiganti, vbi sic habet: Eunti ad nundinas certã mutuans pecuniȩ quãtitatem, eo ꝙ suscipit in se ꝑiculũ recepturus aliquid vltra sortem, vsurarius est censendus. Vñ & glosa sup verbũ ꝑiculum inqt. Ergo siue recipiat in se ꝑiculum siue non, nihil vltra sortem recipere debet. Constat igitur tibi quis modus in via campsoria, siue numularia sit licitus, & quis non.

Tu tñ aduerte, ꝙ vt docuimus in primo Politicorum etiam quo ad modos licitos non est ars laudabilis in Economica: quoniam incipit a nummo, & terminatur ad nummum, vt ad finẽ, ex quo fit homo auarus, & tenax, & male prouidet familiæ: & ideo licet iuste possit exerceri, nõ tamen laudabiliter. Hȩc de præsenti cap. dicta sint.

Qui ex prȩdictis modis lucratiuis pecuniȩ conueniant patrifamilias. Caput Septimum.

IN cap. 7. declarandum est, qui ex prædictis modis pecuniȩ lucratiuis cõueniant patrifamilias, & hic duo agenda sunt. Primo ponitur distinctio de patrefamilias in speciebus suis.

suis. Secundo descendamus ad propositum resoluendum.

Quantum ad primum aduerte, q̄ ex patribusfamilias quidā nō hn̄t bona possessoria immobilia, vt agros, & domos, nec animalium domesticorum greges. Quidam habent bona prædicta, sed non ad sufficientiā. Quidam habent ad sufficicientiam. Quidam habent pecuniam cupiosam loco bonorum immobilium. Item *ex patribusfamilias habentibus sufficientia bona īmobilia, quidā sunt personæ priuatæ, vt simplex ciuis & nobilis, quidam sunt domini, vt comes* Marchio *dux &c.*

Quantū ad secundū aduerte, q̄ non habentibus bona īmobilia, nec se mouentiū greges cōuenit via lucratiua mercenaria, aut artificialis. Est enī sibi propria p̄sona ex manibus, aut ingenio, aut arte veluti propria prossessio. Huiusmodi *aūt sunt pauperes op̄arij, prępositi ope℞, artifices, magistri, doctores, medici, chirurgici, naute agricole qui proprios non hn̄t agros, milites stipendiati &c.* Et *hæc est via quam deus assignauit hoī post peccatū, cū dixit Gn̄sis cap.* 3. In *laboribus comedes ex ea, cunctis diebus vitę tuę, in sudore vultus tui, vesceris pane tuo, donec reuertaris in terram de qua assumptus es.*

Habentibus *aūt bona īmobilia, aut se mouētia sed non ad sufficientiam familię, conuenit eis primo via possessoria, deinde ad supplēdū īdigētijs, q̄bus succurrere nō p̄nt p̄ diminutā viā possessoriam, conuenit eis via mercenaria, aut artificialis.*

Habentibus *bona immobilia, aut se mouentia ad sufficientiam vitę pro tota familia, conuenit eis via possessoria, & illa sibi sufficit, nec decet aliam exercere.* Contentus *enim esse debet homo bonis naturalibus, si de eis iustę prouisum est sibi & ad sufficientiam iuxta statum suum.*

Habentibus *copiosam pecuniā loco bono℞ immobiliū, cōuenit* Mercatura *modo īplicent pecuniā in mercibus iustę, et sine fraude;* Erit. *n. sibi pecunia, vt possessio propria.* Vnde *sicut*

FF

fructificat possessio ex industria, et solicitudine possessoris, sic & pecunia iuste, & vtiliter implicata. Conuenit etiam eis via numularia quo ad illum modum quo primo inuenta est, quantum ad alios tres de quibus diximus supra eam nunc esse in vsu. Primus & secundus tollerabilis est. Tertius autem omnino reprobandus est, vt docuimus in cap. praecedenti.

Personis priuatis, vt ciuibus, & nobilibus habentibus bona immobilia ad sufficientiam vitę pro tota familia: non conuenit eis laudabilior via, quàm possessoria, vt diximus.

Dominis aũt & principibus si iuste, & catholice viuere volunt, conuenit eis habere possessiones multas, & se mouentium greges, vt viuant, & manuteneant familiã, & curiam per viã possessoriã quę est via naturalis, & sic non grauabunt subditos suos auferendo bona, & pecuniam, nisi pro defensione dominij, & conseruatione subditorum: nec sequentur pessimos mores principum opprimentium subditos, de quibus prædixit Samuel filijs Israel postulantibus, vt sibi constitueret regẽ: Nam sic legimus in. 1. Regũ cap. 8. Hoc erit ius regis, qui imperaturus est vobis: Agros vestros, & vineas, et olineta optima tollet, & dabit seruis suis: Sed & segetem vestrã, & vinearum redditus addecimabit, vt det eunuchis, & famulis suis, seruos etiã vestros, & ancillas, & iuuenes optimos, & asinos auferet & ponet in ope suo. Greges quoq; vestros addecimabit, vosq; eritis ei serui, hęc moderno tẽpore, seruãt principes pro maiori parte etiã in populo christiano, ĩ cuius dñio dignũ esset eos se habere vt patres, & pastores, & ideo via lucratiua, ac cumulatiua pecuniarũ, quę apud eos est in maledicto vsu, iustificari non potest, nisi viuant via possessoria, & rationabili censu siue tributo. Vltra possessoriam conuenit eis via experimẽtalis: quoniam cum experimẽtum sit fallax, si ex negocio sumpto per experimentum alterius damnum passi fuerint, pote-

runt ex copia redditum, & ex censu siue tributo subditorum se a tali dāno releuare. Hinc est q̃ parare naues ad remotissimas partes: emere copiam frugum, aut conseruare pro anno sequenti, in quo pronosticatur penuria, ex cauare metalla in mineris, & purgare, sunt opera principum: quoniā, & si sors in sinistrum tendat, & perdantur expense, potest princeps tollerare, q̃d nō posset priuatus ciuis, aut nobilis: via ergo lucratiua pecunię possessoria, et expimētalis decet dños, et pricipes.

Via feneratiua nulli licet, sed qui eam exercent, vt fures, & raptores mulctandi sunt.

Via campsoria pręter q̃ in primo modo in quo iuctaest, non est exercēda. Quòd si exerceť in primo & 2° mō, vt nūc est in vsu, tollerari pōt, laudari nō pōt. In 3° aūt iudicabit dn̄s sup eos: quoniam inique agunt. Hæc de pręsenti cap. dicta sint.

TRACTATVS SEPTIMVS DE DI*spositione edificioꝝ, vt decet in christiana religione.*

N *Trac. septimo: reliquum est cōsiderare de dispositione, et qualitate edificiorum prout decent in religione christiana: Neq; enim sufficit patrifamilias habere aliqua bona externa quibus se, & familiā suam conseruet, nisi & domum habeat pro debita custodia. Hunc autem tractatum diuidemus in septem capita.*

Primo declarande sunt cause: propter quas oportet patremfamilias construere domum propriam.

2° Qualis debeat eē domus quo ad structurā, et edificationē.

3° Qualis debeat esse domus quo ad aerem salubrem.

Quarto qualis debeat esse quo ad aquas salubres.
Quinto qualis debeat esse quo ad sitũ in ordine ad vniuersũ.
Sexto qualis debeat esse quo ad sculpturas siue picturas.
Septimo qualis debeat esse quo ad diuinum cultum.

De causis propter quas oportet patremfamilias construere domum propriam. Caput Primum.

IN *primo cap. declarandę sunt causę, propter quas oportet patremfamilias construere domũ propriam.* Tu igitur *aduerte, ꝙ in trac. 1. cap. 2. assignauimus causas pp quas oportet hoı̃um genus cõstituere domũ, & tunc locuti sumus in vniuersali.* Nunc *aũt oportet declarare in spẽ pp quid oportunũ est quẽlibet patrẽ, & rectorem familię construere propriam domũ, & hoc intellige si constructã hereditario iure nõ acceperit, vel emerit, vel conductione non inhabitauerit: Vt igitur ad resolutionem propositi accedamus scito, quòd propter quatuor causas oportet patremfamilias propriam habere domum, etiam quòd nec in vico, nec in castro, nec in ciuitate habitaret, sed in agro, aut in monte solitarię.*

Prima causa est delicata hominis complexio.
Secunda est fida rerum suarum custodia.
Tertia est a nociuis extrinsecis protectio.
Quarta est secreta operum domesticorum executio.

Prima causa dicit̃ delicata hoı̃s cõplexio, pro cuius notitia aduerte, ꝙ inter oẽs mixtiones elementoꝝ, quę fiũt ad generationẽ cõpositoꝝ naturaliũ tã inaı̃atoꝝ q̃ aı̃atoꝝ, supremũ & nobilissimũ gradũ cõtinet humana mixtio, in qua elemẽta maxime cõtemperant̃, & reducunt̃ ad mediũ: Et hoc vt humanũ corpus sit proportionatũ organũ aı̃ę intellectiuę in actibus intellectualibus, vt docuimus in libris de aı̃a. Ex *hac aũt corporis humani delicata cõplexione prouenit, ꝙ hõ ferre non põt extremas aeris intemperies, quales sunt hiemales, & estiuales,*

nec impetuosas pluuias, nec terrę duriciē, nec lymositatē, sicut patiuntur fere, & bruta, & volatica, et aquatica, Vt igitur delicate complexioni prouideat, oportet ipsum cōstruere domū, in quo se, & suos a prędictis defendat, ita quòd non sufficeret sibi et familię suę habitare in cauernis, aut speluncis, sicut habitant fere, & serpentes pp insalubritatē aeris, pluresq̄ pateret incōmoditates q̄bus nō pręualeret humana cōplexio, Cuius signū est, q̄ si qui speluncas inhabitant, aut in solitudine viuūt errātes & vagi, aut sunt veluti dij sicut Helias, Helisęus, Ioannes Bapt. Diua *Magdalena, et sancti illi heremite, q̄ corpore in hoc inferiori mundo, mente aūt viuebant in cælo, aut efficiunt veluti bestie aspectu victu, & feralibus moribus, quales dicuntur esse inhabitantes vltra puntum euxinū, et* Arabiā *petream.* Vt *igitur paterfamilias salubriter, & humaniter viuat, oportet ipsum construere domum.*

Secunda dicit fida rerū custodia: nā docuimus in trac. pręcedenti, q̄ expedit quēlibet patrēfamilias possidere aliqua bona tēporalia particulariter & distinctæ, et nō in cōi. Sicut ergo debet habere aliqua propria bona tēporalia, quibus se, & familiā sustētet, sic oportet ipsum habere propriā domū sub potestate sua, in qua cum debita clausura seruet res suas, ne diripiantur, siue ab aīalibus rapacibus, siue a malis hoībus, qui student viuere de alieno. Alioquin *nunq̄ cessarēt quęrelle, nec accusationes de rapina, nec odia, nec homicidia &c.* Et *cōfirmat: qm̄ experimur qn̄ fructus sunt in agris et aīalia, nunquā cessant rapinę, & depredationes tam ab hoībus malis q̄ a feris, et brutis.* Idē *accideret de fructibus collectis, et aīalibus domesticis, nisi congregarentur in domo clausa & firma.*

Tertia *est a nociuis extrinsecis protectio, quod intelligendū de personis familię: nā sicut si non esset domus bona tēporalia defendi, & cōseruari non possent, sic nec personę, quin dilania*

rentur a feris, vt a lupo, a leone, ab vrso, a tygride &c. Licet enim constitutus sit homo dominus super omnia animalia: Genesis cap. 1. & 6. tamen ex peccato insurgunt, & fame agitata deuorant quos reperiunt: Nec solum a feris, sed & homines hominibus insidiarentur præcipue in nocte. Vt igitur paterfamilias se suamque familiam personaliter seruet, oportet propriam domum construere, & claudere, aut constructam, & clausam inhabitare.

Quarta est secreta operum domesticorum executio: Pro cuius notitia aduerte, quòd ad patremfamilias spectat alere familiam iuxta facultatem suam, licet forte sit alti generis, & modicæ fortunæ, erudire, corigere filios, seruare debita clausura filias, castigare vxorem, copulari vxori, punire seruum, hæc quidem omnia licent in secreto, sed non expediunt in publico: nullus enim insanior appareret quàm paterfamilias: qui omnia familiæ suæ, & eius obseruationi pertinentia, pertractaret in publico. Ex omnibus igitur causis prædictis, expedit cuilibet patrifamilias construere, aut constructam in habitare propriam domum. Cuius exemplum sumimus ab animalibus irrationalibus, quæ gregatim viuunt, vt formice, apes, irundines, passares, sturni &c. Hæc enim per familias, & particulares congregationes conueniunt, simul habitant, propriamque habitationem requirunt, quam defendunt cõtra quæcunque alia animalia pugnantia, siue sint eiusdem, aut alterius speciei. Constat igitur tibi quæ, & quot sint præcipue causæ, propter quas oportet quemlibet patremfamilias, propriam domum construere, aut constructam debite clausam possidere. Hæc de primo cap. dicta sint.

Qualis debeat esse domus patrisfamilias quo ad structuram, & ædificationem. Caput Secundum.

IN cap. secundo manifestandum est qualis debeat esse domus patrisfamilias quo ad structuram, & ædificationem. Tu igitur aduerte, ꝙ oēm patremfamilias degentem pręcipue in ciuitate, decet ędificare domū pulchre, & ingeniose elaboratā, pulchrā q̄dē in figura, & in aspectu, & ingeniosam quo ad cōmoditatē, & vtilitatem inhabitantiū, iuxta tn̄ status sui qualitatē, & non vltra: Nā nobilis si suppetunt facultates domū maiorē magisq; magnificā q̄ simplex ciuis ędificare debet, & comes magis q̄ nobilis priuatus, & princeps adhuc magis. Rex aūt oīno fortem, et admirabilem, fortem q̄dem ob sui protectionē, & defensionem, admirabilē. s. in magnitudine, et altitudine, & prætiositate materię, vt eius authoritas, & sublimitas appareat. Hæc enim cōseruant in subditis honorē reuerentiam, & timorem erga regem, vnde laudatur Salomon in 3° Regum cap. 7. ꝙ vltra templum dn̄i ędificauit domū regiā admirandā ex prętiosissima materia, vtpote lapidibus prætiosis sectis, & ęre figurato, & lignis cedrinis, quā cum vidisset Regina Saba, & cibos mensę, & ordines ministrantium, et vestes eoꝝ, & habitacula seruoꝝ, non habens vltra spiritū præ stupore, & admiratione inq̄t ad regem in. 3. Regū ca. 10. Verus est sermo quē audiui in patria mea &c. Et tu vide illic.

Vt autem descendamus magis in spē, explicāde sunt propriæ causę, propter quas decet summum principem qualis est rex, & imperator, ędificare domum omnino admirabilem ex prętiositate materię, munitione, magnitudine situ & forma. Tu igitur aduerte, quòd hoc decet triplici ratione.

Prima sumitur ex magnificentia regia.

Secunda ex subditis populis.

Tertia ex multitudine inhabitantium, & ministrantium.

Prima sic deducitur: Oportet summum principem non solū esse liberalem, sed etiam & maxime magnificum, liberalitas

enim est in paruis,& magnis expensis:magnificētia aūt in magnis tm̄,vnde ciuis paup̄ pōt esse liberalis,sed nō magnificus, vt docuimus in 4° Ethicorꝶ.Cū igitur princeps abūdet bonis fortunę,& possit magnas facere expēsas,ad ipsum spectat esse magnificū,& quāto maior est princeps,tāto magis,& si maximus,maxime,ad summū ergo principē summę spectat esse magnificū: Magnificentia vero declarat́ in pretiositate vestitus, in delicatis,& abundātibus cibis,in admirabili tā ex materia q̄ ex figura,& amplitudine domus.Vnde in 3° Regū cap.4. dicit́ rex Salomon magnificatus.i.magnificus declaratus sup̄ oēs reges terrę,in q̄bus aūt magnificatus fuerit declaratur in principio eiusdē capitis,vbi sic legimus.Quæ.s.Regina Saba postq̄ vidit sapientiā Salomonis,& domū quam ędificauerat, & cibaria mensę eius,& habitacula seruorꝶ, & officia ministrantiū,& vestimēta eorꝶ,nō erat prę stupore vltra in ea spiritus.Et in lib.1° Paralipo.cap.17.legimus de Iosaphat rege Iuda,ꝙ magnificatus est vsq̄ in sublime,& exponitur in eodē cap.p̄p̄ quę magnificatus est: qm̄.s.ędificauit in Iuda domos ad instar turriū:vrbesq̄ muratas,& multa opera.s.magnifica patrauit in vrbibus Iuda, & Danielis cap.4.legimus ex ore Danielis prophetę interprętantis somniū Nabuchodonosor in hæc verba.Tu rex qui magnificatus es,& inualuisti, & magnitudo tua creuit vsq̄ ad cælū, & potestas tua in terminos vniuersę terrę.Concluditur ex prędictictis regiā maiestatē decere domum,& habitationē suā admirabilē construere,nō ad superbiā,& arrogantiā sicut legimus in lib.Iudith cap.1. de Arphasath rege Medorꝶ,qui ex aīi sui elatione ędificauit ciuitatē potentissimā quā appellauit egbathanis, & ex lapidibus quadratis,& sectis fecit muros eius &c.(vide tu reliqua in prędicto cap.) sed ex decentia sui status,& cōseruatione.

Secunda sumitur ex parte populi sibi subiecti:Pro cuius no

titia aduerte, ꝙ licet summus princeps eligere debeat magis amari a sibi subditis q̄ timeri, hoc tamen intelligendum est de subditis prudentibus, & ingenuis, & nō de populari multitudine, quę nescit sub regimine vnius principis quiescere, nisi timore constringatur. Est enī vulgus nouitatū amator. Ne igitur *vulgus audeat cōtra principē insurgere oportet se terribilē, et fortem exhibere.* Terribilis *aūt & fortis apparet, q̄n stipatur armis, et domū munitissimā inhabitat, ita ꝙ vulgus iudicet eā inexpugnabilē.* Vt igitur *princeps sit in reuerentia debita, & authoritate, & timore corā subditis suis.* Oportet *eum ędificare domum admirabilem atq; munitissimam.*

Tertia *sumitur ex multitudine ministrantiū: nam principes non solum indigent grādi et magnifica domo pro sua familia puta vxore, & filijs, sed pro multitudine seruientiū: quā decet eos habere, vt aliqui sint ad honorē, aliqui ad protectionem, aliqui ad obsequia, & ministeria quotidiana.* His *aūt si princeps non pararet decentia habitacula in propria domo, vilis & non magnificus haberet: vnde diximus supra ꝙ reputatum fuit ad magnificentiā* Salomonis, *ꝙ magnifica seruoꝝ habitacula cōstruxerat.* Cōstat *igitur tibi qualis debeat esse domus patrisfamilias quo ad structuram, & ędificationem, & præcipue si paterfamilias sit princeps.* Hæc *de p̄nti cap. dicta sint.*

Qualis debeat esse domus quo ad aerem salubrem. Caput Tertium.

IN *tertio cap. declarādū est qualis debeat ędificari domus vt aerem salubrem habeat, & hic duo agenda sunt.* Primo *declarāda est necessitas habitandi in aere salubri.* Secundo *ex quibus & quot cognoscere possumus in aliquo loco esse aerem insalubrem, & ex oppositis salubrem.*

Quantum ad primū aduerte, ꝙ vt docuimus in physicis licet

pro vita conseruanda indigeamus quatuor elementis, nullo tñ magis assidue q̃ aere, neq̃.n.habitamus infra, sed supra terrã, propter quod pręcepit deus Gñsis. 1. vt congregarentur aque quę opiebant terrã, & appareret arida, ad vitã aĩantium terrestriũ contuendam, inter quę primus & princeps est homo, neq̃ habitare possumus in aqua ꝑꝑ calorem cordis ad quem refrigerandũ indigemus continua aspiratione, & expiratione quę fieri non põt per aquam ꝑꝑ sui grossiciem respectu aeris, vt docuimus in paruis naturalibus in trac. de causis mortis & vitę, & tu vide illic. De igne aũt constat: quoniam ex sua actiuitate quęcunq̃ in missa non conseruat sed consumit. In aere aũt naturalis est habitatio humana, & omnium aĩalium respirantium tam terrestrium q̃ volatilium ꝑꝑ refrigerium caloris existentis in corde, vel alicuius partis quę habet loco cordis, etiam, ꝙ careant sanguine vt cicades, vespe, apes, musce. Hæc enim non nisi in aere viuere possunt, vt docuimus in trac. vbi supra. Aer igitur in nobis duo agit. Primo circundat nos. Secundo ingreditur, & ęgreditur a membris vitalibus præcipue a pulmone vẽtilabro cordis ꝑ expirationẽ. Quando autem aer per pulmonem ad cor refrigerandum ingreditur, secum defert bonas, & malas qualitates in eo receptas iuxta bonam, & malã regionẽ. Quòd si qualitates ille bonę sunt, puta tẽperata humiditas, caliditas, frigiditas, subtilitas, grossicies, nec adsint qualitates ĩfectiuę, vt putredo, fetor, caligo, bene et salubriter seruat corpus humanũ in eo cõtentum. Oppositum aũt facit, si oppositas cõtineat qualitates. Cuius signum est, ꝙ vniuersalis physicoꝝ sententia in hoc cõuenit, ꝙ ex mutatione aeris ęgritudines multe sanantur, si qualitates bone sunt, & multe deteriorant, & ducunt ad mortem, aer impressus fuerit malis qualitatibus. Proportionatur enim aer aque quo ad contenta. Nam sicut aquatica nutrita in aqua salubri, & munda,

sana & munda sunt, si autem in opposita, opposito modo se habent sic arguendum est de terrestribus nutritis in aere. Cum igitur bonitas, & malicia, sanitas, & ęgritudo, longitudo, & breuitas, fortitudo & debilitas humanę vitę: Et ex consequenti acuitas, & ebetudo ingenij pendeat ex continente in quo viuit homo, spectat ad patrem familias considerare, vt in salubri ac puro & tẽperato aere ędificet domũ suam, & in hoc magis studeat: quàm in prætiosa materia, & magnifica forma domus. Constat igitur tibi ratio pp̄ quam oportet patremfamilias considerare, quòd in aere salubri ędificet domũ. Quod si non animaduerterit potius sepulchrum quàm domũ ędificabit, & aduerte, quod in scriptura sacra aer insalubris, vt aer corruptus, computatur inter diuinas maledictiones. Sic enim legimus in Deute. cap. 28. percutiat te dominus egestate febre frigore ardore, & aere corrupto, & rubigine, & persequatur donec pereas. Et Salomon in tertio Regum cap. 8. dedicans templum inter cætera orauit, vt seruaretur populus a famę, & peste, & aere corrupto. Sicut ergo insalubritas, & corruptio aeris computatur inter maledictiones, sic oppositũ computandum est inter benedictiones. Studeat ergo paterfamilias domum suam in aere sano ędificare, orans deum, vt sibi conseruetur huiusmodi sanitas, & salubritas aeris.

Quantum ad secundum aduerte quòd apud physicum insalubritas aeris cognoscitur ex quatuor.

Primo ex mala corporis habitudine, & dispositione habitatorum: nam dispositio continentis qualificat ipsum contentum tam in bonum q̄ in malũ: vnde videmus pisces natos, & enutritos in aqua petrosa, & decurrenti, aut cuius fundũ est arenosum, esse bonos, & salubres: Pisces autem natos in aqua limosa & stãte, sunt insalubres insipidi, & mali odoris: sicut pisces laci Mantuani, & laci Candiæ apud yporegiam. Si igitur

vides homines inhabitantes in tali, vel tali regione aeris esse coloris palidi, vel plumbei, vel crocei sub nigri, obtusos, & pene continue grauatos capite, habentes visum & auditũ impurũ, vocem raucam, & de facili ægrotantes ac breuis vitę, argue malitiam, & in salubritatem aeris. Sicut ad sensum patet Mantuę, & Ferrarię, & adrię &c. Si aũt vides inhabitantes esse coloris sani, qualis est color triticeus, vel albus admixtus rubro, & capite leues, visu & auditu depuratos, & acutos, voce clara & sonora, raro ægrotãtes, longioris vitę vt in pluribus, argue bonitatẽ, & salubritatẽ continentis. Et in tali continente ædificandę sunt domus: In cõtinente aũt insalubri etiam ꝗ ædificatæ essent sunt transmutandę si adest facultas. Quòd si facultas non adest, regulata vita, & moderato exercitio, & purificatione ignis insalubritati aeris succurrendũ est: Sic pro maiori parte regulant, & ratificant aeris intẽperantiã inhabitantes oram maritimam, vt Veneti, & Genuenses.

Secundo cognoscitur aeris insalubritas, qñ frequẽtius in mane per totũ annum obtenebrat caligine, & nubibus atris declinantibus versus terrã. Nã hmõi caligines, & nubes atre: causantur pro maiori parte ex terra non bona: qualis est paludosa, & vaporatiua.

Ex oppositum autem cognoscitur aer saluber: quando liber est ad huiusmodi caligine & nubula, et est serenus, & medius inter calidum & frigidum, humidum & siccum, grossum & subtilem: In tali aeris regione ædificandum est, quantum possibile fuerit patrifamilias.

Tertio cognoscitur aeris in salubritas si concludatur inter montes in vallibus infimis: Illic enĩ velut immotus, & non libere spirans ingrossatur, humectatur excessiue, & paulatim tendit ad corruptionẽ, nam aer & aqua seruantur, & depurantur motu, quiete aũt inficiunt: Ex opposito aũt declaratur aer

saluber qñ libere mouetur, & spirat in aperta planicie nõ paludosa, vel supra mõtẽ ex cuius cauernositatibus nõ ascẽdũt vapores nociui & putridi: In tali igit aere expedit edificare.

Quarto cognoscitur aer & regio insalubris, qñ est ventosa subiecta spirationi, vt in pluribus ventorꝝ australiũ, inter quos nothus est præcipuus, vt docuimus in 2° Metheororꝝ in trac. de ventis: Nã venti australes sunt calidi humidi, ex cõsequenti sunt causa putrefactionis. Vnde nothus dicit quasi pestiferus, eo ꝙ spirat tortuose transiens per loca ĩmunda, & ĩpurus ad nos peruenit. Et experimur flante austro cõmoueri reumata a capite, & caput grauari. Ex opposito aũt declaratur regio salubris qñ subijcitur ventis orientalibus inter quos præcipuus est subsolanus: Recipit enim virtutem a radijs solis, sub quibus oritur. Itẽ qñ subijcit ventis aquilonaribus, inter quos præcipuus est septẽtrio: qm̃ est frigidus siccus cõstrictiuus putrescibilium, & optime refrigeratiuus. Si autẽ subijcit ventis occidentalibus, ĩter quos præcipuus est Zephyrus, non erit regio insalubris: minus tñ nobilis q̃ orientalis, vt declarant prætiosiora repta in parte orientali: Inter ventos aũt occidẽtales præcipuus est Zephyrus, cuius spiratione in vere oĩa virescũt.

Vnde dicit Zephyrus, quasi ferens vitam, vel manifestans vegetabilia esse viua ex eo ꝙ virescunt, quæ in hieme constricta frigore, videbantur mortua. Caueat ergo paterfamilias ne domum ędificet ad austrũ, sed supꝑ oĩa ad orientẽ cum participatione ad septentrionẽ. Constat igitur tibi ex q̃bus cognoscere possumus aerem insalubrẽ & salubrem, & in qua regione sit ędificanda domus & in qua nõ. Hæc de pñti cap. dicta sint.

Qualis debeat esse domus quo ad aquas salubres. Caput Quartum.

IN *cap. 4. declarandum est qualis debeat esse domus quo ad salubritatem aquarum. Tu igitur aduerte non esse duæ*

bium,quin domus indigeat aquis, aliter neq; cibi decoqui, neq; sordes mūdari,neq; aīalia, & homo haberent vnde sitim extinguerēt: Neq; multū refert quo ad emūdādas sordes vtra sit salubris vel nō, dūmodo sit clara dulcis, & non venenosa, neq; corrupta. Sed pro humano potu,& animalium, & decoctione,ac compositione nutrimenti,conditiones prędicte non sufficiunt. Sed oportet eas esse salubres,aliter multas īducunt infirmitates sicut & aer insaluber, vt docuimus in cap.pręcedenti: Necesse est igitur vt cognoscat paterfamilias edificaturus domum ex quibus,& quot cognoscuntur aque insalubres, & ex oppositis salubres. Hic igitur duo agenda sunt. Primo assignabuntur famosiores aquarum spēs, quæ veniunt in vsum hoīs,et aīalium domesticoꝝ. Secūdo declarabimus quę ex his sunt insalubres,& quę salubres,inter quas etiā dant gradus.

Quantū ad primū aduerte,vt docuimus in 2° Metheoroꝝ, trac.4.parte prima:ca.5.& hic breuiter repetimus: qm̄ Epythomata nostra in naturalibus nō ita oībus nota sunt,quòd vniuersalis,& famosior aquarum diuisio prout humano vsui deseruit stat vt infra.

Aquarum,quædam labuntur,quædam concluse stant.

Aquaꝝ stātiū,q̄dā paludales,q̄dā lacunales, q̄dā puteales.

Aquarum paludealium,aut lacunalium,quędā nitide sunt, quędā in sup̄ficie quasi pellem,& viscositatem habent.

Aquaꝝ labentiū,siue discurrentiū, quędā discurrunt supra fundū terreū solidū & puꝝ. Quędā supra arenā minutā mūdā,quędam intra lapides. Quędeam in lapideis conductis: Quędā in conductis terreis: Quędā in conductis plumbeis: Quędam in mineris metalicis: Quędam in mineris aluminosis, vel salsis,vel sulphureis.

Prętęrea: Aquaꝝ labentium,quędā labuntur ad orientem, vt Danubius,& Eridanus, nec obstat q; circa finem decursus fle-

ctuntur ad situm alium vniuersi: quia ex maiori decursu per respectũ ad suũ principiũ, iudicãda est aque bonitas, vel malitia.

Quędam labuntur a meridie ad aquilonem, vt Nilus.

Quędã labuntur, ab aquilone ad meridiẽ. Quędã labũtur ab oriente ad occidentẽ. Quędã ecõuerso. Hæc sit vniuersalis aquarum diuisio, prout deseruire possunt vsui humano.

Quantũ ad secũdũ aduerte, quod aque stãtes, minus salubres sũt quam decurrẽtes, Sũt. n. dẽsiores, et si nõ scaturiũt, et parẽt radijs solis, de facili corrumpunt, vt patet in lacunis, et fossis amplis.

Inter stantes aũt, magis insalubres sunt paludales, eo quòd corrumpuntur radijs solis, et earum fundũ est luteosum fetidũ, et impurum. Pręcipue aũt insalubres sunt paludes habentes in superficie quasi pellem viscosam, & mucilaginem: Signum est enim manifeste corruptionis.

Inter stantes minus male sunt aque puteales, dũmodo per venas scaturiant, & frequentius extrahantur, & sub aere aperto excauentur putei: Nam per frequentem extractionem subtiliantur, & per ingressum aeris depurantur.

Aque cisternales adhuc minus male sunt, dummodo decolentur per arenam antequàm descendant in vas cisterne. Quòd si non decolate descendunt in vas cisterne, iudicandum est de eis, sicut de pluuialibus congregatis per modum lacus.

Quantum ad aquas currentes aduerte, quòd omnes bonę, & salubres sunt in respectu ad aquas stantes: quoniã ex motu non putrescunt, & magis depurantur.

Inter currentes quædam currunt super superficiem terræ, quædã subtus terram. Meliores sunt currentes supra terram, quarum fundũ est purũ lutum. Tale enim fundum purificat, & mitigat aque cruditatem, & tale est flumen quod in Italia appellatur Padus. Et aduerte, quòd huiusmodi aque tanto meliores sunt, quanto magis distant a principio suæ

originis, dummodo non impurentur per admixtionē, & ingressum aquarum mortuarum, vel paludalium. Nam per longiorem decursum fit aqua purior & leuior.

Ex aquis currentibus subtus terram, quędā labunť ꝑ canales plumbeos, quędā ꝑ lapideos, quędam ꝑ mineras metallicas.

Quæ decurrunt per canales plumbeos, & per longum decursum insalubres sunt: quoniam a plumbo contrahunt terreū rude: ita ꝙ aliquando excoriant viscera.

Quę decurrunt per canales lapideos qui fabricati sunt ex lapidibus viuis & duris quale est marmor, & sericium meliores sunt q̄ decurrentes ꝑ plumbū, & lateres, siue quoscunqꝫ lapides coctos: Neqꝫ enī a lapidibus viuis, & duris aliquā cōtrahunt malā qualitatē. Ex his quæ decurrunt ꝑ mineras metallicas, quædam decurrunt per minerā auri. Quædā ꝑ minerā argēti, & ferri. Quędam per mineram ęris & plumbi.

Pręter has quędā decurrunt ꝑ mineras sulphuris. Quędam per mineras alluminis, & salis, & nitri, & camphore.

Decurrentes ꝑ mineras auri, valde salubres sunt, & habiles ad potandū ex qualitate, & virtute eis īpressā ex prætiositate auri. Est.n. auꝝ nutritiuum & confortatiuū, cuius signū est, ꝙ cōsilio medicoꝝ: decoqtur cibus infirmoꝝ nobiliū cum ebullitione auri. Præterea: in aquis in quibus inuenitur aurum est nitor quidam & dulcedo ad potandum, & est aqua facile digestibilis, ergo minera auri facit aquas valde salubres.

Decurrentes ꝑ mineras argenti, & stanni, & ferri, obtinent secundū gradū in salubritate. Confortant enim mēbra vitalia, & cōtēperant discrasiā epatis, & habiles sunt ad potādū.

Decurrētes ꝑ minerā ęris, aut plūbi insalubres sunt: q̄m ex ęre cōtrahunt amaritudinē, et bibite cōmouēt vomitū, et signū suæ malitiæ est, ꝙ enecant aīalia quę natant in illis, vt vermes, & pisces, & si quę aīalia viuunt in illis efficiunť venenosa.

De currentes

Decurrentes per mineras sulphureas alluminosas, & salsas, inhabiles sunt ad potandum pp odorem, & saporem, salubres tñ sunt ad varias effugandas infirmitates: qm̃ ex eis fiunt balnea, vt notũ est, eo q̃ contrahũt ex mineris virtutes sanatiuas. Sed id in speciali considerare, spectat ad medicum.

Quæ aũt decurrunt ad quatuor puncta mundi, vt sunt flumina indeficientia, qũo valeant, & differant in maiori, aut minori salubritate & bonitate, iam resoluimus in 2° Metheororũ: trac. 4. parte prima: cap. 5. Vide tu qm̃ hęc consideratio *non multum refert ad præsens propositum.*

Quantũ aũt spectat ad edificationem domus, non habet paterfamilias oĩa prædicta aduertere, sed sufficit sibi edificare domũ cũ facultate hñdi sufficientiam aquarũ, siue stantiũ, siue currentium, prout deseruiunt mundationi sordium tam corporũ q̃ vestiũ, & vasorũ. Item aquas salubres pro decoctione ciborũ, & potu tam aĩalium q̃ totius familię, & ad hoc sufficit habere aquas puteales scaturientes, & cisternales decolatas p arenã, & fontales viuas, quæ tñ sint nitide, & nullius saporis nociui, quarũ fundũ nõ sit limosum, sed arenosum. Reliqua *aũt ex prędictis consideranda sunt a conditore ciuitatis, vt tibi declarabitur in christiana ciuili.* Constat igitur *tibi, qualis debeat esse domus edificatio, quo ad salubritatem aquarum.* Hæc *de præsenti cap. dicta sint.*

De qualitate domus quo ad situm vniuersi. Caput. 5.

IN *cap. 5. declarãdũ est qũo domus edificanda sit in ordine ad sitũ vniuersi. s. vtrum debeat edificari versus orientem, vel occidentem, vel septentrionem, vel meridiem.* Tu igitur *aduerte, q̃ in* Epythomate *nostro sup* Economica Aristote. *cap. vltio, determinauimus domũ sic cõstruendã esse, q̃ habeat bonũ ventorũ afflatũ, & hoc erit si edificet versus borream, & q̃ habeat solẽ hiemalem, ne sint excessiue frigide, & in estate*

excessiue calide. Hanc determinationem eiusq declarationē vide illic. Nunc aūt vt propositum nostrū magis euidens fiat, tria addimus cōsideranda. Primū est cōditio cælestis. Secundum est diuersitas ventorū. Tertiū est dispositio locorum.

Pro euidentia primi aduerte, q domus respectu celi sic est situanda, q in hieme habeat debitā claritatē, & in estate moderatum calorem. Et hec duo habebit, si amplior pars domus respiciat situm orientalē hiemalē. Tunc enī in hieme, opposita erit soli, et sic debita claritate illustrabitur. Et in estate, oblique respicietur a sole, & sic tēperatum calorē habebit. Nā vt docuimus in lib. i. de cælo, radius solis obliquus, semper minus calefacit, quam radius directus.

Pro euidentia secundi aduerte, q domus respectu ventorū sic situanda est, q in estate refrigeret ventis septemtrionalibus ad contemperandū calorē, & refrigerium infirmantium, & hoc erit si alique habitationes construantur ad septētrionem pro estate, & alique ad meridiem pro hieme.

Pro euidentia tertij aduerte, q domus respectu locorum sic situanda est, q habere valeat viridarium, aut pomerium annexum cum decursu aque munde. Nā hec propter amenitatem, & moderatum exercitiū, & illaritatem aspectus, plurimum conferunt saluti inhabitantium. Cōstat igitur tibi, quem situm habere debeat domus a patrefamilias construenda.

Que aūt cōsiderāda forent in specie puta, q receptacula ad custodiā, et conseruationē rerū sic vel sic cōstruāt, relinqmus prudētie, et expientie edificātiū. Hec de pnti cap. dicta sint.

Qualis debeat esse domus quo ad sculpturas & picturas. Caput Sextum.

IN cap. 6° declarandum est qualis debeat esse domus construenda quo ad sculpturas, & picturas, & hic tria agenda sunt. Primo q laudabile est, & vtile domum picturis, &

imaginibus, siue sculptis, siue depictis, siue cōfictis alioq̧ ornatu decorare. Secundo q̧ vitupabilis est modus excessiuus, & defectiuus ī prędictis. Tertio q̧ detestabilis est paterfamilias in christiana religiōe, q̄ domū suā ornare cōtēdit imaginibus et picturis repręsentātibus antiq̄ idolatriā, facinora deorū a poetis cōficta, et quascūq̧ imagines sub actu turpi ac ihonesto.

Quantū ad primū aduerte, q̧ sicut ad magnificū spectat domū magnifice cōstruere quo ad latitudinē, lōgitudinē, et altitudinē, et nobilē materiā, vt docuimus in 4° Ethic. sic ad ipsum spectat magnifice eā ornare: q̄m ex ornatu recipit vltimā pfectionē. Vn̄ primus rerū cōditor nō solū res ipsas produxit, sed oīmode et ornauit, vt perfectus pfecta faceret: Ideo dicit Gn̄sis ca. 2. Igit pfecti sūt cæli, et terra, et oīs ornatus eorū. Sed opus magnificētię ē opus laudabile: q̄m fit vt decet: ergo laudabile est q̧ paterfamilias decoret domum suam picturis, et alio cōdecenti ornatu. Non solū autem laudabile est, sed etiam vtile habitātibus: nam in domo sic ornata habitātes iocundiorē vitam ducūt, libentius morātur: ita q̧ extra domū raro discurrunt, & hoc expediens est pro vxore, & filiabus cum nubiles sunt, vt docuimus supra agentes de regimine filiarum.

Quantū ad secūdū aduerte, q̧ in prędicto ornatu duo extrema inueniunt. s. excessiuus ornatus, et defectiuus. Excessiuus sepe cōtingit ī minori, puta ī ciue priuato, aut simplice artifice vel mercatore, et aliq̄n in vili psona puta rustico, aut coriario, aut lanifico, qui ex prospera sorte aliquātulas coaceruauit pecunias, hic palacia ī ciuitate, et agro edificat, et ornat talia, ac si ex nobilioribus eēt ciuitatis: Id penitus vitupabile est: q̄m nō ex sui status cōdecētia, sed vanitate cordis, & arrogantia, sic edificat, qd̄ penitus ī humano cōuictu detestabile ē: Ideo dicit Eccle. ca. 25. tres spēs odiuit aīa mea. Pauperē supbum diuitē mēdacē, &c. Defectiuus aūt ornatus, sepe cōtingit ī nobiliori,

& opulẽto qui nõ ex ĩpotẽtia, sed ex tenacitate, et auaricia in oĩ ope deficit, eo ꝙ vt docuimus 4. Ethycoꝝ semꝑ studet modũ paruũ expendẽdi, & semper cum tristitia expendit, & semper credit se magis expendere q̃ oportet, & ideo nunq̃ bene, & decenter expendit. Hic si domum extruit, non magnificã, sed paruificam facit, & si non in quantitate saltem in materia non pretiosa. Quòd si præ verecundię cogitur eã ornare picturis, & alio apparenti ornatu, magis studet in ornatu leui, & qui cito transit, q̃ in ornatu firmo, & diuturno. Quòd si in firmo & diuturno, facit ipsum ruditer, et vilis pretij, ideo semper deficit: Et huius defectus sicut & excessus cũ sit vituperabilis, gradus vituperationis attendunt penes gradus statuum, & qualitatũ ꝑsonarum. Vnde in principe summę vituperabilis est, sicut ex opposito magnificus ornatus summę laudabilis est. Vnde cõmendatur Salomon in 3° Regum cap. 7. ꝙ non solum templum dñi pretiosissimũ, sed etiã ornatissimum fecerit, & similiter domũ suam, & domũ vxoris suę filię Pharaonis regis Egypti. Vide tu illic. Cõmendatur in lib. Hester cap. 1. Assuerus rex Persaꝝ & Medoꝝ: propter inestimabilem, & pretiosissimum ornatũ loci, in quo paratũ fuit regium conuiuium cunctis principibus Persarum, atq; Medorum. Vide tu illic. Constat igitur tibi ex prędictis, quis ornatus domus sit magnificus ex consequẽti laudabilis, & quis excessiuus ac defectiuus, ex consequenti vituperabilis.

Quantum ad tertiũ aduerte, ꝙ quãplures in religione christiana apparẽter magisq̃ veraciter viuẽtes, licet magnificas cõstruant domos, & sumptuose ornent, tñ summę reprehensibiles se faciunt, declarantq; re ipsa, magis cum infidelibus, & paganis conuenire q̃ cũ Christi fidelibus, ex eo ꝙ in eoꝝ domibus intus, & extra, & in atrijs, & in viridarijs, nõ fortiũ, & iustorum, & honestoꝝ imagines sculpere, vel pingere faciunt, sed

falsorum deorum dearumque facinora. & sacrificia, & adulteria, & raptus prout decantata leguntur apud Homerum, & Ouidiũ &c. Preterea, nõ contentantur predictis, nisi sculpantur, aut depingant etiã imagines viri, et mulieris nude cum gestibus ĩpudicis, quale solent pingere inhonestissimũ Priapum, & impudicissimã Venerẽ: nõnulli ad tantam dementiã deducuntur, quod Amasias suas sub titulo alicuius diue ac sacre virginis depingi faciunt, in cameris locãt, eas contẽplant, venerãturque. Quantũ reprehensibiles sint in christiana lege patet ex eo, quod apud philosophos morales qui extra fidẽ fuerunt hoc semper dãnabile fuit: ergo lõge amplius in sanctissima lege nostra ĩmaculata, de cuius extrema perfectione locuti sumus in parte prima christiane moralis, vt videre poteris. Et quidẽ quod imagines representãtes deorum falsorum scelera: nõ sint tollerande constat ex doctrina Platonis, quã videre poteris in dispositione ciuilis platonice per nos ordinatã, & ĩpressam, in trac. 6. vbi agit in spẽ de eruditione puerorum. Illic ĩuenies quod statuit poetas decantantes deorum crimina, vt Vulcani, et Iunonis, & Iouis &c. pellendos a ciuitate: ne adolescentiores deprauentur. Sed longe grauius est depingere ante oculos: quam recitando audire. Illud enim fixum permanet, hoc aũt trãsit. Docuimus etiã in Epythomate nostro super Economicã Arist. vt videre poteris, quod pueri prohibẽdi sunt audire turpia, ne inclinent ad illa: propter quod nõ concedit filijs conuersatio cũ seruis, ne auditu, aut visu turpiũ, inhonesti fiant. Itẽ prohibent filij videre imagines in gestu, aut nuditate turpes, ne ex auditu, & visu querant turpia, hec fuit Arist. doctrina, que non ex christiana fide, sed recte rõnis dictamine processit. Qui igitur nũc in christiana lege hec faciunt, penitus abhominãdi sunt, veluti oĩ sorde & cõcupiscentia pleni: Nec obstat quod isti cõsueuerunt esse maiores, & potentiores, qui licet nobili titulo honorentur, puta qa na

biles, equites, comites, marchiones, duces &c. tñ longe amplius arguẽdi sunt: qm̃ quãto maior est qui peccat, tãto maius est eius peccatum, ceteris paribus, rõne scandali, & deprauati exẽpli cuius signũ est, q in scriptura sacra in. 3. Regũ cap. 11. Salomon maxime reprehendit, vt videre poteris: qm̃ amans mulieres alienigenas, et idolatras, edificauit Phana idolis earũ, & idola fabricare fecit, & ipse idolis suis thura ac sacrificia dabant. Propter quod iratus dñs scidit regnum Israel de manu Roboan filij Salomonis, vt legimus in. 3. Regũ cap. 12. Studeat ergo paterfamilias domũ suã sic ornare iuxta statum, & qualitatem propriã, q neq excessu, neq defectu, neq ex aliquo turpiter representatiuo, reprehẽsibilẽ se reddat. Qualis enim vnusquisq est, talia loquitur, & opatur, talemq sibi finem constituit, vt docuimus in primo Ethicorum. Hęc de pręsenti capite dicta sint.

Qualis debeat esse domus christiana, quo ad diuinum cultum. Caput Septimum.

IN septimo cap. declarandum est, qualis esse debeat christiana domus quo ad diuinum cultum. Tu igitur aduerte tria hic obseruanda.

Primo caueat paterfamilias, ne in domo sua diuinus cultus declinet ad idolatras, neq ad iudaismũ. Declinare qdem ad idolatriã est habere in domo statuas eisq, vt deo exhibere honorẽ & adorationẽ: Sicut legimus in scriptura sacra q̃ plures fecisse, & añ legẽ, & post legem. Ante legem habemus Gñsis ca. 31. de Laban socero Iacob, & patre Rachelis, qui in domo sua tenebat idola, & adorabat, quę Rachel recedẽs furata est inscio Iacob. Post legem habemus in lib. Iudicũ cap. 17. de matre cuiusdã, qui dictus est Michas de monte Effraim. Haec dedit argentario ducentos argenteos, vt faceret ex eis sculptile,

quod fuit in domo Miche. Qui ediculam quoque in ea deo separauit, & fecit Ephot, & Theraphim. i. vestẽ sacerdotalem, & idola, fecitque sibi sacerdotem de genere leui Bethleemitã. Declinare aũt ad iudaismũ est nolle in domo sua imaginẽ aliquam representatiuã dei maximi, neque filij humanati, & redẽptoris, neque alicuius sancti, aut sanctę. Hoc enĩ prohibuit deus in lege, vt patet Exodi cap. 20. & Leuit. cap. 24. Quod videt cõfirmasse Saluator Ioãnis. ca. 4. Inqt. n. Spũs est deus, & eos qui adorãt eũ, in spiritu, & veritate oportet eos adorare.

Oportet aũt patremfamilias tenere mediam viam quę est catholica & vera, vt. s. deuotas in domo, in cubiculis habeat imagines, qbus ſm se nullus exhibendus est honor. Sunt enim inanimate res quę ſm suam naturã non sunt capaces honoris. Honor enim debetur soli naturę intellectuali bonę, vel alicui rei in ordine ad naturã intellectualẽ, sicut qñ honoramus vestimentũ regis: qa est regis. Honorãde ergo sunt deuote imagines gratia diuini & sacri imaginati: ita ꝙ honorantis intentio non sistat in imagine, sed transeat, & terminetur ad imaginatũ: Et ratione huius secundi sensus, non sunt imagines prohibite in lege, nec a saluatore, sed in primo sensu. Illud enim esset declinare ad idolatriam, ad quam semper proni fuerunt hæbrei. Ex quibus sequitur correlarie, ꝙ nõ expedit christianis idiotis, et pręcipue mulieribus in talamis, & secretis oratorijs habere pretiosas imagines, atque valde formosas: qñ intentio, & honor simpliciũ de facili sistet in imagine, & nõ trãsibit ad imaginatum. Hac de causa prohibuit deus hębreis Exodi. 20. ne facerent sibi deos aureos, & argenteos. Vt ergo paterfamilias in domo sua habeat verum diuinumque cultum, doceat & admoneat familiam pręcipue pueros, & mulieres, & seruos rudes, ne honorent, nec orent, nec adorent imagines, sed representata per eas. Hæc fuit vnica ratio primorum pa

trum instituendi imagines in christiana ecclesia. De quibus sic scribit Damascenus in lib. 4. sententiarum suarum. Quia nonnulli nobis exprobrant, quod adoramus, & veneramur Saluatoris nostri, & reginę nostrę deipare imaginem, insuper, & reliquorum sanctorum, & famulorum Christi, audiant, (& infra) Nam vt inquit deifer. & magnus in diuinis Basilius, imaginis honor ad exemplaris. i. imaginati trãsfertur honorẽ, exemplar. aũt est; quod imaginem efformat, & ex quo quod deducitur fit, (& infra) Verũ quia inuisibilis, & incorporei dei, fieri non põt representatio, insipientie, & extreme dementie est figurare diuinitatem, hinc in antiquo testamẽto tritus non fuit imaginũ vsus. At vero postea q̃ deus per viscera misericordię suę ẜm veritatem factus est homo pp salutem nostrã, non vt Abrae visus est in spẽ hoĩs, nõ vt prophetis, sed ẜm substãtiã veraciter factus est hõ, diuersatus in terra, & cum hoĩbus cõuersatus est, miracula operatus est, passus est, crucifixus est, sepultus est, resurrexit, assumptus est, & hæc oĩa ẜm veritatem gesta sunt; & visa sunt ab hoĩbus, & scripta nobis ob memoriã, & doctrinã sũt, cũ pręsentes non essemus, vt cũ non viderimus audiẽtes, & credentes adipiscamur beatitudinẽ dei. Et quia nõ oẽs literas norunt, neq; lectioni incumbunt, patres nostri cõsenserunt veluti quędã trophea hęc in imaginibus repręsentare ad promptam memoriã. Siqdem ob negligentiã frequẽter cogitatione nõ tenentes passionem Christi, imaginẽ transfixionis Christi videntes, in Saluatoris passionis memoriã reddimus, & procidẽtes adoramus non materiã, sed imagine pręsentatũ: nam quid representat crux ex materia, si non habet Christi representationẽ? Idẽtidem & de dei matris imagine: nã honor ad ipsam, in illũ qui ex ea incarnatus est reuocatur. Similiter aũt et sanctorum fortia facta pręparant nos ad fortitudinẽ, & zelum, & imitationẽ virtutẽ illorum, & gloriam dei. Vt enim diximus, ho

nor qui exhibetur benignis gratisq́ cõseruis, beniuolentię ad cõem dñm prae se fert indiciũ, sic et imaginis honor ad protho typũ exẽplar imagĩsq́ veritatẽ trãsfert. Hęc de prio dcã sint.

Secundo aduertat paterfamilias, q in domo sua sit diuinus cultus, qualis in primitiua ecclesia, & etiã sub tpe antique legis, vt statim declarabit. Tu igit aduerte, q patres, & sanctae mulieres in statu legis, in domibus proprijs oratoria sibi secreta cõstituebant, vbi deũ optimũ in spũ adorabãt, orabãtq́ clau so supra se ostio cubiculi sui, & pręcipue tpe tribulationis, vt patet de Helia *in 3° Regũ ca. 17. qñ morabat apud mulierẽ viduã in sarepta sydonio⁊.* Cõstat *&* de Heliseo *in 4° Regũ cap. 4. qñ diuertebat ad sunamitẽ, in cuius domo factũ est sibi cenaculũ secretũ, & inq́ uo orans suscitauit filiũ sunamitis ho spite suae:* Habemus *in lib.* Tobie *ca. 3. de Sarra filia* Raguelis*; quae prae tristitia, & animi amaritudine cubiculũ suum su perius ascendit, & tribus diebus p̃sistens in oratione, & lachry mis nõ manducauit, neq́ bibit:* Legimus *in lib.* Iudith *ca. 8. q ipsa relicta vidua fecit sibi secretũ cubiculũ, in quo cũ puellis suis clausa morabat, et orabat sicut legere poteris in ca. 9. Idẽ habemus in lib.* Hester *cap. 14. de ipsa* Hester *anteq̃ ingrederetur ad regẽ Assuerum pro liberatione populi sui. Secretum hunc modũ orandi approbat, & instituit Saluator fidelibus suis.* Dicit. *n.* Math. *cap. 6. Cũ oratis non eritis sicut* Hypocritę *tristes, qui amãt in synagogis, & in angulis platearum stan tes orare, vt videantur ab hoĩbus.* Amen *dico vobis receperũt mercedem suã.* Tu *aũt cum oraueris intra in cubiculũ tuum, & clauso ostio ora patrẽ tuum in abscõdito, & pater tuus, qui videt in abscõdito reddet tibi.* Hunc *igit modũ orãdi secretũ institutũ, & approbatũ a* Christo, *seruabant apostoli, primiq́ fideles, vt patet in actis aposto lo⁊: vnde &* Petrus *anteq̃ accederet in* Cesaria *ad* Corneliũ Cẽturionẽ, *ascendit in superio-*

ra domus, vt oraret circa horã sextam, Actuũ cap. 10. Nunc ergo superintendat fidelis paterfamilias, instituatq; orationẽ toti familię, filÿs pręcipue, & mulieribus, quibus non licet pro libito extra domũ discurrere, neq; templa passim visitare, sed modo quẽ dicemus in sequentibus imediate. De viris aũt inqt Paulus primę ad Timotheũ ca. 2. Volo ergo viros orare in oĩ loco: leuantes puras manus sine ira, & disceptatione: Instituenda est aũt hęc domestica, & secreta oratio duplici hora. s. vespere, & mane: Vespere qdem doceat paterfamilias vxorẽ, et filios anteq̃ lectum petant, genibus flexis a deo & Saluatore nostro veniam petere de oĩ offensa, et peccato in die cõmissis, oĩq; negligentia, & omissione boni: Insup orare, vt pro nocte sequẽti pręseruent ab oĩ periculo corporis, & aĩę. Mane aũt statim, q̃ surgunt gratias deo agere qui cõseruauit eos, & orare, vt in die ad nullũ declinẽt pcm̃, sed corde ore, & opere dirigant in bonũ. Quas aũt orationes dicere debeant vltra dñicã, & symbolũ, et cõfessionẽ, cõsideret deuotus paterfamilias.

Tertio aduertat paterfamilias, q̃ in christiana religione nõ sufficit istituere domi priuatas orationes, sed oportet toti familię pręcipere, q̃ in diebus festis accedãt ad ecclesiã pro audiẽda sacra missa, in qua recordat misteriũ redemptionis, & hoc est pręceptũ sanctę matris ecclesię, a quo nullus qui attigerit annos discretionis boni a malo dispensat nisi rõnabili causa, quam discernere vtrum sit sufficiens vel non spectat ad proprium sacerdotem. Aduerte tñ catholicus sacerdos, quòd plerũq; sibi allegantur sufficientes causę, quibus merito dispẽsari põt quis audienda missa extra domũ, quę tñ nõ retrahunt eos a ludis correis venationibus, et alÿs multis in qbus regunt cõcupiscẽtia. In his singularibus nõ est offm̃ nostrũ imorari: qm̃ Economicã doctrinã vniuersalẽ, et regularem hic disponimus & nõ est nostrum ad singularia descendere, quę ex sui maxi-

ma varietate relinquuntur a lege, & ab habitu scientifico. Relinquuntur autem medico animarum, qui est predicator in cõcione, & proprius sacerdos in confessione. Et hic terminamus *intentionem nostram de* Economica *doctrina in christiana lege, deo optimo aspirante cuius domus, domus orationis vocatur.*

Explicit *christiana doctrina* Economica *distincta in septem trac. disposita per* Reuerendũ patrem et magistrũ Chrisostomum Iauellũ Canapiciũ Ord. Predic. ex prouincia obseruantiali vtriusq Lõbardię, & sacre Theologię professorẽ.

Placentię. M. D. XXXVIII. Die. XX. Iulij ante festum Diue Magdalene suę pijssime aduocate.

S n

Signum Authoris.

Totum opus ipsum reuisum correctumq manu Authoris, anteq̃ impressioni mandaretur. 1538. Die. 1. Augusti. Vnde quę hic scripta sunt, sunt ex intentione sua clara & resoluta.

SVMMA CONTENTORVM IN CHRISTIANA ECONOMICA.

Explicit summa contentorum per tractatus, & capita christianæ Economice.

REGISTRVM.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ
AA BB CC DD EE FF GG.

Venetijs per Ioannem Antonium de Vulpinis de Castro Giufredo: Expensis vero Andree Arriuabeni, ad signum Putei. Anno domini. M. D. XL.

Explicit summa contentorum per tractatus & capitula christianæ Oeconomice.

REGISTRVM.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z
AA BB CC DD EE FF GG

Venetijs per Ioannem Antonium de Nicolinis de Sabio, [illegible]
sumptu vero Andreæ Arriuabeni, ad signum
Putei. Anno domini M. D. XL.